

Süleyman Demirel Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi

Suleyman Demirel University
Faculty of Arts and Sciences

Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Social Sciences

Aralık/December 2014

Sayı/Number: 33

FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
ISSN:1300-9435

Kurucusu ve İmtiyaz Sahibi/Owner
Prof. Dr. Bayram KODAMAN

Editörler/Editors
Prof. Dr. Süleyman SEYDİ
Doç. Dr. Hayri ÇAPRAZ

Editör Yardımcısı/Assistant Editor
Yrd. Doç. Dr. Murat KILIÇ

Yazı İşleri Müdürü/Desk Editor
Doç. Dr. A.Şevki DUYMAZ

Yayın Kurulu/Publication Board

Doç. Dr. Behset KARACA
Doç. Dr. Timuçin KODAMAN
Yrd. Doç. Dr. Hakan KARAGÖZ
Doç. Dr. Bilge HÜRMEZLÜ
Yrd. Doç. Dr. Kadir KASALAK
Yrd. Doç. Dr. Abdullah BAKIR

Danışma Kurulu/Advisory Board

Abdullah SAYDAM
Erciyes Üniversitesi
Bayram ÜREKLİ
Selçuk Üniversitesi
Bekir ÇINAR
EPOKA Üniversitesi
Cüneyt YENİGÜN
Sultan Qaboos Üniversitesi
Dimitar ATANASSOV
Sofia Üniversitesi
Ema MILJKOVIC
Niş Üniversitesi
Hasan ÜNAL
Gazi Üniversitesi
Harun ARIKAN
Çukurova Üniversitesi
Hüseyin BAL
S. Demirel Üniversitesi
İsrafil KURTCEPHE
Akdeniz Üniversitesi
Jędrzej PASZKIEWICZ
Adam Mickiewicz Üniversitesi
Indra KARAPETJANA
Letonya Üniversitesi
Mehmet UYSAL
S. Demirel Üniversitesi
Kamil KAYA
S. Demirel Üniversitesi
Tuncer ÇAĞLAYAN
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Marek GENSLER
Lodz Üniversitesi
Menderes COŞKUN
S. Demirel Üniversitesi
Nedim İPEK
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Nazmi AVCI
S. Demirel Üniversitesi
Osman YILDIZ
S. Demirel Üniversitesi
Ömer ŞEKERCİ
S. Demirel Üniversitesi
Ramazan GÜLENDAM
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Sevil SARGIN
Marmara Üniversitesi
Tadeusz Jan CZEKALSKI
Jagiellonian Üniversitesi
Philip GLOVER
S. Demirel Üniversitesi

Dizgi -Teknik Heyeti/Technical Assistance
Mustafa Celalettin HOCAOĞLU

- SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi **MLA International Bibliography, EBSCO** ve **TÜBİTAK/ULAKBİM** tarafından taranmaktadır.
- SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi Nisan, Ağustos ve Aralık olmak üzere yılda üç kez çıkmaktadır
- SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi **uluslararası hakemli** bir dergidir.
- Yazıların her türlü sorumluluğu yazarlara aittir.
- Dergimize gönderilen yazılar yayınlansın veya yayınlanmasın iade edilmez.
- Yazı sahiplerine telif ücreti ödenmez.

- The Editorial Board claims no responsibility for the opinions expressed in the published manuscripts.
- SDU Journal of Social Sciences is published three times a year (April, August and December).
- Published or not, manuscripts are not returned to theauthor(s).
- Authors are not paid.
- SDU Journal of Social Sciences is refereed publication.
- SDU Journal of Social Sciences is indexed in **MLA International Bibliography, EBSCO** and **TÜBİTAK/ULAKBİM**.

Yazışma Adresi/Address

Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü 32260 Isparta
Tel: 0 (246) 2114161-2114272 Faks: 2371106
elektronik posta/e-mail: sduosbil@sdu.edu.tr
Web:<http://sosbilder.sdu.edu.tr>

İÇİNDEKİLER

Arap Baharı Karşısında ABD'nin Tutumu.....1 Mehmet Ali GÖNGEN
Coğrafya, Demokrasi ve Yönetim Sorunu Üzerine Bir Bölgesel Değerlendirme: .....19 Ortadoğu ve Kuzey Afrika Örneği Hamza AKENGİN & Hatice Kübra GÜRÇAY
Türk Siyasetinde Cepheleşme/Kutuplaşma Olgusunun Dinamikleri ve Milliyetçi ....41 Cephe Hükümetleri Kadir KASALAK & Fuat UÇAR
Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkezîyetçi Bürokratik Yapısının Kurulması ve.....55 Karşılaşılan Bazı Güçlükler Cabir DOĞAN
Türkiye Türkçesi ve Türkmen Türkçesinde Cümle Dışı Unsur.....69 Talat DİNAR
Salahaddin Enis'in Hikâye ve Romanlarında Kadın Kahramanlar.....87 Vahit TANE
Fatma Aliye'nin Udî ve Anne Brontë'un Şatodaki Kadın Romanlarında.....109 Uygun Eş Seçimi Ramazan GÜLENDAM & Zübeyde BİLDİRİCİ
Türk Edebiyatında 1940'lı Yıllarda Yazılan Bazı Toplumcu Gerçekçi.....129 Romanların Emek-Sermaye Bağlamında Analizi Ahmet ALVER
Rönesans'tan 19. yüzyıla Avrupa Resminde Antik Dünyanın Kadınları.....153 Sibel ALMELEK İŞMAN
Öğrenci Profilinin Değerlendirilmesine Yönelik Bir Alan Araştırması.....171 "Süleyman Demirel Üniversitesi Örneği Hüseyin Güçlü ÇİÇEK & Ayşegül BAYKUL & Murat Kemal KELEŞ
The Expansion of a Language to the Function of Vehicular Language in Niger:.....187 the Case of Hausa Abdou Djibo MOUMOUNI
Türkiye'de Çokkültürlü Eğitimin Gerekliği Üzerine Bir Çalışma.....197 Yasemin ACAR ÇİFTÇİ & Hasan AYDIN

CONTENTS

The US Approach Towards The Arab Spring.....1 Mehmet Ali GÖNGEN	1
A Regional Evaluation of Geography, Democracy and Administration Issues:.....19 Examples from the Middle East and North Africa Hamza AKENGİN & Hatice Kübra GÜRÇAY	19
Dynamics of Confrontation/Polarisation and National Front Governments in.....41 Turkish Politics Kadir KASALAK & Fuat UÇAR	41
The Establishment of Tanzimat Period Ottoman Centralized Bureaucratic.....55 Structure and some Encountered Difficulties Cabir DOĞAN	55
External Factor of the Sentence in Turkey Turkish and Turkmen Turkish.....69 Talat DİNAR	69
The Heroines in the Stories and Novels of Salahaddin Enis Atabeyoğlu.....87 Vahit TANE	87
The Choice of Right Marriage Partner in Udî (The Lute Player) By Fatma Aliye.....109 and The Tenant of Wildfell Hall (Şatodaki Kadın) By Anne Brontë Ramazan GÜLENDAM & Zübeyde BİLDİRİCİ	109
An Analysis of Some Socialist Realist Novels in 1940s Turkish Literature in the.....129 Context of the Relationship between Working Classes and Social Elites Ahmet ALVER	129
The Depiction of Women from Antiquity in European Painting from the.....153 Renaissance to the 19th Century Sibel ALMELEK İŞMAN	153
A Field Study Assessing Student Profile Suleyman Demirel University Case.....171 Hüseyin Güçlü ÇİÇEK & Ayşegül BAYKUL & Murat Kemal KELEŞ	171
The Expansion of a Language to the Function of Vehicular Language in Niger:.....187 the Case of Hausa Abdou Djibo MOUMOUNI	187
A Study on the Necessity of Multicultural Education in Turkey.....197 Yasemin ACAR ÇİFTÇİ & Hasan AYDIN	197

Arap Baharı Karşısında ABD'nin Tutumu*

Mehmet Ali GÖNGEN**

ÖZET

ABD'nin Arap Baharı karşısında sergilediği 'çekingen' tutum uluslararası platformlarda tartışma konusu olmaktadır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana dünyadaki her gelişme karşısında aktif bir rol üslenen ABD, Arap Baharı karşısında izlediği aşırı ihtiyatlı tutum, kimi akademik çevrelerce "ABD'nin hegemonik gücünden ciddi aşınmalar olduğu" şeklinde değerlendirilirken, kimi akademik çevreler de ABD'nin düşük profilli bu tutumunu, Obama'nın dış politikada, "insani zorunluluklar dışında mümkün olduğunca askeri seçeneği öteleyen, zorunlu hallerde ise BM gibi çok uluslu örgütlerin meşrulaştırıcı onayını gerekli gören yaklaşımına" bağlamaktadır. Bu bağlamda bu çalışmanın amacı ABD'nin, Arap Baharı karşısında sergilediği düşük profilli politikasının nedenlerini irdelemektir. Bunun için öncelikle isyanların meydana geldiği bölge olması sebebiyle Ortadoğu'nun ABD için ne anlam ifade ettiği üzerinde durulacak. Sonra temel olarak ABD'nin dış politika ekolleri kapsamında Obama doktrini ve Arap baharına yaklaşımı Mısır, Libya ve Suriye bağlamında incelenecek. Bu üç ülkenin incelenmesinin sebebi bir yandan hem bahsi geçen ülkelerin farklı potansiyellere sahip olması hem de içinde barındırdığı farklı dengeler, Arap Baharı'na prototip örnekler teşkil ettiğinin düşünülmesi, diğer yandan ABD'nin Arap Baharı'na yaklaşımını da özetlediğine inanılmasıdır.

Anahtar Kelimeler: *Ortadoğu, Arap Baharı, ABD, Obama Doktrini, Mısır, Libya, Suriye*

The US Approach Towards The Arab Spring

ABSTRACT

The 'timid' approach the U.S. displayed in the face of the Arab Spring still continues to be a matter of debate at international platforms. The extremely cautious approach of the U.S., which played an active role in all worldwide developments since the Second World War in particular, was evaluated by some academic circles as "critical erosion in the hegemonic power of the U.S.". This low-profiled approach of the U.S. was on the other hand attributed by some other academic circles to Obama's foreign policy "approach that defers as much as possible a military choice in cases apart from humanitarian obligations, and considers necessary in compulsory cases a justificative approval of multinational organizations such as the UN". In this regard, the aim of this study is to address the causes of the low-profiled approach the U.S. displayed in the face of the Arab Spring. The study will therefore focus in the first place on the meaning of the Middle East for the U.S. in terms of being the region where civil revolts have taken place. It will continue with a detailed analysis of the Obama doctrine as part of the U.S. foreign policy trend, and its approach towards the Arab Spring within the context of Egypt,

---

* Bu makalenin bir kısmı "Obama Doktrininin Arap Baharı Pratiği" ismiyle 6-7 Kasım 2014'te yapılan, Akdeniz Üniversitesi Uluslararası ilişkiler bölümünün düzenlediği "Akdeniz Üniversitesi Uluslararası ilişkiler sempozyumunda" sunulmuştur.

** *Akdeniz Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Doktora Programı, e-posta: maligongen@hotmail.com, 506-2643625*

Libya and Syria. The reason for the particular review of these three countries is the various potential they have, the idea that they set prototype examples to the Arab Spring due to the various balances they bear, and that they summarize the U.S. approach towards the Arab Spring.

Key Words: *Middle East, Arab Spring, U.S., Obama Doctrine, Egypt, Libya, Syria*

Giriş

Bu çalışma, ABD'nin Arap Baharı karşısındaki tutumunu Obama doktrini etrafında okumayı hedeflemektedir. ABD'nin Arap Baharı politikası; tek taraflı askeri müdahale seçeneğini önceleyen, ABD'nin hegemonyasını sürdürme yolunda saldırgan davranan Bush'un aksine, mümkün olduğunca diplomatik yollarla ABD hegemonyasını sağlamak isteyen, mümkün olmayan durumlarda BM (Birleşmiş Milletler), NATO (North Atlantic Treaty Organization, Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü) gibi çok uluslu örgütlerin meşrulaştırıcı onayına ihtiyaç duyan Obama doktrini¹ ile uyumlu olduğu ve büyük ölçüde de sonuç aldığı bu çalışmanın temel iddiasıdır.

2011 yılı Ortadoğu halklarının demokratik taleplerle yıllardır yönetimde olan diktatörlere karşı meydanlara indiği bir yıl oldu. Tunus'ta başlayan olaylar, domino etkisi yaratarak Mısır, Cezayir, Fas, Ürdün, Libya, Suriye, Bahreyn, ve Yemen'e sıçradı. Mısır, Libya, Tunus ve Yemen gibi ülkelerde kısa sürede yönetimler alaşağı edildi. Tarihe Arap Baharı olarak geçen bu halk ayaklanmaları karşısında hegemonik bir güç olan ABD'nin takındığı tutum, bölge ile olan stratejik ilişkileri/çıkarları göz önüne alındığında üzerinde durulması gereken bir olgudur. Bu anlamda, dünyanın en önemli petrol ve doğalgaz merkezi olan Ortadoğu coğrafyasında yarım asırlık jeopolitik dengeleri derinden sarsan isyan hareketleri karşısında ABD'nin takındığı politik tutumu anlama çabası bu çalışmanın başlıca amacını oluşturmaktadır.

"Terörle savaş" konsepti çerçevesinde Bush döneminde Ortadoğu'da oldukça saldırgan bir politika izleyen ABD, Obama dönemi ile beraber, Arap Baharı sürecinde askeri müdahaleyi öteleyen, daha ihtiyatlı bir politika benimsediği gözlenmektedir. Obama doktrini de denen bu yaklaşım, bazı akademik çevrelerce Bush döneminin saldırgan politikaları sonucu dünyada ciddi imaj kaybına uğrayan ABD'nin, imaj düzeltme çabası olarak yorumlanmıştır.

Diğer yandan bazı analistler bu yaklaşımı ABD'nin hegemonik gücünde ciddi 'aşınma' şeklinde değerlendirmiştir. ABD'nin, Arap Baharı karşısındaki duruşunu anlamak için, prototip örnek olarak seçtiğimiz Mısır, Libya, Tunus gibi ülkelerle ABD'nin politikasını incelemeye çalışacağız. Bu üç ülkenin seçilmesinin nedeni, özellikleri tek tek incelendiğinde hem sahip oldukları/olmadıkları enerji kaynakları, hem içinde barındırdıkları/ barındırmadıkları mezhepsel/etnik farklılıkları hem de isyandan önce ABD ile sıcak/sıcak olmayan ilişkileri bakımından bir çok parametreyi barındırmasıdır. Bu bağlamda öncelikle Ortadoğu'nun önemi üzerinde durulacak sonra Obama doktrininin sözü geçen üç ülke özelinde nasıl uygulandığı tartışılacaktır.

¹ Birol Akgün, ABD'nin Suriye Politikası, Suriye Krizinde Bölgesel ve Küresel Aktörler (Perspektifler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri), Stratejik Düşünceler Enstitüsü, SDE Uluslararası İlişiler Program Koordinatörlüğü, 2012,s,11.

1. Hegemonya Kurma Aracı Olarak Ortadoğu

Dünya ekonomisinin petrole yöneldiği yirminci yüzyıl başlarından itibaren en büyük ve en kolay ulaşılabilen enerji kaynaklarının Ortadoğu'da olduğu bilinmekteydi. Batılı devletlerin bölgeye olan ilgisi ve bölge ülkelerin güvenliklerini sağlamak için hegemon devletlere imtiyazlar vermesi bu döneme denk gelir. Örneğin İran Şahı, 1901'de lüks harcamalarını yabancılara verdiği imtiyazlarla karşılama yoluna gitmiş, İran'daki tüm petrol imtiyazları, toplam karın %16'sı karşılığında, bir İngiliz vatandaşı olan Williams Knox D'Arcy'ye vermiştir. İran'da petrolün varlığının 1908'de kesinlik kazanmasıyla birlikte, 1909'da kurulan Anglo Iranian Oil Company'nin hisselerinin %51'ini 1914'te alan İngiliz hükümeti, şirket üzerinde ve dolayısıyla da İran petroleri üzerinde denetim sahibi olmuştur². ABD şirketlerinin bölgede petrol ayrıcalığı elde etmesi 1920'li yıllarda başlar. Suudi Arabistan'da ilk ayrıcalık 1923'te Necd'in El Hasa yöresinde Standart Oil Company of California'ya verilmiştir. Bu ayrıcalığın yarısı 1936'da Texas Corporation'a devredilmiş ve iki şirket 1944'te ARAMCO (Arabian- American Oil Company) adıyla yeni ortaklık kurmuşlardır. Aynı şekilde Bahreyn'de de ilk ayrıcalık, 1927'de bir Amerikan şirketi olan Golf Oil Corporation tarafından kurulan Kuveyt Oil Compan, 1934'te Kuveyt şeyhliyle tüm Kuveyt toprağını kapsayan bir ayrıcalık anlaşması yapmıştır. Yine Iraq Petroleum Company'nin %23.75'i ve İran'da 1955'te faaliyete başlayan uluslararası konsorsiyumun %40'ı da ABD'ye aittir. Benzer şekilde Amerikan şirketleri elde ettikleri ayrıcalıklar çerçevesinde 1940'larda Katar'da 1960 ve 1970'te de BAE(Birleşik Arap Emirlikleri) ve Umman'da petrol üretimine başlamıştı³.

Ortadoğu dünya doğal gaz rezervlerinin yüzde 41.5'ini, dünya petrol rezervlerinin yüzde 55.5'ini karşılamaktadır. Daha çarpıcı bir örnekle sadece Katar'ın doğal gaz rezervleri ABD'deki bütün evleri yüz yıl süreyle ısıtabilir⁴. Bu noktada Ortadoğu ve Körfezin uluslararası güçler tarafından kontrol edilmesinin sağlayacağı avantajlar da ortadadır. Chomsky'e göre⁵, ABD'nin bölgeye olan ilgisi ABD'nin petrol ihtiyacını karşılamak için değildi. Çünkü Kuzey Amerika 1970'lerin sonlarına kadar dünyanın başlıca petrol üreticisiydi. ABD, Ortadoğu petrolüne bağımlı değildi. ABD bölgeyi dünya hakimiyetinin bir aracı olarak denetlemek istiyordu. Bu noktada ABD'nin başlıca kaygısının sanayi alanında rakipleri olduğuna işaret eden Chomsky'e göre, üçüncü güç olarak gelişen Avrupa'nın, ABD'nin bu endişelerini beslediğini ifade etmektedir. Chomsky, ABD'nin bu endişesinde kendisine göre haklı olduğunu, ekonomi ve nüfus bakımında aşağı yukarı ABD ile kıyaslanabilecek durumda olan Avrupa'yı kontrol altında tutmanın yolu onu petrole bağımlı kılmak ve petrolü denetim altında tutmak olduğuna işaret eder.

Aşağıdaki veriler Chomsky'i haklı çıkartacak niteliktedir. Avrupa'nın petrol ihtiyacının yüzde 30'unu, Japonya petrol ihtiyacının yüzde 80'ini, Çin petrol ihtiyacının yüzde 90'ını bu bölgeden sağladığı düşünüldüğünde, mesela ABD'nin bu bölgede

² Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, Cilt:1,MKM Yayınları, Bursa, 2012, s.408.

³ Burcu Kaya Erdem, *Doğu Batı İkilemi Bağlamında El-Cezire*, İstanbul, Vadi yayınları, s.120.

⁴ Burcu Kaya Erdem, *a.g.e.*, s.114-116.

⁵ Noam Chomsky ve Gilbert Achcar, *Tehlikeli Güç, ABD'nin Dış Siyaseti ve Ortadoğu*, İstanbul, İthaki Yayınları, 2007, s.100.

sağladığı denetim aynı zamanda bölgedeki muhtemel rakiplerini de kontrol anlamına gelmektedir⁶.

Uluslararası Enerji Ajansı'nın verilerine göre 2020 yılında ABD'nin Venezüella ve Suudi Arabistan'ı geçerek dünyanın en büyük petrol üreticisi ülkesi konumuna geleceğini ve 2030 yılında petrol ihracatçısı bir ülke olacağı göz önüne alındığında, Ortadoğu'nun ABD için enerji temininden ziyade "rakiplerini kontrol etme" amaçlı olduğu söylenebilir. Yine Uluslararası Enerji Ajansı'nın verilerine göre Asya ve Avrupa gelecekte ana alıcılar olmaya devam edecek. %30 petrol ihtiyacını Ortadoğu'dan temin eden Avrupa, aynı zamanda enerji konusunda Rusya'ya bağımlıdır. AB (Avrupa Birliği) ülkeleri toplam doğalgaz ithalatının %40'ını Rusya'dan sağlıyor. Bulgaristan, Romanya ve Finlandiya'nın Rusya'ya doğalgaz bağımlılığı ise %100'dür⁷.

Bu noktada şunu belirtmek gerekiyor; Rusya ve ABD hala dünyanın en büyük iki gücü ve kuşkusuz aralarında bir rekabet var. Ancak bu durum her ikisinin de aleyhine olan gelişmeler karşısında ortak hareket etmelerine engel değildir. Bu düşünceden hareketle iki devlette şu anda enerji kozunu kaybetmek istemeyecekleri gibi başka devletlerin araya girmesini, yani pastadan pay kapma çabalarını engellemek isteyeceklerdir⁸. Yine de şu şerhi düşmekte fayda var; ABD kendi ihtiyacından çok siyasal sebeplerle Ortadoğu'daki enerji kaynaklarını kontrol etmek isterken, Amerikan askerinin bölgede bulunması hem bölgede hem de Amerika içerisinde yarattığı rahatsızlık ABD'ye ilerde Ortadoğu'yu ikinci plana atma opsiyonunu da vermektedir. Obama yönetiminin dikkatini Pasifik'e ve Afrika'ya kaydırma arzusunu bu çerçevede okumak mümkündür. Unutulmamalıdır ki özellikle ABD'nin baba ve oğul Bush dönemlerinde Ortadoğu'daki saldırgan politikaları sonucu bölgede çok ciddi bir ABD karşıtlığı mevcuttur. Obama ile bu imajı düzeltme çabası için daha fazla zamana ihtiyaç var. Bu konu ilerde daha geniş ele alınacaktır.

2. ABD'nin Temel Dış Politika Yaklaşımları

Amerika'da dış politikaya yaklaşım bakımından üç temel ekolden bahsetmek mümkündür. Bu ekollerden biri, Amerika'nın dünyanın tamamını kontrol etmek durumunda olduğuna inanan ve bunu yapmak için askeri gücünü ön planda tutması gerektiğini düşünen **kontrolcüler** yani **controllers** grubudur. Bunlar "Amerika dünyanın efendisidir" sloganıyla hareket ederken, ABD'nin büyük silahının vurucu kuvveti yani sert gücü olduğuna inanmaktadırlar. Neo-conların genellikle benimsediği bu stratejinin uygulayıcıları baba ve oğul Bush olmuştur. Zbigniew Brzezinski, William Kristol ve Robert Kagan gibi isimlere ilaveten Pentagon'un genel tercihinin de bu yönde olduğunu söylemek gerekir. Bu görüş esas olarak "dünyanın bir efendiye ihtiyacı olduğuna" ve bunun için de ABD'den daha iyi bir alternatif olmadığına inanmaktadırlar. Gerekirse tek taraflı bile olsa ABD'nin tüm dünyada müdahaleci davranabileceğini savunmaktadırlar⁹.

Soğuk Savaş döneminin sonuna denk gelen baba Bush dönemi incelendiğinde Bush'un Yeni Dünya Düzeni (YDD) ile kavramlaştırdığı; içinde demokrasi kaygısı

⁶ Burcu Kaya Erdem, a.g.e., s. 120.

⁷ Deniz Ülke Arıboğan, *Büyük Resmi Görmek*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2013, s. 67.

⁸ Arıboğan, a.g.e., s. 58.

⁹ Arıboğan, a.g.e., s. 61-63

olmayan daha çok düzene vurgu yapan bir dış politikadan söz etmek mümkündür. Yeni Dünya Düzeni, küresel çapta düzensizlik ve istikrarsızlığa karşı evrensel ittifakı öngören bir vizyon geliştirme çabasıydı. Yeni dönemde tehdit, karşıt bir ideoloji ya da blok değildi. Soğuk savaş döneminde olduğu gibi Sovyetler Birliğine karşı demokrasi, İnsan hakları, self determinasyon gibi hakları da dillendirmenin anlamı yoktu. Bu yeni dünyada düzene ihtiyaç vardı ve bu düzeni tehdit eden 'haydut devletler' vardı. Bu bağlamda "düzen koruyucu" rolünü ABD kendisine vermişti. Nitekim, YDD söylemini hayata geçirmede stratejik gerekçelerle ve jeopolitik realist anlayışla hareket eden yönetimin benimsediği statükocu ve muhafazakar yaklaşımın izlerini, dış politikada, cumhuriyetlerin bağımsızlığına değil, Yugoslavya'nın bütünlüğüne destek veren, Baltık ve Kafkas Cumhuriyetlerin bağımsızlığını destekleme konusunda ürkek davranan, istikrar adına Çin ile ilişkileri sürdüren ve Körfez savaşında Irak'ın parçalanmasına karşı çıkıp Saddam'ı devirmeye yanaşmayan, Bağdat'ın Kürt ve Şii isyanları bastırmasına göz yuman ve Kuveyt'te eski emirliğin tekrar iş başına geçmesinin meşru olduğunu savunan çizgisinde görmek mümkündür¹⁰. Baba Bush döneminde anahtar kelime düzen, düzeni koruyacak ve devam ettirecek olan ABD, buna itiraz edenler ise 'haydut devletlerdir'. Oğul Bush dönemi de bu bağlamda incelenmeye değerdir. Yeni muhafazakarlığın yükselişe geçtiği bu dönemde ABD'ye biçilen "dünyanın efendisi", "düzenin koruyucusu" rolü, 11 Eylül saldırıları ile beraber daha saldırgan bir hal aldı. Geçmişle kıyaslandığında özetle şöyle bir ayırımdan söz edilebilir; yeni muhafazakârlar, realistlerden ve geleneksel muhafazakârlardan farklı olarak, kuvvet kullanma ile insani gelişmeyi ilişkilendirmektedir. Realistler ahlaki amaçların belirleyici olduğu bir dış politika taraftarı değilken, geleneksel muhafazakârlar da dünyanın daha iyi hale getirilebileceği görüşüne şüpheyle yaklaşarak ABD'nin nispeten sınırlı bir küresel rol oynaması gerektiğini savunmaktadır. Yeni muhafazakârlar ise, Amerikan gücünün kullanılarak dünyanın daha iyi bir hale getirilebileceğine inanmaktadır. Burada güç yoluyla, yani realist araçlar kullanılarak liberal sonuçlara, yani daha iyi bir dünyaya ulaşılması söz konusudur. Dolayısıyla yeni muhafazakârlar, önde gelen ve fakat birbirine zıt iki grup olan realistlerin güce yaptığı vurgu ile liberallerin gelişmeye yaptığı vurguyu bir araya getirmişlerdir¹¹.

Yeni Muhafazakarların saldırgan tutumları sonucu, "*Ortadoğu'da, ABD'nin öncülüğünde başlatılan Afganistan ve Irak savaşları bölgedeki istikrarsızlığı turmandırarak, radikal grupları güçlendirmesi ile sonuçlanmıştır. Mısır ve Filistin'de yapılan seçimlerde İslami grupların gösterdiği başarı, serbest seçimlerin Batı karşıtı İslami gruplara kazanç sağladığı görüşüne Batı dünyasında yaygınlık kazandı. Özellikle 2005-2006 yıllarında yeniden güç kazanan realist düşünce, demokrasi ibracı ile ABD'nin güvenliği arasında kurulan bağı sorgulayarak, demokrasinin terörü yenebileceği düşüncesine şüpheyle yaklaştı. Demokrasi ve insan haklarını kültür, din, coğrafya fark etmeksizin evrensel prensipler olarak kabul eden enternasyonal liberallerin aksine, realistler bu dönemde kültürel yaklaşımları ön plana çıkararak, Arap dünyasının demokrasiye karşı dirençli olduğu savını gündeme getirdiler*"¹². Dikkat edilirse, sonuçları bir yana, gerek baba Bush gerekse oğul Bush döneminde, ister ABD'ye düzen koruyucu misyonu veren ve adına

¹⁰ Ömer Kurtbağ, *Amerikan Yeni Sağı*, Usak Yayınları, Ankara, 2010, s. 202-204.

¹¹ Gökhan Telatar, "Yeni Muhafazakarlar, Demokrasinin Yayılması ve Amerikan Dış Politikası", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt:67, No:3, 2012, s. 161.

¹² Müjge Küçükkeleş, "AB'nin Ortadoğu Politikası ve Arap Baharına Bakış", *SETA analiz*, Sayı:63, Ocak 2013, s. 8-9.

YDD denilen doktrin olsun isterse yeni muhafazakarlık gündemi etrafında çerçevelenen demokrasi havariliği olsun, sonuçta hedeflenen ABD hegemonyasının bir şekilde devam etmesi, yeniden üretilmesidir.

İkinci ekol ise, dünyanın **şekillenmesi** gerektiğini düşünen ve '*shapers*' denilen ekoldür. Bu ekol, Amerika'yı "dünyanın efendisi" değil "dünyanın lideri" olarak tanımlar. Joseph Nye'nin teorisini olduğu bu görüşe göre, liderlik vasfı stratejik ortaklıklarla geliştirilmeli ve diğerlerine rağmen değil, diğerleriyle beraber yol alınmalıdır. Bu çerçevede etkili olan silah askeri değil ekonomik ilişkiler olduğundan, ABD'nin yumuşak güce, yani 'soft power' kullanımına yönelmesi gerektiğine vurgu yapmaktadırlar. Bu ekol, ekonomik ve kültürel gücün ön plana çıkarılıp, askeri gücün mecbur kalmadıkça kullanılmamasını, ancak mecbur kalınması halinde -özellikle insani nedenler belirgin hale gelince- başvurulması gerektiğini savunmaktadırlar.

Clinton ve kısmen Obama da bu görüşe yakındır. Serbest piyasaya geçişin ve demokratikleşmenin teşvik edilmesi, Rusya'nın barış için ortaklık kapsamında NATO ile işbirliğine çekilmesi, Çin'in DTÖ'ye (Dünya Ticaret Örgütü) dahil edilmesi bu çerçevede atılmış adımlardır¹³. Clinton dönemine bakıldığında, daha çok ekonomik boyuta odaklanan dış politika, yeni pazarların Amerikan ürünlerine açılması ve uluslararası ticari düzenin Amerika'nın ve dünyanın ekonomik zenginliğini ve işbirliğini geliştirmek üzere serbestleştirilmesini öngören idealist-liberal uluslararası bir çizgiye sahiptir. Bu çerçevede Washington Uzlaşısı ilkelerine uygun olarak serbest ticaret ve piyasa ilkelerine bağlılık ile mali sistemlerin tüm dünyada kuralılaşması ve serbestleştirilmesi oluşturuldu¹⁴. Reagan döneminden miras, sermayenin önündeki engellerin kaldırılması şeklinde özetlenebilecek neoliberal politikalar Clinton döneminde Uruguay Round sonrası kurulan DTÖ, çok taraflı yatırım anlaşmaları (Multilateral Agreement on Investment - MAI) gibi girişimlerle güçlendirildi. Bunun sonucu olarak spekülasyon sermaye ve sıcak para akışı küresel mali krizlerde rol oynadı. Asya'da Tayland, Kore, Malezya, Endonezya, Filipinler gibi ülkeler ağır ekonomik krizler yaşadı. ABD bu fırsattan istifade ederek Asya ekonomilerini daha da Amerikan ekonomisine bağımlı hale getirmek için çalıştı¹⁵. Reagan döneminde IMF, Dünya Bankası eliyle Amerikan çıkarlarını, politikalarına dayatan ABD, Clinton dönemiyle devreye DTÖ'yü de koyarak, az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerin üstünde ekonomik baskı uygulayarak Amerikan hegemonyasını yeniden üretme yoluna gitti. Bu konuda Uruguay Round çerçevesinde alınan kararları incelemek fikir verecektir. Örneğin, Uruguay Round çerçevesinde tarım ürünlerine verilen destek azaltılırken, entelektüel haklar (patent ve telif hakları) alanında ise bilgisayar programları 50 yıl, patentler ve telif hakları 10-30 yıl arasında korunuyordu¹⁶. Obama döneminde izlenen dış politika aşağıda Arap Baharı çerçevesinde incelemeye çalışacağız. Ancak şimdilik, 11 Eylül sonrası geliştirilen güvenlik odaklı dış politika sonrası, Irak işgali ve Afganistan'da 'terörle savaş' konsepti etrafında yapılan saldırılar sonucu, özellikle Ortadoğu'da büyük imaj kaybına uğrayan ABD, Obama dönemi ile beraber bu imajını düzeltmeye çalıştığını söylemekle yetinelim. İmaj düzeltme salt 'hoş görünme'

¹³ Arıboğan, *a.g.e.*, s. 62.

¹⁴ Ömer Kurtbağ, *a.g.e.*, s.247-249.

¹⁵ Ömer Kurtbağ, *a.g.e.*, s.249.

¹⁶ Gülten Kazgan, *Küreselleşme ve Ulus-Devlet*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s.137-144.

kaygısından kaynaklanmamaktadır. Kuşkusuz, "Dünyanın efendisi", "düzen koruyucu" iddiasında olan ABD'nin bu çabasını, Gramsci'nin "hegemonya için salt kaba kuvvetin yeterli olmadığı bunun yanında rıza üretmenin de gerekli olduğu"¹⁷ düşüncesinden hareketle; hegemonyayı sürdürmek için rıza üretmek gerekliliği üzerinden okumak mümkündür.

Yukarıda değinilen iki ekolü özetlemek gerekirse, özellikle oğul Bush dönemindeki Irak işgallerini ABD'yi dünyanın efendisi gören yaklaşımın sonuçları olarak değerlendirmek, Obama döneminde Ortadoğu'da meydana gelen halk ayaklanmaları karşısında, Libya örneğinde olduğu gibi Uluslararası toplumun desteğini aldıktan sonra hareket etmek, Suriye örneğinde olduğu gibi, bölgesel dengeleri de göz önüne alarak uluslararası diplomasiyi harekete geçirerek çözmeye çalışması ABD'yi dünya lideri gören anlayışın yansımaları olarak okumak mümkündür.

ABD'nin dış politika yaklaşımındaki üçüncü ekol ise Amerikan gücünün kendi kıtasına çekilmesi gerektiğini savunan **çekinikler**, yani *abstainers* grubu. ABD'nin mümkün olduğu kadar dünyanın diğer bölgelerinden uzak durması gerektiğini söyleyip 1823 Monroe Doktrinini'nden kalma izolasyonist bir tavrı benimseyenler bu gruba dahildir. Aralarında Thomas Friedman gibi liberalcılar olduğu gibi Pat Buchanan gibi ABD'nin kendi şirketlerini ve üretimini kuvvetlendirmek, kendi ülkesindeki sosyal sorunlarla uğraşmak gibi konulara vakit ayırması gerektiğini düşünen muhafazakarlar da vardır. Bu ekolün savunucularına göre ABD dünyaya, özellikle de Avrupa'ya ve çevresine ne zaman müdahale etmeye kalksa bunun yan etkilerini Amerikan vergi mükellefleri çekmekte, oysa karşı kıyının işlerinden ne kadar uzak kalırsa sonunda bu durumun nimetlerinden ABD vatandaşları faydalanmaktadır¹⁸.

3. Obama Doktrini ve Arap Baharı Sürecinde ABD'nin Tutumu

Temmuz 2008 yılında ABD'de yapılan bir ankete göre Amerikan halkı "Amerika'nın dünyadaki duruşunu iyileştirmeyi" ABD'nin en önemli dış politika önceliği olarak görüyordu. Bu yönüyle Obama halkın duygularını iyi yakalamıştı¹⁹; Obama seçim kampanyasında ABD'nin Irak işgalini eleştirmiş, Rusya, Çin ve İran dahil olmak üzere tüm ülkelerle ilişkilerin yeniden düzenlenmesi üzerinde durmuştu. Nitekim 20 Ocak'taki göreve başlama töreninde "Amerika her bir ülkenin dostudur....ve bir kez daha başı çekmeye hazırız" demişti. Bush BM, DTÖ, Uluslararası Ceza Mahkemesi gibi kurumların Amerika'nın egemenliğini kısıtladığını iddia ederken, halefi Obama bu örgütlerin ABD'yi daha güvenli kılacağına inanıyordu. Bu mesaj, göreve başlama töreninden üç hafta sonra, eski senatör ve Senato Dış İlişkiler Komitesi Başkanı, Başkan Yardımcısı Joseph Biden tarafından doğrudan Avrupalı liderlerle paylaşılmıştı. Konuşmasında Başkan yardımcısı,

"Uluslararası ittifakların ve örgütlerin Amerika'nın gücünü azaltmadığına inanıyoruz, onları kollektif güvenliğimizi, ekonomik çıkarlarımızı ve değerlerimizi geliştirmeye yardım ettiğine inanıyoruz. Bu yüzden katılacağız, dinleyeceğiz, danışacağız"²⁰.

¹⁷ Levent Yaylagül, *Kitle İletişim Kuramları*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2013,s,111.

¹⁸ Arıboğan, *a.g.e.*, s. 161-64.

¹⁹ Steven W. Hook, John Spaniner, *Amerikan Dış Politikası: İkinci Dünya Savaşı'ndan Günümüze*, İstanbul, İnkılap Yayınevi, s. 359.

²⁰ Hook- Spaniner, *a.g.e.*, s. 330.

Amerikan halkının "Amerika'nın dünyadaki durumunu iyileştirmeyi" öncelikli sorun görmesinin dışarıdaki karşılığını "imaj kaybı" olarak tanımlamak mümkündür. Aşağıda tablo, Obama'dan önce Avrupa ülkeleri ve Türkiye'de yapılan bir araştırmanın sonuçlarıdır. Tablodan açıkça anlaşılacağı üzere ABD, sadece Ortadoğu'da değil, NATO müttefikleri arasında da çok ciddi bir imaj kaybına uğramıştır.

Tablo 1. Dostları Kaybetme: NATO Müttefikleri Arasında ABD Üzerine Kamuoyu 1999-2007

Ülke	1999-2000	Nisan-Mayıs 2003	Nisan-Mayıs 2007
Britanya	83%	70%	51%
Kanada	71	63	55
Fransa	62	43	39
Almanya	78	45	30
İtalya	76	60	53
İspanya	50	38	34
Türkiye	52	15	9
Orta	67	48	39

Kaynak: Ole R. Holsti, *To See Ourselves as Others See Us, "How Publics Abroad View the United States after 9/11"*, The University of Michigan Press, 2008, p.19.

ABD halkının kendisine olan desteğini barışçı yöntemleri savunmasına bağlayan Obama, dış politikada zor kullanmayı gerektirecek seçeneklerden özenle kaçınmaya çalışmıştır. Obama doktrini, ABD'nin dünyanın farklı bölgelerindeki insan hakları ihlalleri karşısında duyarlı olmasını, ancak doğrudan askeri güç kullanımı konusunda ise aşırı ihtiyatlı olmasını içermektedir. Bush dönemindeki Neo-Con siyasi elitin tek yönlü askeri güç kullanma konusundaki aşırı istekliliğinin ABD'nin küresel imajına ve güvenilirliğine yönelik olumsuz sonuçlarına bir tepki olarak gelişmiştir²¹. İlk seçim kampanyasında Guantanamo'daki kampı kapatacağını açıklayan, Irak'ta ABD askerlerini çekeceğini söyleyen, 2009'da ABD Başkanı olarak gittiği Kahire Üniversitesi'nde yaptığı konuşmada Ortadoğu'da Müslüman dünyaya "yeni bir başlangıç" vaad eden Obama'nın bu söylemlerini bu çerçevede okumak mümkündür. Obama sözü geçen konuşmasında;

*"Hiç bir yönetim sistemi bir ülke tarafından başka herhangi birisine zorla kabul ettirilemez veya ettirilmemelidir.....Barışçıl bir seçimin sonucunu çıkartmayı varsaymadığımız gibi, Amerika herkes için en iyisini bildiğini varsaymıyor. Ama tüm insanların bazı şeyler için arzuyu duyduğuna yönelik kararlı bir inancım var: ne düşündüğünü açıkça söyleyebilme ve nasıl yönetileceğine dair söz sahibi olma; hukukun üstünlüğü ve adaletin eşit yönetimine güven; şeffaf ve halktan çalmayan bir yönetim, seçtiğin gibi yaşama özgürlüğü. Bunlar sadece Amerikan fikirleri değil; bunlar insan hakları. Ve işte bu yüzden bunları her yerde savunacağız"*²².

²¹ Birol Akçün, ABD'nin Suriye Politikası, Suriye Krizinde Bölgesel ve Küresel Aktörler (Perspektifler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri), Stratejik Düşünceler Enstitüsü, SDE Uluslararası İlişiler Program Koordinatörlüğü, 2012, s.11.

²² Hook-Spaniner, *a.g.e.*, s. 351.

Konuşma incelendiğinde bir yandan ABD'nin müdahaleci olmayacağı ama diğer taraftan insan haklarını savunacağı sonucuna varabiliriz. Kuşkusuz en önemli mesajı şu cümlesinde gizli: "Amerika herkes için en iyisini bildiğini varsaymıyor". Bu cümle Bush döneminin kötü izlerini silmeyi hedefleyen söz olarak değerlendirilmelidir.

Ancak yine de yukarıda özetleyemeye çalıştığımız Obama doktrininin de öne çıkan "insan hakları konusunda duyarlı olmak" ve "doğrudan askeri güç kullanımı konusunda aşırı ihtiyatlı olmak" saptamasında, çıkarlarla idealler çatıştığında Obama'nın ABD çıkarlarını tercih etmekte tereddüt etmediğini belirtmek gerekir. Bu yönüyle Arap Baharı güzel bir örnektir. Mısır'daki ayaklamada bir süre tereddüt yaşayan Obama yönetimi halkın kararlılığı karşısında yıllardır Amerika'ya dostça politikalar izlemiş Mübarek'in gitmesi yönünde tavır alırken, Bahreyn konusunda Suudi Arabistan'ın Bahreyn yönetimini desteklemek üzere asker göndermesi karşısında sessiz kalmıştır²³. Burada Bahreyn'in özel konumuna değinmek yerinde olacaktır: Bahreyn tarihsel olarak İran'ın üzerinde hak iddia ettiği bir ülkedir. 1970'lere kadar İran Bahreyn'i bir eyaleti olarak görüyordu. Ülke nüfusunun %70'i Şii olmasına karşılık Sünni bir hanedan iktidardadır. Diğer yandan Suudi Arabistan'ın sınır komşusu olması sebebiyle ülke İran ve Suudi Arabistan arasında hem mezhepsel hem de siyasi olarak çekişme alanı durumundadır. Daha da önemlisi ülkede ABD'nin askeri üssü vardır²⁴. Mısır konusunda isyancıları destekleyerek Suudi Arabistan'ı hayal kırıklığına uğratan ABD, Suudi Arabistan'ın, Bahreyn'e asker göndermesine sessiz kalarak hem isyan sonrası oluşabilecek İran etkisindeki bir yönetime müsaade etmemiş oldu hem de bölgedeki önemli müttefiki olan Suudi Arabistan'dan yana tavır almış oldu. Ulusal çıkarlar ve idealler arasındaki çelişkide çıkarların tercih edilmesi 'insan hakları konusunda duyarlılığı' ciddi biçimde anlamsızlaştırırken 'askeri müdahale konusunda aşırı tedbir belki de Obama yönetimi ile ilgili üzerinde en çok durulması gereken konu olarak kalıyor. Son on yılda Irak işgalinin merkeze oturduğu ABD'nin Ortadoğu politikasının siyasi ve maddi maliyetinin çok yüksek olduğu kanısında olan Obama yönetimi gerek Ortadoğu gerekse Çin ve Rusya ile ilişkilerde Bush döneminin tek başına hareket eden tavrından uzaklaşmaya çalışarak müttefikleriyle daha fazla işbirliği içinde hareket eden bir politika benimsediği söylenebilir. Irak işgalinde 5000 Amerikan askerinin hayatını kaybetmesi, 1 trilyon dolar üzerindeki savaş faturası ve prestij kaybı, Obama yönetiminin bu politikalarında belirleyici olmuştur²⁵.

Akgün'ün özetlediği gibi, "Obama, kendisini ne Jefferson gibi "özgürlüğün imparatoru", ne de Bush gibi "demokrasinin silahlı mücahidi" gibi davranmak zorunda hissetmektedir. Sözde özgürleştirici bir misyonun Vietnam'dan Irak'a kadar pek çok örnekte Amerika'ya olan maliyetini iyi bilen Obama, dış politikada yeni felaketlerle karşılaşmamak için ABD'nin kendi dar çıkarları temelinde değil, ancak ve ancak diğer ülkelerle birlikte hareket ederek sonuç alabileceğine inanmaktadır. Bu bağlamda da askeri güç kullanmak için BM gibi çok uluslu örgütlerin meşrulaştırıcı onayını gerekli görmektedir"²⁶.

²³ Erol A. Cebeci ve Diğerleri, "Başkanlık Seçimleri Sonrasında ABD'nin Ortadoğu Politikası", *SETA Analiz*, Sayı:54, Ekim 2012, s. 6-7.

²⁴ Mohammad-Reza Djalili, Thierry Kallner, *Arap Baharı Karşısında İran ve Türkiye*, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2013, s.62-63.

²⁵ Erol A. Cebeci ve Diğerleri, *a.g.e.*, s. 4.

²⁶ Akgün, *a.g.e.*, s.12.

Aşağıda, ABD'nin, Mısır, Libya ve Suriye'de gelişen halk ayaklamaları karşısında takındığı tutumun şimdiye kadar çerçevesini çizmeye çalıştığımız Obama Doktrini ile ne dereceye kadar uyumlu olduğu irdelemeye çalışacağız.

3.1. Mısır'daki Olaylar Karşısında ABD'nin Tutumu

Arap Baharı öncesi Mısır ile ABD ilişkilerine bakıldığında, 1967 yılında Mısır'ın İsrail'e karşı kaybettiği savaş kırılma noktası olarak kabul edilebilir. Çünkü bu tarihten önce Camal Abdül Nasır yönetimindeki Mısır, Arap dünyasının liderliğine soyunmuş, bu çerçevede 1958-1961 arası kısa dönemli Suriye ile birleşme yoluna gitmiş²⁷, Arap milliyetçiliği söylemleri ile anti Amerikan ve İsrail yönünde politikalar benimsemiş ve Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği cephesinde yer almıştı. Ancak 1967-1973 savaşlarından sonra Cemal Abdül Nasır'ın yerine Mısır Cumhurbaşkanı görevine gelen Enver Sedat'ın İsrail ile ABD gözetiminde Camp David sürecini başlatması ve bunun sonucu olarak İsrail'i resmen tanıması sonrasında Sovyetler Birliği ile olan yakınlığına son vererek ABD bloğuna geçti. Bu gelişme Arap Dünyasında büyük tepkilere sebep olmuş, Mısır Arap Birliğinden ihraç edilmiş ancak diğer taraftan Camp David ile birlikte Mısır, ABD'den yılda 1,5 milyar dolar askeri yardım paketi almıştır. Böylece Sovyetler Birliği bloğundan ABD bloğuna dönüş yapan Mısır, Hüsnü Mübarek döneminde de bu tavrını korumuş, bunun sonucu olarak belirtilen yardımlar her yıl düzenli olarak sürmüştür²⁸.

1970'li yılların ortalarında Nasır'dan sonra başkan olan Enver Sedat'ın İsrail ziyareti ve ardından 1979'da İsrail ile imzalanan barış anlaşmasından Arap Baharına kadar geçen süreçte Mısır, ABD'nin Ortadoğu politikasına uygun davranan önemli bir müttefikti. Bu sebeple Mısır'da isyan başladığında ABD, Özellikle İsrail ve Suudi Arabistan'ın Hüsnü Mübarek lehine söylemlerde bulunması ile beraber bir müddet tereddüt yaşadı²⁹. Ancak durumun iyice kontrolden çıktığını gören ABD, "kazanacak tarafta" olmayı seçti. ABD, ayaklanmanın yörüngesinden çıkıp sadece Mısır'daki düzeni değil, İsrail ile olan ilişkileri de etkileyeceği kaygısı taşırken, orduyu devreye sokarak ya da ordunun bu inisiyatifi almasını destekleyerek, Hüsnü Mübarek'in yönetimden ayrılmasını hızlandırdı³⁰.

Arap dünyasında her zaman önemli bir yere sahip olan Mısır'a yönelik ABD'nin Arap Baharı sürecinde izlediği politikayı izah edebilmek için bu süreçte Mısır'ın İsrail, Batı ve İslam dünyası ile olan ilişkilerine değinmekte fayda olduğuna inanıyoruz. Ocak 2011'de gerçekleşen halk ayaklanması ile yönetimden uzaklaşan Hüsnü Mübarek sonrası iktidara gelen askerler hem kendi meşruiyetlerini sağlama alma hem de olası toplumsal muhalefeti ve öfkeyi kontrol altına almak için 2011 baharında Filistin'le olan Gazze sınırını açma kararı aldı. Daha sonra iktidarı devralan Müslüman Kardeşler döneminde temel olarak Mısır'ın Filistin'e yönelik politikası şu şekilde özetlenebilir: Gazze'ye yönelik olarak insani koridoru açık tutmak ve HAMAS ile El Fetih arasındaki uzlaşma görüşmelerine destek vermek. Genel anlamda Müslüman Kardeşler'in aday olarak iktidara gelmesine rağmen, Mursi yönetimi Batı ile ilişkilerinde kendisinden

²⁷ Mehmet Özkan, "Mısır Dış Politikası: Dünü, Bugünü, Sorunları", *SETA*, Mart 2014, Sayı:88, s. 9.

²⁸ Mete Çubukçu, *Yıkılın bu Düzen, Arap Ayaklanmaları ve Sonrası*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012, s.192.

²⁹ Kılıç Buğra Kanat, "Amerikan Dış Politikasının Bir Darbeyle İmtihani", 10 Temmuz 2013, <http://seta.org.tr/abd-dis-politikasinin-bir-darbeyle-imtihani/yorum/6900>, Erişim Tarihi, 30 Nisan 2014.

³⁰ Mete Çubukçu, *a.g.e.*, s. 192.

beklenmeyecek şekilde rasyonel ve müşterek çıkarlara dayalı bir ilişkiyi tercih etmiştir. BM Genel Kurulu için yaptığı ABD ziyareti; Brüksel'de AB yetkileri ile yaptığı görüşmeler, İtalya ve Almanya ziyaretleri rasyonel ve müşterek yapıcı ilişkiler için altyapı hazırlıklarıydı. Benzer şekilde, Mursi, Arap dünyasında Mısır'ın rakibi olan Suudi Arabistan ile ilişkileri normalleştirmek için çalışmış, Türkiye, İran gibi bölgesel güçlerle sıcak ilişkiler geliştirmiş diğer yandan Afrika'nın Mısır için ekonomik boyutuna dikkat çekerek Afrika ile güçlü ilişkiler geliştireceğinin işaretlerini vermiştir³¹. Ancak Kasım 2012 yılında İsrail'in Filistin'e saldırması Mursi yönetimi açısından sonun başlangıcı olmuştur. Filistin'e saldırı karşısında Mursi'nin iki seçeneği vardı; ya birçok Arap ülkesi gibi sessiz kalacaktı ya da bu saldırı karşısında sesini yükseltecekti. Devrimin sesleri hala sokaklarda yankılanırken, istese de, sessiz kalamazdı. Nitekim, Arap Ligi önderliğinde yürütülen ve dış işleri bakanlarının topluca Gazze'yi ziyaretine yol açan hamlede aktif bir rol oynadı. İslami kimliğe sahip yeni iktidar ABD ve İsrail için zaten olağan şüpheliydi. Bu tutum şüpheleri arttırdı. Böyle bir ortamda bir yıl gibi kısa bir sürede askeri darbe ile iktidardan uzaklaştırılan Müslüman Kardeşlerin yerine gelen askeri rejimin ilk icraatlarından bir tanesi Gazze sınır kapısını kapatmak oldu. Bu çerçevede, 3 Temmuz 2013 askeri darbe sonrası yönetime gelen Sisi liderliğindeki askeri rejim, Gazze sınır kapısını, Müslüman Kardeşler ve HAMAS arasındaki yakınlık sebebiyle Mısır iç siyasetinin bir parçası olarak değerlendirdi ve Mübarek döneminin de ötesine geçerek Gazze sınır kapısını ile ilgili sert uygulamalara gitti.

ABD ve İsrail arasındaki stratejik ortaklık göz önüne alındığında, Mısır gibi 80 milyonu aşkın nüfusu ile Arap dünyasında önemli bir yere sahip olan Mısır'ın hem İsrail ile olan jeopolitik konumu hem de ABD'nin Afganistan ve Irak gibi ülkelere askeri mühimmat taşıyan Süveyş kanalının³² bu ülkede geçmesi sebebiyle hayati bir öneme sahip olduğu söylenebilir. Mursi'nin İslami bir gelenekten gelmesi, İsrail'in Filistin'e saldırısı sonrası takındığı tutum, Mısır nüfusunu oluşturan 10 milyonluk Hıristiyan azınlığın Mursi yönetiminin karşısında askeri rejimden yana tavır takınması³³, Mursi'ye karşı yapılan askeri darbe ile ilgili ABD'nin politikalarında belirleyici olmuştur. Nitekim ABD dış işleri başkanı John Kerry darbe sonrası Pakistan'ın Geo TV kanalına verdiği demeçte, "Mısır'da ülkenin kaos ve şiddete doğru gitmesinden endişelenen milyonlarca insan ordudan müdahale etmesini istedi"³⁴ demiştir. ABD'nin, Mısır'da yaşananları askeri darbe olarak tanımlayamayışının sebebini, yukarıda sıralanan gerekçeler ışığında 'İslami tandaslı' bir hareketin jeopolitik ve jeostratejik öneme sahip Mısır gibi bir ülkede iktidarda olmasına karşın "riske girmede" şeklinde özetleyebiliriz. Buradaki riski kükusuz, İslami kimliğe sahip Mursi iktidarının ABD hegemonyasını tehdit edebilecek potansiyeli taşıması, jeostratejik

³¹ Mısır dış politikası Arap Baharı öncesi ve sonrası İsrail ile ilişkiler ile ilgili değerlendirmeler Mehmet Özkan'ın makalesinden yararlanılmıştır. daha geniş bilgi için bkz. Mehmet Özkan, "Mısır Dış Politikası: Dünü, Bugünü, Sorunları", *SETA*, Mart 2014, Sayı:88, s. 9.

³² Süveyş Kanalı belirtilen bölgeler açısından ABD için hayatidir. Zira, Süveyş Kanalı'ndan geçiş imkanı olmazsa donanmanın Ümit Burnu civarında gemiler konuşlandırması gerekir. Ki bu da Norfolk üssünden Basra Körfezi'ne ya da Hint Okyanusu'na erişim sürecini çok uzatacaktır.

³³ Hıristiyan azınlığın Müslüman kardeşleri hem parlamento seçimlerinde hem de başkanlık seçimlerinde desteklemedi. Buna karşın askerlerin aday olan eski hava kuvvetleri komutanı Ahmet Şefik'i destekledi. Bu durum Hıristiyan azınlığın İslami kökene sahip Mursi hareketine güvensiz olduklarına işaret ediyor.

³⁴ BBC Türkçe, Kerry: "Mısır Ordusu Demokrasiyi geri getirdi." 2Ağustos 2013 http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2013/08/130802_kerry_misir.shtml, Erişim Tarihi, 15 Nisan 2014.

ortağı İsrail'in çıkarlarına muhalif olma ihtimalini içinde barındırması olarak tanımlamak mümkündür.

3.2. Libya'daki Olaylar Karşısında ABD'nin Tutumu

Libya'nın Avrupa'ya yakın olması, Avrupa ile Afrika arasında bir geçiş noktasında bulunması dolayısıyla stratejik öneme sahip bir ülkedir. Aynı zamanda Libya petrol zengini bir ülke olması da önemini arttırmaktadır. OPEC 2013 verilerine göre Libya dünya kanıtlanmış ham petrol rezervleri sıralamasında sekizinci, doğalgaz rezervleri sıralamasında ise yirmi birinci sıradadır.³⁵ Batı ve özellikle de ABD karşıtı söylemleri dikkat çeken kırk yıllık Muammer Kaddafi iktidarı, Libya'yı Arap Baharı'ndan önce uluslararası siyasette önemli kılan başka bir olguydu.

Arap Baharı'nın başlangıç noktası olan Tunus ve sonrasında Mısır ile kıyaslandığında Libya'da isyan çok daha çatışmalı geçti. 40 yıldır iktidarda olan Kaddafi'ye karşı 17 Şubat'ta isyancılar tarafından ilan edilen 'öfke günü' sonrası gösteriler yoğunlaşmış ve bütün ülkeye yayılmıştı³⁶. Ülkenin denetimini hızla kaybeden Kaddafi, sivilleri yönelik saldırılarını yoğunlaştırınca 24 Mart'ta NATO, ülke üzerinde uçuşa yasak bölge uygulayarak ve Kaddafi'nin askeri üslerine, tank sıralarına ve diğer askeri varlığına büyük ölçekli hava saldırılarını yürüterek duruma müdahale etti. Obama yönetimi Libya konusunda geniş çaplı ve direkt bir askeri müdahaleden ziyade hava ve açık deniz askeri operasyonlarını diğer NATO ülkeleri ile paylaşmış, Libya'daki kara savaşını isyancılara bırakmıştı. Obama bu durumu 'yük sadece ABD'de olmamalı" sözleriyle özetlemişti³⁷. ABD doğrudan doğruya Libya'nın iç işlerine müdahale etmemeye özen göstermiş, isyanın iç savaşa dönüşmesi ile beraber ülkedeki sivillerin durumu üzerinden BM ve NATO gibi çok uluslu örgütleri harekete geçirmeye çalışmıştır. Nitekim Libya konusunda Obama BM Güvenlik Konseyi kararı çıkmadan ABD askerlerine silah kullanma yetkisi vermemiştir. Obama'nın 28 Mart 2011 tarihli konuşması ABD'nin Libya müdahalesi ile ilgili tutumunu açıkladığı gibi Obama'nın ABD'ye küresel çapta biçtiği misyonu da özetlemektedir;

Elbette ki Amerika baskı olan her yere kendi ordusunu gönderemez. Biz müdahalenin risklerini ve maliyetini göz önüne alarak, her zaman harekete geçmenin gerekliliği hususunda önce kendi çıkarlarımızı düşünmeliyiz. Ancak bu, doğru olanı yapmayı sonsuza kadar engelleyecek bir argümana dönüşmemelidir.... Ülkemizin bu kadar çok acil sorunu varken, ABD'nin dünyanın polis gücü olarak hareket etmesi beklenmemelidir... Baskıcı rejimlere karşı harekete geçme yükümlülüğü yalnızca Amerika'nın olmamalıdır... Biz Libya'da sivil halk dehşet derecesinde bir şiddete maruz kaldığı için harekete geçtik³⁸.

Libya'ya müdahale konusunda ABD geniş bir ittifak sağlamıştı. koalisyona İngiltere, Fransa, Kanada, Danimarka Norveç, İtalya, İspanya, Yunanistan, Türkiye gibi ülkelerin yanı sıra Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi Arap ülkelerini de

³⁵http://www.opec.org/opec_web/static_files_project/media/downloads/publications/ASB2013.pdf, Erişim tarihi 2 Nisan 2014.

³⁶ Çubukçu, a.g.e., s. 116.

³⁷ Steven W. Hook, John Spaniner, a.g.e., s.357.

³⁸ Birol Akgün, a.g.m., s.11-12.

katmıştır³⁹. 20 Ekim günü isyancılar tarafından memleketi Sirt'te bir kanalizasyon çukurunda yakalanan Kaddafi'nin katledilmesi ile isyan nihayete ermiştir. Mısır'da 'sadık müttefiki' Mübarek'e karşı önceleri ılımlı bir tutum sergileyen daha sonra halkın kararlılığı ile beraber 'kazanacak tarafta' olmayı seçen ABD, isyan sonrası yönetime gelen İslami tandaslı Müslüman kardeşlerin askeri darbe sonrası yönetimden uzaklaşmasına ses çıkarmamış, petrol zengini Libya'da ise ABD aleyhine politikalar üreten Kaddafi'ye karşı BM ve NATO'yu harekete geçirerek, hatta liderliği Fransa'ya bırakarak sonuç almıştır.

3.3. Suriye'de iç Savaş ve ABD'nin Tutumu

ABD'nin Suriye ile ilgili genel politikalarına baktığımız zaman soğuk savaş döneminden beri olumlu şeylerden bahsetmeye imkan yoktur. Soğuk savaş döneminde SSCB bloğunda yer alan Suriye'nin İran ile olan yakın ilişkileri, İsrail'e karşı mücadele eden HAMAS, Hizbullah gibi örgütlere destek vermesi sonucu ABD tarafından 'şer ekseni', 'haydut ülke' gibi tanımlamalara maruz kalmıştır. Bu sebeplerden dolayı Suriye, ABD açısından uluslararası sistemin dışında olan bir ülkedir. Ayrıca, Suriye'nin Rusya ile iyi ekonomik ilişkilere sahip olduğunu ve Rusya'nın en büyük askeri üslerinden birinin bu ülkede olduğunu not etmek gerekir. Suriye'ye içeriden bakıldığında da içinde bir çok dengeyi barındırdığı söylenebilir. Suriye'de nüfusun % 10'unu oluşturan Aleviler iktidarı elinde bulundurmaktadır. Suriye'de %10-15 arasında bir Kürt nüfus vardır⁴⁰ ve ayaklanma başlayıncaya kadar temel haklardan yoksundular. Bir çoğu vatandaş sayılmadığından dolayı kimlikleri bile yoktu. Bu sebepten dolayı mülk edinemiyorlar, resmi olarak evlenemiyorlar, çocuklarını okula gönderemiyorlardı⁴¹.

Suriye'de isyan hareketi ilk önce reform talepleriyle barışçıl gösteriler olarak başladı. Göstericilerin en önemli taleplerinden bir tanesi 1963 yılından beri Baas rejimi tarafından sıkı yönetimle idare edilen ülkede sıkı yönetimin kaldırılması idi. 15 Mart 2011 yılında yapılan gösterilere devlet güçlerinin çok sert müdahale etmesi sonucu gösteriler gittikçe yayıldı. Bu arada Esad yönetimi bazı reformlar yaparak gösterileri durdurmaya çalıştı; 1963'ten beri yürürlükte olan sıkı yönetimi kaldırmak ve kimliksiz

³⁹ Cenap Çakmak, *Arap Baharı Sürecinde ABD'nin Dış Politikası, İçinde Arap Baharı: Ortadoğu'da Demokrasi Arayışı ve Türkiye Modeli*, Editör: Murat Aktaş, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık, 2012, s.90.

⁴⁰ Suriye'deki Kürt nüfus ile ilgili değişik kaynaklar tarafından değişik rakamlar verilmektedir. Suriye'de Kürt nüfusunun %8 veren kaynaklar olduğu gibi %17 olduğunu iddia eden kaynaklar da vardır. Bu konuda bkz: Micheal Collins Dunn, "The Arap World and the Kurds", In, *Kurdish Identity; Human Rights and Political Status*, Edited by; Charles G. Macdonald and A.O'Leary, University Press of Florida, 2007, p. 232.

⁴¹ Kuşkusuz Suriye'de Baas rejimi boyunca bir çok kesim temel hak ve özgürlüklerden yoksundu. Ancak zamanında değişik siyasi nedenlerle Suriye'ye göç etmiş Türkiyeli Kürtlerin 1963 yılında kimlikleri alınmış ve bir daha verilmemişlerdir. Bu gün sayıları değişik kaynaklarda 200 bin ile 400 bin olduğu düşünülen bu Kürtlerin vatandaş kabul edilmemelerinden kaynaklı yukarıdaki adı geçen hakları elinden almıştır. Bu konuda bkz: International Middle East Peace Research Center, IMPR, Suriye Kürtlerinin Türkiye'deki Kürt Sorunu ve Çözümüne Yönelik Algısı, Açık Toplum Vakfı, Chrest Vakfı, Temmuz 2014, s.,18-19. / Micheal Collins Dunn, "The Arap World and the Kurds", In, *Kurdish Identity; Human Rights and Political Status*, Edited by; Charles G. Macdonald and A.O'Leary, University Press of Florida, 2007, p. 232.

olan Kürtlere kimlik vermek gibi.⁴² Bu ve benzeri adımlar Suriye'de iç savaşı bitirmeye yetmediği gibi savaş gittikçe yayıldı.

2011'de Dera'da başlayan ayaklanmalar karşısında ise ABD gelişmeleri yakından izlemiş ve Esed yönetimine şiddet kullanmamasını, muhaliflerle siyasi diyalog başlatmasını önermiştir. Olayların tırmanması üzerine ABD konuyu bir yandan BM gündemine taşırken, diğer yandan Türkiye ve Arap Birliği ülkeleriyle yakın temasa geçmiştir. Yeni ABD dış politikasına uygun olarak, Obama yönetimi herkesin beklentisinin aksine Suriye konusunda bölgesel inisiyatifler geliştirilmesini ve diplomatik çabalara öncelik verilmesini desteklemiştir. Bu çerçevede ancak 2011 Ağustos ayında Başkan Obama artık Esed yönetiminin gitmesi gerektiğini açıklamıştır. 6 Şubat 2012 tarihi itibarıyla de diplomatlarını geri çekmiştir. Bundan sonraki süreçte "Esad gitmeli" şeklinde bir politika izleyen ABD yönetimi bu doğrultuda BM gündemini getirdiği Suriye'ye müdahale ile ilgili her zaman Rusya ve Çin'in vetosuyla karşılaşmıştır. Bunun üzerine ABD yönetimi Türkiye, Suudi Arabistan, Katar gibi ülkeler ile Arap Ligi, İslam Konferansı Örgütü gibi çok uluslu örgütleri devreye sokarak sonuç almaya çalışmıştır. Diğer taraftan Suriye'de iç savaş uzadıkça hem Suriye'deki iç dengeler hem de bölgesel dengeler yüzünden savaş, tam bir mezhepsel eksene oturdu. Bölgesel bloklaşma: Bir taraftan Esad rejimi, İran ve Hizbullah diğer taraftan Suudi Arabistan, Türkiye, Katar şeklinde oldu. Mezhepsel bloklaşma en çok Esad rejimine yaradı. Çünkü böylelikle Esad, Sünni tehdidine karşılık her zaman yanında yer alacak bir Alevi ve Hıristiyan azınlığın desteğini çok güçlü bir şekilde sağlayabilmiştir. Bu durum aynı zamanda muhaliflerin birleşmesi önünde önemli bir engel olmuştur. Bu da sorunu kendi içinde daha çıkılmaz hale getirmiştir. Mezhepsel olarak bölünen Suriye muhalefeti diğer yandan etnik olarak da bütünleşemedi. PYD (Partiya Yekitiya Demokrat, Demokratik Birlik Partisi) öncülüğünde örgütlenen Kürt muhalefeti hiçbir tarafta yer almayacağını kendi bölgelerine saldırı olmadıkça kimseyle savaşmayacaklarını ilan ederek Kürt yoğunluklu bölgelerde yönetimi ele geçirdi.

ABD Başkanı Obama'nın 6 Mart 2012 tarihli basın toplantısında Suriye'ye askeri müdahale hakkında söyledikleri bu çıkmaza işaret etmektedir. Durumun Libya'dakinden çok farklı olduğunu ve bu sebeple ABD'nin tek taraflı askeri harekât düzenlemesini yanlış bulduğunu vurgulayan Obama, "Libya konusunda biz uluslararası toplumu harekete geçirdik, BM Güvenlik Konseyi'nin onayını aldık, bölgedeki Arap ülkelerinin tam desteğini sağladık ve askeri hareketin kısa zamanda sonuç getireceğine emin olduktan sonra harekete geçtik. Suriye'de ise durum çok daha karmaşıktır"⁴³ dedi. "Çok daha karmaşıktır" belirlemesi kuşkusuz hem BM'de sağlanamayan ittifaka hem de Suriye'deki mezhep ve etnik temelli bölünmüşlüğe işaret etmektedir. Çünkü mezhepsel bir eksene oturan problem yüzünden hem içte muhalefet arasında bir birlik sağlanamamakta hem de dış müdahalenin diğer Şii nüfusa sahip Lübnan, Yemen, Bahreyn ve Kuveyt gibi ülkelerde ne gibi sonuçlar doğuracağı ve giderek bunun bütün bir İslam coğrafyasında ne gibi kaoslara sebep olacağı öngörülememektedir⁴⁴. Nitekim

⁴² Elayne Hannon and Hannah Russell, From Peaceful Demonstrations to Armed Conflict: Considering Humanitarian Intervention in the Case of Syria, Al-Marsad- Arap Human Right Centre in Golan Heights, 2013, s.10-11. http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2212711, Erişim tarihi 25 Nisan 2013.

⁴³ Birol Akgün, *a.g.e.*, s.14.

⁴⁴ Mete Çubukçu, *a.g.e.*, s. 200.

bugün Irak ve Yemen'de yaşananlar izlendiğinde bu kaygının yersiz olmadığı anlaşılmaktadır. İki ülkede de mezhep savaşları yaşanmaktadır.

Bu arada özellikle 2012 baharında cihadçı örgütlerin Suriye'de iç savaşa aktif olarak dahil olması ABD'nin Suriye iç savaşına daha tereddütlü yaklaşmasına sebep olmuştur. İŞİD, El-Nusra gibi örgütlerin iktidarı ele geçirmesinden çekinen ABD yönetimi Esad- cihadçı örgütler ikileminde kalmıştır. İŞİD (Devletül İslamiye Fi'l Irak Ve's Şam, Irak-Şam İslam Devleti) ve El-Nusra gibi örgütlerin başlarda ÖSO (Özgür Suriye Ordusu) tarafında görünmesi, ABD'nin ÖSO ve Suriye Ulusal Konseyi'ne de şüpheli yaklaşmasına sebep olmuştur. ABD eski dış işleri bakanı Hillary Clinton'un 1 Kasım 2012'de Hırvatistan'da "Suriye Ulusal Konseyi bütün muhalefet temsil etmiyor"⁴⁵ sözlerini bu çerçevede değerlendirmek gerekiyor. Cihadçı örgütlerin savaşa katılımı ile beraber bir taraftan bölgede mezhepsel gerilim artarken, diğer taraftan başlarda Esad rejimine karşı mücadele ettikleri düşünülen bu örgütler bazen kendi aralarında bazen özgür Suriye Ordusu ile bazen Kürt muhalefeti olan PYD ile savaştıkları görüldü. Savaş Suriye'yi aşarak Irak'a sıçradı. Özellikle İŞİD, Şiilerin iktidarda olduğu Maliki hükümetine karşı savaşarak Irak'ın bazı bölgelerini geçici olarak ele geçirdi.

Bu süreçte ABD yönetimi BM ve Arap Ligi gibi uluslararası örgütleri devreye sokarak geri planda durmayı tercih etti. Bu çerçevede BM ve Arap Ligi BM eski genel sekreteri Kofi Annan'ı taraflar arasında arabuluculuk yapmak üzere görevlendirdi. Annan taraflara 6 maddelik bir plan sundu. 12 Nisan'da yürürlüğe girmek üzere; taraflar arası ateşkesi ve insani yardıma müsaadeyi ve Suriye'nin BM ile işbirliğini ön gören plan beklenen etkiyi yaratmadı⁴⁶.

Uluslararası diplomasiye yönelik çabaları devam etti. Türkiye 1 Nisan 2012 tarihinde İstanbul'da Suriye'nin Dostları ismiyle bölge ve uluslararası aktörlerin toplanmasına öncülük ederek Suriye sorununa çözüm bulmaya çalıştıysa da, Rusya ve Çin'in toplantıya katılmayı reddetmesi, toplantıya katılan ABD ve Fransa'nın Annan Plan'ını sıkıntıya sokacak bir yaklaşıma sıcak bakmayacaklarını açıklamaları bu toplantıda da bir netice çıkmamasına sebep oldu⁴⁷. ABD 30 Haziran 2012'de Cenevre'de ve Ocak 2014 Montrö'de yapılan ve Cenevre-1 ve Cenevre -2 diye anılan uluslararası diplomasi çabalarına destek verdiyse de bu çabalardan bir sonuç çıkmadı.

Rusya ve Çin'in Suriye'ye yönelik silah ambargosu dahil her yaptırımını veto etmesi, mezhepsel çatışma ve bu çatışmanın bütün Ortadoğu'ya yayılma riski, etnik bölünme, cihadçı örgütlerin kaos ortamından yararlanarak güçlenmeleri ve hem

⁴⁵ <http://www.usasabah.com/Guncel/2012/11/1/suriye-ulusal-konseyni-sildi>, Erişim tarihi, 13 Mayıs 2013.

⁴⁶ Bu plan şöyledir; 1. Suriye halkının istek ve endişelerine cevap verecek Suriye öncülüğünde bir siyasi süreçte BM temsilcisi ile işbirliği yapmak; 2. Sivillerin korunması için BM gözetiminde her tür silahlı şiddete son verilmesi a) Hükümet meskûn alanlara asker sevkini ve silah kullanımını durdurup buralarda bulunan askerleri çekecek b) Muhalefet çatışmalarına son verme taahhüdünde bulunacak 3. Tüm taraflar çatışma yaşanan bölgelere insani yardım sevkini sağlayacak ve insani amaçlarla her gün iki saatlik sükûnet dönemleri sağlayacak 4. Suriye yönetimi keyfi şekilde tutuklanmış kişilerin serbest bırakılması sürecinin hızını ve kapsamını artıracak 5. Suriye yönetimi ülkede gazeteciler için hareket serbestisi temin edecek 6. Suriye yönetimi toplanma ve barışçı şekilde gösteri yapma hakkına saygı gösterecek

⁴⁷ Kıran Abdullah, "Arap Baharı Gölgesinde Türkiye Suriye İlişkileri", İçinde Arap Baharı: Ortadoğu'da Demokrasi Arayışı ve Türkiye Modeli, Editör: Murat Aktaş, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık, 2012, s.129-130.

Suriye'de yönetimi ele geçirme hem de Irak gibi komşu ülkelerde tehdit oluşturmaları ABD'yi Suriye meselesinde daha dikkatli adım atmak zorunda bırakmıştır. Nihayet Selefi cihadçı İŞİD örgütünün 11 Haziran 2014'te Musul'u ele geçirmesi ile Irak'ı teslim alan mezhepçi savaş karşısında da ABD'nin tutumu değişmedi. Başlarda gelişmeleri takip etmekle yetinen ABD yönetimi, tehdidin Kürdistan Bölgesel Yönetimine yönelmesi karşısında, önce İŞİD'e karşı hava saldırısında bulunmuş, sonra uluslararası ittifak girişimlerine hız vermiştir. ABD, Irak ve Suriye'de İŞİD'e karşı olası müdahale senaryolarına başta Avrupa ülkeleri olmak üzere Katar, Suudi Arabistan, Mısır, Türkiye gibi Sunni bölgesel güçleri de dahil etmeye çalışmıştır. Başkan Obama 20 Eylül 2014'te Suriye ve Irak'a müdahale ile ilgili sarf ettiği sözler Libya müdahalesi sırasında yaptığı değerlendirmenin kopyası gibiydi; "Ağustos ayından bu yana Amerikan pilotları, Irak'ta bu teröristlere karşı 170'i aşkın hava saldırısı gerçekleştirdi. Şimdi bu hava saldırılarında Fransa da bize katıldı. Bu teröristlere karşı, Irak ya da Suriye'de harekete geçmek için tereddüt etmeyeceğiz" ifadelerini kullandı. Bunun tek başına ABD'nin savaşı olmadığını altını çizen Obama, Amerikan askerlerini Irak yada Suriye topraklarına savaşa yollamayacağını bir kez daha vurguladı. Obama, "Sahadaki ortaklarımıza, kendi ülkelerinin geleceğini güvence altına almaları için, kendi yeteneklerimizi kullanarak yardımcı olmak daha etkili olacaktır. Hava gücü kullanacağız, ortaklarımıza ekipman ve eğitim desteği sağlayacağız. Tavsiyelerde bulunup yardımcı olacağız. Bu mücadelede geniş bir uluslararası koalisyona liderlik edeceğiz. Bu ABD'nin İŞİD ile mücadelesi değil, bu bölge insanlarının, dünyanın İŞİD ile mücadelesi⁴⁸" dedi.

Sonuç

ABD başkanların dış politikasını belirleyen ve son dönemlerde Bushlar - Clinton/Obama tarafından ABD'de temsil edilme imkanı bulan; ABD'yi dünyanın efendisi gören yaklaşım veya ABD'yi dünyanın lideri olarak gören yaklaşımların ikisi de ABD'ye dünyanın düzeni ile ilgili çok büyük misyonlar yüklemektedir. İki kutuplu Soğuk Savaş döneminde SSCB'ye karşı insan hakları, demokrasi, ulusların kendi kaderini tayin hakkı gibi söylemleri bir dış politika aracı olarak kullanan ABD, SSCB'nin yıkılması ile beraber tek kutuplu dünyada demokrasi, İnsan hakları, ulusların kendi kaderini tayin hakkı gibi söylemlerden vazgeçmiş, hegemonyasının devamı için 'düzen' üzerinde yoğunlaşmıştır. Dünyadaki düzeni kurma görevini kendisinde gören ABD, bu çerçevede kendisinin tasavvur ettiği dünya düzenine uymayan devletleri 'haydut devletler', 'şer eksen' gibi kavramlarla kategorize ederek hegemonyasını sürdürme yoluna gitmiştir. Söylemsel olarak dış politikada dillendirilen demokrasi, Irak işgalinde olduğu gibi 'haydut devletlere' karşı 'düzeni korumak' (ya da hegemonyasını sürdürmek) için araçsallaştırılırken, Bushlar ve Clinton/ Obama arasındaki temel fark, askeri güç kullanma konusunda aşırı istekli olma veya aşırı ihtiyatlı olmaktan ibarettir. 'Düzeni' önceleme devam etmektedir.

Dünyada düzeni koruma/sağlama adına Irak ve Afganistan'ı saldıran, Irak'ta ve Guantanamo'da askerlerinin yaptığı işkence görüntüleri sadece Ortadoğu'da değil

⁴⁸Radikal, Obama: Dünya ABD'ye, ABD askerlerine güveniyor, 20 Eylül,2014, http://www.radikal.com.tr/dunya/obama_dunya_abdye_abd_askerlerine_guveniyor-1213936, Erişim Tarihi, 21 Eylül, 2014.

bütün dünyada büyük bir imaj kaybına uğrayan ABD, Obama ile beraber imaj düzetme yoluna gitmiştir. Bu çerçevede ABD'nin Arap Baharı'na karşı izlediği politika incelendiğinde mümkün olduğunca askeri seçenekten uzak durduğunu, fakat çıkarları doğrultusunda sonuç aldığını söylemek mümkündür. Afrika ve Avrupa arasında önemli bir stratejik noktada bulunan, isyandan önce "haydut devlet" olarak tanımlandığı petrol zengini Libya'da, BM ve NATO' üzerinden sonuç almasına bilen ABD, Mısır örneğinde olduğu gibi Ortadoğu'da kendi çıkarlarını tehdit altında gördüğünde Mısır'ın iç dengelerinden faydalanarak İslami tandaslı bir iktidarın uzun soluklu olmasını engellemiştir. İsyandan önce "şer ekseninde" sınıflandırdığı Suriye'de ise, gerek mezhepsel iç ve bölgesel dengeleri gerekse cihadçı örgütlerin iktidara gelme olasılıklarına karşı ikileme kalan ABD yönetimi zaman zaman geri planda durmuş, daha çok gelişmeler karşısında tutum almak zorunda kalmıştır. Ancak genel anlamda askeri seçeneği ötelediği, rejimin devrilmesi için diplomasiye önem verdiği görülmektedir.

KAYNAKLAR

- AKGÜN Birol, ABD'nin Suriye Politikası, Suriye Krizinde Bölgesel ve Küresel Aktörler (Perspektifler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri), Stratejik Düşünceler Enstitüsü, SDE Uluslararası İlişiler Program Koordinatörlüğü, 2012.
- ARI Tayyar, Geçmişten Günümüze Orta Doğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi, Bursa, MKM yayınları, 2012.
- ARIBOĞAN Deniz Ülke, Büyük Resmi Görmek, İstanbul, Timaş Yayınları, 2013.
- BUĞRA Kılıç Buğra Kanat, Amerikan Dış Politikasının Bir Darbeyle İmtihani, 10 Temmuz 2013, <http://setav.org/tr/abd-dis-politikasinin-bir-darbeyle-imtihani/yorum/6900> erişim Tarihi, 30 Nisan 2014.
- CEBECİ Erol A. ve Diğerleri, Başkanlık Seçimleri Sonrasında ABD'nin Ortadoğu Politikası, SETA Analiz, Sayı:54, Ekim 2012.
- CHOMSKY Noam ve Achcar Gilbert, Tehlikeli Güç, ABD'nin Dış Siyaseti ve Ortadoğu, İstanbul, İthaki Yayınları, 2007.
- ÇAKMAK Cenap Çakmak, Arap Baharı Sürecinde ABD'nin Dış Politikası, İçinde Arap Baharı: Ortadoğu'da Demokrasi Arayışı ve Türkiye Modeli, Editör: Murat Aktaş, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık, 2012.
- ÇUBUKÇU Mete, Yıkılsın bu Düzen, Arap Ayaklanmaları ve Sonrası, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012.
- DJALILI Mohammad-Reza ve KALLNER Thierry, Arap Baharı Karşısında İran ve Türkiye, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, 2013.
- DUNN Michael Collins, The Arap World and The Kurds, In; Kurdish Identity, Human Rights and Political Status, Edited by Charles G. MacDonald and Carole A. O'Leary, University Press of Florida, Florida, 2007.
- ERDEM Burcu Kaya, Doğu Batı İkilemi Bağlamında El-Cezire, İstanbul, Vadi Yayınları, 2011.
- HANNON Elayne ve Russell Hannah, From Peaceful Demonstrations to Armed Conflict: Considering Humanitarian Intervention in the Case of Syria, Al-Marsad- Arap Human Right Centre ın Golan Heights, 2013. http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2212711, erişim tarihi 25 Nisan 2013.

- HOOK Steven W. ve Spaniner John, *Amerikan Dış Politikası: İkinci Dünya Savaşı'ndan Günümüze*, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 2013.
- HOLSTI OLE R., *To see Ourselves as Others See Us, "How Publics Abroad View The United States after 9/11"*, The University of Michigan Press, 2008.
- IMPR, *International Middle East Peace Research Center, Suriyeli Kürtlerin Türkiye'deki Kürt Sorunu ve Çözümüne Yönelik Algısı: Suriye Kürtleri Saha Araştırma Raporu*, Açık Toplum Vakfı, Chrest Vakfı, Temmuz 2014.
- KAZGAN Gülten, *Küreselleşme ve Ulus Devlet: Yeni Ekonomik Düzen*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.
- KIRAN Abdullah, *"Arap Baharı Gölgesinde Türkiye-Suriye İlişkileri"*, Arap Baharı Ortadoğu'da Demokrasi Arayışı ve Türkiye Modeli, Der. Murat Aktaş, Ankara, Nobel Yayınları, 2012.
- KURTBAG Ömer, *Amerikan Yeni Sağı*, Ankara, Usak Yayınları, 2010.
- KÜÇÜKKELEŞ Müjge, *AB'nin Ortadoğu Politikası ve Arap Baharına Bakışı*, SETA analiz, Sayı:63, Ocak 2013.
- ÖZKAN Mehmet, *Mısır Dış Politikası: Dünü, Bugünü, Sorunları*, SETA, sayı:88, Mart 2014,
- TELATAR Gökhan, *Yeni Muhafazakârlar, Demokrasinin Yayılması ve Amerikan Dış Politikası*, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt:67, No:3, 2012.
- YAYLAGÜL Levent, *Kitle İletişim Kuramları*, Ankara, Dipnot Yayınları, 2013.

Coğrafya, Demokrasi ve Yönetim Sorunu Üzerine Bir Bölgesel Değerlendirme: Ortadoğu ve Kuzey Afrika Örneği*

Hamza AKENGİN**
Hatice Kübra GÜRÇAY***

ÖZET

Etnik, siyasal ve dinsel çeşitlilik, yönetim sorunları, tarihsel anlaşmazlıklar, petrol ve doğal gaz rezervleri, küresel ekonomik ve siyasi sistemin dışında olunması ve sıcak çatışmaların yaşanmasından dolayı Kuzey Afrika ve Ortadoğu 19 yüzyılın sonları, 20. yüzyılın ilk yıllarından beri dünyanın en tartışmalı bölgelerinden ikisidir. 21 yüzyılın ilk on yılı sonunda, Kuzey Afrika ve Ortadoğu merkezli ve özellikle Arap devletlerinde yaşanan olayların arka planındaki en önemli neden bölge ülkelerinin yönetim şekilleridir. Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinde demokratik hakların sınırlandırılmış olması, yıllardır var olan ve onlarca yıl süren tek kişiye dayalı iktidarlar, hemen hemen bütün ülkelerde siyasete sınırlı katılım, siyasete katılımın engellenmesi, baskıcı ve kısıtlayıcı rejimler, toplumdaki uzak kalıtsal otoriter yönetimler, toplumsal hareketleri tetiklemiştir. Bu çalışmada, coğrafya ve demokrasi arasındaki ilişki Kuzey Afrika ve Ortadoğu özelinde ele alınarak bölge ülkelerindeki yönetim şekillerinin dayandığı temeller üzerinde durulmuştur. Bir durum tespitini amaçlayan bu çalışma doküman analizi ve betimlemeye dayanmaktadır.

Anahtar kelimeler: *Coğrafya, demokrasi, Kuzey Afrika, Ortadoğu, demokrasi, sömürge, monarşi, aşiret.*

A Regional Evaluation of Geography, Democracy and Administration Issues: Examples from the Middle East and North Africa

ABSTRACT

Ethnic, political and religious diversity, governance, historical disagreements and disputes over oil and gas reserves are major problems causing conflict in North Africa and the Middle East. These problems derive from global economic systems. Controversies in this part of the world have been continuing since the end of the 19th century and the first years of the 20th century.

At end of the first decade of the 21st century regime issues became the most important focus of events in the Arab and North African states. Social movements were triggered by many years of limiting democratic rights, lack of change, limited participation in politics,

---

* Bu çalışmanın İngilizce versiyonu "Geography, Democracy and Administration Issue in the Middle East" başlığı ile Humanities and Social Sciences. Vol. 2, No. 2, 2014, pp. 23-32. de yayımlanmıştır.

** Dr., Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Göztepe-Kadıköy/İstanbul, e-posta: hakengin@marmara.edu.tr
PhD, Marmara University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Geography, Göztepe-Kadıköy/İstanbul, E-mail: hakengin@marmara.edu.tr

*** Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü. e-posta: gurcaykbr@hotmail.com
Marmara University, Institute of Middle East Studies, e-mail: gurcaykbr@hotmail.com

prevention of participation in politics, repressive and restrictive regimes and the existence of hereditary authoritarian governments remote from society. This study focuses on the bases of events in the forms of regimes of North Africa and the Middle East and the relationship between geography and democracy in the case of North Africa and the Middle East. This study investigates the situation using description and analysis of documents.

Keywords: *Geography, democracy, North Africa, colony, Middle East, monarchy, tribal.*

Giriş

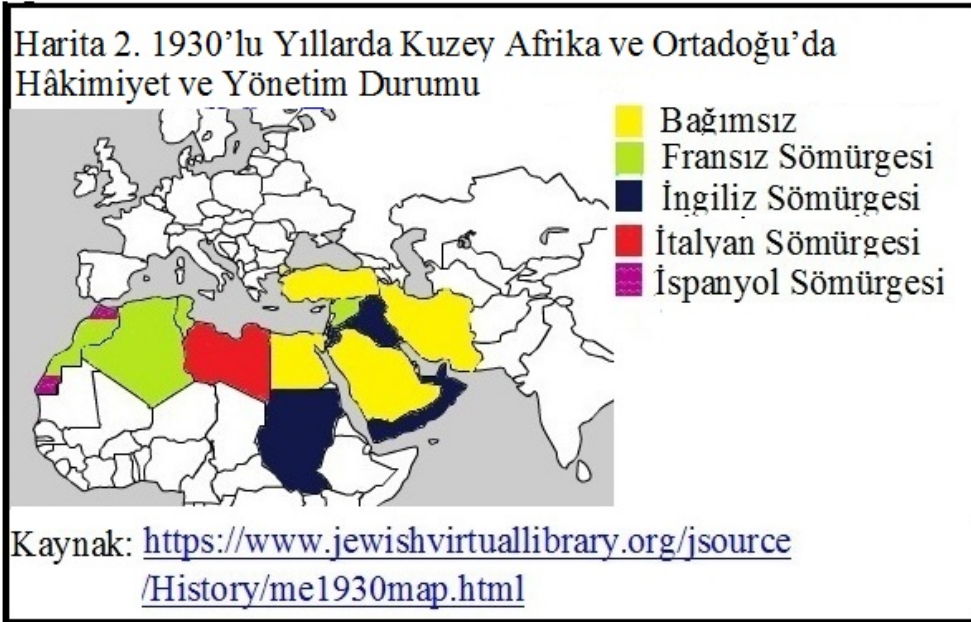
Kuzey Afrika ve Ortadoğu'nun coğrafi şartları dikkate alındığında bir tarafta sıcak çöl şartlarının (Suudi Arabistan'da Nufud, Mısır, Libya ve cezayır2in güneyinde Sahra çölü, İran'da Deşt-i Lût ve Deşt-i Kebir çölleri, bir taraftan Subtropikal iklim şartlarının görüldüğü Akdeniz kıyıları ile dört mevsimin görülebildiği Türkiye gibi birbirinden çok farklı iklim tiplerinin etkilerinin hakim olduğu bir sahaya kapsar. Yüzey şekilleri bakımından; kıyı ovalarının, uçsuz bucaksız plato sahalarının görünümüne hakim olduğu düz veya hafif eğimli alanlar ile Alp Himalaya dağ oluşumuna bağlı olarak şekillenmiş; Kuzey Anadolu dağları, Toroslar, Zağros dağları gibi önemli engebeli alanlar ve sıra dağları oluşturur. Kuzey Afrika ve Ortadoğu; insanlık tarihi bakımından dünyanın ilk önemli yerleşim bölgelerinden olan Mezopotamya, Nil ve doğu Akdeniz kıyılarını içine almaktadır. Ayrıca dünyanın ilk önemli ticaret yolları ipek-baharat yollarının bir kısmı Ortadoğu'dan geçmektedir. Kuzey Afrika ve Ortadoğu; dünyanın ilk yazılı kanunları (Babil Kralı Hammurabi Kanunları M.Ö. 1760) ile insanlık tarihine yön veren bazı icatlar ve prensiplerin insanlığa armağan edildiği medeniyet tarihi bakımından önemli bir geçmişe sahiptir. Bunlara ilave olarak Ortadoğu; insanlığa hakkı hukuku vahy eden semavi dinlerin çıkış ve dünyaya yayılma noktasıdır.

20. yüzyıl başında dünyada yönetim biçimlerini gösteren bir harita incelendiğinde monarşik yönetimlerin yaygın olduğu, ancak birkaç ülkede çok partili demokrasinin varlığı müşahade edilecektir. Aynı dönemde ABD, İngiltere gibi ülkelerde ise sınırlı demokrasi uygulamalarının varlığı görülecektir. Söz konusu dönemde dünyada yaygın olan yönetim biçimlerini krallık, çarlık ve imparatorluklardan oluşan mutlak monarşik sistemler ile bunların kurdukları sömürgeler oluşturuyordu (Harita 1). Bu dönemde dünyanın önemli bir kısmı sömürgeci devletlerin hegemonyası altındaydı. Öyle ki Britanya Krallığı sahip olduğu toprakların doğu batı ve kuzey güney istikametinde binlerce kilometrelik alana yayılması sonunda, bu imparatorluk "üzerinde güneş batmayan imparatorluk" olarak anılır olmuştur. Benzer şekilde Fransa'nın sömürgeleri kuzey Afrika'dan başlayarak batıda güney Amerika'dan doğu'da Vietnam'a kadar bütün dünyada yüz binlerce km² alana yayılmıştı. Britanya Krallığı ve Fransa'nın dünyadaki sömürge paylaşımından Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da nasibini almıştı (Harita 2).

21. Yüzyıl başında dünyada yönetim biçimlerini gösteren bir harita incelendiğinde ise zaman içerisinde demokrasiye dayanan yönetimlerin yaygınlaştığı ve bu yüzyılın başında mutlak monarşi ile yönetilen ülkeleri başlıca Afrika, Ortadoğu ve Orta Asya'da varlığını sürdürdüğü görülecektir¹ (Harita 3) . Ancak demokrasinin

¹ Hamza Akengin, *Siyasi Coğrafya İnsan ve Mekân Yönetimi*, Pegem Akademi. Ankara, 2012. s. 51.

yayıma eğilimine karşılık, günümüz dünyasında sınırlı demokrasinin yaygın olduğu demokrasi uygulamalarının var olduğu her ülkenin kendine özgü bir takım özellikleri olduğunun anlaşılması gerekmektedir.

Örneğin Afrika ülkeleri çok uzun süre sömürge yönetiminde kalmışken, Orta Asya ülkeleri 70 yıllık tek partiye dayalı komünist ideoloji uygulamaları tecrübesine sahiptir. Başta Ortadoğu ülkeleri olmak üzere Afrika ülkelerinin II. Dünya Savaşı'ndan

sonraki süreçte konjektürel şartların sonucu bağımsızlıklarını kazandıkları anlaşılmaktadır. 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması ile Orta Asya ülkeleri birden bire kendilerini bağımsız bulmuşlardır. Hem Kuzey Afrika (Fas, Tunus, Cezayir, Libya) ve Ortadoğu ülkelerinde, hem de Orta Asya ülkelerinde toplumsal yaşam içinde birikmiş demokrasi kültürünün olmaması bu ülkelerde yönetim sorunlarının kökenini oluşturmaktadır. Çok genel bir bakış açısıyla Orta doğu ve kuzey Afrika ülkeleri sömürgecilik faaliyetlerinin oluşturduğu yapının bir sonucu olarak sınırlı demokrasi uygulamalarının kök saldı bir bölge haline dönüşmüştür.

Bu çalışmada Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da ülkelerini ilgilendiren sorunlardan biri halkın yönetime katılamamasının yarattığı yönetim sorunu üzerinde durulacaktır. Bu sorunun kökeninde, niteliği ve güç kaynağı bir birinden farklı olan iktidarların kendi çıkarlarını korumak için oluşturdukları siyasi yapı yatmaktadır. Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinde iktidarı elinde bulunduranların takip etkileri politikaların dayandığı temeller ve demokratik bir yapı oluşamamasının nedenleri bu bölgenin coğrafi şartları ile ilişkilendirilerek ele alınmaya çalışılmıştır. Demokrasi gelişmemesinin altında yatan sebeplerin anlaşılabilmesi için, Kuzey Afrika ve Ortadoğu'daki başlıca ülkelerinin siyasi yapıları ve bu yapıların dayandığı tarihi süreç hakkında bilgi sahibi olmak önemlidir. Çünkü bölge ülkelerindeki yönetim sorunu aynı zamanda antidemokratik bir sistemin varlığı ile ilgilidir. Bu çalışmada güncel kaynaklardan oluşan akademik çalışmalar incelenmiş ve Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinin siyasi yapı hakkında bilgi paylaşımı yapan kaynakları taranmış, özellikle bölge ülkelerindeki yönetim şekilleri ve bunların toplumlara yansımaları betimlenerek yönetim ve demokrasi sorunu ile ilgili mevcut problemler tartışılmıştır.

Araştırmanın Amacı ve Metodu

Bu çalışmada Kuzey Afrika ve Ortadoğu’da yaşayan halkların genelini ilgilendiren meselelerden biri ve öne çıkanı olan yönetime katılamama sorunun olduğu bilinmektedir. Bu sorunu altında yatan temel nedenler ile güç kaynağı bir birinden farklı olan iktidarların kendi çıkarlarını korumak için nasıl bir yönetim politika izledikleri ve Kuzey Afrika ve Ortadoğu’da demokratik bir yapı oluşmamasının nedenleri coğrafi şartlarla ilişkilendirilerek ele alınmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede araştırmanın amacı coğrafya ile demokrasi arasındaki ilişkiyi irdeleyerek Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerindeki yönetim şekilleri ile coğrafi şartlar arasında ilişki olup olmadığını analiz etmektir. Bu analizi yapabilmek için üç soruya cevap aranacaktır. Bunlardan birincisi “Acaba coğrafya ile demokrasi arasında ilişki var mıdır?” İkincisi “Ortadoğu ülkelerinde demokrasinin gelişmemesinde coğrafi şartların etkisi var mıdır?” ve üçüncü bölgede hâkim olan yönetim şekillerinin dayandığı temeller nelerdir? Dolayısı ile bu çalışmada bir durum tespiti yapmak amaçlanmaktadır. Kullanılan veriler literatür taraması ve doküman analizi ile elde edilmiştir. Yapılan değerlendirmelerde betimlemelerin de önemli bir payı vardır. Konunun açıklanabilmesi için çeşitli karşılaştırmalar yapılmış, milli gelir kaynakları ile Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerindeki yönetim şekilleri arasındaki ilişki ile bölgenin kendine özgü, dini ve ırkî nitelikleri üzerinde durulmuş, coğrafi şartlar ile demokrasi arasındaki ilişki açıklanırken, karşılaştırmalar yapılarak sonuca gidilmeye çalışılmıştır.

Coğrafya ve Demokrasi

Coğrafi şartların ekonomik ve sosyal faktörleri etkileyerek demokrasinin gelişmesine yardımcı olduğuna dikkat çekilmektedir². Coğrafi şartların bir devletin güç kaynakları arasında olduğu kabul edilmektedir. Devletlerin iç ve dış politikaları incelendiğinde, bunlar üzerinde coğrafi faktörlerin etkileri açıkça görülebilir. Devletlerin idari yapılanması, kalkınma bölgelerinin oluşturulması, ulaşım sistemlerini belirleyen tercihler ile fiziki coğrafya şartları arasında ilişki olduğu bilinmektedir³. Doğal koşullar ülkelerin siyasi yapılanması üzerinde önemli etkiye sahiptir. Örneğin, Kafkaslarda etnik grupların dağılımı ile yüzey şekillerinin yerleşmeye uygunluğu ve oluşturulan idari yapı arasında ilişki olduğu açıkça görülmektedir. Batı Avrupa’da devletlerin alanlarının nispeten geniş olmasına karşı, Balkanlar’da devletlerin alanlarının nispeten dar olması ile bölgedeki yüzey şekilleri arasında ilişki vardır. Ortadoğu ülkelerinden Mısır yaklaşık 1.000.000 km² alana sahiptir. Ortadoğu ülkeleri içerisinde 85 milyona yaklaşan nüfusu ile Ortadoğu’nun en kalabalık nüfuslu ülkesi durumunda olup, bu nüfusun tamamına yakını Nil Nehri havzasında ve Nil Nehri deltasında yerleşmiş durumdadır. Dolayısı ile Mısır’da nüfusunu dağılımın belirleyen ana faktör fiziki coğrafya şartlarından **su ve Nil** nehrinin taşkınlarla getirdiği verimli topraklardır. Kuzey Afrika ülkelerinden Cezayir yaklaşık 2.381.000 km² alana sahip olup, nüfusunun büyük bir kısmı Akdeniz kıyıları boyunca yerleşmiştir. Mısır’da nüfusun Nil deltasına, Cezayir’de Akdeniz kıyılarına yerleşmesi coğrafi şartlarla ilgilidir.

² Richard W. Carney, “How Geograph Makes Democrac Work” *Rajarainam School of International Studies* Singapore – RSIS WORKING PAPER; 10 December 2009, s. 2.

³ Akengin, a.g.e. s. 14.

Devletleri ve aynı zamanda farklı siyasi anlayışa sahip ülkeleri birbirinden ayıran sınırların belirlenmesinde çeşitli faktörlerin etkili olduğu bilinmektedir. Öncelikle devletleri birbirinden ayıran sınırların belirlenmesinde fiziki coğrafya şartlarından yüzey şekillerinin etkisi dikkati çekmektedir. Buna örnek olarak Ortadoğu ülkelerinden Türkiye-İran ve Avrupa ülkelerinde Fransa-İspanya sınırları verilebilir. Türkiye ve İran'ı birbirinden ayıran sınır Zagros dağlarının su bölüm çizgisini takip etmektedir. Aynı şekilde Fransa-İspanya sınırını Pirene dağları belirlemektedir⁴. Fiziki coğrafya şartları yerine masa başında alınan kararlar, yapılan antlaşmalarla sınırların belirlendiği de bilinmektedir. Harita üzerinde ve konferans masasında tespit edilen yapay sınırlar genellikle geçmişte sömürge olan alanlarda, seyrek nüfuslanmış arazilerde ve sınır bölgesi ile ilgili ayrıntılı coğrafi bilginin bulunmadığı yerlerde, toprak değerinin olmadığı çöllerde ve kutup bölgelerinde uygulandığı görülmektedir⁵. Siyasi bakımdan Ortadoğu ülkelerini gösteren bir harita incelendiğinde devletleri ayıran sınırların enlem ve boylamları takip eden düz çizgiler veya iki nokta arasını birleştiren hatlardan ibaret olduğu görülecektir. Dolayısı Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinin çoğunda devletleri ayıran sınırlar yukarıda çizilen çerçeveye uymaktadır. Dolayısı ile siyasi etkenlere bağlı olarak belirlenmiştir.

Coğrafi şartların bir devletin güç kaynakları arasında olması; ülkenin alanının genişliği, yer altı ve yer üstü kaynakları, jeopolitik konumu, insan potansiyeli ile ilişkilidir. Kuzey Afrika ve Ortadoğu bir bütün olarak ele alındığında bazı ülkelerin fiziki coğrafya kaynakları bakımından uygun şartlara sahip olmasına karşılık, önemli bir kısmının fiziki coğrafya şartları bakımından olumsuzluklara sahip olduğu anlaşılmaktadır. Şöyle ki; Suudi Arabistan, İran, Irak, Libya ve Cezayir gibi ülkeler bir taraftan zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarına sahipken, bir taraftan da geniş çöl alanlarına sahiptir. Her ikisi de fiziki coğrafya ile ilgilidir. Mısır Süveyş Kanalı ve Nil Nehri'ne sahiptir. Süveyş kanalı jeopolitik bakımdan Mısır'ı stratejik bir nokta haline getirirken, Nil nehri Mısır medeniyetinin kaynağını oluşturmuştur. Ancak Mısır'da çöllerin geniş yer kapladığı da bir gerçektir. Süveyş kanalı, Nil nehri ve Mısır Çölleri toplumsal hayatı etkileyen önemli birer coğrafi gerçektir.

Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerini oluşturan insan kitlelerinin de bir birinden çok farklı niteliklere sahip oldukları bilinmektedir. Bu bölgeyi oluşturan nüfus kitlelerinin farklılıkları arasında etnik köken, mensup oldukları din ve mezhepleri, nüfusun şehir ve köylere dağılışı ile mensup oldukları aşiret veya kabileler sayılabilir. Ayrıca söz konusu bölge tarihi süreç içinde birbirinden farklı devletlerin hegemonyası altına girmiştir. Örneğin Tunus, Cezayir Fransa'nın Libya İtalya'nın, Irak ve Yemen Britanya Krallığının hâkimiyeti altında kalmıştır (Harita 2). Yukarıda genel olarak fiziki ve beşeri şartlar bakımından çizilen çerçevenin yönetim yapısının anlaşılmasında önemli ipuçları verebileceği ifade edilebilir.

II. Dünya savaşının sona ermesi ile yirminci yüzyılın ortalarından başlayan süreçle dünyada iki önemli gelişme görülür. Bunlardan birincisi sömürgelerin bağımsızlığını kazanmasıdır. İkincisi ise demokrasinin önceki dönemlerle

⁴ Peter Sahlins, *Boundaries: The Making of France and Spain in the Pyrenees* University of California Press, Berkeley and Los Angeles, California, 1991, s. 7.

⁵ Akengin, a.g.e. s. 94.

kiyaslandığında büyük bir hızla yayılması ve küresel boyut kazanmasıdır. Demokrasi politik kuralların halkın iradesi ile şekillenmesidir. Demokrasi aynı zamanda politik kurumların halk iradesi ile şekillendiği süreç ve işlemlerin bütünüdür. Özgür ve adil seçimler, sivil özgürlükler ile siyasi katılım demokrasi için gerekli şartların başında gelmektedir. Bütün bunlar aynı zamanda demokratik siyasi kültürü oluşturmaktadır.

I. Dünya Savaşı sonunda ve özellikle II. Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda genelde Dünya bölge özelinde Ortadoğu ülkelerinde devam eden bağımsızlığını kazanma süreci 1970'li yıllarda Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinin bağımsızlığını kazanması ile tamamlanmıştır. Hemen hemen dünyanın her yerinde sömürge yönetiminden bağımsızlığını kazanan devletler, sömürgeci devletin kurduğu yapıyı devam ettirecek şekilde, otoriter rejimlerle yönetilmiştir. Bu durum Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkeleri için de geçerlidir. Zaman içerisinde Ortadoğu ülkelerinde kendi şartlarının bir sonucu olarak ya demokratik teamüller gelişmiş veya sınırlı demokrasiden mutlak monarşiye kadar çeşitli yönetim şekilleri hâkim olmaya başlamıştır.

Ortadoğu ülkeleri bir bütün olarak düşünüldüğünde bazı ülkelerde demokrasinin kurum ve kuralları ile işlediği görülmektedir. Türkiye, Lübnan ve İsrail Ortadoğu'da demokrasi uygulamaların görüldüğü ülkelere örnek olarak verilebilir. Irak, Suriye, Mısır gibi bazı ülkelerde ise çok partili siyasi yapı varken, tek parti yönetimine dayalı bir yapı görülmektedir. Niteliği birbirinden farklı olmak üzere Libya, Tunus ve Cezayir de de benzer bir durum söz konusudur.

Irak'ın, ABD tarafından işgali ile bu ülkedeki tek parti yönetimine dayanan yapı değişmiştir. Arap baharı adı verilen süreçle Suriye'de demokrasi talepleri ile başlayan hareketler ve bu hareketlerin bastırılmasına yönelik hükümetin sergilediği tutum Suriye'de iç savaşın başlamasına yol açmıştır. Mısır'da ise seçimle gelen cumhurbaşkanına yönelik askeri darbenin yapılmış olması ve belirsizliklerin sürmesi sağlıklı bir değerlendirme yapılmasını zorlaştırmaktadır. Ürdün'de meşruti monarşik bir yapı varlığını sürdürürken, Körfez ülkelerinde ise mutlak monarşik bir yönetim sergilenmektedir. Kültür ve birikim bakımından Ortadoğu ülkelerinde en kalabalık nüfuslu ülkelerden biri olan İran'da ise bir taraftan sınırlı demokrasi, bir taraftan teokratik bir yapı dikkati çekmektedir. Suudi Arabistan'da ise hem oligarşik, hem teokratik ve hem de mutlak monarşik bir yönetim şekli hâkimdir. Genel olarak bir değerlendirme yapıldığında Kuzey Afrika ve Ortadoğu'daki her ülkenin kendi coğrafı ve tarihi şartları sonucunda farklı bir yönetim tarzı geliştirdikleri anlaşılmaktadır.

Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinde demokratik temellere dayanan rejimlerden çok otoriter rejimlerin ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Bölgede otoriter rejimlerle yönetilen ülkelerin benzer özellikleri paylaştıkları anlaşılmaktadır. Temel özgürlükler, insan hakları ihlalleri veya yokluğu, yolsuzluğun yaygınlığı, adam kayırma ve küçük bir azınlığın gelir kaynaklarını elinde tutması ve yönetmesi söz konusu olan benzer özellikler arasındadır. Ayrıca bu ülkelerde ekonominin durağanlığı, kişi başına düşen milli gelirin düşüklüğü, yüksek işsizlik, devlet kadrolarının başlıca istihdam alanı olması, enflasyonun yüksek ve artma eğiliminde olması ekonomik bakımdan

benzerlikler arasında sayılabilir. Nüfusun genç, yönetimin otoriter ve bazı ülkelerde yönetim erkinin babadan oğla geçişi bir başka ortak özelliktir ⁶.

Dünya bir bütün olarak incelendiğinde bazı ülkelerin yönetim bakımından diğerlerinden daha demokratik yapıya sahip oldukları görülmektedir. Bazı ülkelerin diğerlerine göre daha demokratik olmalarının sebepleri araştırıldığında genel olarak iki fikir ortaya çıkmaktadır: ekonomik gelişmişlik veya modern toplum yapısı ve güçlü toplumsal katılım. Bu açıklama ile çelişen iki örnekte dikkati çeker; Kuveyt ve Burnei ile Bangladeş ve Fas⁷ Kuveyt ve Burnei milli gelirin yüksekliğine rağmen monarşik yapının hâkim olduğu ülkelerdir. Bangladeş ve Fas'ta ise güçlü toplumsal katılıma rağmen demokratik teamülleri gelişmemiştir.

Bazı ülkeler niçin diğerlerinden daha demokratiktir? sorusuna araştırmacılar iki yaklaşımla cevap vermektedir. Birinci yaklaşım ekonomik çeşitlilik, ekonomik kalkınma ve gelir eşitsizliği, ikinci yaklaşım ise sosyokültürel faktörlere odaklanmaktadır. Sosyokültürel ve ekonomik yaklaşımları kombine eden fikirler de mevcuttur. Farklı bir yaklaşım ise coğrafyanın demokratik sonuçları etkilediğidir. Özellikle ülkelerin coğrafi özellikleri demokrasiyi etkileyen ekonomik ve sosyokültürel çeşitliliğin temelini oluşturmaktadır. Tarihi süreçte deniz veya okyanus kıyısındaki limanlara bağlı olarak gelişen şehirlerde liberal eğilimlerin ön plana çıkması bu konuda örnek olarak verilebilir. Coğrafya demokrasinin getirilerini üç yönden etkilemektedir. Gelir dağılımı, sosyal ve sivil toplum yapısının oluşumu. Gelir nerede eşit şekilde dağıtılıyorsa sivil toplum orada mevcuttur ve nerede hukukun üstünlüğü etkili şekilde uygulanıyorsa toplum yatay bir düzeyde organize olmaya meyillidir; bu durumda toplumun üyeleri birbirlerine daha eşit ve demokratik ilişki kurmaktadır. Aksi durumun meydana geldiğinin gözlemlendiği zaman ise dikey şekilde kurulan toplum ilişkileri hiyerarşik bir sosyal yapı oluşturmaktadır (Carney, 2009).

Dünyada demokratik ülkelerin genel niteliklerine bakıldığında bunların orta noktalarından biri milli gelirlerinin yüksek olmasıdır. Yapılan çok sayıda araştırma sanayi üretimi ve hizmet sektörünün gelişimine bağlı olarak milli gelir arttıkça yönetimlerin daha demokratik olma eğiliminde olduğunu göstermektedir. Ancak bazı bilim insanları bunun bir istisnasının olduğunu ileri sürmektedir. Eğer bir ülkenin milli geliri çıkarıp sattığı petrol bağlı olarak artıyorsa, milli gelirin demokratik eğilimleri geliştirme özelliği etkisini kaybetmektedir. Petrol ve demokrasinin birlikte olamayacağı iddiası yüksek gelirli Ortadoğu ülkelerinin niçin demokratik olmadığını açıklamak için sık sık kullanılmaktadır⁸. Eğer bu doğru ise, bu bakış açısı dünya çapında petrol ihracatçısı olan Nijerya, Endonezya, Venezuela gibi ülkelerde politik sorunların sebepleri açıklanabilir. Ancak petrolün demokrasiyi engellediği fikri çok az destek bulmuştur.

Dünyadaki anlaşmazlık veya çatışma bölgeleri incelendiğinde çatışma sebeplerinin ekonomik, siyasi veya kültürel olmak üzere bazı ortak özelliklerinin olduğu görülmektedir. Bu ortak özelliklerin kökeninde ise coğrafi ve tarihi faktörler

⁶ Democracy Index. "A Report From The Economist Intelligence Unit 2012", <http://www.eiu.com/>, E.T.:06/07/2013

⁷ Carney, a.g.e. s. 5.

⁸ Micheal L. Ross, "Does Oil Hinder Democracy?" *World Politics* 53, (April 2001), 325-361. <http://www.rsis.edu.sg/publications/WorkingPapers/WP190.pdf>, Erişim Tarihi: 07/07/2013

yatmaktadır. Otoriter rejimler ile anlaşmazlık ve çatışma yaşanan bölgelerde anti demokratik uygulamaların yaygınlığı dikkat çekmektedir. Coğrafi şartlara bağlı olarak meydana gelen anti demokratik uygulamalar ile etnik şiddet gibi gelişmelerin demokratik sistemlerin gelişmesine engel olduğuna dikkat çekilmektedir⁹. Birçok Afrika ülkesinde bitkisel üretim ve siyasi gücün coğrafya ile ilişkili olduğuna dikkat çekilmekte, demokratik ülkelerde bitkisel üretimden daha düşük vergiler alındığına işaret edilmektedir¹⁰. Dolayısı ile coğrafya ile demokrasi arasında bir ilişki olduğu anlaşılmaktadır. Coğrafyacılar demokrasinin doğası, dağılışı ve tarihi süreçte yayılması ile farklı ekonomik sistemlerle ilişkisine de dikkat çekmektedir¹¹.

Dünya’da demokrasi ile idare edilen ülkeler incelendiğinde; aslında fiziki coğrafya şartların demokratik teamüllerin gelişmesini engelleyici bariz bir etkiye sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Mesela büyük ölçüde soğuk kuşak içerisinde olan Kanada demokratik bir yönetime sahiptir. Tropikal iklim şartlarının etkili olduğu Brezilya demokrasinin kuralları ve kurumları ile işlediği ülkelerden biridir. Çöllerin geniş yer kapladığı Avustralya dünyada demokratik teamüllerin sağlam temellere dayandığı ülkelerden biridir. İsviçre dağlık bir ülkedir. Aynı zamanda konfederal yönetim şekli neredeyse doğrudan demokrasi uygulamaları örneğini teşkil edecektir. Ada ülkeleri olan Britanya ve Japonya meşruti monarşiyle idare edilmekte olup aslında demokratik teamüllerin kurum ve kuralları ile işlediği ülkeler arasındadır. Yukarıda verilen örneklerden hareketle fiziki coğrafya şartlarının demokratik teamüllerin gelişmesinde tek başına engel olmadığı anlaşılmaktadır.

Bu çalışmanın odaklandığı Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkeleri bir bütün olarak düşünüldüğünde; fiziki coğrafya şartları ile beşeri ve ekonomik coğrafya veya fiziki coğrafya şartları ile kültürel coğrafi şartların yönetim tarzının belirlenmesinde etkili olduğu görülecektir. Dolayısı ile fiziki coğrafya şartlarının şekillendirdiği beşeri şartlar ve onun oluşturduğu siyasi kültür Ortadoğu’da yönetim biçimlerini şekillendiren bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Farklı inançlara, etnik niteliklere, kültürlere ev sahipliği yaptığı için Ortadoğu insanlığın ortak medeniyet havzasını oluşturan, dünya tarihini derinden etkileyen gelişme ve değişmelerin görüldüğü bir konumdadır. Dini, kültürel ve etnik çeşitlilik, yeraltı ve yerüstü kaynaklarının zenginliği, petrol ve doğal gaz rezervleri gibi olumlu özelliklerinin yanı sıra, ekonomik sorunlar, belli bir sisteme oturmamış siyasal kültür ve otokrat yapı bu bölgeyi oldukça sorunlu ve çatışmalı bir ortam haline getirmiştir. Kuzey Afrika ve Ortadoğu’nun jeopolitik açıdan stratejik öneme sahip olması, bölge üzerine çok sayıda çalışma yapılmasına yol açmıştır. Sosyal bilimler bakımından çok farklı alanlarda çalışmalar yapabilme imkânı sunan Bölge ülkeleri, bilhassa 19. yüzyıldan itibaren önem kazanmaları sebebiyle, öncelikle siyasi faaliyetler bakımından ele alınmıştır. Özellikle sömürgeci ülkeler başta olmak üzere batılı güçlerin bu topraklar üzerindeki menfaatleri onları bu bölge ile ilgili çeşitli alanlarda araştırma yapmaya itmiştir. Önce petrolün daha sonra doğal gazın stratejik

⁹ Lynn A. Staeheli, “Political Geography: Democracy and The Disorderly Public” *Progress in Human Geography* 34(1) (2010) pp. 67–78, DOI: 10.1177/0309132509105006

¹⁰ Kimuli Kasara, “Tax Me If You Can: Ethnic Geography, Democracy, and the Taxation of Agriculture in Africa” *American Political Science Review* Vol. 101, No. 1 February, 2007
2007 DOI: 10.1017.S0003055407070050

¹¹ Staeheli, a.g.e. s. 5.

bir madde haline gelmesi ve bu bölgenin dünya petrol rezervlerinin %60'ına, doğal gaz rezervlerinin yarısına yakınına sahip olması; sanayileşmiş ülkelerin bu kaynaklara sahip olma, kaynakları kontrol etme arzusu hem bu topraklarda yaşayan halkın, hem de küresel anlamda toplumları çatışma ortamına götüren bir durum ortaya çıkmasına yol açmaktadır.

Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da Yönetim Kültürü ve Ulus Devletlerin Siyasal Yapısını Şekillendiren Temel Etkenler

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinin bağımsızlığını kazanma süreci Cezayir hariç halkın sömürgeci güçlerle savaşması ile kazanılmamıştır. Bu bölgedeki sömürgeci devletlerin kendi iradesi ile çekilmesi sonucunda bölge ülkeleri bağımsızlıklarını kazanılmıştır. Bağımsızlıklarını kazanarak sömürülen devletten ulus devlete dönüşen Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerini yönetenler, taban hareketine dayanan devrimcilerden ziyade, devletin "tavanından" gelen ve sömürgeci devlet tarafından desteklenmiş, güçlendirilmiş bürokratik elit veya sömürgeci güç ile işbirliği yapmış aşiretlerin ileri gelenleri olmuştur. Suudi Arabistan, Suriye, Irak, Mısır, Lübnan, Tunus, Ürdün gibi ülkelerin tamamında benzer durumlar yaşanmıştır. Devletlerin en önemli ideolojik bileşeni milliyetçilikdir. Nitekim yerel siyasi tartışmaların kamusal alandaki tezahürleri baskı altında olduğundan, kontrollü olarak kullanılan milliyetçilik devletlerin sıklıkla başvurdukları bir ideolojik araç olarak iş görmektedir. Bu bile sömürge döneminden kalan mekanizmanın devamlılığının önüne geçememiştir¹².

Birinci Dünya Savaşı sonunda imzalanan Mondros Mütarekesi ile Osmanlı İmparatorluğu'nun Ortadoğu'daki topraklarının önemli bir kısmı Britanya Krallığı ve Fransa tarafından işgal edilmiş, nihayetinde Lozan antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması ile Ortadoğu batılı ülkelerin hâkimiyetine girmiştir. İşgal ettikleri ülkelerde devleti, bürokrasiyi, eğitimi yeniden yapılandıran İngiliz ve Fransızlar yeni ulus devletlerin başına güçlerini temsil ettiği aşiretlerden veya mezheplerden alan sivil-askeri bürokratlar yerleştirmişlerdir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında bölge ülkeleri iktisadi bakımdan gelişmek, siyasi bakımdan varlıklarını devam ettirebilmek için kurumsal ve siyasal yapılanmaya yönelmişlerdir. Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinin kurmaya, geliştirmeye çalıştıkları siyasal ve kurumsal yapılar birbirine çok benzeyen nitelikler içermektedir. Çünkü bu ülkelerde siyasal veya kurumsal yapıyı belirleyen veya şekillendiren kültür sömürgeci ülkenin oluşturduğu kültürdür. Dolayısı ile bu ülkelerin anayasalarında genel anlamda aynı ilkelerin ön plana çıktığı dikkati çekmektedir. Tunus, Cezayir, Mısır, Irak, Suriye, Ürdün, Yemen ve Körfez ülkeleri olarak adlandırılan, Suudi Arabistan, Bahreyn, Katar, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri ve Umman'ın yönetim anlayışlarının aynı temellere dayandığı anlaşılmaktadır. Dünyanın iki büyük sömürgeci devleti durumunda olan İngiliz ve Fransızlar sömürgelerini oluşturan halk kitlelerine ikinci sınıf insan muamelesi yapmıştır. Toplumlar her kendine gelme ve varlığını ifade etme çabası

¹² Koray Çalışkan. "Ortadoğu Siyaseti ve Toplumlarını Anlama Yolları", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt. 39, Ekim, 2008.

gösterdiğinde sömürgeci ülkelerin ordular tarafından şiddetli bir şekilde bastırılmıştır. Bu anlayışın sömürgeci devletin çökmesinden sonra yönetimi ele geçiren aşiret ileri gelenleri tarafından da benimsendiği anlaşılmaktadır. Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinde aşiretlerin hâkim olduğu bir siyasi yapılanma dikkati çekmektedir. Tarihi ve coğrafi şartların şekillendirdiği aşiret, din ve mezheplere dayalı bu siyasal yapılanma en tepe yöneticisinin ve yakın akrabalarının tercihleriyle şekillenmektedir. Bu yapılanma devlet başkanlarının hayatları boyunca rejimin başında kalmalarına yol açmakta, ülkeyi yönetemez hale geldiklerinde ise, ülkeyi yönetme yetkisini zorunlu olarak mirasçılara devretmektedir. Bu anlayış veya yapının devam ettiği ülkelerde, halkın hoşnutsuzluklarını dile getirme çabalarının şiddetle bastırıldığı görülmektedir.

Günümüze kadar Arap ülkelerinin tamamında, İslam ülkelerinin pek çoğunda yönetimin şekillenmesinde halkların etkisi, varlığı hissedilmemiştir. Krallar, diktatörler veya göstermelik seçimle iş başına gelen devlet başkanları kendi egemenliklerini devam ettirmek için her türlü mekanizmayı oluşturmuşlardır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkeleri Batı'nın açık işgalinden kurtuldu ise de, sömürgeci ülkelerin verdikleri eğitim ve oluşturdukları yapının bir sonucu olarak; ekonomik, diplomatik, siyasi, kültürel ilişkileri yoğun olarak eski sömürgeci ülkelerle. Yönetici elit, sivil-askeri bürokrasi öncelikle önceki dönemde sömürgeci olan ülkeyle olmak üzere batı dünyasının gelişmiş devletleri ile yakın temas içinde olmuştur. Bu aynı zamanda yöneticilerin gerek ülke içi ve gerekse uluslararası sorunlarda halkın talep ve beklentilerini dikkate almadığı anlamına da gelmektedir. Babadan oğla geçen ve saltanat haline gelen yönetimlerde veya darbelerle gelen askeri rejimlerde yönetim erkini elinde bulunduranlar zaman içerisinde değişmiş, devrilmiştir. Ancak yönetim erkini darbe ile eline geçirenler, halkı hep yönetim mekanizmasından uzak tutuma yolunu seçmiştir. Oluşturulan anayasal yapı içerisinde yönetim erkini elinde bulunduranlar kendi soyundan gelenlerin iktidarını devam ettirecek bir mekanizma geliştirmiştir. Mesela Suriye'de Hafız Esed yerine oğlu Beşşar Esed'i, Fas Kralı Hasan yerine oğlu 6. Muhammed'i, Ürdün Kralı Hüseyin'in yerine oğlu Abdullah'ı getirecek bir yapı oluşturmuştur. Yemen, Libya ve Mısır'ı yöneten devlet başkanları da oğullarını kendilerinden sonra devlet başkanlığını sürdürmeleri için anayasal düzenlemeleri yapmış, siyasal ortam oluşturmuştur¹³.

Demokrasi ve Kuzey Afrika'dan Ortadoğu'ya Yönetimlerin Durumları

Günümüz temsili demokrasileri "halkın yönetimini" veya halk tarafından seçilmiş kişilerin halkı yönetmesi olarak ifade edilmektedir. Demokratik bir yönetim biçiminde hükümet etme yetkisinin kaynağı "halk" denilen bütün vatandaşlara aittir. Demokratik bir devlet yapısının oluşabilmesi zorunlu ilkeler vardır. Bunlar; halk egemenliği, özgür ve düzenli seçimler, siyasi çoğulculuk ve rekabet, çoğunluk yönetimi ve azınlık hakları, sivil, siyasi ve ekonomik özgürlükler, temel insan haklarının güvence altında olması, kanun önünde eşitlik, hükümetin anayasa ile sınırlandırılması ve bağımsız yargıdır¹⁴. Özgürlük ve yargı güvencesi olmazsa, sadece seçimlerin yapılması, demokrasi ile değil, "çoğunluk diktası" ile sonuçlanır. Bir demokraside, adaletin ve özgürlüğün gerekleri,

¹³ Turan Kışlakçı, *Arap Baharı*, İstanbul: Mana Yayınları, İlimyurdu Yayıncılık, 2011, s. 156.

¹⁴ Mustafa Erdoğan, *Anayasa Hukuku*, Orion Yayınları, 5.Baskı İstanbul, 2009, s. 53.

kurumsal güvencelere bağlanmak durumundadır. Demokrasinin işleyebilmesi için, toplumda farklı çıkarlara ve farklı görüşlere sahip olanların örgütlenebilmeleri ve görüşlerin barışçıl yollardan rahatlıkla savunabilmesi esastır¹⁵. Göstermelik demokrasi ile idare edilen ülkelerde bu mekanizma gelişmemiş, gelişmesine izin verilmemiştir.

Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da yaygın olarak görülen siyasal rejimler incelendiğinde ise kurum ve kuralları ile işleyen demokrasinin olmadığı ve otoriterliğin bölgede yönetim biçimi haline gelmesinin altında farklı nedenler olduğu anlaşılmaktadır. Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da demokrasinin kabul görmemesi ile ilgili Batı'daki popüler söylem; İslam dünyası halklarının demokrasi kültürüne sahip olmaması, İslam'ın etkisi ve toplumsal yapının siyaseti biçimlendirmedeki zayıflığı şeklindedir. Diğer taraftan bu düşünceye karşıt olarak, bölgede demokrasinin zayıflığının doğrudan doğruya rejimlerin davranışlarından kaynaklandığı da belirtilmektedir¹⁶. Şöyle ki otoriterlik bölge ülkelerinde yönetim biçimi haline gelmiştir. Ülkeyi yönetenlerin ülke kaynaklarını tek başlarına kontrol etmeleri ve halkların bu konuda söz sahibi olamaması durumu söz konusudur. Aslında bunu sömürge dönemindeki anlayışın günümüze yansımaları olarak almak gerekmektedir. Çünkü sömürgeci güçler hiçbir zaman yerel kaynakların kullanılmasında veya değerlendirilmesinde yerel güçleri karar mekanizmaları içine katmamıştır. Sömürgecilerin oluşturduğu bu kültür daha sonra yönetimi ele geçiren bölgedeki devlet adamları tarafından da devam ettirilmiştir.

Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerini yönetim bakımından benzerlikler farklılıklar konusunda kıyaslama yapmak gerekirse iki farklı yapı dikkati çekmektedir. Genelleme yapıldığında Ortadoğu'da özellikle petrol zengini ülkelerde görülen rejimler birbirine benzerken, doğal kaynak fakiri olan ülkelerdeki siyasi yapı ve bunun dayandığı güç kaynakları da birbirine benzemektedir. Suudi Arabistan, Katar ve Birleşik Arap Emirliklerinde aile hâkimiyetine dayalı bir yönetim mevcutken, Yemen, Tunus, Irak, Suriye, Libya, Cezayir ve Mısır gibi ülkelerde ise tek parti hâkimiyetine dayalı bir yönetim söz konusuydu. Dolayısı ile Ortadoğu başta olmak üzere Arap dünyasında iktidarlar belli ailelerin kontrolünde ve ülke kaynakları da bu ailelerin ve yönetime yakın olanların elindedir. Demokrasi ve cumhuriyet ile yönetildiğini söyleyen ülkelerde devlet başkanları uzun yıllar yönetimde olmasının yanı sıra parlamenter sistemin yürürlükte olduğu Ortadoğu ülkelerinde seçimler formalite icabıdır. Örneğin seçimli sistemin olduğu Ortadoğu ülkelerinde iktidarı elinde bulunduran siyasi partiler %97 gibi bir oyla iktidara gelir; seçimlerdeki oy oranı %95'in altına düştüğünde rejimin meşruiyetinin sorgulandığı düşünülmektedir¹⁷. Diğer önemli bir noktada parlamentoya seçileceklerin genellikle devlet başkanı tarafından belirlenmesidir. Seçimler, toplumlara kendilerini yönetecek kişileri seçme imkânı vermesi açısından demokrasinin en önemli unsurudur. Seçim süreci hükümetlerin değişmesini ve yönetime gelecek kişilerin halk nezdinde meşruiyetini sağlar. Ancak bölge ülkelerinde siyasi hayatın seçim süreci bu şekilde işlememektedir. Demokrasi açısından şeffaf ve

¹⁵ Atilla Sandıklı ve Kenan Dağcı, *Büyük Ortadoğu Projesi Yeni Oluşumlar ve Değişen Dengeler*, İstanbul: Tasam Yayınları, 2006.

¹⁶ **Augustus Richard** Norton and Ferhad Kazemi, "*Demokrasiz Reform?*" *Yeni Yönelimler*; Orta-doğu Politikaları ve Güvenlik, Çev. Ceylan Tokluoğlu, Buke Yayınları, İstanbul 2000.

¹⁷ Kışlakçı, a.g.e. s. 152.

hesap verilebilir özelliğe sahip olması beklenen seçimler, bölge ülkelerinin çoğunda güvenilirlikten uzaktır. Seçimlerin adil olmamasının yanı sıra yolsuzluklarla anıldığı da bilinmektedir¹⁸. Mesela Mısır'da Mübarek döneminde seçim, Mübarek'in lideri olduğu "Vatan Partisi"ne mensup olan iş adamları, siyasi elitler ve onların emrinde olan zümreler için menfaat ve bölüşümü anlamına gelmekteydi¹⁹. Dolayısı ile bu ülkelerde seçimler illegal yollarla iktidardaki sınıfın tekrar parlamentoda güç elde etmesi anlamına gelirken, demokrasi ilkelerinden tamamen uzak bir yapının demokratik prosedür çerçevesinde oluşturulmasına yol açmaktadır. Demokrasi sadece çoğunluğun yönetimi değil aynı zamanda çoğulcu bir yönetim şeklidir. Çoğulcu bir yönetim şekli, birey hak ve özgürlükleri güvence altına alınmasını, azınlıkta olanların korunmasını ve özgür seçimleri beraberinde getiren bir unsurdur. Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinde ise bireysel hak ve özgürlüklerin olmadığı ve iktidarın veya belirli bir görüşü savunan hâkim grubun diğer grupları dışladığı bir siyasal yapının varlığı söz konusudur.

Kuzey Afrika ve Ortadoğu'nun Siyasi Yapısı

Kuzey Afrika ve Ortadoğu bölgesinin siyasi yapısı, ekonomi ve sosyal yapıdaki gibi çeşitlilik ve değişiklik arz etmektedir. Müslüman kimliği monolitik bir kimlik değildir: dini topluluklar kendi içerisinde farklı dini alt gruplara, mezheplere ve eğilimlere ayrıldığı görülmektedir. Siyasi bakımdan Ortadoğu denilince öncelikle monarşiler, teokratik devletler, oligarşik yapı, sınırlı demokrasi, ileri demokrasi uygulamaları, demokrasi dışı rejimler, darbeler, tek kişi yönetimleri, askeri, tek parti veya aile diktatörlükleri akla gelmektedir. Bu alandaki ciddi farklılıklar, doğal olarak siyasi istikrarsızlıklara, bölgesel çatışmalara ve ciddi sorunlara yol açmaktadır²⁰.

Bazı uluslararası kuruluşlar Dünya ülkelerini yönetim biçimlerinin demokratik teamüllere dayanıp dayanmadığını dikkate alarak çeşitli değerlendirmelere tabi tutmaktadır. Bu uluslar arası kuruluşlardan biri The Economist Intelligence Unit'tir. The Economist Intelligence Unit'in demokrasi indeksini oluşturmak için ele aldığı başlıklar beş önemli kategoriye dayanmaktadır: seçim süreci ve çoğulculuk, sivil haklar, hükümetin işlevi, siyasal katılım ve politik kültür. Index of Democracy 2012 verilerine göre Ortadoğu ülkeleri otoriter rejime sahip ülkeler kategorisinde yer alarak demokratik ülkeler sıralamasında en alt sıralarda yer almaktadır. Tunus, Cezayir, Libya, Kuveyt, BAE, Suudi Arabistan, Yemen, İran, Bahreyn listenin sonunda yer alan ülkelere grubuna girerek otoriter rejime sahip ülke konumundadır²¹.

Başlıca ülkelerin siyasi yapılarının geçmişine bakmak gerekirse: Libya'da 1960 yılında yapılan darbe ile ülkenin yönetim şekli cumhuriyet olarak belirlenmiş ancak, tek kişinin hâkimiyetine dayanan bir yönetim ülkeyi idare etmiştir. Çoğu Arap ülkesinde olduğu gibi Libya'da da toplumsal yapının şekillenmesinde aile, aşiret ve kabile önemli rol oynamaktadır²². 1969 yılında yaptığı darbe ile yönetim erkini eline geçiren ve Libya

¹⁸ <http://www.ilkehaberajansi.com.tr/haber/ihvani-muslimin-secimlerden-cekildi.html> E.T. 1.08.2013

¹⁹ Kışlakçı, a.g.e. s. 156.

²⁰ Davut Dursun, "Ortadoğu'nun Ekonomik, Sosyal ve Siyasi Yapı Özellikleri Üzerine Genel Tespitler" 2005. <http://www.journals.istanbul.edu.tr/index.php/sosyalsiyaset/> article/view/ A.D.: 10/03/2013.

²¹ Democracy Index. "A Report From The Economist Intelligence Unit 2012", <http://www.eiu.com/>, E.T.:06/07/2013

²² Amal Obeidi, *Political Culture in Libya*, Curzon Press, 2001, 40-41

Arap Cumhuriyetini kuran Muammer Kaddafi diğer Arap ülkelerine benzemeyen, halkın mutlak güç olduğu sınıfsız topluma dayanan bir yönetim şekli oluşturmuştur²³.

Roma, Bizans, Osmanlı, kısmen İspanyol hâkimiyetinde kalan Tunus, 19. Yüzyılın sonlarına doğru Fransa'nın kontrolüne girmiştir. Tunus'ta Fransız hâkimiyeti ile birlikte, Avrupalılar Tunus'a yerleşmeye başlamıştır²⁴. Avrupa'dan gelip Tunus'a yerleşenler Tunus'ta kabile hayatına dayalı göçebe ve yarı göçebe hayat tarzının değişimine yol açmıştır. Fransızlar hayatın her alanına müdahale etmiş, Fransız kültürünü ön plana çıkararak bir eğitim sistemi uygulanmış, herkesin Fransızca eğitim alması zorunlu hale getirilmiş ve Arapça ve Arap kültürü zayıflamıştır²⁵. 1930'lu yıllarda Fransızlara karşı başlatılan mücadele sonunda Tunus 1956 yılında bağımsızlığını kazanmıştır. 1956 yılından dan 1987' yılına kadar Habib Burgiba, 1987 yılından 2011 yılına kadar Zeynelabidin Bin Ali tarafından yönetilen Tunus'ta tek parti iktidarı elinde bulunduruyordu. 17 Aralık 2010'da Tunuslu bir seyyar satıcı olan Mohamed Bouazizi'nin, kendini yakması ile başlayan olaylar sonunda Zeynelabidin Bin Ali'nin görevi sona ermiş, Tunus'ta yönetim şekli değişmiştir.

1830 yılına kadar Osmanlı yönetimine bağlı kalan Cezayir, bu tarihten itibaren Fransız işgaline uğramış ve 1848'den itibaren Cezayir resmen Fransız toprağı ilan edilmiştir. 1848'den itibaren Fransa'dan ve diğer Avrupa ülkelerinden getirilen göçmenler Cezayir'e yerleştirilmiş, 1881'de "Code İndigenat"ı (Yerli Kanunu) çıkarılarak Cezayir doğrudan Fransa İçişleri Bakanlığına bağlanmıştır. Fransa'nın Cezayir'de takip ettiği politika yerlilerin toprağı ilişkin mülklerini kaybetmesine yol açarken, onların Avrupalıların kurdukları çiftliklerde mevsimlik işçi olmalarına ve giderek yoksullaşmalarına yol açmıştır²⁶. Cezayirliiler bağımsızlıklarını kazanabilmek için defalarca Fransız yönetimine karşı isyan hareketinde bulunmuşlardır. Bu isyan hareketleri Fransızlar tarafından çok şiddetli bir şekilde bastırılmıştır. Cezayir 1 Temmuz 1962 yılında yapılan halk oylaması ile halkın kendi kaderini tayin edeceği ilkesinden hareketle bağımsızlığını kazanmış ve 1963 yılında yürürlüğe giren anayasa ile tek partiye dayanan (FLN: Milli Kurtuluş Cephesi) başkanlık rejimi oluşturulmuştur²⁷.

1932 yılında Britanya Krallığı'ndan bağımsızlığını kazanan Irak Cumhuriyeti'nin yönetimi, 1968 yılında tek parti diktatörlüğüne dayanan Saddam Hüseyin'in kontrolüne geçmiştir²⁸. Saddam Hüseyin'in Arap çoğunluk, Sünni azınlıktan gücünü alan hâkimiyeti Baas Partisi aracılığı ile 20 Mart 2003 tarihinde koalisyon güçlerinin ABD önderliğinde müdahalesine kadar sürmüştür²⁹. ABD müdahalesinden sonraki dönemde siyasi yapının yeniden oluşturulması ile seçimli sisteme geçilmiştir. Devlet

²³ Selin M. Bölme, Ufuk Ulutaş, Taha Özhan ve Müjge Küçükkeleş, *İsyan, Müdahale ve Sonrası: Libya'da Dönüşümün Sancları*, Seta Rapor, , Ankara, 2011, s. 9

²⁴ James Allman, *Social Mobility, Education and Development in Tunisia*, Nedherland, 1979.

²⁵ Ufuk Ulutaş ve Furkan Torlak, "Devrimden Demokrasiye Tunus'un Seçimi" *Seta Analiz*, Sayı: 46, Kasım 2011.

²⁶ Şinasi Sönmez, Cezayir Bağımsızlık Hareketinin Türk Basınına Yansımaları (1954–1962). *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 6, Sayı 12, 2010, ss. 289–318 *ZKU Journal of Social Sciences*, Volume 6, Number 12, 2010, pp. 289-318

²⁷ Abdullah Kaya, *Cezayir Yönetim Sistemi*, http://www.arem.gov.tr/ortak_icerik/arem/Projeler/21yy/cezayir.pdf

²⁸ Helen Chapin Metz, *Iraq: A Country Study*. GPO For the Library of Congress, Washington, 1987

²⁹ Akengin, a.g.e. s. 167.

başkanlığına nüfusun %15-20'sini oluşturan Kürtlerden Celal Talabani getirilmiş, ülkenin federal bir yapıya kavuşturulması hedeflenmiştir. Bu federal yapı Arap-Şii, Arap-Sünnî ve Kürt-Sünnî grupları içerisine alacak şekilde etnik bölgeleri kapsamaktadır.

Suriye 1946 yılında bağımsızlığını kazanmıştır. Suriye yaklaşık 22 milyon nüfusa sahip olup, nüfusunun yaklaşık %90'ını Arap, geri kalan %10'unu Kürt, Ermeni ve diğer gruplar oluşturmaktadır. İnanç bakımından ise, nüfusunun %74'ü Sünnî, %16'sı başta Dürzî olmak üzere diğer Müslüman gruplardan, %10'u ise Hıristiyan ve diğer gruplardan oluşmaktadır. Suriye'de yönetimi elinde bulunduran Baas Partisi sosyalist ideolojiyi esas alarak kurulmuştur. Ancak sosyalist ideolojinin Arap dünyasında kabul görmemesi ile Baas Partisi Arap milliyetçiliğini esas alan bir çizgiye kaymıştır. Arap ve azınlık İslami gruplardan güç almaktadır. Suriye nüfusunun yaklaşık %15'ini oluşturan Nusayriler Suriye'de yönetim erkini elinde bulundurmaktadır. Suriye bağımsızlığını kazanmasından günümüze sürekli askeri rejimler ile tek parti yönetimleri arasında el değiştirmiştir. Bu ülke dışarıdan bakıldığında iç politikadaki sergilediği istikrarsız görünümüne rağmen, bölgesel politikalar konusunda Ortadoğu'nun en önemli ve istikrarlı ülkelerinden biridir. Suriye'de anayasal olarak çok partili bir sistem var olmakla birlikte Baas Partisi'nin ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Suriye, 14 Mart 1973'te yürürlüğe giren anayasayla yönetilmektedir. Anayasa ülkenin yönetim şeklini "sosyalist halk demokrasisi" olarak tanımlamaktadır. 1973 anayasası cumhurbaşkanına geniş yetkiler vermiştir. Cumhurbaşkanı; başbakanı ve bakanları tayin, savaş ilanı, olağanüstü hal ilanı ve genel af çıkarma yetkilerine sahiptir. Yasama yetkisi üyeleri seçimle belirlenen 250 üyeli bir parlamentoya aittir. Suriye'de yönetimin her kademesinde kabile ve aile bağlarının ön plana çıktığı görülmektedir. Suriye'de yönetimi elinde bulunduran Esed ve ailesinin mensup olduğu Kelbiye Aşireti Suriye'deki Nusayrilerin dört önemli aşiretinden biridir. Bu aşirete mensup olanların devletin temel kurumlarındaki ve bürokrasideki kilit görevlerin çoğunu elinde bulundurmaktadır. Özellikle ordu ve istihbarat kurumlarına hâkim olan Nusayriler arasındaki aşiretçi veya mezhepçi dayanışma Baas Partisi'nin iktidarı kontrolünde önemli bir belirleyicidir. Ne siyasal özgürlükler alanında ne de ekonomik refah alanında başarı sağlayan hükümetler, etnik ve dini sebeplerle beslenen hoşnutsuzlukları sert yöntemler kullanarak bastırmıştır. Arap dünyasını etkisi altına alan, demokrasi taleplerini içeren ve Arap Baharı olarak adlandırılan süreç Suriye'nin bir iç savaşa sürüklenmesine sebep olmuştur.

Lübnan bulunduğu konumun bir sonucu olarak karmaşık bir dini ve etnik yapıya sahiptir. Bunun doğal bir sonucu olarak siyasi sistemi de karmaşıktır. Lübnan'daki siyasi yapı siyasi görevlerin dinler ve mezhepler arasında nüfuslarıyla orantılı olarak paylaşılması esasına dayanmaktadır. Oluşturulan siyasi yapı; Cumhurbaşkanı'nın Marunî, Meclis başkanının Şii, Başbakanın Sünnî olmasını ve iktidarın 6 Hıristiyan - 5 Müslüman temelinde paylaşılmasını gerektirmektedir. Zaman içerisinde ülkenin nüfus yapısının Müslümanlar lehine değişmesi ile 1970'li yılların başlarında Müslümanlar ülke yönetiminde daha fazla hak ve Meclis'te eşit temsil edilme taleplerinde bulunmuşlardır. Filistin sorununa bağlı olarak Lübnan'a yerleşen Filistinlilerin sayısının giderek artmasının bu demografik yapının değişmesinde etkili olduğu anlaşılmaktadır. Nüfusun etnik gruplar arasındaki dağılımındaki değişim "Taif

Anlaşması”yla kısmen çözüme ulaştırılmıştır. “Taif Anlaşması”yla, Hıristiyan toplumundan seçilen cumhurbaşkanının yetkileri kısıtlanmış, Meclis’te Hıristiyan ve Müslüman milletvekillerinin sayıları eşitlenmiş ve kendi içlerinde mezhep temelinde bölüştürülmüştür. Ancak, din ve mezhepler arasındaki siyasi güç mücadelesi devam etmektedir³⁰.

Genel etnik ve kültürel yapı bakımından Şii ve Fars kültürünün hâkim olduğu İran nüfusunun %51’i Pers, %24’ü Azeri, %8’i Gilaki ve Mazandarani, %7’si Kürt, %3’ü Arap ve geri kalan kısmı ise Lur, Türkmen gibi gruplar oluşturmaktadır (Metz, 1987). İran, devletin anayasal güç kaynağını dinden aldığı teokratik bir cumhuriyet ve seçimli bir sistem ile idare edilmektedir. Seçimli bir sistem olmasına karşın kimlerin seçime girip aday olabileceğine karar veren Ayetullahlardan oluşan bir karar merciinin olması, aynı zamanda oligarşik bir yapının da olduğunu göstermektedir. İran İslam Cumhuriyetindeki siyasi yapı İran devriminden sonra 1979 yılında oluşturulan anayasasına dayanmaktadır. Siyasi sistemin en üst noktasında dini lider bulunmaktadır. İran dini lideri, İran İslam Cumhuriyeti’nin genel politikalarının tanımlanmasından ve denetiminden sorumludur. Aynı zamanda dini lider, silahlı kuvvetlerin Başkomutanı konumundadır. 12 üyeli Anayasa Koruma Konseyi’nin 6 üyesi, dini lider tarafından atanır. İran devlet başkanı, dini liderden sonraki en yüksek devlet otoritesidir. Devlet başkanlığına aday olanlar, İslam devriminin ideallerine bağlılıklarından emin olmak üzere mutlaka Anayasa Koruma Konseyi’nden onay almak zorundadır. Başkan adaylarının; İslam devriminin ideallerine bağlılıklarından emin olmak üzere mutlaka Anayasa Koruma Konseyi’nden onay almak zorunda olmaları, İran demokrasisinin sınırlı demokrasi olarak tanımlanmasına yol açmaktadır.

Ortadoğu’nun tarihi ve medeniyeti bakımından en önemli ülkelerinden olan Mısır’da, Tunus’ta başlayan ve doğuya doğru yayılan özgürlük ve demokrasi isteyen hareketler sonucu 2011 yılı Ocak ayında başlayan ve geniş kitlelerin katılımıyla Tahrir Meydanı’nda iki hafta süren protesto gösterileri sonunda Cumhurbaşkanı Mübarek istifa etmek zorunda kalmıştır. Mısır için “Tahrir Devrimi” veya “25 Ocak Devrimi” olarak adlandırılan bu tarihi olay, Mısır’da yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. 2011 sonu ve 2012 yılı başında düzenlenen genel seçimler sonucunda Halk Meclisi ve Şura Meclisi oluşturulmuş, Cumhurbaşkanı seçilerek demokratik bir sürece girilmiştir. Demokratik seçimler sonucunda Muhammed Mursi Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Ancak 3 Temmuz 2013 tarihinde Mısır Ordusu darbe yaparak Cumhurbaşkanı görevden uzaklaştırmıştır. Yaklaşık iki sene içinde meydana gelen bu olaylar, Ortadoğu ülkelerindeki demokrasi ve yönetim sorununun derinliğinin anlaşılması bakımından önemlidir.

Bölge ülkelerinden farklı dini ve etnik yapıya sahip olan İsrail diğer ülkelerden farklı olarak parlamenter demokrasi sistemine sahip bir ülkedir. Anayasası bulunmayan İsrail kurulduğu günden itibaren “Temel Yasalar” yoluyla yönetilmektedir. İsrail parlamentosu (Knesset) 19 üyeli tek meclisten oluşmaktadır. Dört yılda bir gizli ve nispi temsil usulüne dayalı seçimler yapılmaktadır. Tüm ülkenin tek seçim alanı olarak kabul edildiği İsrail’de 18 yaşını dolduran her vatandaş seçme; 21 yaşını dolduran her

³⁰ <http://www.mfa.gov.tr/misir-siyasi-gorunumu.tr.mfa>, A.D.: 29/03/ 2013

vatandaş da seçilme hakkına sahiptir. Genel seçimlerde ülke barajı % 2'dir³¹. İsrail siyasal rejiminin demokrasi ilkelerine uyan bir yapıya sahip olduğu görülmektedir.

Ortadoğu ülkelerinden Suudi Arabistan, Bahreyn, Katar, Ürdün ve Uman aileler tarafından yönetilen geleneksel monarşilerdir³². Suudi Arabistan'da Suud ailesi yönetimi elinde bulundurmaktadır. Arabistan'daki siyasi sistem kabile, aşiret, dini kurumları esas alacak şekilde yapılandırılmıştır. Aynı şekilde iş çevreleri, medya ve spor kulüpleri de aşiret ve kabileye dayalı olarak yapılandırılmıştır. Ortadoğu'da görülen genel istikrarsızlığa rağmen Arabistan'ın istikrarını koruması Suudi yönetiminin himayesindeki bu grupların harekete geçirilmesi ile ilgilidir. Suudi Arabistan yönetim erkinin babadan oğla geçmesi ile monarşik, Suudi Ailesinin yönetimi elinde bulundurması ile oligarşik, anayasanın Kur'an-ı Kerim kaynaklı olması ile teokratik bir devlettir.

16 Aralık 1971 yılında bağımsızlığını kazanan Bahreyn'de yönetim el- Halife ailesinin elindedir. Bahreyn'in bağımsızlığının kazanmasından sonra devlet işlerinin önemli bir kısmı, el-Halife ailesinin oluşturduğu Aile Konseyi tarafından yerine getirilmektedir. Bahreyn'de bakanlar ve üst düzey bürokratların tamamına yakını El Halife ailesine mensuptur.

1970'te İngilizlerin çekilmesi ile bağımsızlığını kazanan Katar'da es-Sani Ailesi'nin yönetimi elinde bulundurduğu "Emirlik" olarak adlandırılan monarşik bir sistem uygulanmaktadır. 1970 yılında kabul edilen anayasaya göre sınırlı bir yasama yetkisine sahip 35 üyeli bir danışma meclisi vardır. Ancak danışma meclisinin üyeleri seçimle değil, tayinle belirlenir.

Ürdün'de Haşimi ailesi ve Uman'da ise Kabus ailesi iktidarı elinde tutmaktadırlar. Ürdün krallıkla, Umman Sultanlık yönetilmektedir. Bu monarşilerden Suudi Arabistan, Bahreyn, Katar ve Umman'dakiler birer mutlak monarşi iken Ürdün'deki meşruti monarşi konumundadır³³. Körfez ülkelerinin en önemli ortak özelliği her bir ülkenin monarşik bir rejime sahip olması ve her bir Körfez ülkesinin bir hanedan/aile/kabile tarafından yönetilmesidir. Körfez ülkelerinde genel anlamda ülkedeki ekonomik ve siyasi gücü elinde bulunduran kesim belirli ailelerden oluşan seçkinler sınıfı ve yönetici ailelerdir. Halkın diğer kesimlerinden ayrı ve ayrıcalıklı yaşayan bu aileler ellerindeki gücü kaybetmemek için daha çok dış güçlerle ittifak ve güvenlik ilişkileri geliştirmiştir. Geleneksel bedevi İslami olarak adlandırılan bir İslamcılık anlayışına sahip olan bu ülkelerde geleneksel yapıyı koruma kaygısı ile statükocu bir tutum sergilemekte ve İslam hem din (kültürel ve toplumsal hayat) hem de devlet (siyasal hayat) olarak yaşanmaktadır. Bundan dolayı bu ülkelerde rejime karşı çıkmak dini ilke ve değerlere karşı çıkmak olarak algılanmaktadır. Örneğin, Suudi Arabistan Krallığındaki siyasal rejim, Suudi ailesinin siyasal gücü yanında Şeyh ailesinin meşruiyet sağlayıcı dini gücüne de dayanmaktadır³⁴.

³¹ www.mfa.gov.tr. *misir-siyasi-gorunumu*.tr.mfa, A.D.: 29/03/ 2013

³² Yılmaz Sait "Ortadoğu'ya Demokrasiyi Getirmek" *International Journal of Economic and Administrative Studies*. Year: 3 Number: 5, Summer 2010 ISSN 1307-9832

³³ Dursun, a.g.e. s. 1245.

³⁴ Muhuttin Ataman and Gülşah Neslihan Demir, "Körfez Ülkelerinin Ortadoğu Politikası ve Arap Baharına Bakışları", *Seta Analiz*, 2012. Sayı: 52, October 2012. (www.setav.org, A.D.: 17/03/13.)

Körfez ülkeleri bağımsızlık sonrasında sahip oldukları stratejik tabii kaynaklar dolayısıyla hem bölgelerinde hem de küresel güçlerin nazarında önemli ülkeler olarak ön plana çıkmışlardır. Körfez ülkeleri coğrafi konumları, siyasal rejimleri, ekonomik kaynakları ve toplumsal yapılarının benzerliğinden dolayı iç siyasi ve kurumsal yapılarının da benzerlikler olduğu görülmektedir. Körfez ülkelerinin doğal kaynak zengini olması bölgede diğer ülkelerin ise doğal kaynak fakiri olması ülkelerin siyasal rejimlerini etkileyen bir unsur olmuştur. Ortadoğu’da petrol zengini olan ülkeler “Rantiyeci Devlet Teorisi”ne uymaktadır. Bu teoriye göre, devletin gelirlerinin büyük çoğunluğunu yurtiçi kaynaklardan (vergi v.b.) değil; sert taş, petrol, doğalgaz, ağaç gibi doğal kaynakların satışıyla yurtdışından elde edilmektedir. Rantın dışarıdan temini, ülkenin hem kalkınma biçimini hem de siyasal yapısını değiştirebilir. Bu ülkelerin siyasal sistemleri, rantın devamlılığı ile ilişkilidir. Çünkü rantiyeci devletler üretici devletten ziyade dağıtıcı devletlerdir. 1970’lerden sonra petrolden yüksek oranlarda rant elde edilmesiyle, Ortadoğu ülkeleri vatandaşlarını vergiden muaf tutulmaya başlamıştır. Vergi alınmaması veya düşük oranda vergi alınması sadece petrol üreten ülkelerdeki bir uygulama değildir. Suriye ve Mısır gibi ülkelerde yaygın vergi toplama sistemi gelişmemiştir. Vergi sisteminin olmaması iktisadi ve siyasi etkiler doğurduğu gözlenmektedir. Bu ülkelerde “Vergi yoksa temsil de yok” söylemi sonucunda devlet toplumdan bağımsızlaşmıştır³⁵ (Sözen ve diğerleri 2011). Halkın vergi vermemesi hesap sorabilirliği ortadan kaldırmaktadır. Halk vergi veriyor olsaydı kamu harcamalarını kendisi finanse ettiği için yönetimde söz sahibi olmak isteyecek, yönetimlere hesap sorabilecek, siyasi, kültürel ve ekonomik haklarını savunabilecekti.

Sonuç

Bu araştırmanın cevap aradığı üç sorudan ilki coğrafya ile demokrasi arasında ilişki olup olmadığı idi. Yapılan çalışmadan hareketle bir değerlendirmeye gidilecek olursa:

Coğrafi şartların ekonomik ve sosyal faktörleri etkileyerek demokrasinin gelişmesine yardımcı olduğu anlaşılmaktadır. Aynı zamanda coğrafi şartların devletlerin güç kaynakları arasında olduğu, devletlerin iç ve dış politikaları incelendiğinde ise coğrafi faktörlerin etkileri açıkça görülmektedir. Devletlerin idari yapılanması, kalkınma bölgelerinin oluşturulması, ulaşım sistemlerini belirleyen tercihler ile fiziki coğrafya şartları arasında ilişki olduğu, doğal koşulların ülkelerin siyasi yapılanmasını ve ülkeleri birbirinden ayıran sınırları belirlediği bilinmektedir. Dolayısı ile genel bir değerlendirme yapıldığında coğrafya ile demokrasi arasında bir ilişki olduğu ve coğrafi şartların demokrasinin gelişmesine zemin hazırladığı anlaşılmaktadır.

Bu araştırmanın cevap aradığı ikinci soru Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinde demokrasinin gelişmemesinde coğrafi şartların etkisinin olup olmadığı idi. Ortadoğu ülkelerinde şartlar dikkate alındığında genel temayüle uygun olarak şartların demokrasiyi geliştirici etki yapması beklenmektedir. Ancak Ortadoğu’da durumun genel temayüle uygun olmadığı anlaşılmaktadır. Ortadoğu ülkelerinin coğrafi şartlar bakımından birbirinden çok farklı özelliklere sahip olduğu görülmektedir. Ortadoğu’da

³⁵ İlyas Sözen, Kamil Uslu ve Volkan Öngel, “Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkelerinin Rantiyeci Ekonomi Yapıları”, 2011. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:10, Sayı:19. s. 89-107.

benzer coğrafi şartlara sahip olan ülkelerde bile farklı siyasi uygulamalar olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısı ile genel coğrafi şartların belirlediği çerçeveden hareketle oluşan fiziki coğrafi şartların şekillendirdiği beşeri şartların siyasi kültürün oluşmasında etkili olduğu ve bunun sonucu olarak Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da siyasi kültür ve demokrasi uygulamaları bakımından bir birinden çok farklı yapıların ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

Bu araştırmanın cevap aradığı üçüncü soru bölgede hâkim olan yönetim şekillerinin dayandığı temeller nelerdir? idi. Coğrafya ve demokrasi ilişkisi dikkate alınarak Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinin ele alındığı bu çalışmada bölge ülkeleri fiziki coğrafya şartları bakımından incelendiğinde özellikle zengin yer altı kaynaklarına sahip ülkeler ile bunlardan yoksun ülkelerin siyasi yapı bakımından benzerlikler gösterdikleri anlaşılmaktadır. Ortadoğu'nun önemli bir bölümünü oluşturan Körfez ülkelerinde çöl iklimi hakim olup bunlar petrol zenginliği ve petrolden elde edilen yüksek rant sebebiyle yüksek milli gelire sahip ülkeler içinde yer almaktadır. Ancak bu ülkelerde demokratik teamüller açısından ise totaliter rejimin var olduğu antidemokratik yapı mevcuttur. Dünyanın en istikrarsız bölgelerinden biri olarak kabul edilen Kuzey Afrika ve Ortadoğu siyasal ve ekonomik anlamda birbirine paralel yapıya sahip ülkelere ev sahipliği yapmaktadır. Bir taraftan yönetim erkini elinde bulunduran kral ve çevresine dayalı monarşi ile idare edilen ülkeler, öte taraftan monarşi ile yönetilmeyen ülkelerde ise devlet başkanlarının otoriter rejimle yönettiği ülkeler dikkati çekmektedir. İster monarşi ile yönetilen ülkelerde isterse göstermelik demokrasi ile yönetilen ülkelerde olsun devleti yönetenlerin ortak stratejisinin halkı yönetimden uzak tutulmasını sağlayacak anayasal yapı oluşturarak siyasal ve ekonomik gücü elinde bulunduracak mekanizmalar geliştirmek ilkesine dayandığı anlaşılmaktadır.

Bu çalışmanın odaklandığı Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkeleri bir bütün olarak düşünüldüğünde ise fiziki coğrafya şartları ile beşeri ve ekonomik coğrafya veya fiziki coğrafya şartları ile kültürel coğrafi şartların yönetim tarzının belirlenmesinde etkili olduğu görülecektir. Dolayısı ile fiziki coğrafya şartlarının şekillendirdiği beşeri şartlar ve onun oluşturduğu siyasi kültür Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da yönetim biçimlerini şekillendiren bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Farklı inançlara, etnik niteliklere, kültürlere sahip nüfus topluluklarına ev sahipliği yapan Ortadoğu insanlığın ortak medeniyet havzasını oluşturan, dünya tarihini derinden etkileyen gelişme ve değişmelerin görüldüğü bir konumdadır. Dini, kültürel ve etnik çeşitlilik, yeraltı ve yerüstü kaynaklarının zenginliği, petrol ve doğal gaz rezervleri gibi olumlu özelliklerinin yanı sıra, ekonomik sorunlar, belli bir sisteme oturmamış siyasal kültür ve otokrat yapı bu bölgeyi oldukça sorunlu ve çatışmalı bir ortam haline getirmiştir. Dünyanın en önemli enerji ve ham madde kaynaklarından olan petrol ve doğal gazın zaman içinde stratejik bir madde haline gelmesinin bir sonucu olarak Kuzey Afrika ve Ortadoğu'nun dünya petrol rezervlerinin %60'ını, doğal gaz rezervinin yarıya yakını bulunduruyor olması, başta dünya siyasetinde söz sahibi olan ülkeler olmak üzere bütün dünyanın dikkatinin bu bölgeye odaklanmasına sebep olmuştur. Sanayileşmiş ülkelerin enerji kaynaklarına bağımlılığı ve bu kaynaklara sahip olma, kaynakları kontrol etme arzusu; petrol üreticisi olan ülkelerin de petrolü zaman zaman silah olarak kullanma çabaları; bu topraklarda yaşayan halkların sıcak çatışma içerisinde kalmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla zengin kaynaklar ve bu kaynakları kontrol

etmek isteyen yöneticiler halkı iktidardan uzak tutmak yolunu seçmiştir. Yukarıda özetlenmeye çalışılan coğrafi şartlar ve tarihi süreç içerisinde bu bölge ülkelerini uzun süre hâkimiyetinde bulduran batılı ülkelerin oluşturdukları yönetim modeli Kuzey Afrika ülkelerindeki yönetim anlayışının dayandığı temelleri oluşturmuştur.

Son söz yerine, Ortadoğu'da toplumsal dinamikleri harekete geçiren Arap Baharı süreci sosyal adalet, gençlerin talepleri, dengesiz nüfus dağılımı, işsizlik, özgürlük, demokratikleşme, insan hakları ve anayasal reformlar gibi kavramları iç siyasetin ve özellikle de halkların gündemine taşımıştır. Bu durum Körfez monarşileri için şu anda rejimi tehdit eden bir sorun olmasa da artan toplumsal ve siyasal talepler potansiyel bir tehlike oluşturmaktadır. Öte taraftan Tunus, Mısır ve Suriye gibi ülkelerde yönetim erkinin paylaşılmasına yönelik hareketlerin etkili olmaya başladığı görülmektedir. Bölgede siyasal istikrarın sağlanabilmesi halklar nezdinde oluşturulan yönetimler ve halkların taleplerine cevap verecek kurumlar sayesinde gerçekleşebilir. Ortadoğu bölgesinde demokrasinin eksikliği beraberinde siyasal, toplumsal ve ekonomik sorunları getirmektedir. Dünyanın en istikrarsız bölgeleri arasında olan Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da her an yeni siyasal ve ekonomik krizler çıkması ve bu çıkan krizlerin bölgede yaşan kitleler arasındaki anlaşmazlıkları daha da derinleştirme ihtimali mevcuttur. Ancak nihayetinde her şeye rağmen Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinde de demokrasinin kurum ve kurallarının zaman içerisinde hâkim olacağını akıldan çıkarmamak gerekir.

KAYNAKÇA

- AKENGİN, Hamza, *Siyasi Coğrafya İnsan ve Mekân Yönetimi*, Pegem Akademi, Ankara, 2012
- AKPINAR, M. "Ortadoğu'daki Dönüşüm ve Türkiye", Ortadoğu Raporu, Ankara. 2012
[http://www.turgutozal.edu.tr/contents/files/ortadoguraporu\(1\).pdf](http://www.turgutozal.edu.tr/contents/files/ortadoguraporu(1).pdf)
E.T.:02.03.13.
- ALLMAN, James *Social Mobility, Education and Development in Tunisia*, Netherland, 1979.
- ATAMAN, Muhuttin and DEMİR, Gülşah Neslihan "Körfez Ülkelerinin Ortadoğu Politikası ve Arap Baharına Bakışları", *Seta Analiz*, 2012. Sayı: 52, October 2012. (www.setav.org, A.D.: 17/03/13.)
- BÖLME, Selin M., ULUTAŞ, Ufuk., ÖZHAN, Taha ve KÜÇÜKKELEŞ, Müjge, İsyân, Müdahale ve Sonrası: Libya'da Dönüşümün Sancıları, *Seta Rapor*, s.; 9, Ankara, 2011.
- CARNEY, Richard W. (2009). "How Geograph Makes Democracy Work" *Rajarainam School of International Studies* Singapore – RSIS WORKING PAPER; 10 December 2009.
- ÇALIŞKAN, Koray. "Ortadoğu Siyaseti ve Toplumlarını Anlama Yolları", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt. 39, Ekim, 2008.
- DEMOCRACY INDEX, "A Report From The Economist Intelligence Unit", 2012
<http://www.eiu.com/>, E.T.:06/07/2013
- DURŞUN, Davut, "Ortadoğu'nun Ekonomik, Sosyal ve Siyasi Yapı Özellikleri Üzerine Genel Tespitler" 2005, http://www.journals.istanbul.edu.tr/tr/index.php/sosyalsiyaset/art_icle/view/ E.T.:10.03.13.
- ERDOĞAN, Mustafa, *Anayasa Hukuku*, Orion Yayınları, 5. Baskı İstanbul, 2009
- KASARA, Kimuli, "Tax Me If You Can: Ethnic Geography, Democracy, and the Taxation of Agriculture in Africa" *American Political Science Review* Vol. 101, No. 1 February 2007, DOI: 10.1017.S0003055407070050
- KAYA, Abdullah, *Cezayir Yönetim Sistemi*,
http://www.arem.gov.tr/ortak_icerik/arem/Projeler/21yy/cezayir.pdf
- KIŞLAKÇI, Turan, *Arap Baharı*, İstanbul: Mana Yayınları, İlimyurdu Yayıncılık, 2011
- METZ, Helen Chapin, *Iraq: A Country Study*. GPO For the Library of Congress, Washington, 1987
- NORTON, Augustus Richard and KAZEMİ, Ferhad, "Demokrasiz Reform?" *Yeni Yönelimler; Orta-doğu Politikaları ve Güvenlik*, Çev. Ceylan Tokluoğlu, Buke Yayınları, İstanbul, 2000., 40-41.
- OBEIDI, Amal, *Political Culture in Libya*, Curzon Press, 2001
- ROSS, Micheal L. (2001). "Does Oil Hinder Democracy?" *World Politics* 53 (April 2001), 325-361.
<http://www.rsis.edu.sg/publications/WorkingPapers/WP190.pdf>
E.T.:07/07/2013
- SAHLINS, Peter, *Boundaries: The Making of France and Spain in the Pyrenees* University of California Press, Berkley and Los Angeles, California, 1991
- SAİT, Yılmaz "Ortadoğu'ya Demokrasiyi Getirmek" *International Journal of Economic and Administrative Studies*. Year: 3 Number: 5, Summer 2010
ISSN 1307-9832

- SANDIKLI, Atilla ve DAĞCI, Kenan, *Büyük Ortadoğu Projesi Yeni Oluşumlar ve Değişen Dengeler*, Tasam Yayınları, İstanbul: 2006.
- SÖNMEZ, Şinasi Cezayir Bağımsızlık Hareketinin Türk Basınına Yansımaları (1954–1962). *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 6, Sayı 12, 2010, ss. 289–318 *ZKU Journal of Social Sciences*, Volume 6, Number 12, 2010, pp. 289-318
- SÖZEN, İlyas, USLU, Kamil ve ÖNGEL, Volkan, “Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkelerinin Rantiyeci Ekonomi Yapıları”, 2011. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:10, Sayı:19. Sh: 89-107
- STAEHELİ, Lynn A. “Political Geography: Democracy and The Disorderly Public” *Progress in Human Geography* 34(1) (2010) pp. 67–78, DOI: 10.1177/0309132509105006
- ULUTAŞ, Ufuk ve TORLAK, Furkan. “Devrimden Demokrasiye Tunus’un Seçimi” *Seta Analiz*, Sayı: 46, Kasım 2011.

İnternet Kaynakları

- <http://irak.ihh.org.tr/giris.html>, E.T.:16.03. 2013.
- <http://suriye.ihh.org.tr/>, E.T.:16.03. 2013.
- <http://www.mfa.gov.tr/lubnan-siyasi-gorunumu.tr.mfa>, E.T.: 16.03. 2013.
- <http://www.mfa.gov.tr/israil-siyasi-gorunumu.tr.mfa>, E.T.:16.03. 2013.
- <http://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0ran>, E.T.:16.03.13.
- <http://www.mfa.gov.tr/misir-siyasi-gorunumu.tr.mfa>, E.T.:29.03. 2013.
- <http://www.ilkehaberajansi.com.tr/haber/ihvani-muslimin-secimlerden-cekildi.html>
E.T. 1.08.2013

Türk Siyasetinde Cepheleşme/Kutuplaşma Olgusunun Dinamikleri ve Milliyetçi Cephe Hükümetleri*

Kadir KASALAK**
Fuat UÇAR***

ÖZET

Toplumsal sınıf ve güçlerin birbirlerinden ayrılmasını anlatan kutuplaşma ilk kez 1789'da gerçekleşen *Fransız Devrimi* sonucunda "sağ-sol" şeklinde ortaya çıkmıştır. Osmanlı-Türk toplumunun yapısında ise batıdakine benzer bir sınıfsal taban ve ilişkiler sisteminin bulunmaması, kendine özgü farklı çatışmaları meydana getirmiştir. Böylece Türk siyasal hayatındaki kutuplaşmanın temelindeki esas unsur modernleşme olmuştur. Modernleşme Türk aydınının kültürel açıdan kitlelerden yabancılaşması ve merkez-çevre gerilimine damgasını vuran bir kırılma noktası oluşturmuştur. Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne uzanan bu süreçte merkez-çevre ilişkisi iki ana siyasi eksen üzerinde gelişmiştir. 1960'lı yılların ortalarından itibaren ise; sağ-sol kutuplaşmasının siyasal hayatı şekillendiren özelliği çerçevesinde anti-komünizmin, kuvvetli bir sol karşıtı ortak payda niteliği kazanmıştır. Türkiye'nin siyasal hayatındaki temel bölünme ve buna bağlı cepheleşme/kutuplaşma ilk kez 1975 yılında *Milliyetçi Cephe Hükümetleri* şeklinde siyasal bir görünüm kazanmıştır. 1977 yılında kurulan II. MC Hükümeti Türkiye Cumhuriyeti tarihinde gensoru ile düşürülen ilk hükümet olmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Siyaset, Cepheleşme, Merkez- Çevre İlişkisi, Milliyetçi Cephe*

Dynamics of Confrontation/Polarisation and National Front Governments in Turkish Politics

ABSTRACT

Polarisation, describing the separation of social classes and social power, first appeared as "right and left" after the French Revolution in 1789. Ottoman-Turkish society did not have a class base with relations similar to those in the west. Modernisation was the main factor in the polarisation of Turkish political life. Modernisation was a turning point in the cultural alienation of Turkish intellectuals from the masses and and illustrated tensions between the center and periphery. In this process, extending from the Ottomans to the Turkish Republic, center-periphery relations have developed along two main political axes. Starting in the mid-1960s, within the framework of the societal shaping property of the right-left polarisation, anti-communism became a common denominator as a strong oppositon to

* Bu makale Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında tamamlanan ve BAP Koordinasyon Birimi tarafından 3246-D1-12 proje numarası ile desteklenen "Türk Siyasetinde Cepheleşme Olgusuna Bir Örnek: Milliyetçi Cephe Hükümetleri" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

This article was produced in the completed.Suleyman Demirel University, Institute of Social Sciences, Department of History and supported by the BAP Coordination Unit by the 3246-D1-12 project number " An Example for the Case of Confrontation in Turkish Politics:The Governments of the National Fronts" doctoral thesis.

** Yrd. Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, e-posta: kadirkasalak@sdu.edu.tr ; Asst. Prof., Suleyman Demirel University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, e-mail: kadirkasalak@sdu.edu.tr

*** Dr., Bayraklı Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, Bayraklı- İzmir, e-posta: fuat.turkuz@gmail.com ; PhD, Bayraklı Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, Bayraklı- İzmir, e-mail: fuat.turkuz@gmail.com

the left. The main division in Turkish political life and the related confrontation/polarisation gained an appearance as a political viewpoint for the first time in 1975 in the form of the *National Front Governments*. The Second National Front Cabinet, formed in 1977, was the first cabinet in the history of the Turkish Republic to be removed as a result of a no-confidence vote in parliament.

Key Words: *Politics, Confrontation, Center-periphery Relationship, National Front*

Giriş

İlkçağ'da batı toplumlarında devlete hâkim kuvvetler asker ve yönetim gücü iken Ortaçağ'da soylu sınıfın gücü ile birleşen dini otorite Fransız Devrimi'ne kadar hâkim kuvvet olarak devam etmiştir. Bu şekilde farklı toplumsal güçler arasındaki iktidar mücadelesi olan siyaset, yakın dönem batı siyasi tarihinde aynı zamanda sınıfsal bir mücadele olarak başlamıştır. Böylece batının gelişmesinde etkili olan temel dinamikler; din-siyaset ilişkileri ve toplumsal sınıflar bağlamındaki oluşumlardan etkilenmiş olan siyasal partiler ve doğrudan doğruya ekonomik çıkarlar etrafında biçimlenmiş olan sınıf partileri olmuştur. Bilindiği gibi 1789'da gerçekleşen *Fransız Devrimi* sonucunda kurulan I. Cumhuriyet'in meclisine halkı yönetmek üzere gelen üyeler veya temsilciler arasında daha ilk günden itibaren aralarındaki köklü siyasal, ekonomik ve kültürel farklılığı yansıtacak olan bir bölünme yaşanmıştır. Bu sıralamaya göre feodal yapıyı, eski ayrıcalıklı kurumları savunan aristokratlar ve ruhban sınıfı "sağcı", devrim felsefesini, eşitlik düşüncesini ve temel değişimi savunan burjuva sınıfı da "solcu" olmuş ve siyasal literatüre de böyle yansımıştır. Daha sonra batıda yeni gelişmekte olan yoksul kitlelerin hâkim burjuvaziye karşı eşitliklerini savunan düşüncelerin mecliste yer almaya başlaması ile burjuvaziye karşı eşitlik düşüncesini savunan sosyalistler "solcu" olarak nitelendirilirken, söz konusu eşitlik felsefesine karşı olan burjuvazi de "sağcı" olarak nitelendirilmiştir. Bu şekilde batılı siyasal literatür de "sağcılık" ve bunun karşıtı olan "solculuk" kavramlarının iki yüz yıldan fazla bir geçmişi bulunmaktadır. Böylece tarihsel süreç içerisinde çeşitli toplumsal sınıf ve güçlerin birbirlerinden ayrılmasını anlatan kutuplaşmanın ilk kez "sağ-sol" şeklinde ortaya çıkmasının yanında, Marks'ın ortaya koyduğu "Burjuvazi ve Proletarya" sınıfları arasındaki kutuplaşma ile daha ileri aşamalara yönelmiştir.

Osmanlı-Türk toplumunun yapısında ise batıdakine benzer bir sınıfsal taban ve ilişkiler sisteminin bulunmaması, kendine özgü farklı çatışmaları "merkez" ve onun dışında kalan "çevre" biçiminde şekillenmiştir. Yakın dönem Türk siyasal ve toplumsal yaşamına bakıldığında, siyasal modernleşme sürecinde bir dönüm noktası olarak kabul edilen *Tanzimat* ve *Meşrutiyet* hareketleri ile *Cumhuriyet Devrimi* gibi radikal modernleş(tir)me projeleri aynı zamanda cepheleşmenin de ilk dönemleri olarak kabul edilmektedir. Özellikle II. Meşrutiyet'in ilanı ve sonrasında yaşanan süreç, Türk toplumunda demokrasinin yerleşmesi ve batılılaşma açısından inkâr edilemez bir öneme sahiptir.

Bu çerçevede, Türk siyasal yaşamının en önemli temel öğelerinden biri olan "merkez-çevre kutuplaşması" ya da "merkez-çevre ilişkisi" Osmanlı modernleşmesinin son dönemi olan 1889'dan itibaren ordu, aydın ve bürokrasiden oluşan ve *Tarihsel Blok* olarak da ifade edilen grubu ve bu grubun dışındakileri tanımlamak için

kullanılmıştır.¹ Bu kapsamda Türk siyasal hayatındaki kutuplaşmanın temelindeki esas unsur modernleş(tir)me olarak ortaya çıkmaktadır. Bu şekilde Türkiye'nin siyasal yaşamında din ve dini kurumlar, iktidar-muhalefet ilişkileri içerisinde ve çeşitli siyasal faaliyetlerde bir cepheleşme/kutuplaşma unsuru olarak yer almıştır. Türkiye'de siyasi partilerin genellikle, fikri temelleri olan ve teorik çerçevesi özenle hazırlanmış kurumlar olmaktan ziyade çoğunlukla pratik gerçeklere dayanan ya da kişisel anlaşmazlıklar sonucu ortaya çıkan kurumlar oldukları görülmektedir. Bu yüzden 1908'den itibaren, Cumhuriyet dönemi boyunca ve günümüze kadar süregelen; cumhuriyetçi-demokrat, sağ-sol, muhafazakâr-liberal ve sosyalist-milliyetçi vb. kavramların zaman zaman bir mücadele aracı olarak kullanılması sonucu karşıt ideoloji sorunu hep gündemde olmuş ve cepheleşme/kutuplaşma artarak devam etmiştir.

1. “Merkez-Çevre” Kavramı ve Türk Siyasetinde Cepheleşmenin/ Kutuplaşmanın Dinamikleri

Batı odaklı incelemelerin ürünü olarak ortaya çıkan merkez-çevre kavramı Türkiye'de çeşitli araştırmacılar tarafından siyasal sistem içerisinde “merkezçek” (*centripetal*), “merkezkaç” (*centrifugal*) ve “kenar” olarak da ifade edilmektedir. Merkez ve çevre kavramlarını modernleşen toplumlar ile ilişkili olarak ele alan Edward Shils'in sözünü ettiği “merkez” toplumsal ve siyasal nitelikli bir yapı olup, o toplumu yöneten değerler, inançlar ve semboller sisteminin merkezidir. Böylece Shils, her toplumun belli bir kutsiyete sahip merkezi bir alanı olduğunu, bu merkezin coğrafi ve ya da kurumsal bir merkez olmadığını, toplumu yöneten semboller, değerler ve inançların da merkezi oluşturduğunu belirterek, merkezi değerler sisteminin en büyük taşıyıcısının devlet olduğunu ifade etmiştir.²

Türkiye'de toplumsal yapı ile birlikte siyasal hayatın analizini yapan çalışmalarda öncelikli olarak “anahtar” bir kavram olarak “merkez-çevre” modeli esas alınmıştır. Böylece sosyal bilim çevrelerinde Şerif Mardin'in iki kutuplu bir yapıyı belirtmek için kullandığı merkez-çevre modeline atıfla başlanması adeta bir gelenek haline gelmiştir.³ Mardin'in bu modeli, Amerikalı sosyolog Edward Shils tarafından 1961 yılında ortaya konulmuş olan merkez-çevre modelinin benzeri niteliğindedir. Mardin'e göre, merkez-çevre ilişkisi ilk olarak modernleşme sürecinde Türk modernistlerinin kültürel açıdan kitlelerden yabancılaşmaları, merkez-çevre gerilimine damgasını vuran bir kırılma noktası oluşturmuş ve yakın dönem Türk siyasal hayatı bu modele göre şekillenmiştir. Bu model, Osmanlı'nın ileri dönemlerinde çevrenin merkezden yabancılaşmasının yeni bir kentsel biçimi olan *Patrona Halil İsyani*'nin 1730'da İstanbul'da ortaya çıkmasıyla başlamıştır.⁴ Bu şekilde Mardin tarafından merkez diye nitelendirilen olgu ile karşısında büyük halk yığınlarından, özellikle de taşra burjuvazisinden oluşan çevrenin birbiri ile çatışması Türk siyasal hayatını şekillendiren iki olgu olmuştur.

¹ Hasan Bülent Kahraman, *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi-I*, Agora Kitaplığı, İstanbul 2010, s. 123.

² Edward Shils, “Merkez-Çevre”, (Çev: Yusuf Ziya Çelikkaya), *Türkiye Günlüğü*, Sayı 70, 2002, s. 86-96.

³ “Merkez-Çevre” kavramlaştırmasının Türk siyasi hayatındaki temel bölünmeye ilişkin açıklayıcı bir model olarak kullanılması hakkında bkz. Şerif Mardin, “Türk Siyasasını Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkisi”, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset Makaleler 1*, (Der: Mümtaz'er Türköne-Tuncay Önder), İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 35-77.

⁴ Mardin, *a.g.e.*, s. 46-48.

Bu çerçevede, Türk siyasal yaşamının en önemli temel öğelerinden biri olan merkez-çevre kutuplaşması ya da merkez-çevre ilişkisi, Osmanlı modernleşmesinin son dönemi olan 1889'dan itibaren ordu, aydın ve bürokrasiden oluşan ve birlikte hareket eden grup da *Tarihsel Blok* şeklinde tanımlanmıştır.⁵ Eric Jan Zürcher de, Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne uzanan süreç içerisinde merkez-çevre ilişkisinin iki ana siyasi eksen üzerinde geliştiğini belirtirken; bu iki çizginin ortaya çıkışındaki kırılma noktasının aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'ni kuracak olan kadroların da ortaya çıkışını sağlayan 1902 tarihli *Osmanlı Liberalleri Kongresi* olduğunu belirtmektedir.⁶ 1902 tarihinde gerçekleşen bu kongrede Jön Türkler arasında fikir ayrılığı ortaya çıkmış, Ahmet Rıza grubu merkezîyetçi, devletçi ve otoriter politikaları savunurken, Prens Sabahattin grubu ise Âdem-i Merkezîyetçi ve liberal fikirleri savunmuştur. Mücadelenin galibi Ahmet Rıza grubunun temsil ettiği düşünce, daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne hâkim olmuş, bu anlayış siyaset ve toplum arasındaki kopukluğu artırmada da etkili olmuştur.⁷ Böylece gelenek halini alan bu iki anlayış, Cumhuriyetin ilk yıllarındaki tek parti döneminde

*CHP, 'merkez'deki, büyük ölçüde 'batılılaşmış', reformcu, asker-sivil aydın bürokrat elitler ile 'kenar'daki 'merkez'le bağlantılı mahalli eşraf arasında oluşan ittifaka dayanıyordu. Buna karşılık DP'de, 'merkez'de sivil bürokrasinin batılılaşmayı şu veya bu ölçüde reddeden oldukça büyük bir kanadı ile şehirlerdeki serbest işadamları ve tüccar kesimine, 'kenar'da ise geleneksel köylü ve kasabah unsurlara dayanmayı tercih etmişti.'*⁸

1950'den sonra Türk toplumunun görüntüsü hızla değişmeye başlamış, toplum ve ekonomik yapıdaki bu değişim, doğal olarak kültür hayatına olduğu kadar siyasi kültüre de yansımıştır.

Bu çerçevede DP'nin iktidara gelmesiyle bir yandan çevreyi oluşturan dinsel gruplar taleplerini siyasal merkeze iletirken ve aynı zamanda sisteme muhalefeti açığa vururken, diğer yandan da demokratikleşme ile bu çevreden oluşan muhalefetin sisteme uyum sağlama süreci gibi demokratikleşmenin çift yönlü bir işlevi yaşanmıştır. Bu süreç, aynı zamanda, yeni yaftalar, yargılar ortaya çıkarmış; taraflar o günden bugüne birbirlerini gerici, gavur, çağdışı, satılmış, faşist, komünist, irticacı, vatan haini gibi etiketlerle suçlamışlardır.⁹ 1950-1960 döneminde devletçi anlayıştaki Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ile liberal düşünceyi savunan Demokrat Parti (DP) arasındaki devlete egemen olma mücadelesi derin bir siyasal bölünmeyi meydana getirmiştir. Bu durum karşısında, gerek DP ve gerekse de CHP, kendilerini bu kadar net tanımlamaktan kaçınmışlar ve bu çizgiler onlara daha çok akademisyenler tarafından atfedilmiştir.¹⁰ CHP ile özdeşleşen cumhuriyet kavramı ile DP'nin kendisini

⁵ Kahraman, *a.g.e.*, s. 123.

⁶ Eric Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (Çev: Yasemin Saner), İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 133.

⁷ Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2000, s. 191.

⁸ Mustafa Çalık, *Siyasi Kültür ve Sosyolojinin Bazı Kavramları Açısından MHP Hareketi Kaynakları ve Gelişimi 1965-1980*, Cedit Neşriyat, Ankara 1995, s. 68-69.

⁹ H.Bayram Kaçmazoğlu, *Türk Sosyolojisinde Temalar 1: Türkcülük İslamcılık Muhafazakârlık*, Doğu Kitabevi, İstanbul 2012, s. 25-26.

¹⁰ Tanel Demirel, *Adalet Partisi İdeoloji ve Politika*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 26.

özdeşleştirdiği demokrasi kavramı arasında pratikte ve halk arasında algısal düzeyde oluşan karşılığa bu iki parti arasında yaşanan iktidar-muhalefet mücadelesi kaynaklık etmiştir. Böylece Osmanlı'dan cumhuriyete tarihsel bir süreklilik içerisinde devam eden merkez ve çevre etkileşiminde ve iktidarı elde etmeye yönelik mücadelede DP'nin iktidarıyla gelişen muhafazakârlık olgusu da siyasi olarak cepheleşmeye yön veren bir unsur olarak yer almıştır. Merkez ile çevreden oluşan bu olgu siyasi olarak cepheleşmeyi ifade ederken sosyolojik olarak da “ötekileştirme” olgusunu da ortaya çıkarmıştır. Bu söz konusu tarihsel ve sosyolojik gelişim sürecinde Türkiye’de siyaset, çok partili bir demokratik yapılanma sürecine girdiği 1950’den 27 Mayıs 1960 Darbesi’ne kadar, DP ve CHP gibi iki büyük siyasal parti arasındaki kısır bir çekişmeden öteye gidememiştir.

1950’li yıllarda hızlanan sosyal hareketlilik 1960’lı yıllarda daha büyük boyutlara ulaşmış, ayrıca siyasal egemenliği paylaşan, kararlar üzerinde yönlendirici ve belirleyici bir etkisi de olan ordu, özellikle darbeler yoluyla siyasal cepheleşmenin bir boyutunu oluşturmuştur.¹¹ 27 Mayıs 1960 Darbesi, etkileri itibarıyla Türk siyasetinde temel kırılma eksenlerinden birini oluşturmuş, sağ ve sol ideolojilerin bu kırılma ekseninde biçim değiştirmesine neden olmuştur. Demirel’in “halkın elinden devleti alma hareketi”, Ecevit’in de “halk hareketi” olarak gördüğü 27 Mayıs 1960 Darbesi’ni¹² “devrim” olarak niteleyen Mardin ise merkez-çevre ilişkisi ile 27 Mayıs 1960 Darbesi’ni cepheleşme olgusu yönünden

27 Mayıs 1960 Devrimi, değişmez bir düzenin korunmasıyla özdeşleştirilen merkez ile çevre arasındaki kopukluğu vurguladı. Merkezin çevre karşısındaki eski kutuplaşması, yeni bir biçim edindi. Eski cumhuriyetçi düzeni, yani zorlamaya dayanan düzeni koruyanların, değişme isteyenler karşısındaki kutuplaşmasıydı bu.¹³

şeklinde değerlendirmiştir. Böylece 1965 yılına kadar Türkiye’de sağ-sol ayrımı değil “CHP ve ona karşı olanlar” ayrımı yaşanmıştır. 1960’lı yılların ortalarından itibaren ise; sağ-sol kutuplaşmasının siyasal hayatı şekillendiren özelliği çerçevesinde anti-komünizmin, kuvvetli bir sol karşıtı ortak payda niteliği kazanmıştır. Adalet Partisi (AP)’nin tek başına iktidarda kaldığı 1965-1971 dönemi, Türkiye’de siyasi istikrarın normale döndüğü, planlı kalkınma modelinin uygulanarak milli ekonomide belirli bir istikrarın yakalandığı, fakat Soğuk Savaş’ın da Türk aydınını etkisi altına aldığı bir dönem olmuştur. 1968 yılında Fransa’da başlayan öğrenci hareketlerinin Türkiye’yi de etkilemesiyle ortaya çıkan öğrenci örgütlenmeleri içinde başlayan radikalleşme eğilimleri, soğuk savaş yıllarının bloklar arası propaganda mücadelesine sahne olan Türkiye’yi kritik bir noktaya taşımıştır. Bu şekilde iç ve dış dinamiklerin etkisiyle siyasal ve toplumsal gelişmelere bağlı olarak toplumdaki cepheleşme olgusunun sağ ve sol cephelerde artarak çeşitlenmiştir. Bunun sonucunda 1960’lı yıllar, bugün yaşanan ve tartışılan ekonomik, siyasal ve toplumsal pek çok olay ve olguların temelini oluşturduğu yıllar olarak Türkiye Cumhuriyeti tarihinde bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Bu şekilde Türkiye’de 1960’lı yıllar dış yapıya bağlı olarak başta

¹¹ Tefik Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1950’den Günümüze*, İmge Kitabevi, Ankara 2008, s. 367.

¹² Mehmet Altan, *Darbelerin Ekonomisi*, Hemen Kitap, İstanbul 2012, s. 70.

¹³ Mardin, *a.g.e.*, s. 74.

sosyalistler olmak üzere İslamcı, milliyetçi ve liberal tüm siyasal eğilimlerin iktidara gelme mücadelesinin verildiği yıllar olmuştur.¹⁴ Yine 1960'lı yıllarda öğrenciler arasındaki gruplaşmalar iktidar ve muhalefet partileri etrafında odaklaşmanın ötesinde, düzen yanlısı (sağ) ve düzen karşıtı (sol) şeklinde gelişmiştir. Bu süreç, 1971'e gelindiğinde ordu içerisinde bir kesimin kendisini solda, bir kesiminde sağda görmeye başlaması ile *Sol Kemalizm* ile *Sağ Kemalizm* denilen tartışmalar ortaya çıkmıştır.¹⁵

İttihatçılık ve Modern Türkiye Tarihi üzerine yaptığı araştırmalarla tanınan Feroz Ahmad'a göre, kendilerine ilerici, hürriyetçi, inkılâpçı demokrat gibi sıfatlar biçen 27 Mayıs Cephesi içerisinde Kemalizm, sol bir anlayışla bütünleştirilmeye çalışılmış ve 1960-1965 konjonktüründe bu yaklaşma çok önemli işlevler görmüştür. O zamana kadar öcü olarak algılanan sol fikirler, Kemalizm adı altında kendilerini meşrulaştırabilmişlerdir. Türk toplumunda ayrıcalıklı bir tabaka olan aydınlar, ayrıcalıklarını kiskançlıkla korumuş, Kemalist reformlar statükonun ve ayrıcalıkların en iyi garantisi olmuştur. Böylece DP karşıtı cephe Kemalizm bayrağı altında toplanmıştır.¹⁶ 27 Mayıs 1960 öncesinde CHP ve DP arasındaki kutuplaşma ile temsil edilen merkez-çevre ya da asker-bürokrat ile halk arasındaki ikilik, yani 1950'li yılların çift partili yapısı olan CHP-DP karşıtlığı, 1960'lı yıllardan itibaren yerini CHP-AP şeklinde iki partililiğe ve bu kutuplaşmaya bırakmıştır. Bu şekilde bariz bir biçimde kutuplaşma emareleri göstermeye başlayan Türk siyasal hayatının iki önemli partisi olan CHP ve AP, bir uzlaşmaya gitmek yerine kendilerine aşırı sağdan veya soldan müttefikler aramaya başlamışlardır.

12 Mart 1971 Muhtırası ile 12 Eylül 1980 Darbesi arasında geçen sıkıntılı ve koalisyonlu dönemi oluşturan 1970'li yıllarda yeni radikal siyasi hareketler; sol, sağ, Milliyetçi, Sosyalist, İslamcı vb. ideolojiler şeklinde kendini ifade etmeye başlamıştır. Bu durum 1970'ler boyunca siyasal kutuplaşmanın artmasına da neden olmuştur. 12 Eylül 1980 öncesinde, 1960'lı ve 1970'li yıllarda yaşanan siyasal ve toplumsal gelişmeler, küresel konjonktür ve özellikle de 1968 sonrasının ortaya çıkardığı tablo bu konjonktürel etkileşime bağlanmış, bundan öncekilerin Türkiye'nin iç dinamikleri tarafından belirlenen açılımlar şeklinde değerlendirilmiştir.¹⁷ Böylece 1980 öncesi döneme ilişkin fikirlerin birleştiği ortak nokta; sağda ve solda parçalanma ve aşırı uç akımların ortaya çıkmasıdır. CHP'nin kendisinden daha soldaki, AP'nin de kendisinden daha sağdaki parti ve düşüncelere taban kaptırma telaşı içinde merkezden uçlara doğru çekilerek, birbirlerine karşı cephe almaları şiddet eylemlerinin ulaştığı boyutu göstermesi açısından önemli olmuştur.¹⁸ Bu süreçte AP ve CHP'nin birbirlerini gerçekte olduğunda daha sağda ve solda göstermeleri, kendi kendisini besleyen bir dinamik yaratarak sağ-sol ya da milliyetçilik-solculuk şeklinde ifade edilen siyasal kutuplaşmanın belirginleşmesine yol açmıştır.

Cepheleşmeyi etkileyen siyasal şiddet ve terörün dış boyutu hakkında Modern Türkiye üzerine araştırmalar yapan Amerikalı tarihçi Bernard Lewis, Türkiye'nin Soğuk Savaş'ta ki rolü, batının güdümünde olması, dinsel ve kültürel eğilimleri nedeniyle

¹⁴ Kaçmazoğlu, *a.g.e.*, s. 85.

¹⁵ Hasan Bülent Kahraman, *AKP ve Türk Sağı*, Agora Kitaplığı, İstanbul 2009, s. 66.

¹⁶ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, (Çev: Ahmet Fethi), Hil Yayınları, İstanbul 2010, s. 474.

¹⁷ Kahraman, *Türk Siyasetinin...*, s. 212.

¹⁸ Ümit Cizre, *AP-Ordu İlişkileri Bir İnkilâpın Anatomisi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 133-134.

Sovyetler Birliği tarafından çok daha tehlikeli görmüştür. Lewis'e göre Sovyetler, mutsuz azınlıklar ve radikal soldaki Türkler aracılığıyla ülkenin istikrarını bozma yolunda yoğun olarak çaba harcamıştır.¹⁹ Ayrıca ABD Ulusal Güvenlik Konseyi'nde Zbigniew Brzezinski'nin yardımcısı olan Paul Hanze de, teröristleri silahlandırma, eğitim ve mali destek sağlama gibi konularda Sovyet parmağına işaret etmiştir.²⁰ Böylece II. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'deki gelişmeler, sosyalist sistemin güçlenmesiyle ortaya çıkan iki kutuplu dünya düzeninin etkisi altında gelişmiştir. Bütün bu gelişmelerin, Türkiye'deki siyasal ve ideolojik akımlar üzerinde belirleyici bir etkisi olduğu kuşkusuzdur.²¹ Sonuçta 20. Yüzyıl'ın ilk yarısından itibaren dünyanın iki ideolojik cepheye ayrıldığı bir dönemde, bu cephelerden biri içerisinde siyasal, ekonomik vb. nedenlerle yer alan Türkiye, ABD ve Batı tarafından Sovyetlere karşı bir cephe ülkesi olarak vaziyet almıştır.

Türk siyasetinin sosyo-ekonomik bağlamı açısından 1960'lı ve 1970'li yıllar arasındaki en büyük fark, 1960'lı yılların ekonomik ve politik bölüşüm mücadelelerinin yerini 1970'lerde bir kutuplaşma eğilimine bırakması olmuştur.²² 1960'lı yıllardan itibaren politik dinamiği farklılaşan sağ ve sol hareketler 1970'li yıllarda birbiriyle şiddetli bir çatışma içerisine girmişlerdir. 1970'lerden itibaren, siyasal bölünme ve ideolojik kutuplaşma giderek artmış, 12 Mart 1971 Muhtırası'ndan sonra ise Türkiye, geniş bir toplumsal ve siyasal çalkantılar içerisine girmiştir. Böylece yüksek enflasyon, işsizlik gibi ekonomik istikrarsızlıklara ve ciddi politik gerilim düzeylerine ulaşan Türkiye'nin siyasal hayatı; Ekonomik darboğazın, büyük kentlere yerleşen kesimler arasındaki, sosyo-ekonomik farklılığı uçuruma dönüştürmesi, 1970'li yıllarda uç ideolojilerin gelişmesine uygun ortam hazırlamıştır. Sağda, 1970'lerin milliyetçi partisi Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ile İslamcı partisi Milli Selamet Partisi (MSP) gibi partilerin toplumsal tabanlarında gecekondularda yaşayan seçmenlerin potansiyel bir yere sahip olması, bu ideolojik yönelimin temelinde “görelî yoksulluk” ve “görelî refah” gibi faktörlerin de yer alması etkili olmuştur. Merkez ile kenar arasındaki değer ayrışmasının sürdüğü bu yıllarda kentin yabancılaştırıcı etkisinden dinsel değerlere sarılarak kurtulmak isteyenler MSP'ye, muhafazakâr ve geleneklere bağlı olmakla birlikte İslami kökenleri zayıflamış olanlarla ikinci kuşak kentlilerde MHP'ye yönelmiştir. Böylece eskinin ideolojik solcu-sağcı ayırımına eklenen yeni dönemin laik-İslamcı, Alevi-Sünni, Kürt-Türk gibi dinsel, kültürel ve etnik farklılıklara dayalı karmaşık yapısı kolayca mobilize edilerek, siyasal protestolarda kullanılacak bir kitleyi de ortaya çıkarmıştır.²³ Bu şekilde yükselen muhafazakâr orta sınıfın siyasal sistem ile

¹⁹ Bernard Lewis, *Demokrasinin Türkiye Serüveni*, (Çev: Hamdi Aydoğan-Esra Ermert), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007, s. 19.

²⁰ William Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset 1789'dan Günümüze*, (Çev: Ahmet Fethi), Hil Yayınları, İstanbul 1996, s. 195.

²¹ Necat Erder, “Tarihsel Bir Perspektif İçinde Türkiye'de Siyasal Akımların ve Partilerin Gelişimi”, *Türkiye'de Siyasi Kutuplaşmalar ve Seçmen Davranışları*, 1998, s. 11.

²² Tanıl Bora, “Süleyman Demirel”, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler*, Cilt 9, 2009, s. 506.

²³ Tanju Tosun, *Türk Parti Sisteminde Merkez Sağ ve Merkez Solda Parçalanma*, Boyut Yayınları, İstanbul 1999, s. 114-115.

bütünleştirerek, merkezi yeniden tanımlayacak bir siyasal dilin henüz gelişmemesi sonucu, oluşan dil kutuplaşmanın dili olmuştur.²⁴

Özellikle 5 Haziran 1977 erken genel seçimleri sonuçları ile doruğa çıkan cepheleşme/kutuplaşma, yaşanan şiddet olaylarıyla birlikte ideolojik, mezhepsel ve etnik olarak tanımlanabilecek üç geniş kategoriye de bölünmüştür. Bu şekilde devam eden iç savaş ve terör nedeniyle şiddet, siyaset ile özdeşleşerek adeta kayıp bir on yıl haline gelmiştir. Böylece Türkiye, 1970'li yıllarda siyasal ve toplumsal oluşumlar açısından tam bir kırılma ve karışıklık ortamına sürüklendiği bir dönemi yaşamıştır.

Türkiye'de 1970'li yıllardaki siyasal bölünme ve ideolojik mücadele enerjisini askeri darbeler de dâhil, hiçbir güç engelleyememiştir.²⁵ Üstelik bu dönemde hem sağ hem de sol ideolojinin savunucuları demokratik ve özgürlükçü bir toplumsal yapı kurulması için sivil ve anti-militarist bir söylem geliştirmek yerine, orduyu kendi saflarına çekme amacıyla hareket etmişlerdir.²⁶ Her iki kutbun birbirlerine karşı özellikle 5 Haziran 1977 seçimlerinden sonra ideolojik mesafelerini artırmaya çalışmaları, kendi taraftarlarını diğerlerine karşı korumaya girmeleri, siyasal kadrolar arasındaki bölünmenin temel nedeni olmuştur.²⁷ Böylece Türkiye'nin siyasal hayatındaki temel bölünme ve buna bağlı cepheleşme/kutuplaşma ilk kez 1973-1980 döneminde AP, MSP ve MHP'den (Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) I. Milliyetçi Cephe (MC) koalisyonunda yer almıştır) oluşan *Milliyetçi Cephe Hükümetleri* şeklinde siyasal bir görünüm kazanmıştır. Bu şekilde Türkiye'de, II. Meşrutiyet'ten 1960 yılına kadar merkez-çevre bağlamında gelişen kutuplaşma 1960'lı ve 1970'li yıllarda sağ-sol şeklinde ideolojik bir eksende gelişmeye başlamıştır.

2. Türk Siyasi Hayatında Milliyetçi Cephe Hükümetleri

Hızlı siyasal gelişmeler, yeni ve çözüm bekleyen sorunlar ile siyasal partilerin çeşitliliği Türk siyasi hayatındaki cepheleşmeleri/kutuplaşmaları etkileyen önemli faktörler olmuştur. Osmanlı'nın son döneminde ile Milli Mücadele döneminde yaşanan ve günümüzde de bir zihniyet olarak devam eden İttihatçı-İtilafçı Mücadelesi, DP döneminde yaşanan Vatan Cephesi ve 1970'li yıllarda siyaseten oluşan Milliyetçi Cephe örgütlenmeleri şeklinde olmuştur. Bu yönüyle cepheleşme/kutuplaşma günümüzde de farklı adlar altında varlığını hissettirmekte ve güncelliğini korumaktadır. DP döneminde toplum ikiye bölünürken, faturasını 27 Mayıs 1960 Darbesi ile demokrasi ödemiş, 1975'te de siyaseten MC'nin meydana gelmesi, "sol güçlerin birleşmesi" ve "CHP ile Cephe Birliği" girişimleri ile hem toplum hem de siyaset yeniden bölünmüş ve 1977-1980 yılları arasında cepheleşme/kutuplaşma had safhaya ulaşmıştır. 1973-1980 döneminin önemli bir bölümünde AP, MSP ve MHP gibi sağ partiler I. MC ve II. MC şeklinde koalisyon yoluyla ülkeyi yaklaşık otuz üç aylık süre ile yönetmişlerdir.

1973 seçimleriyle siyaset Bülent Ecevit ve Süleyman Demirel gibi iki karizmatik lider etrafında gelişmeye başlamış, bu dönemde Demirel ile Ecevit arasındaki parlamento içinde yaşanan iktidar-muhalefet çatışmasının sokak çatışmaları olarak

²⁴ Menderes Çınar, "Merkezsiz Siyaset, Siyatsiz Merkez", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler*, Cilt 9, 2009, s. 517.

²⁵ Cizre, *a.g.e.*, s. 129.

²⁶ *Siyaset*, (Ed: Mümtaz'er Türköne), Lotus Yayınevi, İstanbul 2003, s. 440.

²⁷ Hikmet Özdemir, "Siyasal Tarih (1960-1980)", *Yakınçağ Türkiye Tarihi 1*, tarihsiz, s. 273-278.

meclis dışına da yansımaları, cepheleşmenin/kutuplaşmanın gelişen boyutları açısından önemli bir gösterge olmuştur.²⁸ İktidar ve muhalefet arasında karşılıklı suçlamalar devam ederken, hükümetlerin çaresizliği nedeniyle anarşinin hızla artmaya başlaması endişe verici boyutlara ulaşmış, büyük şehirlerde semtler ülkücüler ve sol örgütler tarafından paylaşılmış ve kurtarılmış bölgeler oluşturulmuştur. Yine üniversiteler, fakülteler sağ ve sol gruplar tarafından işgal edilmiş, asker, polis, işçi, öğretmen gibi meslek örgütlerinde sağ ve sol görüşlülerin kendi örgütleri etrafında birleşmesi sonucu toplumda tam bir cepheleşme/kutuplaşma dönemi başlamıştır. Bunun sonucunda polis teşkilatında, sol görüşlülerin Polis Derneği (POL-DER) ve sağ görüşlülerin Polis Birliği (POL-BİR) olarak, öğretmenler içerisinde sol görüşlülerin derneği; Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS), daha sonra Tüm Öğretmenler Birleşme ve Dayanışma Derneği (TÖB-DER) ve Ülkücülerin Ülkücü Öğretim Üyeleri ve Öğretmenler Derneği (ÜLKÜ-BİR) şeklinde örgütlenmişlerdir. Yine sol görüşlü işçiler Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) ve Ülkücü işçiler de Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu (MİSK) şeklinde örgütlenerek yaşanan cepheleşmeye taraf olmuşlardır. Bu şekilde devletin kurumlarında ve toplumda meydana gelen cepheleşmeler/ kutuplaşmalar “*Solcu-Saççı, Laik-İslamcı, Alevi/Şii-Sünni, Kürt şovenisti-Türk şovenisti gibi ayrımlar son derece farklı ve karmaşık bileşimler yaparak Türk politik sisteminin üzerinde oturduğu toplumsal ve kültürel ayrımları oluşturmaya başlamışlardır.*”²⁹

CHP-MSP Koalisyonunun bozulmasının ardından ülke 16 Eylül 1974’ten 30 Mart 1975’e kadar yaklaşık 6,5 ay gibi uzun süre müstafi ve güvenoyu alamamış hükümetlerle idare edilmiştir. Ülkenin içinde bulunduğu bu kritik durum karşısında AP, MSP, CGP ve MHP genel başkanlarının 18 Aralık 1974 tarihinde birlikte çalışmaya karar verdiklerini ortak bir bildiriyle açıklamalarından sonra Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk, hükümeti kurma görevini Demirel’in şahsında Milliyetçi Partiler Topluluğu’na vermiştir. 31 Mart 1975 tarihinde AP lideri Demirel tarafından uzun uğraşlar sonucunda kurulan ve Türk siyasi tarihine I. MC Koalisyonu olarak geçen yeni koalisyon AP’den 15, MSP’den 8, CGP’den 4 ve MHP’den 2 bakanın katılımıyla oluşturulmuştur. Böylece I. MC Hükümeti Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk kez açıkça “cephe” adını alan ilk hükümet olmuş ve 12 Nisan 1975 tarihinde yapılan güven oylamasında, 442 oyun 218 red oyuna karşılık 222 kabul oyu ile Türkiye Büyük Millet Meclisi’nden güvenoyu almıştır.³⁰

Böylece Türkiye’nin ciddi bir şekilde siyasallaştığı 1960 ve 1970’li yıllardaki politik cepheleşme/kutuplaşma sürecinde milliyetçilik etkili bir siyasal kimlik aracı olarak I. MC Hükümeti’nin oluşumunda önemli bir “tutkal” olmuştur. Yine 1960’lı ve 1970’li yıllardaki seçim sisteminin de etkisiyle koalisyonların kaçınılmaz bir hale gelmesiyle, I. MC Hükümeti’nin kuruluşu bu çerçevede sistemin ya da rejimin daha fazla krize girmesinin önüne geçmiş ve ülkeyi rejim krizinden kurtarmıştır.

Türk siyasi hayatında I. MC Hükümeti olarak ifade edilen siyasal ittifak, ideolojik ayrımların ortaya çıktığı *Soguk Savaş* koşullarının da etkisiyle biçimlenen bir siyasal ittifak özelliği taşımıştır. Ayrıca I. MC Hükümeti döneminde cepheleşmenin

²⁸ Cengiz Sunay, “Türk Siyasetinde Merkez-Çevre İlişkilerinin Gizli Kronolojisi – I”, *Yerel Siyaset*, Sayı 28, 2008, s. 56.

²⁹ Doğu Ergil, *Türkiye’de Terör ve Şiddet: Yapısal ve Kültürel Kaynakları*, Turhan Kitabevi, Ankara 1980, s. 53, 97.

³⁰ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi (MMTD)*, Dönem 4, Cilt 11, Birleşim 65 (12.4.1975), s. 455-457.

siyasetin dışında sanat, edebiyat, vb. alanlarda da görülmesi cepheleşmenin/kutuplaşmanın sadece siyasete özgü bir olgu olmadığını toplumsal dinamiklerinin de göz ardı edilemeyeceğini göstermiştir

I. MC Hükümeti, CHP'nin ve CHP'ye yakın çeşitli sivil toplum kuruluşlarının da organize ettiği sert muhalefete, derin ekonomik problemler, artan anarşi ve terörle birlikte beklenildiği gibi kısa süreli olmamıştır. Bu dönemde İç Politikada, anarşi, terör ve hükümetin kadrolaşma iddiaları her zaman gündemde olmuştur. Eğitim ve Kültür, “millileşme” hareketi doğrultusunda maddi ve manevi yönlerden MC'nin misyonuna uygun bir şekilde geliştirmeye, öğretmenlerin ve kamu çalışanlarının özlük haklarında önemli gelişmeler ve özellikle de eğitimde ve bürokrasinin genelinde oluşturulan kadrolaşmalar yine MC'ler döneminin belirgin özelliklerini oluşturmuştur. Bu dönemde konjonktürel düzeyde dış politika yaşanan kutuplaşmadan/cepheleşmeden olumsuz etkilenmiş ve Türkiye'nin uluslararası konumunu zedelemiştir. MC Hükümetlerinin, dış politika açısından çok taraflılığı devam ettirmesine karşın, son derece sancılı bir dönemde iktidara gelmesinden dolayı Türkiye'nin milli çıkarlarını koruyan tavizsiz ama aynı zamanda müzakereler yoluyla sorunların çözülebileceğine olan inancını koruyan bir dış politika çizgisi izlemiştir. Özellikle I. MC dönemi, iç politikanın bütün karmaşasına ve ağır dış politik sorunlara rağmen ve sorunlar “uzlaş” yoluyla çözümlenmeye çalışılmıştır. Sosyo-ekonomik yönden, günümüzün ekonomik üretiminde önemli yer tutan demir-çeliğe dayalı ağır sanayi tesislerinin kurulması, devletin sosyal ve ekonomik alanda gerçekleştirdiği çok sayıda sosyal içerikli kanun ve kararlarla “sosyal devlet” olma vasfı bu dönemde daha fazla ön plana çıkmıştır. ³¹ I. MC Hükümeti, başta muhalefet cephesi olmak üzere kamuoyunun belli kesimleri tarafından da her an yıkılabileceği yönündeki beklentiye karşın 2 yıl 2 ay 21 günlük süre ile Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk kez cephe adını alan ve o zamana kadarki en uzun süreli koalisyon hükümeti olmuştur.

5 Haziran 1977 seçimlerinde yapılan erken genel seçim sonucunda CHP'nin yüzde 41, 39'luk oy oranı ile 213 milletvekili çıkararak birinci parti olması sonucu Ecevit tarafından kurulan azınlık hükümeti 3 Temmuz 1977 tarihinde güvenoyu alamamıştır. Bunun üzerine yeni hükümeti kurma görevi 4 Temmuz 1977 tarihinde Cumhurbaşkanı Korutürk tarafından yeniden AP lideri Demirel'e verilmiştir. Demirel tarafından kurulan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi tarihine *II. Milliyetçi Cephe Hükümeti* olarak geçen yeni üçlü koalisyon hükümetinde; AP'ye 17, MSP'ye 8 ve MHP'ye de 5 bakanlık tahsis edilmiştir. MHP'nin durumu, I. MC Hükümeti'nde olduğu gibi iktidarını korumak azmindeki Demirel'in ortaklarına ne kadar çok bağımlı olduğu şeklinde değerlendirilmiştir.³² 1 Ağustos 1977 tarihinde güvenoyu alan ve üçlü bir koalisyondan oluşan II. MC Hükümeti, ülkede iç çatışmaların devam etmesi ve hayat pahalılığının da giderek artması nedeniyle çok zor şartlarda göreve gelmiştir. II. MC Hükümeti'ni 5,5 ay gibi kısa sürede yıkılışa götüren öncelikli etken hükümetin uyguladığı politikalarındaki başarısızlığı ve halkın beklentilerini karşılayamaması olmuştur. Parlamentoda hükümetin düşürülmesini sağlayamayan CHP, kamuoyundaki

³¹ I. MC dönemi politikalarının çeşitli yönlerden incelenmesi hakkında daha geniş bilgi için bkz. Fuat Uçar, *Türk Siyasetinde Cepheleşme Olgusuna Bir Örnek: Milliyetçi Cephe Hükümetleri*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Isparta, 2014.

³² Uçar, *a.g.l.*, s. 277.

örgütlü hareketini de kullanarak muhalefetini parlamento dışına taşıyarak etkili olmaya çalışmıştır. AP'nin 11 Aralık 1977 yerel seçimlerindeki başarısızlığını gerekçe göstererek parti yönetimini suçlayan ve istifaya eden 11 milletvekilinin ülke sorunlarını çözmek için AP-CHP ortaklığını yeniden gündeme getirmesi sonucu CHP'de hükümeti düşürmek için ilk yol olarak anayasa ve meclis iç tüzüğünde yer alan gensoru mekanizmasını işletilmiştir. 31 Aralık 1977 tarihinde II. MC Hükümeti'ne yönelik yapılan güven oylamasında çekimser oyun bulunmadığı, AP, MSP ve MHP milletvekilleri tarafından verilen 218 “evet” oyu verilmiştir. Buna karşılık CHP, Cumhuriyetçi Güven Partisi, Demokratik Parti ve AP'den ayrılan bağımsız milletvekillerinden oluşan 228 “hayır” oyu ile II. MC Hükümeti'ne güvensizlik oyu verilmiş ve II. MC Hükümeti Türkiye Cumhuriyeti tarihinde gensoru ile düşürülen ilk hükümet olmuştur.³³

Kurulduğu dönem ve koşullar itibariyle *sui generis* (kendine özgü) bir özellik gösterdiği göz ardı edilmemesi gereken Milliyetçi Cephe hükümetleri dönemi sol çevreler tarafından devletin yozlaştırıldığı bir dönem olarak eleştirilse de 1974'teki 7,5 aylık CHP-MSP koalisyonu hükümetini de bu politik uygulamalardan ayrı tutmamak gerekmektedir. MC dönemlerinde siyasetin ve toplumun cepheleşmesinde/kutuplaşmasında ve bu cepheleşmenin/kutuplaşmanın artmasında iki büyük parti olan AP ile CHP'nin ve liderlerinin aralarında barışa dönük demokratik bir yaklaşım sağlayamamaları, uzlaşmaz bir tutum içerisinde olmaları cepheleşmeyi beslemiş ve yurt geneline hızla yayılmasına neden olmuştur. Böylece cepheleşme girişimlerinin gerisinde, politik liderlerin uzlaşmaz tutumları, çeşitli politik arzuları ve birbirlerine karşı duydukları kin ve nefretin önemli bir etkisi olduğu görülmüştür. Sonuçta siyasal yaşamdaki cepheleşmeler/kutuplaşmalar, toplum içerisinde büyük düşmanlıklara ve nefrete yol açmış ve sonraki kuşaklara da bilinçaltı yollarla aktarımı sağlanmıştır.

Böylece 1970'li yıllar boyunca tek başlarına hiç seçim kazanamamalarına rağmen Demirel beş, Ecevit üç kez başbakan olmuştur. Bu durum kamu politikasının etkili ve verimli bir şekilde işlenmesini de olumsuz yönde etkilemiştir. 1975-1977 yılları arasında ülkeyi yöneten iki MC Hükümeti, birçok ciddi siyasal ve anayasal konuda, önemli çatışmaları içeren ve kendi içindeki çıkan problemleri çözemedikleri gibi kısa sürede bu problemleri ülkenin siyasal sürecine yansıtan koalisyonlar olmuşlardır.

1973-1980 döneminde Türk siyasetinin merkezindeki AP ve CHP gibi iki büyük partinin bir uzlaşma sağlayamaması, bu iki partinin küçük ve daha uçtaki partilerle koalisyon kurma çabası siyaseti daha da kutuplaştırmıştır.

Sonuç

Demokrasi kültürünün yetersizliği, başta iktidar ve muhalefet ile toplumun çeşitli kesimlerinin birbirlerine karşı tahammülsüzlüğü sonucu her cepheleşme/ kutuplaşma hareketi askeri bir müdahaleyi doğurmuş ve demokrasi kesintiye uğramıştır. Tarihsel, sosyolojik ve siyasal çeşitli dinamiklerin etkisiyle merkez ve çevreden oluşan iki grubun mücadelesi cepheleşmeye/kutuplaşmaya neden olmuştur. Geçmişte yaşanan Kabakçı Mustafa İsyanı, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması, 31 Mart Olayı, 27 Mayıs 1960, 12 Eylül 1980 askeri darbeleri ve hatta 28 Şubat 1997 sürecinde olduğu gibi devam etmiş ve bu kavga zaman zaman kanlı bir şekilde de sürdürülmüştür.

³³ MMTD, Dönem 5, Cilt 2, Birleşim 85 (31.12.1977), s. 117.

27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 askeri müdahalelerine de yol açması askeri müdahale ya da darbelerin de siyasette cepheleşmenin bir tarafı haline gelmesine neden olmuştur. 1980 öncesi siyasi cepheleşmenin ve siyasetteki tıkanıklığın had safhada olduğu 1970'li yıllarda karşıt düşünceler, özellikle de liderler arasında diyalog kapılarının açılmasına yönelik birtakım teşebbüslerin gerçekleşmemiş olması toplumdaki ve siyasetteki cepheleşmeyi/kutuplaşmayı daha da artmıştır. Günümüzde de özellikle siyasi liderler arasında bu hoşgörü ve iletişim eksikliğinin devam etmesi toplumu ve siyaseti yeni bir cepheleşmenin/kutuplaşmanın eşiğine getirmiştir.

Türk siyasal yaşamında Milli Mücadele döneminde “İttihatçı-İtilafçı”, DP döneminde “Güç Birliği Platformu”- “Vatan Cephesi”, 1970'li yıllarda “Milliyetçi Cephe” ve “Sol Cephe”, 1990'lı yıllarda toplumda artan dini temayüllerin siyasete de yansımaları sonucu “İlerici Cephesi-İrtica Cephesi” şeklindeki ortaya çıkmıştır. Cepheleşme/kutuplaşma sağ ya da sol düşünce farkı gözetmeden çeşitli siyasal partileri, örgütleri, sivil toplum kuruluşlarını ve bireyleri iktidara, muhalefete, başka bir partiye ya da siyasal düşünceye karşı sistemli ve örgütlü şekilde yeni bir kutuplaşma meydana getirmiştir. Böylece geçmiş dönemlerden günümüze kadar uzanan süreçte kategorik olarak her on yılda bir ortaya çıkan; Sağ-Sol, Alevi-Sünni, Kürt-Türk, Asker - Sivil ve İslamcı-Laik şeklinde yaşanan ikili algı bugün de değişik görünümüleriyle devam etmektedir.

KAYNAKÇA

- AHMAD, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, (Çev: Ahmet Fethi), 4. Baskı, Hil Yayınları, İstanbul 2010.
- ALTAN, Mehmet, *Darbelerin Ekonomisi*, 7. Baskı, Hemen Kitap, İstanbul 2012.
- BORA, Tanıl, “Süleyman Demirel”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler*, Cilt 9, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.
- CİZRE, Ümit, *AP-Ordu İlişkileri Bir İkilemin Anatomisi*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.
- ÇALIK, Mustafa, *Siyasi Kültür ve Sosyolojinin Bazı Kavramları Açısından MHP Hareketi Kaynakları ve Gelişimi 1965-1980*, 2. Baskı, Cedit Neşriyat, Ankara 1995.
- ÇAVDAR, Tevfik, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1950’den Günümüze*, 4. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2008.
- ÇINAR, Menderes, “Merkezsiz Siyaset, Siysetsiz Merkez”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler*, Cilt 9, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.
- DEMİREL, Tanel, *Adalet Partisi İdeoloji ve Politika*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.
- ERDER, Necat, “Tarihsel Bir Perspektif İçinde Türkiye’de Siyasal Akımların ve Partilerin Gelişimi”, *Türkiye’de Siyasi Kutuplaşmalar ve Seçmen Davranışları*, (Yay. Haz.: Ahmet Kardam-Sezgin Tüzün), Veri Araştırma, Ankara, 1998.
- ERGİL, Doğu, *Türkiye’de Terör ve Şiddet: Yapısal ve Kültürel Kaynakları*, Turhan Kitabevi, Ankara 1980.
- HALE, William, *Türkiye’de Ordu ve Siyaset 1789’dan Günümüze*, (Çev: Ahmet Fethi), Hil Yayınları, İstanbul 1996.
- KAÇMAZOĞLU, H.Bayram, *Türk Sosyolojisinde Temalar 1: Türkçülük İslamcılık Muhafazakârlık*, Doğu Kitabevi, İstanbul 2012.
- KAHRAMAN, Hasan Bülent, *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi-I*, 2. Baskı, Agora Kitaplığı, İstanbul 2010.
- _____, *AKP ve Türk Sağ*, Agora Kitaplığı, İstanbul 2009.
- KURAN, Ahmet Bedevi, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2000.
- LEWIS, Bernard, *Demokrasinin Türkiye Serüveni*, (Çev: Hamdi Aydoğan-Esra Ermert), 3. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007.
- MARDİN, Şerif, *Türkiye’de Toplum ve Siyaset Makaleler 1*, (Der: Mümtaz’er Türköne-Tuncay Önder), 18. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem 4, Cilt 11, Birleşim 65 (12.4.1975).
- _____, Dönem 5, Cilt 2, Birleşim 85 (31.12.1977).
- SHİLS, Edward, “Merkez-Çevre”, (Çev: Yusuf Ziya Çelikkaya), *Türkiye Günlüğü*, Sayı 70, 2002.
- Siyaset*, (Ed: Mümtaz’er Türköne), Lotus Yayınevi, İstanbul 2003.
- SUNAY, Cengiz, “Türk Siyasetinde Merkez-Çevre İlişkilerinin Gizli Kronolojisi – I”, *Yerel Siyaset*, Sayı 28, 2008.
- TOSUN, Tanju, *Türk Parti Sisteminde Merkez Sağ ve Merkez Solda Parçalanma*, Boyut Yayınları, İstanbul 1999.

UÇAR, Fuat, *Türk Siyasetinde Cepbeleşme Olgusuna Bir Örnek: Milliyetçi Cepbe Hükümetleri*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Isparta, 2014.

ÖZDEMİR, Hikmet, “Siyasal Tarih (1960-1980)”, *Yakınçağ Türkiye Tarihi 1*, (Yay. Haz.: Sina Akşin, Milliyet Kitaplığı, İstanbul, tarihsiz.

ZÜRCHER, Eric Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (Çev: Yasemin Saner), 26. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkezîyetçi Bürokratik Yapısının Kurulması ve Karşılaşılan Bazı Güçlükler

Cabir DOĞAN*

ÖZET

19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasal, sosyal ve ekonomik şartlar 3 Kasım 1839'da Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle sonuçlandı. Buradaki amaç devrin şartlarına göre reformlar yaparak devletin gücünün tek bir merkezden etkili bir şekilde kullanılmasını sağlamaktır. Tanzimat aydınları ülkenin kurtuluşunu güçlü ve merkezîyetçi bir idarede görüyorlardı. Bunun içinde yönetimin reformcu bürokratların elinde olmasını ve padişahın yetkilerini azaltarak bu yetkinin bürokrasiye aktarılmasını sağlamışlardır. Babıali içerisinde yönetim anlayışında oluşturulan bu değişiklikle bürokrasi ön plana çıkmıştı. Yeni bir siyasî güç olarak "Tanzimat Bürokrasisi" oluşmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Tanzimat, Bürokrasi, Merkezîleşme.*

The Establishment of Tanzimat Period Ottoman Centralized Bureaucratic Structure and some Encountered Difficulties

ABSTRACT

The political, social and economic conditions in which the Ottoman Empire was in the first half of the 19th century resulted in the proclamation of the Tanzimat Edict on 3 November 1839. The aim here is to provide an effective usage of the state's power from a single center by making reforms which are suitable for the conditions of the term. The Tanzimat intellectuals thought the liberation of the country could be achieved through a strong and centralized administration. To accomplish this, they provided reformist bureaucrats with the governance and by reducing the powers of the sultan, they ensured that all the powers, formerly belonged to the Sultan himself, were transferred to the bureaucracy. With this change, created in the regime in Sublime Porte (Babıali), the bureaucracy came to fore. "The Tanzimat Bureaucracy" occurred as a new political force.

Keywords: *Tanzimat, Bureaucracy, Centralization.*

Giriş

Merkezîyetçilik kavramı, devletlerin büyük ölçüde malî, idarî, hukukî alanda standart ve bütüncül bir kontrol kurmalarıyla ortaya çıkan bir sistemdir. Bu yapıdaki devletlerde uzmanlaşmış bir bürokratik kadroya ve toplumsal tabaka nezdinde güçlü denetim mekanizması nedeniyle düzgün bir bürokratik kayıt sistemine sahip olması gerekmektedir. Merkezîyetçi devlet yapısında siyasal gücün merkezinde hükümdar bulunabilir; fakat demokratik denetim mekanizması iyi işletildiği takdirde siyasî gücün bir kişinin veya bir gücün eline geçmesi engellenebilir. Bu tür siyasî yapı 19. yüzyıl Avrupa'sında yaygın bir şekilde görülmüştür. Daha somut bir ifade ile merkezîyetçilik,

---

* Yrd. Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniv. Eğitim Fak. İlköğretim Bölümü, e-posta; cabirdogan@sdu.edu.tr

siyasi otorite içinde bürokrasinin kazandığı güç demektir¹. Kazanılan bu güç mutlak iktidar tarafından kullanıldığı gibi, demokratik bir iktidarın himayesi altında da bulunabilmektedir.

Osmanlı Devleti'nde ise merkezîyetçi devlet yapısının ortaya çıkmasını devleti çöküntüden kurtarmak amaçlı Batılı anlamda yapılan ıslahat hareketlerinin bir devamı olarak görmek mümkündür². 18.yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı Devleti'nde geleneksel devlet modelinden merkezîyetçi devlet modeline doğru bir değişim yaşanmaktaydı. II. Mahmut döneminde temelleri atılan merkezîyetçi idari reformlar, Tanzimat döneminde de devam etmiş ve bu devrin mimarları tarafından bürokratik merkezîyetçi idare tarzı da ülkenin kurtuluşu için bir zorunluluk olarak görülmüştür³.

Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkezi Yönetiminde Reform

3 Kasım 1839'da Gülhane Parkı'nda Sadrazam Mustafa Reşid Paşa⁴ tarafından okunarak ilan edilen ferman, "Tanzimat Fermanı" olarak adlandırılmış; bu fermanla başlatılan sürece tarihimizde Tanzimat Dönemi denmiştir⁵. Fermanın getirdiği yeni fikirler ve düşünceler devlet kurumlarının tamamında etkisini göstermiştir⁶.

Tanzimat hareketinin amacı, Osmanlı devlet idaresini batılı standartlarda reformize ederek, devlet yönetimini tek bir merkezden etkili ve güçlü bir biçimde kullanılmasını sağlamaktır⁷. Tanzimatçılar, hükümdarın devlet yönetimindeki gücü ve yetkisinin azaltılarak, bu yetkiyi reformcu bürokratlara vermişlerdir⁸. Bu dönemde Osmanlı hükümdarı eskisi gibi artık idarede mutlak otorite ve güç sahibi değil, yönetimde temsilî görev üstlenmeye başlamıştır⁹. Hükümdarın yetkilerinin sınırlandırılmasında Batıdan etkilenerek yapılan reformların ve bu dönemde hukuk gücünün ön plana çıkmasının büyük etkisi olmuştur. Tanzimat döneminde yapılan bu yeni düzenleme ile hükümdarlık makamı mutlak gücün sahibi bir otorite olmaktan çıkarak millete ait bir makam haline gelmiştir¹⁰.

Devlet yönetiminde padişah adına vekâlet eden en yetkili kişiye sadrazam denir¹¹. Bu dönemde yapılan merkezîyetçi reformlar sonrasında sadrazamların yönetimdeki gücü ve etkinliği artırıldı. Tanzimat dönemi sadrazamları Babiali'de vüzera

¹ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Alkım Yayınevi, İstanbul 2006, s. 121.

² Hülür ve Güney Alça, "İmparatorluktan Cumhuriyete Toplum ve Ekonominin Dönüşümü ve Merkezleşmenin Dinamikleri", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 311, 2005, s. 322.

³ Ortaylı, *a.g.e.*, s.123.

⁴ Mustafa Reşid Paşa'nın siyasi hayatı için bkz. Yılmaz Öztuna, *Tanzimat Paşaları Âli ve Fuâd Paşalar*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2006, s. 14-24; Paul Dumont, "Tanzimat Dönemi (1839-1876)", *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II*, Çev: Server Tanilli, Cem Yayınları, İstanbul 1995, s. 63-64.

⁵ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, C. 5, Ankara 1995, s. 169. Tanzimat Fermanı'nın orijinal metni için bkz. Önder Kaya, *Tanzimat'tan Lozan'a Azınlıklar*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2004, s. 159-162; İsmail Hami Danişmend, *Osmanlı Tarihi Kronolojisi M. 1703-1924*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972, s. 124-128.

⁶ Eryılmaz, *a.g.e.*, s. 147.

⁷ Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ...*, s. 495.

⁸ Eryılmaz, *a.g.e.*, s. 156-157.

⁹ Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ...*, s. 488.

¹⁰ Ejder Okumuş, *Türkiye'nin Laikleşme Sürecinde Tanzimat*, İnsan Yayınları, İstanbul 1999, s. 312.

¹¹ Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 25.

hegemonyası kurdu. Her ne kadar Padişahın vekili olsalar da zaman zaman onun mutlak otoritesine muhalefet etmekten çekinmemişlerdir¹².

Devlet idaresinin merkezîleşmesi faaliyeti büyük ölçüde Babıali'de kurulan meclisler sayesinde olmuştur. Böylece klasik devirdeki Divan-ı Hümayun teşkilatı yerine daha fonksiyonel kurumlar olan meclisler kurulmuştur¹³. Bu meclisler; Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye (1838), Meclis-i Dâr-ı Şurâ-yı Askerî (1836), Meclis-i Umûr-u Nafia (1838), Meclis-i Maârif-i Umumiye (1846), Meclis-i Maliyye (1846), Meclis-i Âli-i Tanzimat (1854) gibi çeşitli meclisler kuruldu. Bu meclislerin öncelikli görevi bağlı buldukları bakanlıklara danışmanlık hizmeti vermesidir. Tanzimatçılar, kurdukları bu yeni meclis yapısıyla bürokratik ve merkezîyetçi bir yapı oluşturmaya çalışmışlardır¹⁴.

II. Mahmut döneminde kurulan merkezîyetçi ve otokratik yapı Tanzimat'ın ilk yıllarında yaşanan bir kısım olumsuzluklara rağmen biraz daha kuvvetlendi. Fakat sonraki yıllarda valilerin yetkisini artıran fermanla (1852) merkezîyetçi sistem zayıfladı. Islahat Fermanı'ndan kısa bir süre sonra merkezden uzak bölgelerde birçok isyanın çıkması üzerine Babıali eyaletlerde kontrolü yeniden ele alma ihtiyacı hissetti. 1864 ve 1871 Vilayet Nizamnamesi ile idari yapı biraz daha merkezîyetçi hale getirildi¹⁵.

Tanzimat Dönemi Merkezîyetçi Bürokratik Yapının Kurulması

3 Kasım 1839 günü, Gülhane Parkında Padişahın huzurunda, kalabalık bir halk kitlesinin önünde okunan bu Ferman Osmanlı Devleti'nin siyasi ve hukuk tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bundan sonraki süreçte yönetim kadrolarını eline alan bürokratik zümre hem merkezi otoriteyi yeniden tesis etmek hem de büyük ölçüde işlevini yitirmiş kurumları yeniden ıslah etmek için idari, adli ve mali alanlarda reformlara başladı¹⁶.

Tanzimat bürokratları idari reformları yaparken bir kısım problemlerle karşılaştılar. Bunlar; kadro genişliği, nitelikli eleman ve para sorunu idi. Bu dönemde devletin bürokratik kurumları çöküntü içerisindeydi. Günübürlük resmi işlemleri yürütecek nitelikte personel bulmakta zorlanıyordu¹⁷.

Tanzimat Dönemi'nde idari alanda yapılan reformlarla ortaya çıkan en önemli değişim yeni bir güç merkezi olarak bürokrasinin üstlendiği görev ve yetkidir. Bu dönemde yeni bir siyasi güç ve otorite merkezi olarak "Tanzimat Bürokrasisi"nin kurulmasıdır. Bu bürokratik kadro yönetim alanında padişahın yetkilerine ortak

¹² Eryılmaz, *a.g.e.*, s. 153.

¹³ Ortaylı, *Türkiye Teşkilatı...*, s. 482.

¹⁴ Eryılmaz, *a.g.e.*, s. 156. Tanzimat Meclislerinin kuruluşu ve görevleri hakkında bkz. Akyıldız, *a.g.e.*, s. 179-290; Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994, s. 1; Kemal Beydili, *Osmanlı Araştırmaları XV*, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul 1995, s. 322-329. Tarık Zafer Tunaya Tanzimat Dönemi meclislerini bir anayasal monarşi için âdetâ başlangıç denemesi olduğunu ileri sürmüştür. Ortaylı, *İmparatorluğun...*, s. 146-147.

¹⁵ Bayram Kodaman, "Hamidiye Hafif Süvari Alayları II. Abdülhamit ve Doğu-Anadolu Aşiretleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, İsmail Hakkı Uzunçarşılı Hâtıra Sayısı, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1979, s. 428. Ayrıca bkz. Karal, *a.g.e.*, C. 3, s. 152-158; Yılmazçelik, "a.g.m.", s. 230-234; Mefahir Behlülçil, *İmparatorluk ve Cumburîyet Döneminde İllerimiz*, İstanbul 1991, s. 136-141.

¹⁶ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilatı ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara 2007, s. 401.

¹⁷ Ortaylı, *Tanzimat Devrinde...*, s. 19; Musa Çadırcı, "Tanzimat'ın Uygulanmasında Karşılaşılan Bazı Güçlükler", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994, s. 295-296.

olmuştur¹⁸. Bu yeni durum aynı zamanda siyasi gücün hükümdardan merkezi bürokrasiye geçtiğini göstermekteydi¹⁹.

Tanzimat bürokrasisi idari alanda reformları Halife –Sultan merkezli değil, Babıali merkezli olarak yapmış ve uygulamıştır. Yani bürokratik kadro, kendi kontrolünde bulunan siyasi güç temelinde bir merkezîyetçilik oluşturmaya çalışırken Padişah eksenli âdem-i merkezîyetçi politikalar ortaya koymuştur²⁰.

Bürokratlar öncelikle sarsılan devlet otoritesine kurmak için çalışmalara başladılar. Bunun için de o dönemde ortaya çıkan ulusçu ayaklanmalara ve yerel isyanlara karşı Osmanlılık fikri düzeni etrafında bütün toplumsal grupları eşit kabul ederek birleştirmeye çalıştılar. Bu yeni düzenleme ile sadece merkezde değil merkezden uzak bölgelerde de ayan ve derebey ve aşiretler üzerinde de bir otorite ve kontrol mekanizması kurabileceklerdi. Tanzimatçılar halkın idareye katılmasını istiyorlardı²¹. Ama buradaki amaç yerel özerklik veya yönetimde demokrasiyi yerleştirmek değil, Avusturya ve Rusya’da olduğu gibi, idareyi ıslah ederek, ülke gelirlerini artırmak ve merkezîyetçi bir yönetim kurmaktır. Bu açıdan bakıldığında, Tanzimat merkezîyetçiliği, demokrasiyi değil, “Metternich”çi bir sistemi amaçlamaktadır. Bu yeni dönemde yönetimde sadece Sadrazamlar etkili olmamıştır. Onunla birlikte Babıali’deki bürokratik kadrolarda yönetimde etkin olmak istemiştir²².

Tanzimat bürokratları reformlarını yürütürken merkezi otorite karşısında baskı altında kalmamak için bazı konularda güvence talep etmişlerdir. Onların bu güvenceden kastı hürriyet değil, hayat, mal ve kazanç güvenliğidir. Çünkü klasik Osmanlı idari sisteminde devlet sistemindeki memurların ve bürokratların hükümdar karşısında yasal bir güvenceleri yoktu. Fermanda belirtilen mal, can ve namus güvenliği ile bürokratlar kendilerini yasal güvenceye almak istiyorlardı²³.

Tanzimatçılar, bürokratik reformların önünde ulema sınıfını bir engel olarak görmekteydi. Çünkü bu grup geçmişten beri eğitim ve yönetimi kontrolü altında tutmaktaydı. Dönemin bürokratlarına göre eğitim ve öğretim ulemanın tekelinden alınarak devletin tekeline verilmesi şarttı. Bunun için devrin düşünce ve anlayışına uygun olarak medreselerin dışında yeni eğitim modeli olarak mektepler açıldı. Yapılan bu yeni düzenleme ile eğitim ulemanın elinden alınarak devletin kontrolüne verilmiştir. Ayrıca kadıların görev alanında yeni düzenlemeler yapılarak görev alanı sadece adliye teşkilatı olarak sınırlandırıldı. Tanzimat döneminde eğitim ve adli alanda yapılan

¹⁸ Sofuoğlu, *Osmanlı Devleti’nde Islahatlar ve I. Meşrutiyet*, Gökkuşbe Yayınları, İstanbul 2004, s. 88.

¹⁹ Mesut Yeğen, *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 48.

²⁰ Okumuş, *a.g.e.*, s. 286-287.

²¹ Ortaylı, *Türkiye Teşkilatı...*, s. 427.

²² Ortaylı, *Türkiye Teşkilatı...*, s. 495. Ayrıca bkz. Taner Timur; *Osmanlı Çalışmaları İlk Feodalizmden Yarı Sömürge Ekonomisine*, İmge Kitabevi Yay., Ankara 1989, s. 85; Kâzım Yetiş, “Tanzimat Karşısındaki Tavırların Tasnifi Konusunda Bir Deneme”, *Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, Ankara 1989, s. 108-109; Şerif Mardin, Tanzimat bürokratlarının Osmanlılık siyaseti ekseninde oluşturmaya çalıştığı ve devamı için uğraştığı merkezî yapıyı daha çok “kameralizm”in etkisi olarak nitelendirmiştir. Kameralizm, 18. yüzyıl Avrupa’sında eğitimi halka yaymayı, halkın mülkiyet haklarını garanti altına almayı içeriyordu. Millî devletlerin kurulmasına ve orta sınıfların güç kazanmasına paralel yürüyen bu politika, aynı zamanda millî bütünlük kurmayı ve feodalizmden kalma imtiyazları temizlemeyi amaçlıyordu. Bu anlamda 1839 Gülhane Hattı Hümayunu da kameralizmin etkisini taşır. Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi Makaleler 4*, Drl. Mümtaz’er Türköne ve Tunca Önder, 7. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s. 12-13.

²³ Eryılmaz, *a.g.e.*, s. 158.

ıslahatlarla ulemanın kamudaki gücü büyük ölçüde zayıflatıldı. İlimiye sınıfının elindeki güç bürokrasiye geçmiş oluyordu²⁴.

Tanzimat döneminde yapılan reformlar sonrasında idarede devletin toplumu bütün yönleriyle kontrol edebildiği merkezi ve bir yapı ortaya çıktı. Bu yeni yapı bürokrasiyi güçlendirmekle birlikte kamuda seçkinler zümresi dediğimiz bir elit kadroyu doğurmuştur. Bu zümrenin geldiği taban toplumun orta kesimidir. Tanzimat döneminde kurulmuş olan batı tarzı mekteplerden ve askeri okullardan yetişen bu kadro devlet yönetiminde önemli görevler üstlenmiştir. Gelecekte, Jön Türk olarak nitelendirilecek bu yeni elit grup devlet kurumlarında ve bürokraside önemli reformlar gerçekleştirilecektir²⁵.

Taşra Yönetiminde Merkeziyetçilik

Osmanlı Devleti'nin uyguladığı timara dayalı toprak sistemi merkezi otoriteyi ve hükümdarı tehdit edecek yerel otoritelerin ortaya çıkmasını önlemiştir. Fakat 18. yüzyılda tımar sisteminin bozulması ve iltizam²⁶ sistemine geçilmesiyle birlikte, taşrada ortaya çıkan yerel güçler ve ayanların gücü zayıflamış merkezi otorite için tehdit oluşturmaya başlamıştır. Fakat 19. Yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti hâkimiyetini kaybettiği taşra üzerinde yeniden otorite kurmaya başladı²⁷.

Merkeziyetçilik kavramı her ne kadar teknik olarak siyasi literatürümüze 19. yüzyılın başlarında girmiş olsa da, bu tarihin öncesinde ve sonrasında Osmanlı idari yapısı politik olarak merkeziyetçilik kavramı etrafında örgütlenmiştir. Fatih Sultan Mehmet'ten II. Mahmut'a kadar uzanan yönetim anlayışında bu idari yapının izlerini görmek mümkündür. Fakat Osmanlı merkeziyetçiliğinin kendisine özgü bir pozisyonu vardır. Onu diğerlerinden farklı kılan taraf, taşradaki yaşayan her türlü etnik, dini ve kültürel unsurların merkezi yönetime gevşek bir tarzda bağlanmasına imkân tanımasıdır²⁸.

Tanzimat döneminde ülke idari olarak, eyalet, liva, kaza ve karye olarak düzenlenmişti. Sırasıyla bu idari birimlerin başında vali, mütesellim, müdür ve muhtar görev yapmaktaydı. Tanzimat döneminde taşrada yapılan reformlarda iki yön ön plana çıkmıştı. Bunlar taşradaki idarecilerin yetkisini kısıtlamak ve yönetim alanında Müslümanların ve gayrimüslimlerin oluşturduğu meclisler açmaktır. Buradaki amaç taşradaki idari kadroları merkeze daha fazla bağlayarak merkezin otoritesini güçlendirmek, gayrimüslim halkın aktif bir şekilde yönetime katılmasını sağlamaktır²⁹.

²⁴ Eryılmaz, *a.g.e.*, s. 157-158.

²⁵ İlyas Doğan, "Tanzimat Sonrası Geleneksel Toplumun Çözülmesi ve Yeni Örgütlenme Anlayışı", Kamu Hukuku Arşivi, 2001, http://www.akader.info/KHUKA/2001_EYLUL/TANZIMAT_sonrasi.htm, 16.02.2008.

²⁶ İltizam, Kanuni Sultan Süleyman zamanından beri, bazı kamu gelirlerinin toplanmasında uygulanan bir yöntemdi. Bu yöntem, kamu gelirlerinin özel kişilere toplattırılması demektir. Bu işi yapanlara mültezim denilmekteydi. Tanzimat'a kadar, her vilayetin bazı kamu gelirleri (aşar ve mukataa gelirleri gibi), bir ya da bir kaç yıllığına valilere satılırdı. Valiler de, kendilerine satılan bu gelirlere teminat olarak İstanbul'daki bir Ermeni sarrafı kefil gösterirdi. Bir sözleşme yapıldıktan sonra, valiler bu gelirleri bir mültezime artırma ile satarlardı. Yıldız, *a.g.e.*, s. 109.

²⁷ Mesut Yeğen, *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 57.

²⁸ Yeğen, *a.g.e.*, s. 58.

²⁹ Eryılmaz, *a.g.e.*, s. 192.

1840 yılında idari alanda yapılan reformla valilerin nüfuz ve yetkileri azaltıldı. Bu yetki daralması ile birlikte valilerin görev alanı yeniden belirlenmiştir. Yeni düzenlemeye göre vilayetlerdeki asayiş işleri valilere bırakılırken, mali işler merkezden geniş yetkilerle tayin edilen muhassıl-ı emval adı verilen amirlere verilmişti. Ayrıca halkın katıldığı idare meclisleri ve taşra meclisleri açılmıştır³⁰. Vergilerin toplanması ve muhassıllara yardım etmesi amacıyla eyaletlere müşir, sancaklara ferik paşalar, ihtiyaca göre de nizamiye askeri görevlendirildi³¹. Ancak, muhassılların vergilerini zamanında toplayamaması, yeniden iltizam sistemine dönülmesine sebep olmuştu³².

Hükümetin bu dönemde taşrada merkezi otoriteyi kurmak için uyguladığı vasıtalarından birisi de eyaletlerin fiziki sınırlarını küçülterek yeni bir idari yapı olarak buralara vilayet adını vermesidir. Küçülen ve geliri azalan vilayetler daha kolay kontrol altında tutulabilirdi. Bu yeni idari düzenleme ile valilerin buldukları bölgelerde yönetimde daha etkin hale gelmelerini sağlamıştır. Günümüz şartlarından baktığımızda coğrafi açıdan sınırları küçültmenin çok fazla bir anlamı yoktur; ama Tanzimat döneminde devletin ulaşım ağı ile ticaret vasıtalarının değişmesi üretimi ve ekonomi merkezlerinin değişmesine neden olmuştur. Örneğin 18. Yüzyıl boyunca Aydın vilayeti ekonomik olarak çevresinde bulunan İzmir, Denizli, Manisa ve Muğla şehirlerinin merkezi konumunda iken yeni yolların yapılmasıyla birlikte ekonominin merkezi İzmir vilayeti olmuştur³³.

Tanzimat döneminde politik ve idari kontrol gücünün taşrada hayata geçirilmesi dolaysız vergilendirme ve seferlik işlerinin yapılmasında büyük kolaylıklar sağladı. Güneydoğu Anadolu, Cebel-i Lübnan ve Çukurova gibi bölgelerde merkezi otoritenin kurulmasında imparatorluk tarihinin en güçlü dönemlerinde bile görülemeyen başarılar sağlandı³⁴.

1849'da yapılan yeni nizamname ile eyalet meclisleri daha aktif hale getirildi. Valilerin buldukları bölgelerde hukuksuz uygulamalarının önüne geçmek ve vergilerin düzenli ve adil bir şekilde toplanmasını sağlamak için vilayet meclisleri kuruldu. Valilerin yetkilerinin kısıtlanması buldukları yerlerde bazı sıkıntılara neden olduğu için valileri yetkileri belli alanlarda kısmen genişletildi³⁵.

Tanzimat döneminde yapılan düzenlemeler sonucunda devletin yapısı modern bir yapıya kavuşturulmuş; yönetime katılma anlayışı da yönetim mekanizmasına yerleşmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin ileride meşrutiyet sistemine geçişte yerel meclislerden edindiği tecrübelerin büyük faydasını görmüştür. Örneğin ilk Osmanlı mebus seçiminde, vilayet umum meclislerinin seçim kuralları uygulanmıştır. Osmanlıda anayasalı meşrutî sisteme geçişte Avrupa 'da olduğu gibi uzun süreli bir sıkıntılı süreç yaşanmamıştır. Bunda Tanzimat katkısı inkâr edilemez³⁶.

³⁰ Zürcher, *a.g.e.*, s. 92; Eryılmaz, *a.g.e.*, s. 109-110; Karal, *a.g.e.*, C. VI, s. 131-132; Standford J. Shaw, "Local Administrations In The Tanzimat", *150. Yılında Tanzimat*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s. 33.

³¹ Uzun, *a.g.e.*, s. 9.

³² İnalçık, "a.g.m.", s. 365; Sofuoğlu, *a.g.e.*, s. 86-87; Shaw, "a.g.m.", s. 33.

³³ Ortaylı, *İmparatorluğun ...*, s. 147-148.

³⁴ Yeğen, *a.g.e.*, s. 66.

³⁵ Sofuoğlu, *a.g.e.*, s. 86; Özkaya, "a.g.m.", s. 6.

³⁶ Musa Çadrcı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi*, Dr. Tülay Ercoşkun, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2007, s. 95.

Mali Alanda Merkezleşme

Devletin merkezleşmesinin temel dinamiklerinden biriside mali alanda merkezleşmeden geçiyordu. Bunun için ise öncelikle gelirleri artırılarak mali alanda yeni bir takım düzenlemelerin yapılması gerekiyordu³⁷. Amaç kaynakların büyük ölçüde tek bir elden kontrolünü sağlamaktır. Yapılacak bu uygulama ile taşradaki yerel unsurların ve beylerin bütçeden alacakları pay azaltılarak güçleri de zayıflatılmış olacaktır. Bununla birlikte toplumda büyük rahatsızlıklara sebep olan mültezim sistemi de ortadan olacaktır³⁸. Belirtilen amaçları gerçekleştirebilmek için 1840 yılında yapılan düzenleme ile vergilerin iltizam sistemi ile toplanmasına son verilerek muhassıllık sistemine geçildi³⁹. Yeni sistemde vergiler artık merkezden gönderilen “muhassıl” adı verilen memurlar tarafından toplanmaya başlandı⁴⁰. Muhassıllar görevleri sadece vergi toplamaktan ibaret kamu görevlileri değildi. Görev yaptıkları yerlerdeki kamu görevlilerine karşı da sorumlu değillerdi⁴¹. Muhassıllar buldukları yerlerde vergi toplamakla birlikte sancakların yönetimlerinden de sorumlu olacaktır⁴². Muhassıllar görev yaptıkları yerlerde ilk iş olarak mal mülk sayımına başladılar. Toplanan yeni verilere göre kimlerin ne kadar vergi ödeyecekleri belirlenmiştir⁴³.

Muhassılların doğrudan doğruya merkezden atanması ve buraya karşı sorumlu olması aslında valilerin gücünü zayıflatan bir uygulamaydı. Devletin böyle bir uygulamaya gitmesinin nedeni geçmişe dayalı bir takım olumsuz uygulamalardan kaynaklanıyordu. Özellikle valilere karşı bir güven sorunu vardı. Fakat yapılan yeni uygulama hiyerarşik düzende bir çift başlılık ortaya çıkararak karmaşaya sebebiyet verebilirdi. Nitekim çok geçmeden muhassıllık görevi, eyaletlerde ikinci bir valilik makamı haline geldi⁴⁴.

Muhassılların kendilerine verilen bu yeni görevin altından tek başlarına kalkmaları zordu. Onun için sancaklarda kendisine yardımcı olacak “muhassıllık meclisleri”nin kurulmasına karar verildi⁴⁵. Alınan bu karar doğrultusunda muhassıl gönderilen sancak ve kazalarda büyük meclisler kurulmuştur.⁴⁶ Bu meclisler muhassıl,

³⁷ Ortaylı, *Tanzimat Devrinde...*, s. 32.

³⁸ Uzun, *a.g.e.*, s. 10.

³⁹ İnalçık, “a.g.m.”, s. 365; Edouard Philippe Ehgelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, Çev: Ali Reşad, Kaktüs Yay., İstanbul 1999, s. 48; Ahmet Cevat Eren, *Tanzimat Fermanı ve Dönemi*, Derin Yayınları, İstanbul 2007, s. 41.

⁴⁰ Carter V. Findley, *Osmanlı Devleti’nde Bürokratik Reform Bâbîâli*, Çev. Latif Boyacı- İzzet Akyol, İz Yayıncılık, İstanbul 1994, s. 137.

⁴¹ Yıldız, *a.g.e.*, s. 111.

⁴² İnalçık, “a.g.m.”, s. 364; Musa Çadircı, “Tanzimat Döneminde İdari Reform”, *Osmanlı*, C.VII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 184; Yücel Özkaya, “Tanzimat Öncesi Sosyal ve Kültürel Durum ve 1840-1850 Arasında Tanzimat’ın Uygulanışı”, *Tanzimatın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, Ankara 1991, s. 126-127.

⁴³ Çadircı, *a.g.e.*, s. 61.

⁴⁴ Yıldız, *a.g.e.*, s. 110; Moshe Ma’oz, “Tanzimat’ın İlk Yıllarında Modernleşme Hareketinin Suriye Siyaseti ve Toplumunu Üzerindeki Etkisi”, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Çev. Hayreddin Pınar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 272.

⁴⁵ İnalçık, “a.g.m.”, s. 364; Musa Çadircı, “Tanzimat Döneminde İdari Reform”, *Osmanlı*, C.VII, YTY, Ankara 1999, s. 184; Yücel Özkaya, “Tanzimat Öncesi Sosyal ve Kültürel Durum ve 1840-1850 Arasında Tanzimat’ın Uygulanışı”, *Tanzimatın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, Ankara 1991, s. 126-127.

⁴⁶ Halil İnalçık, “Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler”, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Halil İnalçık – Mehmet Seyitdanhoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 2006, s. 174.

iki kâtip, hâkim, müftü, askeri zabıt ve o yerin ileri gelen dört kişilik eşraftan meydana gelmekteydi. Sancak ve kazaların özel durumuna göre metropolit ve kocabaşlar da bu mecliste görev alabilmekteydi⁴⁷. Daha sonraki süreçte meclis üyelerinin belirlenmesi bir esasa bağlanmış ve bu konuda bir nizamname hazırlanmıştır. Muhassıl bulunmayan kaza, kasaba ve köylerin durumu ise farklıydı. Buralarda meclisler daha küçük olup beş kişiden oluşmaktaydı. Meclisin üyeleri ise, muhassıl vekili, kadı, mahallin jandarma amiri ve halkın ileri gelen kişilerinden oluşmaktaydı⁴⁸.

Mecliste vergilerin toplanması ve dağıtılması gibi konular görüşülecekti. Meclis üyeleri arasından biri sandık emini olarak seçilecekti. Toplanan vergilerden masraflar düşüldükten sonra kalan miktar hazineye gönderilecekti⁴⁹.

Tanzimat döneminde, mali alanda merkezileşmeyi sağlayacak önemli adımlar atılmasına rağmen bürokratik alt yapının eksikliğinden kaynaklanan sorunlardan dolayı beklenen başarı sağlanamadı. Merkezi otorite, muhassıllık sistemini kaldırarak yeniden iltizam sitemine döndü. Bazı başarısızlıklara rağmen Tanzimat bürokratları merkezileşme konusunda önemli mesafeler kaydetmişlerdir. Bu dönemde yapılan düzenlemeler yerel yönetimin çekirdeğini oluşturmuş ve yerel halkın idareye katılmasını sağlamıştır⁵⁰.

Tanzimat Dönemi Merkezîyetçi Bürokratik Yapının Yönetimde Uygulanışı

Tanzimat'ın ilanından sonra, merkezi yapının devlet hayatı ve sosyal hayat üzerindeki rolü önemli ölçüde artmıştır. Yapılan düzenlemelerle devletin görev alanı genişletilerek topluma hâkim olmasını daha kolay hale getirmiştir. Tanzimat bürokratları ülkenin kurtuluşunu güçlü bir merkezi yapıda görüyorlardı. Bunu gerçekleştirebilmek için yönetimin reformcu bir bürokratik kadronun elinde olmasını ve bunların yasal güvenceye sahip olmasını sağlamışlardır. Bundan sonraki amaç ise yapılan reformların hayata geçirilmesidir. Reformların halka ulaşmasını sağlamak içinde merkezi idarenin gücünü artıracak mekanizmalar oluşturacaklardır⁵¹.

Tanzimat reformlarının uygulanma sürecinde bir takım problemlerle karşılaşıldı. Çünkü uygulamanın ne şekilde yapılacağına dair ellerinde herhangi bir bilgi yoktu. Öncelikle vergi adaletinin sağlanması için nüfusun sayılması gerekiyordu. Bunun için can, mal güvenliğinin sağlanması gerekiyordu. Ayrıca hükümette bu konuda tecrübeli elemanda yoktu. Bunun için bu dönemde yapılan idari, mali ve askeri alanda yapılan reformlar hemen hayata geçirilemedi. Uygulamada öncelik İstanbul'a yakın ve sıkıntı yaşanmayan eyaletlere verildi. Tanzimat reformları Edirne, Bursa, Ankara, Aydın, İzmir, Konya ve Sivas eyaletlerinde uygulamaya geçildi⁵².

⁴⁷ Özkaya, *a.g.e.*, s. 4.

⁴⁸ İnalçık, "Tanzimat'ın Uygulanması ...", s. 174.

⁴⁹ Eryılmaz, *a.g.e.*, s. 112-113.ası

⁵⁰ Ortaylı, *Tanzimat Devrinde...*, s. 10; Engelhardt, *a.g.e.*, s. 58.

⁵¹ Eryılmaz, *a.g.e.*, s. 108.

⁵² Çadırcı, *Tanzimat Döneminde...*, s. 190. Tanzimat Dönemi'nde farklı eyaletlerde aynı reformlar uygulanmasına rağmen farklı sonuçları ortaya çıkmıştır. Örneğin Ankara'da reformlar yönetimde merkezileşmeyi artırırken aynı ölçüde yerel gelişmeyi sağlamadı. Bunun aksine Edirne'de reformlar devletin kontrolünü hızla artırırken temelde yerel altyapının kurulmasını da sağlamıştır. Yonca Köksal, *Local Intermediaries and Ottoman State Centralization: A Comprasion of the Tanzimat Reforms in the Provinces of Ankara and Edirne*, Basılmamış Doktora Tezi, Columbia University 2002, s. 6.

Merkeziyetçi idarenin taşrada yerleşmesinin önündeki engellerden birisi de yol ve iletişim sorunu idi. Eyaletlerdeki ve sancaklardaki yöneticiler en çok üzerinde durdukları konu kara yolu yapımı meselesi idi. Yol sorununa çözüm bulmak amacı ile yabancı şirketler demiryolu döşemeye başladılar. Tanzimatçılar iletişim problemini çözmek içinde posta teşkilatını ıslah etmeye çalıştılar. Çok geçmeden İzmir- Manisa- Edremit-Çanakkale- İstanbul telgraf hattı yapıldı. Bu dönemde kurulan telgraf hattı merkezi idarenin vazgeçilmez vasıtaları haline geldi. Tanzimat döneminde yabancıların işlettiği vapur kumpanyaların yanında Müslümanların da yerli kumpanyalar kurarak işletmeye başladılar. Aslında karayolu, denizyolu ve demiryolu birbirlerini tamamlayan ulaşım unsurlarıdır. Fakat Osmanlı Devleti bunlar arasındaki ulaşım bağlantısını tam anlamıyla sağlayamamıştır⁵³.

Tanzimat dönemi merkezileşme sürecinin uygulanmasında karşılaşılan problemlerden birisi de vergi sisteminde ortaya çıkan değişiklikler ve angarya kararının kaldırılmasıdır. Dönemin en önemli reformlarından birisi iltizam sisteminin kaldırılmasıdır. Çok radikal bir kararla mali alanda yapılan bu değişiklikle yerine konan muhassıllık sistemi vasıta ve eleman yokluğu nedeni ile uygulanamadı. Maliyeyi sıkıntıya soktu. Uygulama sokulan yeni sistemle voyvoda, mültezim ve sarraflar gibi bazı sınıfların kazanç kapılarını kaybetmesine neden olmuştur. Bir kısım ağa ve âyanlarda yeni vergi düzenlemesi ile ödeyecekleri vergi artacağından onlarda bu yeni durumdan memnun kalmamışlardır⁵⁴. Âyan ve ağalar bölgelerinde uygulanan merkeziyetçi reformlara karşı halkıda yanlarına isyan hareketlerine girmişlerdir. Bunlar içerisinde belli başlıları Çapanoğlu isyanı, Tepedenli Ali Paşa isyanı ve Mehmet Ali Paşa isyanıdır⁵⁵.

Mali alanda merkezileşme politikalarına tepki gösteren gruplardan biriside din adamlarıdır. Çünkü yeni düzenleme ile vergi ödemede eşitlik getiriliyor ve din adamları eski imtiyazlarını ve muafiyetlerini kaybediyorlardı⁵⁶. Din adamları ile birlikte kilise vakıflarına bakan ruhban sınıfı da eski imtiyazlarını kaybedeceklerinden Tanzimat'ın getirdiği bu yeni düzenlemeden memnun kalmadılar⁵⁷.

Eyaletlerde merkezi idareyi kurmak için öncelikli olarak eyalet sınırlarında bazı değişiklikler yapıldı. Bir kısım sancakların bağlı bulunduğu eyaletler değiştirildi. Örneğin Ankara Eyaleti Çankırı ve Ankara sancaklarından oluşuyordu. Yeni düzenleme ile Bozok, Kayseri ve Kastamonu sancakları da Ankara Eyaleti'ne bağlandı. Bu sırada Ankara Eyaleti müşiri Davut Paşa idi. Müşirler yönettikleri eyalette Tanzimat'ın uygulanmasından birinci derecede mesuldürler. Buldukları eyaletlerde merkezi yönetimi kurmada başarısız olan valiler ya görevlerinden alınmışlar ya da

⁵³ Ortaylı, *Tanzimat Devrinde ...*, s. 29.

⁵⁴ Halil İncalcık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerine Arşiv Çalışmaları ve İncelemeler*, Eren Yayınları, İstanbul 1996, s. 369.

⁵⁵ Ortaylı, *Türkiye Teşkilâtı...*, s. 445.

⁵⁶ İncalcık, "Tanzimat'ın Uygulanması...", s. 369.

⁵⁷ Ali İhsan Gencer, "Tanzimat Fermanı'ndan (1839) 1876'ya Kadar Osmanlı İmparatorluğu", DGBİT, C. 11, Çağ Yayınları, s. 443. Niş İsyanı (1841) ve Vidin İsyanı (1850) için bkz. İncalcık, "Tanzimat'ın Uygulanması", s. 375-383; Ahmet Lütfi Efendi, Vak'anüvüs Ahmed Lütfi Efendi Tarihi, Tarih Vakfı-Yapı Kredi Yayınları, C. 7, İstanbul 1999, s. 1102-1104. Tanzimat'ın Bosna Hersek'te uygulanması sırasında karşılaşılan güçlükler için bkz. Zafer Gölen, *Tanzimat Dönemi Bosna İsyanları (1839-1876)*, Alter Yayıncılık, Ankara 2009, s.16-20.

yerleri değiştirilmişlerdir. Davut Paşa da bu konudaki başarısızlığı nedeni ile Ankara Eyaleti Müşirliğinden alınarak Bursa'ya sürülmüştür⁵⁸.

Tanzimat'ın gerektirdiği mülkü otoriteyi kuramayıp görevden alınan müşirlerin sayısı çoktu. Bunlar içerisinde rüşvet ve yolsuzluk işlerine bulaşmış olanlarda vardı. Örneğin Kocaeli Müşiri halktan farklı isimler altında para toplatmış ve Meclis-i Vâlâ'daki yargılanması sonrasında cezalandırılmıştır. Bunların içerisinde sadrazamlık yapmış kimselerde vardı. Örneğin Sadrazam Hüsrev Paşa rüşvet aldığı gerekçesiyle yargılanmış ve mahkemece suçlu bulunmuştu. Ayrıca Tanzimat'ın uygulamalarının ilk yıllarında valilerden Tahir, Hasip ve Nazif Paşalar de haklarında yapılan suçlamalar nedeniyle mahkemece cezalandırılmışlardır⁵⁹.

Yukarıda örneklerden yola çıkarak Tanzimat dönemi merkezileşme politikasının taşrada başarısız olmasının faturası valilere yüklenmiştir. Başarısızlığın nedenleri arasında bürokratların halk ve devlet yararına işler yapma yerine eski alışkanlıklarını devam ettirmesidir. Bu beklentiler gerçekleşmeyince pek çok bürokrat gibi valilerde görevden alınmışlardır. Muhassıllık sistemi ile vergi toplamada eyaletlerde başarısız olunması üzerine yeniden iltizam sistemine dönülmüştür⁶⁰.

Tanzimat dönemi merkezi otoritenin kurulmasında zorluk çekilen yerlerden birisi de Bosna Hersek Eyaletidir. Tanzimat uygulamalarında bu eyalette de bir takım zorluklarla karşılaşıldı. Hükümet halkın fazla tepkisini çeken uygulamalarda bazı tavizler vermek suretiyle burada hayata geçirebildi.

Tanzimat'ın uygulanması konusunda Bosna'da olduğu gibi Trabzon Eyaleti'nde de bir takım sıkıntılar yaşandı. Burada da menfaatleri bozulan bazı gruplar ve yörenin ileri gelenleri muhalefet ederek karşı çıkmışlardır. Meclis-i Vâlâ kararı gereği halkın Tanzimat'ın yararlarını tam olarak anlayamadığı gerekçesiyle uygulamalar ileri bir Tarihe bırakılmıştır⁶¹. Ancak aradan altı yıl geçtikten sonra 1847 yılında Tanzimat bu eyalette yeniden uygulanmaya başlanmıştır⁶².

Tanzimat'ın ilanı sonrasında merkezileşme politikası bir takım muhalefet hareketleri ile karşılaşırsa da ancak on yıllık bir süreç zarfında imparatorluğun genelinde uygulamaya geçti. Bir takım nedenlerden dolayı bu süreç uzamıştır. Bunlar ekonomik şartlar, sosyal şartlar ve ülkenin içinde bulunduğu iç ve dış koşullardır. Fakat uygulama tam anlamıyla merkezîyetçi bürokratik yapının istediği bir uygulama değildir. Şekli bir uygulamadır. Tanzimat'ın getirdiği bu hükümlerin uygulanmasında yaşanan sıkıntılar belli aralıklarla İmparatorluğun yıkılışına kadar devam etmiştir⁶³.

⁵⁸ Çadırcı, *Tanzimat Döneminde...*, s. 188-191.

⁵⁹ Çadırcı, *Tanzimat Sürecinde...*, s. 190.

⁶⁰ Çadırcı, *Tanzimat Döneminde...*, s. 192.

⁶¹ Çadırcı, *Tanzimat Döneminde...*, s. 198.

⁶² Eren, "a.g.m.", s. 729; Çadırcı, *Tanzimat Sürecinde...*, s. 198. Tanzimat'ın Trabzon'da uygulanma süreci için bkz. BOA, *A.MKT*, 147/972; BOA, *A.MKT*, 137/76; BOA, *A.MKT*, 150/4; BOA, *A.MKT*, 159/9; BOA, *A.MKT*, 160/70.

⁶³ Çadırcı, *Tanzimat Sürecinde...*, s. 95.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin temel yönetim anlayışı merkeziyetçi bir yapı göstermiştir. Fakat zamanla devrin siyasal ve sosyal şartlarına göre idari anlayışta farklılıklar ortaya çıkmıştır. Yıldırım Beyazıt'tan sonra Fetret Devri'ni dışarıda tutacak olursak Osmanlı idari yapısında 18. yüzyılın başlarına kadar güçlü bir merkeziyetçi yapının varlığını görmek mümkündür. Merkeziyetçi otoritenin gücünü kaybetmesiyle beraber taşrada âyan denilen feodal yapılanmalar ortaya çıkmıştır. Bu yeni yönetim modelini âdem-i merkeziyetçi bir idari anlayış olarak ifade edebiliriz. Bu yeni durum II. Mahmut'un idareyi ele alma sürecine kadar devam etti. Sultan Mahmut, Sened-i İttifak (1808) sözleşmesinden sonra merkezi otoriteyi yeniden kurmak ve güçlendirmek için büyük mücadele vermiş, bunda da büyük ölçüde başarılı olmuştur.

Tanzimat dönemi bürokratları ülkenin kurtuluşu için güçlü ve merkeziyetçi bir idari yapıyı gerekli görüyorlardı. Yeni dönemde bu idari yapı yapılacak reformların kendi kontrollerinde olmasını ve padişahın mutlak otoritesinin sınırlandırılmasını istiyorlardı. Tanzimat döneminde yapılan reformlarda bürokrasi ön plana çıkarak padişahın yerine yeni siyasi bir güç olarak Tanzimat bürokrasisi almıştır. Bu dönemin en bariz özelliği siyasi gücün saraydan Babıali'ye geçmesiydi. Babıali'nin yönetimde siyasi gücü ve egemenliği eline alması modern manada ülkede merkeziyetçiliği kurma çapalarının bir sonucudur. İdari alanda yaptıkları reformlar daha çok merkeziyetçi yapıyı güçlendirmeye yönelik uygulamalardır. Fakat Tanzimat bürokratları merkeziyetçi bürokratik reformları yaparken birtakım sorunlarla karşılaştilar. Bu sorunları aşağıdaki başlıklar altında değerlendirebiliriz:

1. Tanzimat bürokratlarının karşılaştığı en önemli sorun nitelikli eleman ve para sorunudur. Devlet teşkilatında yapılacak reformlar için yeterli elemanı yoktu. Yapılacak reformlar için yeni bürokrat ve memur kadrolarına ihtiyaç duyulurken ekonomik sorunlar nedeniyle bu kadrolar temin edilemiyordu.

2. Babıali'de reformları yapacak tecrübeli bir elemanın bulunmaması ve yapılacak reformların ne şekilde uygulanacağı konusunda bir programın olmaması

3. Devlet yönetiminde yapılacak merkeziyetçi reformlarda özellikle merkezden uzak bölgelerde çıkarları zedelenen grupların veya beylerin muhalefeti

Tanzimat'ın ilk yıllarında yapılan reformlarla merkeziyetçi bürokratik yapı kuvvetlenmiştir. Fakat sonraki yıllarda yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı merkezi bürokratik yapının gücü dönemin şartlarına göre farklılıklar göstermiştir ve azalmıştır.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Kaynakları

BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi)
BOA Bâb-1 Âsafî Sadaret Mektûbî Kalemi (BOA, A.MKT)
BOA Bâb-1 Âsafî Mühimme Kalemi Belgeleri, (BOA, A.DVN.MHM)
BOA Sadaret Âmedî Kalemi Belgeleri, (BOA, A.AMD)
Cevdet Dâhiliye, (BOA, C.DH)

2. Diğer Kaynaklar

Ahmet Lütfî Efendi, *Vak'anüvüs Ahmed Lütfî Efendi Tarihi*, Tarih Vakfı-Yapı Kredi Yayınları, C. 7, İstanbul 1999.

AKYILDIZ, Ali. *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993.

BEHLÜLGİL, Mefahir. *İmparatorluk ve Cumhuriyet Döneminde İllerimiz*, İstanbul 1991.

BEYDİLİ, Kemal. *Osmanlı Araştırmaları XV*, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul 1995.

ÇADIRCI, Musa. "Tanzimat Döneminde İdari Reform", *Osmanlı*, C.VII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.

ÇADIRCI, Musa. "Tanzimat Döneminde İdari Reform", *Osmanlı*, C.VII, YTY, Ankara 1999, ss. 183-198.

ÇADIRCI, Musa. "Tanzimat'ın Uygulanmasında Karşılaşılan Bazı Güçlükler", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994, ss. 295-321.

ÇADIRCI, Musa. *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi*, Dr. Tülay Ercoşkun, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2007.

DANIŞMEND, İsmail Hami. *Osmanlı Tarihi Kronolojisi M. 1703-1924*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972.

DOĞAN, İlyas. "Tanzimat Sonrası Osmanlı Devlet Yönetiminde Toplumsal Örgütlenme", *Kamu Hukuku Arşivi*, 2001, http://www.akader.info/KHUKA/2001_eylul/tanzimat_sonrası.htm, s. 3, 16.02.2008.

DUMONT, Paul. "Tanzimat Dönemi (1839-1876)", *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II*, Çev: Server Tanilli, Cem Yayınları, İstanbul 1995.

ENGELHARDT, Edouard Philippe. *Tanzimat ve Türkiye*, Çev: Ali Reşad, Kaktüs Yayınları, İstanbul 1999.

- EREN, A. Cevad. "Tanzimat", *İslam Ansiklopedisi*, C. 11, MEB, İstanbul 1979, ss.729-765.
- EREN, Ahmet Cevat. *Tanzimat Fermanı ve Dönemi*, Derin Yayınları, İstanbul 2007.
- ERYILMAZ, Bilal. *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İşaret Yayınları, Ankara 1991.
- FİNDLEY, Carter V. Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Reform Bâbîâli, Çev. Latif Boyacı- İzzet Akyol, İz Yayıncılık, İstanbul 1994.
- GENCER, Ali İhsan. "Tanzimat Fermanı'dan (1839) 1876'ya Kadar Osmanlı İmparatorluğu", *DGBİT*, C. 11, Çağ Yayınları, ss. 431-521.
- GÖLEN, Zafer. *Tanzimat Dönemi Bosna İsyancıları (1839-1876)*, Alter Yayıncılık, Ankara 2009.
- HÜLÜR Himmet ve Güney Akça. "İmparatorluktan Cumhuriyete Toplum ve Ekonominin Dönüşümü ve Merkezileşmenin Dinamikleri", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 311, 2005, s. 311-341.
- İNALCIK, Halil. "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerine Arşiv Çalışmaları ve İncelemeler*, Eren Yayınları, İstanbul 1996, ss. 361-424.
- İNALCIK, Halil. "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler", *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 2006, ss. 169-197.
- İNALCIK, Halil. *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Eren Yayınları, İstanbul 1992.
- KARAL, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, C. 5, Ankara 1995.
- KAYA, Önder. *Tanzimat'tan Lozan'a Azınlıklar*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2004.
- KODAMAN, Bayram. "Hamidiye Hafif Süvari Alayları II. Abdülhamit ve Doğu-Anadolu Aşiretleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, İsmail Hakkı Uzunçarşılı Hâtıra Sayısı, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1979, ss. 427-480.
- KÖKSAL, Yonca. *Local Intermediaries and Ottoman State Centralization: A Comprasion of the Tanzimat Reforms in the Provinces of Ankara and Edirne*, Basılmamış Doktora Tezi, Columbia University 2002.

- MA'UZ, Moshe. "Tanzimat'ın İlk Yıllarında Modernleşme Hareketinin Suriye Siyaseti ve Toplumunu Üzerindeki Etkisi", *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Çev. Hayreddin Pınar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.
- MARDİN, Şerif. *Türk Modernleşmesi Makaleler 4*, Dr. Mümtaz'er Türköne ve Tunca Önder, 7. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.
- OKUMUŞ, Ejder. *Türkiye'nin Laikleşme Sürecinde Tanzimat*, İnsan Yayınları, İstanbul 1999.
- ORTAYLI, İlber. *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Alkım Yayınevi, İstanbul 2006.
- ORTAYLI, İlber. *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara 2007.
- ÖZKAYA, Yücel. "Tanzimat Öncesi Sosyal ve Kültürel Durum ve 1840-1850 Arasında Tanzimat'ın Uygulanışı", *Tanzimatın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, Ankara 1991, ss. 121-140.
- ÖZTUNA, Yılmaz. *Tanzimat Paşaları Âlî ve Fuâd Paşalar*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2006.
- SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet. *Tanzimat Devrinde Meclis-i Valâ (1838-1868)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994.
- SOFUOĞLU, Ebubekir. *Osmanlı Devleti'nde İslahatlar ve I. Meşrutiyet*, Gökkuşbuca Yayınları, İstanbul 2004.
- SHAW, Standford J., "Local Administrations in The Tanzimat", *150. Yılında Tanzimat*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992.
- TİMUR, Taner. *Osmanlı Çalışmaları İlkel Feodalizmden Yarı Sömürge Ekonomisine*, İmge Kitabevi Yayınları Ankara 1989.
- YEĞEN, Mesut. *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.
- YETİŞ, Kâzım. "Tanzimat Karşısındaki Tavırların Tasnifi Konusunda Bir Deneme", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, Ankara 1989, ss. 107-109.

Türkiye Türkçesi ve Türkmen Türkçesinde Cümle Dışı Unsur

Talat DİNAR*

ÖZET

Geçmişten günümüze işlenerek zenginleşen ve çok geniş bir coğrafyada kullanılan Türkçe, tarihî süreç içerisinde farklı kollara ayrılmıştır. Türkçenin farklı mecralarda seyreden kolları arasındaki farklılıklar ses ve şekil özelliklerinde, anlam dünyasında kendini hissettirir. Ancak bu farklılıkların yanında Türkçenin bütün kollarında ortak olan, değişmeyen yapı taşları da mevcuttur. Bütün Türk lehçelerinde değişmeyen yapı taşlarının başında cümle gelir. Türkçenin sağlam ve ifade kabiliyeti yüksek cümle yapısı hem edebî hem de ilmî eserlerin meydana getirilmesinde büyük bir kolaylık sağlamaktadır. Türk lehçelerinde cümle alanındaki ortaklıkların yanı sıra özellikle cümlenin gramatikal açıdan değerlendirilmesinde zaman zaman farklı yaklaşımlar da sergilenmektedir. Biz de bu makalemizde Türkiye Türkçesinin tartışmalı konularından biri olan ‘cümle dışı unsur’ meselesini Türkmen Türkçesi ile karşılaştırarak benzer ve farklı yönlerini ortaya koymaya çalıştık. Öncelikle Türkiye Türkçesindeki tartışmalar ortaya konulmaya çalışılmış ardından da Türkmen Türkçesindeki ‘cümle dışı unsur’ algısı Türkiye Türkçesi ile karşılaştırmalar yapılarak aktarılmaya çalışılmıştır. Sınıflandırma ve terminoloji farkları sonuç bölümünde değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Cümle Dışı Unsur, Türkiye Türkçesi, Türkmen Türkçesi*

External Factor of the Sentence in Turkey Turkish and Turkmen Turkish

ABSTRACT

The Turkish language, which is increasingly used and spoken across a widespread area, has a number of varieties. Differences can be found at the level of sound, form and meaning. Besides these differences there are some important common factors, the sentence being the most important. The Turkish language's economy and its sentence structure provide great opportunities for creating literary and scientific texts. Related to the common factors there are different approaches for evaluating the grammatical structure of the sentence. In this article, we compare external factors of the sentence in Turkey Turkish and Turkmen Turkish, which is a controversial topic. First, discussions in Turkey Turkish are given and then perceptions of external factor of sentence shown in Turkmen Turkish are compared. Classification and terminological differences are evaluated in the conclusion.

Key words: *External Factors of Sentence, Turkey Turkish, Turkmen Turkish.*

---

* Yrd. Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: talatdinar@mynet.com.

GİRİŞ

Çağdaş Türk lehçeleri üzerine yapılan çalışmaların sayısı özellikle Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinin dağılmasından sonra bir hayli artmıştır. Türk lehçeleri üzerine yapılan gerek gramer gerekse sözlük çalışmaları hem Türk topluluklarının birbirlerini daha yakından tanımalarına hem de Türkçenin gerçek anlamda gelişimini ve değişimini değerlendirebilmemize olanak tanımaktadır. Oğuz Grubu Türk lehçeleri içerisinde yer alan Türkiye Türkçesi ve Türkmen Türkçesi söz varlığı ve gramer özellikleri bakımından önemli ölçüde ortaklıklar sergiler. Birbirine bu kadar yakın olan Türk lehçelerinin, gramer alanındaki tartışmalı konularda birbirlerine yol gösterici olacağı da muhakkaktır. Bu doğrultuda özele inen karşılaştırmalı gramer çalışmalarının sayıca artması pek çok konuda yeni görüşlerin ortaya atılmasını beraberinde getirecektir.

Türkiye Türkçesinin tartışmalı konularından biri olan ‘cümle dışı unsur’ kavramı¹ bugüne kadar pek çok araştırmacı tarafından değerlendirilmiş ve farklı anlayışlar ortaya konulmuştur. Yazılı ve sözlü iletişimde en büyük iletişim birimi olarak kabul edilen cümlenin oluşumunda farklı öğelerin yer alması ve bu öğelerin, cümlenin temel unsuru kabul edilen yüklemle bağlantılarının gramatikal açıdan adlandırılması noktasında bazı ayrılıklar söz konusudur. Araştırmacıların fikir birliğine varamadığı hususların başında ‘cümle dışı unsur’ teriminin kullanımı ve bu terimin kapsamı gelir. Yaygın kabul ile cümle dışı unsur olarak ifade edilen ve cümlenin anlam dünyasına katkısı yadsınamayan bu unsurlar bazı araştırmacılar tarafından cümlenin öğeleri içerisinde değerlendirilmiş ve bu kavram için farklı terimler önerilmiştir. Gerek terim gerekse kapsam açısından Türkiye Türkçesindeki farklı değerlendirmeleri birkaç başlık altında toplayabiliriz.

1. Yüklemle Bağlantı Açısından Değerlendirerek ‘Cümle Dışı Unsur’ Terimini Kullananlar

Muharrem Ergin cümle öğeleri² hakkında verdiği bilgilerin ardından “Cümlede bu unsurlardan başka bir de bağlama ve ünlem edatları veya ünlem gurupları bulunabilir. Fakat bunlar esas hareketle, fiille ilgili olmayan ve cümleye sadece ilâve edilmiş bir durumda bulunan unsurlardır. Umumiyetle cümlelerin başlarında, sonlarında ve cümleler arasında bulunurlar. Parantez şeklinde cümle içine girdikleri de görülebilir. Bunlara cümle dışı unsurlar adını veriyoruz.”³ bilgisini verir. Ergin öğeleri fiille bağlantısına göre sınıflandırır ve fiille doğrudan bağlantısı olmadığını düşündüğü bağlama ve ünlem edatları veya ünlem gurupları ve ara sözleri cümle dışı unsur kategorisinde değerlendirir.

¹ ‘Cümle dışı unsur’ algısı Türkiye Türkçesi dışında diğer Türk lehçelerinde de vardır. Geniş bilgi ve karşılaştırmalar için bk. Nergis Biray, “Türkiye Türkçesi İle Kırgız Türkçesindeki Cümlelerin Unsurları Bakımından Karşılaştırılması”, Dil Araştırmaları Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, Güz 2007, s. 155-173.; Ekrem Ayan, “Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesinin Cümle Öğeleri Yönünden Karşılaştırılması”, Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları, Volume 2/3, Summer 2007, s. 73-99.; Ertuğrul Yaman, Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinin Söz Dizimi Bakımından Karşılaştırılması, TDK Yay., Ankara, 2000, s. 247.; Mehmet Kara, Türkmençe, Akçağ Yay., Ankara, 2001, s. 61.; Fatih Kirişçiöglü, Saha (Yakut) Türkçesi Grameri, TDK Yay., Ankara, 1999, s. 141.

² Muharrem Ergin cümle öğelerini fiil, fail, nesne, yer tamlayıcısı ve zarf olarak sınıflandırır. bk. Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, Bayrak Yay., İstanbul, 2000, s. 400-401.

³ Muharrem Ergin, age., s. 401.

“Cümlenin kuruluşuna katılmayan; ancak, dolaylı olarak cümlenin anlamına katkıda bulunan bağlaç, ünlem, ünlem grubu, seslenme, ara söz gibi birimler”⁴ Zeynep Korkmaz tarafından cümle dışı unsur olarak değerlendirilir.

Leyla Karahan “Cümlenin herhangi bir yerinde bulunan, ancak kuruluşuna katılmayan ve dolaylı olarak cümlenin anlamına yardımcı olan öğelerdir. Cümle dışı öğeler, özne, nesne, yer tamlayıcısı ve zarf gibi yüklem tamamlayıcısı değildirler. Bu öğeler, yüklem tamamlayıcısı olan öğelerin aksine açıklama, pekiştirme vb. işlevlerle cümleye yardım eder ve cümleleri çeşitli anlam ilişkileri çerçevesinde birbirine bağlarlar.”⁵ Ünlemler, ünlem grupları, hitaplar, bağlama edatları, açıklama cümleleri ve ara sözler Karahan tarafından da cümle dışı unsur olarak değerlendirilir.

“Cümlenin kuruluşuna doğrudan katılmayan ve şekil olarak yükleme bağlanmayan, ancak cümlenin anlamına dolaylı olarak katkıda bulunan unsura cümle dışı unsur denir. Bazı bağlaçlar, ünlemler, ünlem grupları, hitap sözleri, ara sözler, açıklayıcı cümleler cümle dışı unsur olarak değerlendirilir.”⁶ bilgisi ile Özkan ve Sevinçli de cümle dışı unsuru yükleme bağlanabilme durumuna göre değerlendirir.

Özkan ve Sevinçlinin düşüncelerine benzer bir yaklaşım Bilâl Aktan tarafından ortaya koyulur. Aktan da cümle dışı unsuru “Cümlenin kuruluşuna doğrudan katılmayan ve şekil olarak yükleme bağlanmayan, ancak cümlenin anlamına dolaylı olarak katkıda bulunan unsura *cümle dışı unsur* denir. Cümle dışı unsurlar; özne, nesne, yer tamlayıcısı ve zarf gibi yüklem tamamlayıcısı değildirler. O yüzden cümle dışı unsur adını alırlar.”⁷ ifadeleriyle açıklar.

Bu grupta fikir bildiren araştırmacıların ortak görüşü öge olarak değerlendirilecek kelime veya kelime gruplarının cümlede yükleme sorulan sorulara cevap verip verememe meselesidir. Yükleme sorulan sorulara cevap veremeyen kelime veya kelime grupları cümle dışı unsur olarak adlandırılır. Yine araştırmacıların üzerinde mutabık oldukları bir husus cümle dışı unsur olarak değerlendirilen bu kelime veya kelime gruplarının cümlenin anlam dünyasına katkısı bulunduğu noktasındadır. Bağlama ve ünlem edatları veya ünlem gurupları, seslenme, ara sözler, açıklayıcı cümleler cümle dışı unsur terimi ile karşılanır.

1.1 Yükleme Bağlantı Açısından Değerlendirerek ‘Cümle Dışı Unsur’ Yerine Farklı Terim Önerenler

“Cümlede, yüklem dışındaki öğelerin belirleyicisi yüklem olduğuna göre özne, nesne, zarf tümleci ve dolaylı tümleç dışında kalan ve yükleme cevap vermeyen bütün unsurları, kelime çeşidi ne olursa olsun, yüklem karşısındaki ortak durumlarından dolayı, bir bütün hâlinde değerlendirmek ve tek terim altında toplamak durumundayız. Ayrıca bu unsurlar, kelime çeşidi olarak ne olurlarsa olsunlar, cümleye anlam olarak katkıda bulunmakta ve cümleyi tamamlamaktadırlar. İşte bu sebepten gerek cümleye, cümle ögesi olarak katkıları, gerekse yükleme cevap vermeyen bağımsız durumları açısından bu unsurların tümüne, cümle ögesi olarak *bağımsız tümleç* demek uygun

⁴ Zeynep Korkmaz, Gramer Terimleri Sözlüğü, TDK Yay., Ankara, 2007, s. 55.

⁵ Leyla Karahan, Türkçede Söz Dizimi, Akçağ Yay., Ankara, 2009, s. 36.

⁶ Mustafa Özkan, Veysi Sevinçli, Türkiye Türkçesi Söz Dizimi, 3F Yay., İstanbul, 2008, s. 124.

⁷ Bilâl Aktan, Türkiye Türkçesinin Söz Dizimi, Gazi Kitabevi Yay., Ankara, 2009, s. 111-112.

olacaktır.”⁸ ifadeleri ile yeni bir teklif sunan Özmen yükleme cevap vermeyen bütün unsurları tek başlık altında toplar. Bağımsız tümleş teklifi ile Özmen cümlede yükleme cevap veremeyen bu unsurları dolaylı da olsa cümle ile bağlantılı konuma getirmeye çalışır. Bu sayede cümle dışı unsur teriminin dışlayıcı, tamamen ayrı unsurlar izlenimi uyandıran anlam özelliklerini ortadan kaldırmaya çalışır.

Farklı bir terim önerisi de Mehmedoğlu tarafından dile getirilir: “Cümlelerin kuruluşunda iştirak eden bütün kelimeler (hem temel kelimeler, hem de yardımcı kelimeler) önemli rol oynamaktadır. Yalnız yardımcı kelime türleri olan bağlaçlar, edatlar, takı ve (konuşanın sevinç, korku, heyecan vs. bildiren) ünlemler ile (müracaat olunan şahsı bildiren) hitaplar cümle ögesi olmamaktadır. Çünkü, bağlaç, edat ve takının ayrı bir sözlük anlamı yoktur ve hiçbir suale cevap olmamaktadır. Onlar cümle içerisinde gramer- semantik (anlam) görevi yerine getiriyor. Bağlaç, edat, takı, ünlem, hitap cümle ögesi olamıyor; lâkin cümlelerin kuruluşunda önemli rol üstleniyor. Sonuç olarak, “cümle dışı unsurlar” kavramı yerine “*cümle ögesi olmayan yardımcı kelimeler*” söz birleşmesinin kullanılmasını tavsiye ediyoruz.”⁹

Yükleme sorulan sorulara cevap alınıp alınmadığına göre ögelerin tespit edilmesi hususu bu araştırmacılar tarafından da kabul görür. Yükleme sorulan sorulara cevap vermediği için bu ögelerin ayrı değerlendirilmesi gerektiği vurgulanır ancak ‘cümle dışı unsur’ teriminin kullanımı uygun bulunmaz. *Bağımsız tümleş* ve *cümle ögesi olmayan yardımcı kelimeler* terimi önerilen iki terimdir.

2. Cümle Üstünde Metin Ögesi Olarak Değerlendirenler

Bu grupta değerlendirdiğimiz araştırmacılar ‘cümle dışı unsur’ olarak ifade edilen kelime veya kelime gruplarının cümleye metin içerisinde katkısı olduğu görüşündedirler. Doğrudan cümle içerisinde değerlendirilemeyen bu ögelerin metin içerisinde çeşitli fonksiyonları icra ettiklerini düşünürler. Cümle üstünde metin ögesi olarak düşünen araştırmacıların da farklı terim önerileri vardır.

“Cümlelerin kuruluşuna katılmayan; fakat cümle ögeleri ve cümleler arasında bağlantı kurarak metnin oluşmasını sağlayan ögeler, cümle dışı ögelerdir. *Cümle dışı ögeler, cümleler arası metin ögeleridir*; bu yüzden, metindeki herhangi bir yükleme ilişkilendirilemezler: Ünlemler ve ünlem öbekleri ile her türden bağlama edatları böyle ögelerdir.”¹⁰

“Yüklemle doğrudan doğruya ilgili olmasalar bile bu unsurların cümlelerin anlamını çeşitli yönlerden tamamladıkları bir gerçektir. Ara sözler dışındaki bütün unsurların cümledeki yargıyı çeşitli yönlerden tamamlamaları dolayısıyla bu unsurları ‘cümle dışı unsurlar’ şeklindeki bir terimle isimlendirerek cümlelerin dışında saymak mümkün değildir. Cümle dışı unsur denen kelime veya kelime grupları bazen özneyi vurgulamak, bazen de yüklemi ihtimal, kararsızlık, belirsizlik, kesinlik vb. gibi yönlerden tamamlamak amacıyla kullanılmaktadırlar. Cümlede yükleme sorulacak sorularla tespit edilemeyen, bu tür sorulara cevap olarak alınamayan, ancak cümlelerin anlamını çeşitli yönlerden tamamlayan, geliştiren, ihtimal veya kesinlik bildiren, *cümleyi*

⁸ Mehmet Özmen, “Cümlelerin Altıncı Ögesi ve Bir Terim Önerisi”, Türk Dili Dergisi, TDK Yay., Sayı 519, Mart 1995, s. 224.

⁹ Alâeddin Mehmedoğlu, “Türkiye Türkçesinde Bazı Gramer Terim ve Anlayışları Üzerine”, TDAY-Bulleten 2002, Ankara Cilt II, s. 125-126.

¹⁰ Günay Karaağaç, Türkçenin Söz Dizimi, Kesit Yay., İstanbul, 2009, s. 196.

*anlam bakımından diğer cümlelerle ilişkilendiren bağlama edatları, ünlemler ve ünlem grupları; "dolaylı tamlayıcı" terimiyle karşılanabilir.*¹¹

Yazıtlardaki değerlendirmeyi Cengiz Alyılmaz "Yazıtlardaki cümle dışı öğeler; 1. Cümle başı edatları 2. Hitap (Seslenme) blokları 3. Cümle sonu eki/edatları olmak üzere üç ana başlık altında incelendi"¹² şeklinde ifade eder. Cümle başı edatlarını "Cümleyi metne bağlayan ve cümleler arasındaki ilişkileri belirginleştiren cümle başı edatları yazıtlarda genelde Ø ile karşılanmıştır."¹³ cümlesiyle tanıtan Alyılmaz asıl itibarıyla cümle dışı unsur terimi içerisinde değerlendirdiği bu unsurları bir metin ögesi olarak düşünür.

Muharrem Daşdemir de cümlelerin anlamına dolaylı olarak katkısının bulunduğunu belirttiği cümle dışı unsurları 1. Cümle Başı Edatları 2. Bağlama edatları, 3. Cümle Sonu Ek ve Edatları 4. Hitaplar 5. Ara Cümleler 6. Açıklayıcı¹⁴ başlıkları altında değerlendirir. Daşdemir de Alyılmaz'ın cümle başı edatları için kullandığı, cümleyi metne bağlama işlevini tekrar eder. Ancak diğer öğeler için böyle bir işlevden söz etmez.

Funda Kara da Alyılmaz ve Daşdemir'in yaptığı tasnife benzer bir tasnifle 1. Cümle Başı Edatları, 2. Bağlama edatları, 3. Cümle Sonu Edatları 4. Hitaplar 5. Ara sözler¹⁵ şeklinde bir değerlendirmede bulunur.

Metin ögesi olarak düşünülen unsurların başında cümle başı edatları ve bağlama edatları gelir. Ayrıca dolaylı tamlayıcı terimi de cümle dışı unsur yerine kullanılması teklif edilen terimlerden biridir.

Metin ögesi olarak değerlendirebileceğimiz bir tasnif de H. İbrahim Delice tarafından yapılır. Metin ögesi olarak düşünülen araştırmacıların fazlaca fikir beyan etmedikleri ara sözler ve açıklayıcılar için 'yükleme bağlı olanlara bağlananlar' terimini kullanır. "Cümlelerin içinde olan ancak diğer öğeler gibi yüklemi doğrudan tamamlamayan bu öğeler, doğrudan cümleyi tamamlamaktadır. Bu nedenle, bazı çalışmalarda yardımcı öğeler içinde verilen bu öğeler için de 'tümleç' kelimesi temel alınarak yeniden adlandırma yapılabilir. Bir cümle içinde birbirinden yapıca ayrı duran ve öge diye adlandırılan dil bilgisel yapıları, yöneticilerini esas alarak 'yükleme bağlananlar', 'yükleme bağlı olanlara bağlananlar' ve 'cümleye bağlananlar' diye üç ayrı başlık altında toplamak mümkündür. Bu durumda, 'cümle dışı unsur' ile kastedilen *yükleme bağlı olanlara bağlanan öğeler ile cümleye bağlanan öğeler* olmaktadır."¹⁶

Yükleme bağlı olanlara bağlanan öğeleri ise şöyle sıralar:

"Açıklama tümleci (AT):

¹¹ Ahat Üstüner, "Cümlelerin Öğeleri Konusundaki Karışıklıklar", Türk Dili Dergisi, TDK. Yay., Sayı 553, Ankara, 1998, s. 28-29.

¹² Cengiz Alyılmaz, "Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmış doktora tezi, Erzurum, 1994, s. 251.

¹³ Cengiz Alyılmaz, age., s. 251.

¹⁴ Muharrem Daşdemir, "Dedem Korkut Kitabı'nın Söz Dizimi", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış doktora tezi, Erzurum, 2000, s. 219-234.

¹⁵ Funda Kara, "Namık Kemal'in Mektuplarında Söz Dizimi", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış doktora tezi, Erzurum, 2001, s. 412-449.

¹⁶ H. İbrahim Delice, "Cümle Çözümlemelerinde Cümle Dışı Unsur Terimi Yerine Yeni Bir Teklif", İstanbul Kültür Üniversitesi Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi: UTEK 2007, Bildiriler, C.1, İstanbul, 2009, s. 149.

a. Özneyi açıklayan açıklama tümleci (ÖAT): “Atatürk [-yeni Türkiye'nin kurucusu-] önemli devrimleri gerçekleştirdi”.

b. Nesneyi açıklayan açıklama tümleci (NAT): “Atatürk'ü [-devletimizin kurucusunu-] her On Kasım'da coşkuyla anarız.”.

c. Dolaylı tümleci açıklayan açıklama tümleci (DTAT) : “Yüce yaratıcı, bizim bilmediğimiz pek çok şeyi Kur'anda [-Hz. Muhammede verilen kitapta]” açıklamaktadır.

d. Zarf tümlecini açıklayan açıklama tümleci (ZTAT): “Türk halkı yaşadığımız son on yıl [-ekonomik sıkıntılarla dopdolu on yıl-] gün yüzü görmedi.”¹⁷

Cümleye bağlanan öğeleri ise iki başlık altında inceler: “Cümle tamamlayıcısı öğeler:

a. Pekiştirme Tümleci: Cümleyi belirli bir anlam ile sınırlandırarak pekiştiren biçimbirimlerdir: “[Oldu olacak] şu ekmeği hemen yiyelim.”.

b. Ünlem Tümleci: Cümlelerin muhatabının dikkatini çekmeye dönük olan biçimbirimlerdir: “[Baylar!] İstanbul hükümeti ile ilgili kesişimizin on beşinci günündeyiz.”¹⁸

Cümle birleştiricisi öge: “Cümleler arasında çeşitli anlamlar ile anlamsal ortaklık veya yapısal bağ sağlamaya yarayan öğeler vardır. Bunlar, kelime türü olarak bağlaç; cümle ögesi olarak da bağlama tümleci (BT)'dir: “O zaman dediler, [ki], bu konular bizim eserimiz değildir.”¹⁹

Metin ögesi olarak değerlendirilen çalışmalarda da bu unsurların doğrudan yükleme bağlanmadığı ancak daha üst bir birim ögesi olarak değerlendirilmesi gerektiği vurgulanır.

3. Cümle Ögesi Olarak Değerlendirenler

Bu grupta değerlendirdiğimiz araştırmacılar ‘cümle dışı unsur’ terimini kullanmazlar. Onun yerine cümlede özellikle özne, nesne ve tümleçle bağlantılı olduklarını düşündükleri pek çok unsuru özne, nesne ve tümlece ilave edilmiş durum tespiti yapan kelimelerle ifade ederler. Bazı araştırmacılar tarafından cümle dışı unsur olarak kabul edilen başta ara söz ve bağlaçlar olmak üzere pek çok unsur cümle öğeleri içerisinde farklı terimlerle ifade edilir.

3.1. Pekiştirmeli²⁰ veya Pekiştirilmiş²¹ Özne: Cümlede özne görevi gören sözcükten sonra gelen bağlaç ve dönüşlülük zamiri öznenin pekiştiricisi olarak kabul edilmiş ve bu tip öznelere de pekiştirmeli veya pekiştirilmiş özne adı verilmiştir.

¹⁷ H. İbrahim Delice, Türkçe Sözdizimi, Kitabevi Yay., İstanbul 2007, s. 161.

¹⁸ H. İbrahim Delice, age., s. 162.

¹⁹ H. İbrahim Delice, age., s. 162.

²⁰ Vecihe Hatipoğlu ve Rasim Şimşek Pekiştirmeli Özne terimini kullanır. bk. Vecihe Hatipoğlu, Türkçenin Sözdizimi, TDK Yay., Ankara, 1972, s. 118.; Rasim Şimşek, Örneklerle Türkçe Sözdizimi Tümceler - Belirtme Öbekleri - Çözümleme, Kuzey Matbaacılık, Trabzon, 1987, s. 83.

²¹ Hikmet Dizdaroğlu Pekiştirilmiş Özne terimini kullanır. bk. Hikmet Dizdaroğlu, Tümce Bilgisi, TDK Yay., Ankara, 1976, s. 44.

Aşağıdaki örnekler araştırmacıların pekiştirmeli veya pekiştirilmiş özne olarak düşündükleri örneklerdir.

“Ben *ki* ateşle konuşurdum, selle konuşurdum, / İtille, Tuna’yla, Nille konuşurdum. ANA”²²

“Ben *anca*k yazılarımdan önem kazanabilirim.”²³

“Zannetme *ki* şöyle böyle bir söz

Gel *sen dabi* söyle böyle bir söz (Şeyh Galip)”²⁴

3.2 Bağlaçlı Özne : “Bağlaçlı tamlamadan kurulmuş özneye bağlaçlı özne denir: *Hem Ali hem babası* bu işe razı değildi”²⁵

Nurettin Koç da ‘bağlaçlı özne’ terimini kullanır. Ancak Rasim Şimşek’in pekiştirmeli özne içerisinde değerlendirdiği bazı örnekler Nurettin Koç tarafından bağlaçlı özne olarak değerlendirilir.

“*Ya anneniz ya babamız* gelsin.

Yollar ki Allaha çıkar, bendedir.”²⁶

3.3 Açıklayıcıdan Özne²⁷ veya **Açıklamalı Özne**²⁸: “Öznenen önce ya da sonra gelerek asıl özneyi daha belirtili kılan birliğe açıklamalı özne denir. Açıklamalı özne, Batı yazını etkisiyle dilimize girmiş, özellikle Edebiyat-ı Cedideciler bu özne tipine yazılarında çokça yer vermişlerdir. Açıklayıcı öğeler, asıl öznenen ayrı düşünülemez ve ikisi birlikte özne öbeğini meydana getirir. Öğretmenler! Yeni nesli, / Cumhuriyetin fedakâr öğretmen ve eğitimcileri, / sizler yetiştireceksiniz. (Atatürk)”²⁹

“Şanlı Türk bayrağı, *sancağımız*, törenle direğe çekildi”³⁰

3.4 Seslenmeli Özne: “Tümcede, çekimli eylemin gösterdiği öznenen başka ayrıca seslenme durumundaki ad özne olarak kullanılmışsa, bu ada seslenmeli özne denir: “*Türk*, çalış, öğün, güven”, “*Gençler*, Cumhuriyeti korumalısınız.”³¹

“Seslenmeli özne, tümcenin anlamına duyusallık katar, daha etkili kılar.

Ey vusla! O âşıkları efsûnuna râm et!

Ey tatl ve ulvî gece! Yıllarca devam et! (Yahya Kemal Beyatlı)”³²

“*Çocuklar*, trafik ışıklarına dikkat edin.”³³

Seslenmeli Özne terimini kabul etmeyip ancak cümlede kullanılan hitap unsurlarını özne olarak değerlendiren araştırmacılar da vardır. “Diğer taraftan, hitap

²² Şimşek, age., s. 83.

²³ Hatipoğlu, age., s. 118.

²⁴ Dizdaroğlu, age., s. 44.

²⁵ Hatipoğlu, age., s. 119.

²⁶ Nurettin Koç, Yeni Dilbilgisi, İnkılap Kitabevi Yay., İstanbul, 1997, s. 467.

²⁷ Vecihe Hatipoğlu ve Nurettin Koç tarafından kullanılan terimdir. bk. Hatipoğlu age., s.119.; Koç, age., s. 470.

²⁸ Rasim Şimşek ve Hikmet Dizdaroğlu tarafından kullanılan terimdir. bk. Şimşek, age., s. 83.; Dizdaroğlu, age., s. 43.

²⁹ Dizdaroğlu, age., s. 43.

³⁰ Hatipoğlu, age., s. 119.

³¹ Dizdaroğlu, age., s. 119.

³² Dizdaroğlu, age., s. 42.

³³ Koç, age., s. 469.

unsurları da tereddütsüz öznedirler. Sözcüğü *sen benimle geleceksin* cümlesindeki *sen* özne olarak kabul ediliyorsa, ki öyle kabul ediliyor, *sen* kaldırılıp yerine *Abmet, Ey Türk milletinin medarı iftihar* gibi sözlerin koyulması ve cümlenin *Abmet, benimle geleceksin, Ey Türk milletinin medarı iftihar benimle geleceksin* şeklinde ifade edilmesi, bir şeyi değiştirmez. Hatta, *Hey! nereye gidiyorsun?*daki *hey'in Sen nereye gidiyorsun?*daki *sen* ile bir farkı yoktur. Zaten *sen* dememiz de, bir hitap şeklidir.”³⁴

3.5 Seslenmeli Tümleş: “Eylemin anlamına hitap kavramı katan ve seslenme durumunda bulunan tümleşe seslenmeli tümleş denir: “*Ey Türk Gençliği!* Birinci ödevin, Türk bağımsızlığını, Türk cumhuriyetini sonsuzluğa dek korumak ve savunmaktır” “*Muallimler*, yeni nesil sizin eseriniz olacaktır!”³⁵

“Kimi ünlemler ve seslenmeler özne görevinde değildir. Özne görevinde olmayan ünlem ve seslenmelere seslenmeli tümleş denir.

Gençler, bütün ümmid-i vatan sizdedir. (Tevfik Fikret)³⁶

“*A Gülsüm*, kapıyı nasıl açayım?”³⁷

3.6 Açıklayıcıdan³⁸ veya Açıklamalı³⁹ Nesne: “Açıklayıcı, nesne de olur. Bu tür nesnelere de açıklayıcıdan nesne diyebiliriz asıl nesneden sonra gelerek onu açıklayan nesnedir.

Ağrı Dağını, o insanın Tanrı'ya, en yüce duygulara yöneldiği yurt köşesini unutamam.”⁴⁰

3.7 Açıklayıcıdan⁴¹ veya Açıklamalı Dolaylı Tümleş: “Asıl dolaylı tümleşci daha belirtili kılan birliğe açıklamalı dolaylı tümleş denir. Açıklayıcı dolaylı tümleş, asıl dolaylı tümleşten sonra gelir. Bu açıklayıcı öge, asıl dolaylı tümleşten ayrı düşünülemez ve ikisi birden dolaylı tümleş öbeğini oluşturur.

Oradan Emin Bülent'e, / Emin Bülent'in edebiyatı pek erken bırakmış olmasına / atlıyorum. (Salâh Bırsel)⁴²

“Yarın, Türkiye'den, *bu güzel ülkeden*, ayrılacağız.”⁴³

3.8 İlgeçli Tümleş (İlgeç Tümleşci – Edat Tümleşci): Cümle ögeleri konusundaki tartışmalı konulardan biri de ilgeç tümleşcinin varlığı meselesidir.⁴⁴ Biz burada bu

³⁴ Zikri Turan, “Öznenin Cümledeki Kimlik Problemi”, AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 13, Erzurum, 1999, s. 82.

³⁵ Hatipoğlu, age., s. 135.

³⁶ Dizdaroğlu, age., s. 43.

³⁷ Nurettin Koç, age., s. 495.

³⁸ Nurettin Koç, age., s. 493.

³⁹ Dizdaroğlu, age., s. 80.

⁴⁰ Nurettin Koç, age., s. 493.

⁴¹ Nurettin Koç, age., s. 493.

⁴² Dizdaroğlu, age., s. 104.

⁴³ Nurettin Koç, age., s. 493.

⁴⁴ Edat veya İlgeç Tümleşci tartışmaları için bk. Kemal Demiray, “Edat Tümleşleri Konusundan Doğan Düşünceler”, Türk Dili Dergisi, Ekim 1967, Cilt XVII, Sayı 193, s. 16-18.; Tahir Nejat Gencan, “Edat Tümleşleri”, Türk Dili, Eylül 1967, Cilt XVI, Sayı 192, s. 907-911.; Hikmet Dizdaroğlu, “Edat Tümleşleri Üzerine”, Türk Dili, Şubat 1968, Cilt XVII, Sayı 197, s. 579-582.; Cüneyt Akın, “Türkiye Türkçesinde Cümlede Tümleşler Üzerine”, AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: IX, Sayı 2, Aralık, 2007, s. 205-220.

tartışmalara çok fazla girmeden edatları cümle ögesi olarak değerlendiren araştırmacıların değerlendirme ve adlandırmalarına kısaca değineceğiz.

“Cümlenin hiçbir ögesiyle doğrudan doğruya ilintisi bulunmayan edat tümleçleri ise, cümlelere çeşitli anlam ilgisi getiren ya da düşünce ve duygular üzerine dikkati çeken tamamlayıcılardır. Dilbilgisi kitaplarımızın bir bölümü, zarf tümleçleriyle edat tümleçlerini bir isim altında incelerler. Bu yolu biz de seçebiliriz; ancak, acaba, ancak, bakalım... vb. gibi öyle kelimeler var ki cümle çözümlemesinde bunları özne, nesne, yüklemle ilgili ve görevli göstermeye olanak yoktur. Böyle olunca, onları, cümleyi şu ya da bu anlamla tamamlayan yardımcı ögeler olarak benimsemek gerekiyor. İşte, biz bu sebeple onları zarf tümleçlerinden ayırdık ve edat tümleçleri adı altında inceledik.”⁴⁵ Haydar Ediskun evet, hayır sözcüklerini de edat tümleci olarak değerlendirir.⁴⁶

“İlgeçli tamlamadan kurulan dolaylı tümlece ilgeçli tümleç denir: ‘Makine gibi çalışıyor’, ‘Yaşına göre giyinmiş’”⁴⁷

“İlgeçlerden ya da başka dilbilgisi birliklerinden oluşan; ilgeçlerle kurulanlarda yüklemle bağlantısı bulunan, öbürlerinde yüklemle ilgisi olmayan; her iki durumda da tümceye çeşitli anlam (araç, benzerlik, eşitlik, nedenlik, yöneliş, yer, yanıt, seslenme, güçlendirme, gösterme, yinleme, soru, amaç, onaylama, yadsıma,..) ve anlatım özelliği katan tümleçlere ilgeç tümleci denir. Adına bakarak, ilgeç tümleçlerini salt ilgeçlerden kurulu tümleç sanmamalıdır. Belirteç tümleçler nasıl, yalnız belirteçlerden değil de her çeşit dilbilgisi birliğinden oluşuyorsa, ilgeç tümleçleri de hem ilgeçlerle, hem de başka tür dilbilgisi birlikleriyle kurulabilir.”⁴⁸

“İlgeçli tamlamalar tümcede tümleç görevi yapar. Bunun dışında, başka tamlamaların da bir ilgeçle yeniden oluşturdukları tamlamalar, tümcede ilgeçli tümleç olarak kullanılır: “Genç bir oğlan, ama gözleri kan çanağı gibi insana taş kovuğundan yarıcı bir kuş bakar gibi bakıyor.”⁴⁹

Yukarıda aktarılmaya çalışılan tanımların ortak noktası edat gruplarının müstakil bir unsur olarak değerlendirilmeye alınmasıdır. Bu yolun tercih edilmesinin başlıca sebeplerinden biri Ediskun’un ifade ettiği “acaba, ancak, bakalım... vb. gibi öyle kelimeler var ki cümle çözümlemesinde bunları özne, nesne, yüklemle ilgili ve görevli göstermeye olanak yoktur.”⁵⁰ düşüncesi olmalıdır.

Türkmen Türkçesinde Cümle Dışı Unsurlar

Türkmen Türkçesi gramerlerinde ‘cümle dışı unsur’ kavramı genellikle Sözlem Agzası Hasaplanmayan Sözcükler⁵¹ veya Sözlem Agzaları Bilen Grammatik Taydan Bağlanışmayan Sözcükler⁵² terimleriyle ifade edilir. Bu sözlerin cümledeki işlevi ise “Cümle ögesi sayılmayan sözcükler genellikle cümleye aittirler, cümlenin umumi manasına

⁴⁵ Haydar Ediskun, Türk Dilbilgisi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1992, s. 363-364.

⁴⁶ Ediskun, age., s. 362.

⁴⁷ Hatipoğlu, age., s.139.

⁴⁸ Dizdaroğlu, age., s. 153.

⁴⁹ Neşe Atabay vd., Türkiye Türkçesinin Sözdizimi, Papatya Yay., İstanbul, 2003, s. 61.

⁵⁰ Ediskun, age., s. 363.

⁵¹ P. Azimov ve H. Baylyev, Türkmen Diliniň Grammatikası: II. Bölüm-Sintaksis, Türkmenistan Neşiryatı, Aşgabat, 1970, s. 88.

⁵² B. Çarıyarov ve G. Sarıyev, Türkmen Diliniň Grammatikası: II. Bölüm-Söz Düzüminiň ve Yönekey Sözlemiň Sintaksisi, İlim Neşiryatı, Aşgabat, 1977, s. 223.

tesir ederler ve çeşitli fonksiyonları yerine getirirler.”⁵³ şeklinde açıklanır. Türkmen Türkçesinde cümle ögesi olarak değerlendirilmeyen sözler genel olarak dört başlık altında incelenir.

- a. Yüz Tutma Sözler
- b. Cogap Sözler
- c. Giriş Sözler
- d. Ümlükler

a.Yüz Tutma Sözler: Türkiye Türkçesindeki seslenme ünlemlerine, hitaplara karşılık olarak kullanılan bir terimdir. “Cümlede anlatılan fikrin kime ya da neye bakılarak söylendiğini bildiren söze yüz tutma söz denir. Yüz tutma söz bir veya birden fazla sözden oluşabilir.”⁵⁴ Türkmen Türkçesinde cümle dışı unsur olarak değerlendirilen yüz tutma sözler her türlü kelime veya kelime grubundan oluşabilir.

‘Güneş, seçekli güneş!

Yetsin, şöhlän maña-da’ (Güneş, saçaklı güneş! Işınların bana da yetişsin.)

‘...Ey dogduk mekanım, Arçmanım, ...’ ”⁵⁵ (Ey doğduğum yer, Arçmanım)

“ ‘Äbli yurtlarñ proletarları, birleşin!’ (Bütün ülkelerin işçileri, birleşin!)

‘Gurultaya delegat bolup gelen yoldaşlar, şu gün sizin için oyun görkezilyär.’⁵⁶ (Kurultaya delege olarak gelen arkadaşlar, bugün sizin için tiyatro sahnelenecek.)

Yüz tutma sözler Türkiye Türkçesindeki yaygın kullanımın aksine sadece cümle başında değil cümlenin ortasında ve sonunda da kullanılabilir. Yüz tutma sözlerin cümlede diğer kelimelerden ayırt edilmesi hususunda noktalama işaretlerinin kullanımı konusu Türkmen gramerlerince ittifak edilen bir konudur. “Seslenme ünlemleri cümlenin neresinde kullanılırsa kullanılsın yazıda cümle ögelerinden virgül ile ayrılmalıdır. Eğer seslenme ünlemleri cümlenin başında ya da sonunda kullanılarak, yüksek tonla söyleniyorsa, seslenme ünleminin sonuna ünlem işareti konulur.”⁵⁷ Türkiye Türkçesinde “seslenme, hitap ve uyarı sözlerinden sonra konulan”⁵⁸ ünlem işaretinin Türkmen Türkçesi yazı dilinde vurgu için kullanılıyor olması, yazı dilinde de vurgunun aktarılmasına çalışılması önemli bir özelliktir.

“Dışsız ala gurbaga! Náme gulagñ kermu?”⁵⁹ (Dışsız ala kurbağa! Kulağın sağır mı?)

⁵³ Çarıyarov ve Sarıyev, age., s. 223.

⁵⁴ Azımov ve Baylyev, age., s. 88.

⁵⁵ Çarıyarov ve Sarıyev, age., s. 235.

⁵⁶ Azımov ve Baylyev, age., s. 88.

⁵⁷ Çarıyarov ve Sarıyev, age., s. 241.; Azımov ve Baylyev, age., s. 88.; http://enedilim.com/turkmen_dili/sintaksis_we_punktuasiya/6, 14 Mart 2014; <http://www.turkmenkultur.com/menu/ml/turkmenmekteb1/4-nji-klas/IV-7.html>, 14 Mart 2014.

⁵⁸ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=187:Noktalama-Isaretleri-Aciklamalar&catid=50:yazm-kurallar&Itemid=132, 14 Mart 2014.

⁵⁹ Azımov ve Baylyev, age., s. 88.

b. *Cogap Sözcükler*: Türkiye Türkçesindeki cevap ünlemleri⁶⁰ karşılığında kullanılan bir terimdir. Ancak Türkmen Türkçesinde cevap ünlemleri içerisinde değerlendirilen kelime veya kelime grupları Türkiye Türkçesinden kapsam olarak biraz daha fazladır. Cevap söz olarak değerlendirilen sözlerin fazlalığının nedeni soru eki mı-mi dışında “yüklemi –malı, -meli eklenerek türetilen kelimelere, eylemin emir ve gelecek zaman şekillerinden meydana gelen cümlelere”⁶¹ verilen karşılıkların da çoğu zaman cevap söz olarak değerlendirilmesidir.

- *Sen erte şähre gideniñde meniñ için “Yaşasın Parabatçılık” diyen kitabı getir.*
- (– Sen yarın şehre gittiğinde benim için “Yaşasın Barışçılık” adlı kitabı getir.)
- *Boňar, men onu seniñ için hökman alıp gelerin.*⁶²
- (– Olur, ben onu senin için alır gelirim.)
- Men şu gün onda gidäýejim?*
- *Ýok, ýok, bu gün däl, erte gidersin.*⁶³
- (Ben bu gün onda gideyim. –Yok, yok bu gün değil yarın gidersin)

“Eğer cevap sözlerin ardından fikri genişletmek için cevap sözle bağlantılı, açıklayıcı cümle getirilecek olursa o da cevap söz olarak değerlendirilir.

- Kim ol yerde? Cenar, Mohsen, bu siz mi?*
- *Ýok, bu sizñ hızmätkeriñiz Lotfolla.*⁶⁴ (Orada kim var? Cenar, Mohsen siz misiniz? Yok, bu sizin hizmetçisiniz Lütfullah.)

“Cümlede sorulan bir soruya cevap sözlerinin etkisini artırmak amacıyla cevap sözleri tekrar edilerek karşılık verilebilir. Cevap sözlerden sonra –la / -le ownuk bölekleri, parçaları da kullanılabilir. Bunlar anlamda kuvvetlendirme sağlarlar.”⁶⁵ Ownuk bölek teriminin Türkiye Türkçesine aktarımı konusunda ‘ünlem edatları’⁶⁶ kullanılan karşılıklardan biridir. Sözlük anlamı küçük parçalar⁶⁷ olan ownuk böleklerin işlevi genellikle kuvvetlendirme olarak verilir.⁶⁸ Bu sebeple biz ‘ünlem edatından’ ziyade yaygın kullanımı ile enklitik⁶⁹ teriminin daha uygun düştüğü kanaatindeyiz.

⁶⁰ Emine Gürsoy Naskali, Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu, TDK Yay., Ankara, 1997, s. 27.

⁶¹ Azimov ve Bayliyev, age., s. 90.

⁶² Azimov ve Bayliyev, age., s. 90.

⁶³ http://enedilim.com/turkmen_dili/sintaksis_we_puntuasiya/6 14.03.2014.

⁶⁴ Çarıyarov ve Sarıyev, age., s. 241.

⁶⁵ Çarıyarov ve Sarıyev, age., s. 242.

⁶⁶ Özgür Semih Berkil, “Türkmen Türkçesindeki Edatlarla Türkiye Türkçesindeki Edatların Karşılaştırmalı Analizi”, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Denizli, 2003, s. 18.

⁶⁷ Türkmençe-Türkçe Sözlük, haz: Talat Tekin, Mehmet Ölmez vd., Simurg Yay., Ankara, 1995, s.83-496.

⁶⁸ Çağdaş lehçelerde bu tarz kullanımlar hakkında geniş bilgi için bk. Ceyhan Vedat Uygur, “Modal Söz ve Modal Söz Terimi Işığında Türkiye Türkçesinde Kelime Türlerinin Sınıflandırılmasına ve Söz Dizimine Bir Bakış Denemesi”, İstanbul Kültür Üniversitesi Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi: UTEK 2007, Bildiriler, C.1, İstanbul, 2009, s. 423-442.; -La enklitiğinin Türkmen Türkçesindeki kullanımları hakkında bilgi veren Yıldız Kocasavaş –la’nın eklendiği kelimeye “ya, yahu, ki” anlamları kattığını ifade eder. Geniş bilgi için bk. Yıldız Kocasavaş, “Çağatay Metinlerinde Görülen La Hakkında”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Sayı 142, Ocak-Şubat 2013, s. 184.

⁶⁹ Enklitik terimi geniş bilgi için bk. Ahmet Bican Erçilasun, “La Enklitiği ve Türkçede Bir “Pekistirme Enklitiği” Teorisi”, Dil Araştırmaları Dergisi, Sayı 2, Bahar 2008, s. 35-56.

-Hava-la, ol işleri tamam etdim. (Hava-la (Evet) o işleri tamamladım.)

-Yok-la, gudaçılık gözlüp gelipdir.⁷⁰ (Yok-ya, dünürçülük için araştırmadan geliyordur.)

Cevap sözlerin ardından kuvvetlendirme maksatlı enklitik kullanımı Türkiye Türkçesi ağızlarında da sıkça rastlanan bir durumdur. Özellikle yok sözcüğünün ardından ‘ya’, ‘la’ gibi enklitik kullanımları Anadolu ağızlarında da karşımıza çıkmaktadır.⁷¹

“Ardından –a / -ey ownuk bölekleri (enklitikleri) getirilen ‘yok’ cevap sözü, inkar etmenin yanında hoşnutsuzluk, birine ya da bir şeye şaşırma anlamı da katar.”⁷²

Yog-ey, Hocagulu, ol sözüni aytmagın, meniñ başaryan işim dälidir. (Yog-ey, Hocagulu, o sözünü ettiğin benim başardığım iş değildir.)

-Ay, yog-a, onuñ bular yalı bolup durcak oğlu barmı?⁷³ (Ay, yog-a, bunlar gibi olacak oğlu var mı?)

Cevap sözler de yüz tutma sözler gibi virgül ile diğer kelimelerden ayrılır.

Türkiye Türkçesine nazaran Türkmen Türkçesinde genellikle müstakil bir başlık altında değerlendirilen⁷⁴ ‘cevap sözler’in cümle dışı unsur olarak kabul edilmesi konusunda Türkmen gramerlerinde bir ittifak söz konusudur. Türkiye Türkçesi gramerlerinde de genellikle cümle dışı unsur olarak kabul edilmekle birlikte evet, hayır sözcüklerini edat tümleci olarak değerlendiren araştırmacılar da mevcuttur.⁷⁵ Türkmen Türkçesi ‘cevap sözler’ine anlamı kuvvetlendirmek için getirilen enklitikler Türkiye Türkçesindeki kullanımdan farklılık arz eder.

c. *Giriş Sözler*: Türkiye Türkçesine ‘ara söz’⁷⁶ veya ‘açış sözü’⁷⁷ olarak aktarılan bir terimdir. Ancak Türkmen Türkçesindeki giriş sözü ile kastedilen kavramı sadece ara söz veya açış sözü ile karşılamak çok da mümkün değildir. Türkmen Türkçesinde bu yapıların genellikle cümle başında kullanılmaları sebebiyle açış sözü karşılığı tercih edilmiş olsa da Türkmen Türkçesindeki giriş sözler Türkiye Türkçesindeki ara sözler, cümle bağlayıcısı nitelikteki bağlaçların bazıları⁷⁸, görelilik bildiren yapılar (genellikle zarf kullanımında)⁷⁹, ve bazı ünlemler⁸⁰ karşılığı olarak kullanılmaktadır.

⁷⁰ Çarıyarov ve Sarıyev, age., s. 242.

⁷¹ Yok sözcüğünden sonra ya kullanımı örnekleri için bk. Talat Dinar, “Başmakçı ve Dazkırı Ağzı”, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Afyon, 2006, s. 214, 293.

⁷² Çarıyarov ve Sarıyev, age., s. 242.

⁷³ Çarıyarov ve Sarıyev, age., s. 242.

⁷⁴ Berdi Sarı ve Nurcan Güder ‘cevap sözleri’ ayrı bir başlık altında değerlendirmemişlerdir. bk. Berdi Sarı ve Nurcan Güder, Türkmençenin Grameri (III Sintaksis), Türk Dünyası Gençleri’nin Mahtumkulu Yayın Birliği, Ankara 1998, s. 50-51.

⁷⁵ Ediskun, age., s. 362.

⁷⁶ Sarı ve Güder, age., s. 50.

⁷⁷ Türkmençe-Türkçe Sözlük, haz: Talat Tekin, Mehmet Ölmez vd., Simurg Yay., Ankara, 1995, s. 587.

⁷⁸ Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), TDK. Yay., Ankara, 2003, s. 1123.

⁷⁹ H. Ömer Karpuz, Türkçede Zarflar, Ege-Doğuş Yayınları, Denizli, 2002, s. 449.

⁸⁰ Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), s. 1183.

Giriş sözler Türkmen gramerlerince anlam açısından çeşitli sınıflamalara tâbi tutulurlar. Bunlar şu şekilde sıralanabilir.

“1. Şüphelenmemeyi veya çok inanmayı anlatanlar:⁸¹ -şübhesiz, elbetde, hakikatdan... (şübhesiz, elbette, hakikaten...)

Hakikatdan hem, sen kitabı govı okayarsıñ. (Hakikaten de, sen kitabı iyi okuyorsun.)

2. Kendi fikrini ya da başkasının fikrini ortaya koymayı anlatanlar:⁸² onun pikirçe, seniñçe, aytmagına görä, meniñçe, biziñçe... (onun fikrinde, sence, söylediğine göre, bence, bizce...)

Çarı, Orazın aytmagına görä, ertir Moskvadan gelyär. (Çarı, Orazın söylediğine göre, yarın Moskovadan gelecek.)

Meniñçe, bu kitabı ertir okap gutararis. (Bence, bu kitabı yarın okuyup bitiririz.)

3. Sonuç çıkarmayı, belli bir sonuca ulaşmayı anlatanlar: diymek⁸³, eysem bolsa, şeylelikde... (demek, öyleyse, o halde, böylelikle)

Eysem bolsa, sen roman okamağı, govı görärsiñ-dä (O halde, sen roman okumayı seviyorsun.)

Siz, *diymek*, şolda kurorta gidyärsiñiz. (Siz, demek ki, orada kaplıcaya gidiyorsunuz.)

4. Belirsizliği gösterenler:⁸⁴ – äxtimal, belki... (ihtimal, belki...)

Maral, *äbtimal*, şu gün stadiona gider. (Maral, muhtemelen, şu gün stadyuma gider.)

Belki, poyezd eyyäm Moskva barandır. (Belki, tren çoktan Moskova'ya varmıştır.)

5. Fikrin tertibini bildirenler:⁸⁵ –birinciden, ikinciden, bir tarapdan, ikinci tarapdan... (herşeyden önce, ikinci olarak, bir taraftan, diğer taraftan...)

Meret, *birinciden*, öz brigadasınıñ işi hakkında, *ikinciden-de*, kolhoziñ umumı işleri hakkında durup geçdi.⁸⁶ (Meret, ilk olarak, kendi tugayının işi hakkında, daha sonra da, kolhozun genel işleri üzerinde durdu.)

⁸¹ Karpuz bu grupta verilen elbette, hakikaten sözcüklerini ‘doğrulama zarfı’, şübhesiz sözcüğünü de ‘kesinlik zarfı’ içerisinde değerlendirir. Zeynep Korkmaz şübhesiz sözcüğünü bağlaçlar içerisinde değerlendirir. Necmettin Hacıminoğlu ise şübhesiz sözcüğünü cümle başı edatı olarak değerlendirir. bk. Karpuz, age., s. 454-456-458.; Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), s. 1123.; Necmettin Hacıminoğlu, Türk Dilinde Edatlar, MEB Yay, İstanbul, 1984, s. 193.

⁸² Bu grupta sözcüklerin önemli bir kısmı ‘görelilik zarfı’ olarak değerlendirilmiştir. bk. Karpuz, age., s. 449-452.

⁸³ ‘demek’in Türkiye Türkçesinde bağlaç görevinde kullanımı için bk. Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), s. 1098.; Necmettin Hacıminoğlu demek sözcüğünü cümle başı edatı olarak değerlendirir. bk. Hacıminoğlu, age., s. 140.

⁸⁴ Bu grupta verilen sözcüklerin Türkiye Türkçesinde ‘ihtimal zarfı’ olarak değerlendirilmesi için bk. Karpuz, age., s. 469-471.; Necmettin Hacıminoğlu cümle başı edatı olarak değerlendirir. bk. Hacıminoğlu, age., s. 159-124.

⁸⁵ Bu gruptaki yapılar ‘sıralama zarfı’ olarak değerlendirilebilir. bk. Karpuz, age., s.396.

6. “Özür ve nezaket bildirenler: baş üstüne⁸⁷, bağışla... (baş üstüne, bağışla)
-Nıyazbeg, *bağışlaň*, siz inlislere nähili garaşyarsınız?”⁸⁸ (Nıyazbey, bağışlayın, siz İngilizleri nasıl bekliyorsunuz?)

Türkmen Türkçesinde giriş sözler her zaman cümle dışı unsur olarak değerlendirilmez. Giriş söz olarak değerlendirilen bazı sözler diğer kelime veya kelime grupları ile bağlantılı olarak cümle ögesi olabilirler. Ancak bazı giriş sözler cümle ögesi olarak görev üstlenemez.

a) Çağdaş Türkmen edebi dilinde yalnız giriş söz işlevinde kullanılıp söz grupları kategorisinden uzaklaşan (cümlede cümle ögesi göreviyle hiç kullanılmayan) giriş sözler ve giriş söz grupları: Bu gruba belki, ähtimal, elbetde, megerem, elbet, şayet, mahlası, yagnı, eysem, hamala (ihtimal, elbette, meğer, elbet, şayet, kısacası, yani, öyleyse, sanki) vb. sözler girer.

b) Çeşitli söz grupları ile bağlantılı olarak bağlama göre ya giriş sözlerin ve giriş söz gruplarının fonksiyonunda ya da cümle ögesi olarak kullanılabilen sözler. Bu gruba şübhesiz, diymek, iň yağşısı, gümansız, govusı, neticede, ahmal, birinciden, ikinciden, dogrusı, hakikatdan, hakikatdan-da (şüphesiz, demek, en güzeli, şüphesiz, iyisi, neticede, olası, birinciden, ikinciden doğrusu, hakikaten, hakikaten de) vb. sözler girerler.

Meniň düşünişime göre, sığır diyeniň özü süyt *diymek*, emma onuň düşünişine göre bolsa, sığır diymegiň özi mekdebe gatnamakdan mahrum bolmak ve dostlarından ayrı düşmek ekeni. (Bana göre, sığır diyenin asıl düşüncesi süt demek, ama ona göre sığır demenin asıl anlamı mektebe gitmekten mahrum olmak ve dostlarından ayrı düşmek imiş.) (*diymek cümle ögesi olmuştur.*)

Hakikatdan-da, aydımın *iň govusı* şudur- diydi.”⁸⁹ (Hakikaten de, türkünün en iyisi, şudur, dedi.) (*iň govusı cümle ögesi olarak görev almıştır.*)

“Bir cümlede iki ya da daha fazla giriş söz ve giriş söz grubu kullanılabilir. Bu gibi kullanımlarda onlar cümlede anlatılan fikre benzer ve farklı bakışları da ifade edebilir. Cümlede giriş sözler mutlaka virgül ile diğer kelimelerden ayrılmalıdır.

Ähtimal, Recep onı bu eşikde görmese hem gören däldir, ya, *belki*, özüni hem gören däldir.”⁹⁰

“Giriş sözler ve giriş söz grupları cümlede kömekçi sözler (edatlar, yardımcı sözcükler), ovnuk bölekler (enklitikler), ümlükler (ünlemler) ile birlikte de kullanılabilir. Belki hem, belkem, eysem-de bolsa vb.”⁹¹

⁸⁶ Azimov ve Bayliyev, age., s. 92.

⁸⁷ Zeynep Korkmaz ünlem olarak değerlendirir. bk. Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), s. 1183.

⁸⁸ Çarıyarov ve Sarıyev, age., s. 232.

⁸⁹ Çarıyarov ve Sarıyev, age., s. 225-226.

⁹⁰ Çarıyarov ve Sarıyev, age., s. 227-228.

⁹¹ Çarıyarov ve Sarıyev, age., s. 228. Ayrıca kelimelerin oluşumları hakkında daha geniş bilgi için bk. Erkan Salan, “Türkmen Türkçesi İle Türkiye Türkçesinde “*bem*” sözcüğünün İşlev Bakımından Karşılaştırılması”, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 6/1, Winter 2011, s. 1127-1143.

d. Ümlükler: Türkiye Türkçesinde ünlemlere karşılık gelen bir terimdir. Ancak Türkmen Türkçesindeki ümlük terimi Türkiye Türkçesine nazaran daha dar kapsamlıdır. Türkiye Türkçesinde ünlemler içerisinde değerlendirilen seslenme ünlemleri, hitaplar⁹² Türkmen Türkçesinde ‘yüz tutma sözler’ adı ile ayrı bir başlık altında değerlendirildiğinden burada ümlük ile kastedilenin “insanın iç dünyasındaki türlü duygu ve heyecanları dışa vuran”⁹³ sözcükler olduğunu belirtelim.

“Türkmen Türkçesinde ünlemler genelde cümlenin başında kullanılır. Ünlemler de diğer cümle dışı unsurlar gibi cümledeki diğer sözcüklerden virgül ile ayrılırlar. Eğer ünlem sözcüğü yüksek tonla söylenirse ardından ünlem işareti de konulur.

Bä, sen näme üçin geldin?” (Be, sen niçin geldin?)

Vay! İt gelyär!”⁹⁴ (Vay! Köpek geliyor!)

Türkmen Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi bağlam içerisinde ünlem sözcüklerinin cümle ögesi görevi üstlenmesi mümkün olmaktadır.

“Annaniň *ab-vah* sesi

Yatırmayar Gurbanı...”⁹⁵

SONUÇ

Türkiye Türkçesi ve Türkmen Türkçesinde ‘cümle dışı unsur’ algısı içerik olarak pek çok noktada ortaklık sergilerken terminoloji ve sınıflandırma konusunda farklılıklar gösterir.

Türkiye Türkçesi gramerlerinde ‘cümle dışı unsur’ tartışmaları üç ana başlık üzerinde yoğunlaşırken (cümle dışı unsur, metin ögesi ve cümle ögesi olarak değerlendirilme) Türkmen Türkçesi gramerlerinde genel kabul ‘cümle dışı unsur’ olarak değerlendirilmez. Türkiye Türkçesi üzerine yapılan çalışmalarda, araştırmacılar arasındaki farklı yaklaşımlara rağmen cümle dışı unsur terimini kabul edip, bu unsurların cümlenin anlamına yaptıkları katkıyı yadsımamak son dönemlerde ön plana çıkan anlayıştır. Ancak bu konuda kesin bir birlikteliğin olmadığını da tekrar belirtmemizde fayda vardır.

Türkmen Türkçesi gramerlerinde ‘cümle dışı unsur’ karşılığı kullanılan ‘cümle ögeleri ile gramatik açıdan bağlantısı olmayan sözler’ ifadesi, terim olarak kullanılması çok mümkün olmayan ancak konunun özünü yansıtmaması bakımından önem arz eden bir ifadedir. Zira Türkiye Türkçesinde de Türkmen Türkçesinde de ‘cümle dışı unsur’ kavramının temel çıkış noktası yükleme gramatikal bağlantı kurulup kurulmadığıdır.

Türkmen Türkçesinde dikkat çeken bir özellik cümle dışı unsur olarak değerlendirilen kelime veya kelime gruplarının diğer unsurlardan virgül ile ayrılması, vurgu yansıtılmak isteniyor ise ünlem işaretinin kullanılmasıdır. Ayrıca yine anlamı kuvvetlendirmek için cevap sözlerde enklitiklerin kullanımı da Türkiye Türkçesi ağızlarıyla paralellik gösteren bir özelliktir.

Sözlükler ve gramer kitaplarında Türkmen Türkçesindeki ‘giriş sözler’e karşılık kullanılan ara söz veya açış sözü terimleri ‘giriş sözler’i tam olarak karşılayamamaktadır. Türkmen Türkçesindeki ‘giriş sözler’in kapsamına ara sözlerden

⁹² Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), s. 1174.

⁹³ Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), s. 1148.

⁹⁴ Azimov ve Bayliyev, age., s. 93.

⁹⁵ Çarıyarov ve Sarıyev, age., s. 243.

başka bazı edatlar da girmektedir. Bu sebeple doğrudan bir terimle karşılamak mümkün olmasa da ara söz, açış sözü karşılıklarının yanına edatların özellikle cümle başı edatların eklenmesinin uygun olacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKLAR

- AKIN Cüneyt, “Türkiye Türkçesinde Cümlede Tümleçler Üzerine”, *AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: IX, Sayı 2, Aralık, 2007.
- AKTAN Bilâl, *Türkiye Türkçesinin Söz Dizimi*, Gazi Kitabevi Yay., Ankara, 2009.
- ALYILMAZ Cengiz, “Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, yayınlanmamış doktora tezi, Erzurum, 1994.
- ATABAY Neşe, ÖZEL Sevgi, ÇAM Ayfer, *Türkiye Türkçesinin Sözdizimi*, Papatya Yay., İstanbul, 2003.
- AYAN Ekrem, “Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesinin Cümle Öğeleri Yönünden Karşılaştırılması”, *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları*, Volume 2/3, Summer 2007.
- AZIMOV P. ve BAYLIYEV H., *Türkmen Dilinin Grammatikası: II. Bölüm-Sintaksis*, Türkmenistan Neşiriyatı, Aşgabat, 1970.
- BERKİL Özgür Semih, “Türkmen Türkçesindeki Edatlarla Türkiye Türkçesindeki Edatların Karşılaştırmalı Analizi”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Denizli, 2003.
- BİRAY Nergis, “Türkiye Türkçesi İle Kırgız Türkçesindeki Cümlelerin Unsurları Bakımından Karşılaştırılması”, *Dil Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, Güz 2007.
- BİRAY Himmet, “Türkmen Şivesinin Sentaks Bakımından Türkiye Türkçesiyle Karşılaştırılması”, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara, 1985.
- ÇARIYAROV B. ve SARIYEV G., *Türkmen Dilinin Grammatikası: II. Bölüm-Söz Düzümünün ve Yönekey Sözleminin Sintaksisi*, Ilım Neşiriyatı, Aşgabat, 1977.
- DAŞDEMİR Muharrem, “Dedem Korkut Kitabı'nın Söz Dizimi”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, yayınlanmamış doktora tezi, Erzurum, 2000.
- DELİCE H. İbrahim, “Cümle Çözümlemelerinde Cümle Dışı Unsur Terimi Yerine Yeni Bir Teklif”, *İstanbul Kültür Üniversitesi Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi: UTEK 2007, Bildiriler*, C.1, İstanbul, 2009.
- DELİCE H. İbrahim, *Türkçe Sözdizimi*, Kitabevi Yay., İstanbul 2007.
- DEMİRAY Kemal, “Edat Tümleçleri Konusundan Doğan Düşünceler”, *Türk Dili Dergisi*, Ekim 1967, Cilt XVII, Sayı 193.
- DİNAR Talat, “Başmakçı ve Dazkırı Ağzı”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Afyon, 2006.
- DİZDAROĞLU Hikmet, *Tümce Bilgisi*, TDK Yay., Ankara, 1976.
- DİZDAROĞLU Hikmet, “Edat Tümleçleri Üzerine”, *Türk Dili*, Şubat 1968, Cilt XVII, Sayı 197.
- EDİSKUN Haydar, *Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1992.
- ERCİLASUN Ahmet Bican, “La Enklitiği ve Türkçede Bir “Pekistirme Enklitiği” Teorisi”, *Dil Araştırmaları Dergisi*, Sayı 2, Bahar 2008.
- ERGİN Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yay., İstanbul, 2000.
- GENCAN Tahir Nejat, “Edat Tümleçleri”, *Türk Dili*, Eylül 1967, Cilt XVI, Sayı 192.
- GÜRSOY NASKALİ Emine, *Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu*, TDK Yay., Ankara, 1997.
- HATİPOĞLU Vecihe, *Türkçenin Sözdizimi*, TDK Yay., Ankara, 1972.
- KARA Funda, “Namık Kemal'in Mektuplarında Söz Dizimi”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, yayınlanmamış doktora tezi, Erzurum, 2001.

- KARA Mehmet, *Türkmençe*, Akçağ Yay., Ankara, 2001.
- KARAAĞAÇ Günay, *Türkçenin Söz Dizimi*, Kesit Yay., İstanbul, 2009.
- KARAHAN Leyla, *Türkçede Söz Dizimi*, Akçağ Yay., Ankara, 2009.
- KİRİŞÇİOĞLU Fatih, *Saba (Yakut) Türkçesi Grameri*, TDK Yay., Ankara, 1999.
- KARPUZ H. Ömer, *Türkçede Zarflar*, Ege-Doğuş Yayınları, Denizli, 2002.
- KOCASAVAŞ Yıldız, “Çağatay Metinlerinde Görülen La Hakkında”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı 142, Ocak-Şubat 2013.
- KOÇ Nurettin, *Yeni Dilbilgisi*, İnkilap Kitabevi Yay., İstanbul, 1997.
- KORKMAZ Zeynep, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, TDK. Yay., Ankara, 2003.
- KORKMAZ Zeynep, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara, 2007.
- MEHMEDOĞLU Alâeddin, “Türkiye Türkçesinde Bazı Gramer Terim ve Anlayışları Üzerine”, *TDAY-Belleten 2002*, Ankara, Cilt II.
- ÖZKAN Mustafa, SEVİNÇLİ Veysi, *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*, 3F Yay., İstanbul, 2008.
- ÖZMEN Mehmet, “Cümlelerin Altıncı Ögesi ve Bir Terim Önerisi”, *Türk Dili Dergisi*, TDK Yay., Sayı 519, Mart 1995.
- SALAN Erkan, “Türkmen Türkçesi İle Türkiye Türkçesinde “hem” sözcüğünün İşlev Bakımından Karşılaştırılması”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 6/1, Winter 2011.
- SARI Berdi ve GÜDER Nurcan, *Türkmençenin Grameri (III Sintaksis)*, Türk Dünyası Gençleri'nin Mahtumkulu Yayın Birliği, Ankara 1998.
- ŞİMŞEK Rasim, *Örneklerle Türkçe Sözdizimi Tümceler - Belirtme Öbekleri - Çözümleme*, Kuzey Matbaacılık, Trabzon, 1987.
- TEKİN Talat, ÖLMEZ Mehmet vd., *Türkmençe-Türkçe Sözlük*, Simurg Yay., Ankara, 1995.
- TURAN Zikri, “Öznenin Cümledeki Kimlik Problemi”, *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 13, Erzurum 1999.
- UYGUR Ceyhun Vedat, “Modal Söz ve Modal Söz Terimi Işığında Türkiye Türkçesinde Kelime Türlerinin Sınıflandırılmasına ve Söz Dizimine Bir Bakış Denemesi”, *İstanbul Kültür Üniversitesi Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi: UTEK 2007, Bildiriler*, C.1, İstanbul, 2009.
- UYGUR Ceyhun Vedat, *Türkmençe (Türkmen Türkçesi)*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2008.
- ÜSTÜNER Ahat, “Cümlelerin Ögeleri Konusundaki Karışıklıklar”, *Türk Dili Dergisi*, TDK. Yay., Sayı 553, Ankara, 1998.
- YAMAN Ertuğrul, *Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinin Söz Dizimi Bakımından Karşılaştırılması*, TDK Yay., Ankara, 2000.
- http://enedilim.com/turkmen_dili/sintaksis_we_puntuasiya/6, 14 Mart 2014;
- <http://www.turkmenkultur.com/menu/ml/turkmenmekteb1/4-nji-klas/IV-7.html>, 14 Mart 2014.
- http://enedilim.com/turkmen_dili/sintaksis_we_puntuasiya/6 14.03.2014.
- http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=187:Noktal_ama-Isaretleri-Aciklamalar&catid=50:yazm-kurallar&Itemid=132, 14 Mart 2014.

Salahaddin Enis'in Hikâye ve Romanlarında Kadın Kahramanlar

Vahit TANE*

ÖZET

Salahaddin Enis Atabeyoğlu (1892-1942) roman ve hikâyelerini kendine özgü bir naturalizm anlayışla yazmıştır.. Roman ve hikâyelerinde daha çok toplumun yozlaşmış yüzünü ele alır. Roman ve hikâyelerindeki kahramanlar bu yozlaşmış toplumun birer temsilcisidir. O, toplumsal yozlaşmanın en önemli nedeni olarak kadınları görür. İstanbul'un lüks semtlerinde, genelevlerinde ve kenar mahallelerinde yaşanan ahlakî çöküşü bütün çıplaklığıyla verir. Başarılı bir gözlemci olan Salahaddin Enis romanlarında ve hikâyelerinde ilginç kadın tipleri yaratmıştır. Bu kadınların çoğu kötü, ahlaksız ve pis kadınlardır. Bu makalede onun kadın tiplerinde kadınlara nasıl yaklaştığı konusu ele alınacak ve çizdiği kadın portrelerinin özellikleri üzerinde durulacaktır. Salahaddin Enis, kadınların, çöken bir toplumda çöküşten en fazla etkilenen varlıklar olduğunu gösterirken aynı zamanda bu kadınların toplumsal çöküşü hızlandıran kişiler olduğunu da altını çizer.

Anahtar Kelimeler: Kadın, toplumsal çöküş, ahlâkî yozlaşma, naturalizm, savaşın cephe gerisi.

The Heroines in the Stories and Novels of Salahaddin Enis Atabeyoğlu

ABSTRACT

Salahaddin Enis Atabeyoğlu writes his novels and stories with an understanding of naturalism that is unique. He mostly takes the corrupted side of the society in his novels and stories. The heroes in his novels and stories are representatives of the corrupted society. He sees women as the most important reason for this corruption. He portrays the moral corruption that is experienced in Istanbul's luxurious neighborhoods, brothels and suburbs. As a successful observer, Salahaddin Enis creates interesting female types in his novels and stories. Most of these women behave disgracefully and immorally. This article considers the issue of his approach towards women in his female typecasting and focuses on the characteristics of women in his works. Salahaddin Enis shows that women are the creatures most affected by corruption in a degenerate society, whilst underlining the fact that they are also the ones who accelerate social collapse.

Key words: Woman, social collapse, moral corruption, naturalism, back of the war front.

1.Salahaddin Enis'e ve Eserlerine Kısa bir Bakış:

Salahaddin Enis'in yazı hayatı 1909 yılında başlar. İlk ve tek hikâye kitabı *Bataklık Çiçeği*'ni 1923'te yayımlar.¹ “Bataklık Çiçeği”, “Bir Kadının Son Mektubu”, “İsyan”,

* Yard., Doç, Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, e-mail: yahittane@sdu.edu.tr
Assistant Professors, Süleyman Demirel University, Art And Science Faculty, Turkish Language And Literature Department, New Age Turkish Literature Division.

¹ Salahaddin Enis, *Bataklık Çiçeği*, (Yayına Hazırlayan: M. Kayahan Özgül) Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1342/1339, 126 s.

“Bağırsak”, “Şaheser”, “Bütün Bir Hayat”, “Teşrihhanede” ve “Hufre” hikâyeleri onun *Bataklık Çiçeği*’ndeki on üç hikâyesinden sekizini oluşturur. 1912-1923 yılları arasında yazılan bu hikâyeleri Salahaddin Enis 18-30 yaşları arasında natüralizmin etkisi altında kaldığı bir dönemde, haksızlık ve adaletsizliklere amansız biçimde düşman olduğu yaşlarda kaleme almıştır.²

M. Kayahan Özgül *Bataklık Çiçeği*’ni Nisan 2000’de 11 yeni hikâye ilavesiyle yeniden yayımlar.³ Salahaddin Enis’in *Bataklık Çiçeği*’ndeki 24 hikâyesi dışında çeşitli dergi ve gazetelerde yayımlanmış 34 hikâyesi daha vardır.⁴

Yazarın sekiz romanından *Neriman*⁵, *Sârâ*⁶, *Zaniyeler*⁷ ve *Cebennem Yolcuları*⁸ adlı romanları kitap olarak basılmış; *Orta Mali*⁹, *Ayarı Bozuklar*¹⁰, *Endam Aynası*¹¹ ve *Mahalle*¹² adlı romanları ise gazetelerde tefrika edilmiştir.

Hakkında çok fazla yayın bulunmayan Salahaddin Enis’in roman ve hikâyelerindeki kadın kahramanlar da detaylı olarak ele alınmamıştır. Nur Gürani Arslan *Selahattin Enis'in Romanlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Yıllarına Bir Bakış*¹³ adlı eserinde Salahaddin Enis’in romanları hakkında kısa bilgi verirken¹⁴ kadın kahramanlardan kısaca söz eder. Kitabın “Ailedeki Yozlaşmanın Suçlusu Sadece Kadın mıdır?” adlı bölümünde de Salahaddin Enis’in romanlarındaki kadın kahramanların yozlaşmışlığından söz eder.¹⁵ Arslan’a göre Salahaddin Enis’in romanlarındaki kadın kahramanlar “kötü ve iradesizdirler”¹⁶ Şerif Aktaş’a göre “dikkatini ‘iğrenç ve müstekreh’ olarak nitelendirdiği fahişeler üzerine yoğunlaştıran”¹⁷ Salahaddin Enis, daha çok Balkan Savaşları, Mütareke, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı’na denk gelen dönemleri anlattığı roman ve hikâyelerinde birbirinden ilginç kadın kahramanlar yaratır. Yarattığı bu kadın kahramanlar dönemin ahlakî ve sosyal yozlaşmışlığının somut birer örneğidirler. Roman ve hikâyelerindeki kadın kahramanlardan bir iki tanesi hariç hemen hepsi ahlâksız, zevk ve eğlenceye düşkün, doyumsuz ve vefasız tiplerdir. Bu kadınlar hem toplumu hem de birlikte oldukları erkeğin hayatını mahvederler. “İlyas Efendinin Evlatlığı”, “Para ve Saadet”, “Onu Bana Sorma”, “Bir Damla Su” gibi hikâyelerindeki kahramanlar aile kadını olmalarına, eşleri tarafından

² Tane, Vahit, *Selahattin Enis Atabeyoğlu'nun Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir Araştırma*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2012.

³ Arma Yayınları, İstanbul, Nisan 2000, 168 s.

⁴ Salahaddin Enis, *Bubran, Salahaddin Enis'in Hikâyeleri*, (Yayına Hazırlayan Yrd., Doç. Dr. Vahit Tane), Tonoz Kitabevi, Isparta, 2014, 144 s.

⁵ Cemiyet Kütüphanesi, Dersaadet, 1328.

⁶ Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1342.

⁷ Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1339/1342.

⁸ Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1926.

⁹ *Son Saat*, nr.281-461, 29 Kanunuevvel-2 Temmuz 1926.

¹⁰ *Son Saat*, nr.538-633, 17 Eylül-22 Kanunuevvel 1926.

¹¹ *Son Saat*, nr.909-1043, 30 Eylül 1927-12 Şubat 1928.

¹² *Vakit*, nr.4455-4592, 5 Haziran-20 Ekim 1930.

¹³ Dergâh Yayınları, İstanbul, Eylül 2003, 220 s.

¹⁴ Arslan, *Selahattin Enis'in Romanlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Yıllarına Bir Bakış*, s. 34-44.

¹⁵ Arslan, a.g.e., s.119-123.

¹⁶ Arslan, a.g.e., s.119.

¹⁷ Aktaş, Şerif, “XX. Yüzyıl Başlarında Natüralist Hikâye ve Selahattin Enis”, *Türk Edebiyatı Tarihi*, C.3, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2006, s.235.

son derece saygı görmelerine ve müreffeh bir hayat yaşamalarına rağmen eşlerine ihanet ederler; hatta yuvalarını ve çocuklarını terk ederler.

2. Kötü Karakterli Kadınlar:

2.1. Hikâyelerindeki Kötü Karakterli Kadınlar:

Hikâyelerdeki kadın kahramanların büyük çoğunluğu kötü ve ahlaksızdır. Bu kötü ve ahlaksız kadınlar erkeklerden daha baskın ve güçlüdür. Kötü kadınlar her türlü kötülüğün ve felaketin kaynağıdır. Kötü kadınların başında fahişeler yer alır. Fahişeler, “Bir Kadının Son Mektubu”, “Şaheser” ve “Bütün Bir Hayat” hikâyelerinde karşımıza çıkar. “Bir Kadının Son Mektubu”ndaki fahişe toplumun en alt tabakasından gelen, annesi bir fahişe, babası sarhoş ve serseri bir adam olan bir kadındır. Annesi bir bıçak darbesi altında, babası bir meyhane köşesinde ölen bu kadın genç yaşta orta halli bir fahişenin yanında fuhuşa başlar. Diğer iki fahişe “Bütün Bir Hayat” hikâyesindeki Semra ve Nazan Hanım’dır. Semra ve Nazan Hanım yazarın *Orta Malı*, *Endam Aynası*, *Cebennem Yolcuları* ve *Mahalle* romanlarında ele alacağı fahişelerin birer prototipi gibidir. Ahmet Mualla’nın metresi Nazan Hanımefendi de Şişli’deki evini genelev olarak kullanan zengin ve güzel bir kadındır. Özellikle Nazan Hanım alışkanlıkları, dünya görüşü ve ahlaksızlığıyla *Endam Aynası*’ndaki Nebahat Hanım’ın; *Orta Malı*’ndaki Fikriye’nin, Zertaç Hanım’ın ve *Mahalle*’deki Mebrure Hanım’ın bir kopyasıdır. Hikâyelerdeki tek yabancı fahişe “Şaheser”deki Roza’dır.

Salahaddin Enis’in hikâye ve romanlarda kadınların kocalarını aldatmalarına sık rastlanır. Kocasını aldatan ilk kadın kahraman “Bataklık Çiçeği”ndeki Semra’dır. Semra kocasını kendi evinde, bir gece kocasını sarhoş ederek kocasının hasta kardeşiyle aldatır. “Doksanından Sonra Gelen Devlet Gibi”de de kendisine piyangodan büyük ikramiye çıkan adamın ilk evlendiği kadın kocasını altı aylık çocuğuyla bırakarak aşığıyla kaçır. “Merdivenli Hoca”da Zeynel Molla’nın karısı, Merdivenli Hoca’yı mahalle mescidinin kayyumuyla aldatır. Fakat bu iki hikâyede de kadınların eşlerini neden aldattıkları üzerinde durulmaz. Her iki hikâyede de aldatan kadınlar alt tabakaya mensuptur. “İlyas Efendi’nin Evlatlığı”nda¹⁸ İlyas Efendi’nin evlatlığı bütün parasını kendisine harcayan ve bir dediğini iki etmeyen kocasını aktar Remzi Efendi ile aldatır. Yazar bu hikâyede İlyas Efendi’nin evlatlığı olan kadını açık açık suçlar ve yaptığı kötülük karşısında adeta kadını lanetler. “Para ve Saadet”te¹⁹ kocasını aldatan Zahide, “Onu Bana Sorma”da kocasını aldatan Semahat son derece zengin ve müreffeh bir hayata sahip ve mutlu gibi görünen kadınlardır. “Para ve Saadet”te daha zengin ve lüks bir hayat yaşayan Zahide, sebebi bilinmez bir şekilde mücevherlerini ve yükte hafif ve pahada ağır şeyleri alarak evin uşağıyla kaçır. Hikâyede yazar, Zahide’nin kaçışıyla ilgili herhangi bir yorumda bulunmaz. Semahat ise evlilikten sıkıldığı ve heyecan aradığı için kocasını aldatır ve başka bir erkekle kaçır.

Bunlardan başka “Esrarengiz Buhurdan” hikâyesinde *Endam Aynası* ve *Orta Malı* romanlarındaki Şişli’nin yüksek sosyetesine mensup kadınları ve eğlence hayatını andıran bir tabloyla karşılaşırız: Zehra Civan Hanım geçkince yaşına rağmen genç kadın ve erkekleri evinde toplayarak onlara fuhuş için ortam hazırlayan bir kadındır. Yine bu hikâyenin kahramanlarından olan Nazlı, Necabet ve Rânâ Şişli sosyetesine

¹⁸ *Resimli Hikâye*, nr.4, Kanunuevvel, s.24-26.

¹⁹ *Son Posta*, nr.2514, 31 Temmuz 1937, s.9-11.

mensup, ahlaki hiçbir değeri olmayan zengin kızlardır. Bu hikâyedeki Necabet'i yazar şöyle tasvir eder:

Necabet o kadınlardandır ki hayvanatta onun mukabili ancak 'sünlük'tür. Bu sünlük zavallı Şakir'in damarlarına dudaklarını yapıştırmış, merhametsizce onu emmekte idi. Necabet hangi melun tesadüfledir bilinemez bir gün Zola'nın Nana'sını okumuş ve o gündən sonra çileden ve zvanadan çıkarak kendisini bir Nana telakki etmeye başlamıştı. Bütün arkadaşlarımız arasında Nana ismini ona ben vermiştim. Yine böyle bir eğlenti gecesinde bilmiyorum nasıl olmuştu bu isim ağzımdan kaçmıştı. Necabet bunu işittiği zaman çaldırır gibi olmuş ve bir gün ta benim apartmana kadar gelerek bu ünvanın tercihinden dolayı teşekkür mukabelesi olmak üzere benimle yatmış, binbir füsün ve inhina ile bu ünvana istihkak kesp ettiğini bana ispata kalkmıştı. İşte o gün bugündür Necabet'in adı Nana'dır. Ve kendisi İstanbul'un hakiki bir Nana'sı olmaya beveskârdır. Yalnız feci olan cibet bu elim tecrübenin arkadaşımız Şakir'e maddi ve manevi birtakım ağır zararlar mal olduğudur.²⁰

Kişilik itibariyle son derece kötü olan bu kadın kahramanların fiziksel portreleri de iğrençlik ve çirkinlik noktasında kişilikleriyle âdeta yarışır. "Bütün Bir Hayat"ta hikâyenin asıl kahramanı Ahmet Muallâ'nın metresi Semra şöyle tasvir edilir:

Dudakları dudaklarımda, dişleri dişlerime dayanmış, Hind'in ormanlarında görelenmiş seyyâl ve nârin yılanları hatırlatan berrak kolları boynunda çevrelenmiş ve dolanmış duruyordu. Mısır'ın koyu gecelerini, Nil'in koyu dalgalarını andıran gözleri tamamıyla mahmur ve bîtap, kapalı dudakları susamış bir kaplan dudakları kadar barıs ve müteallik, hummayı andıran kudretli bir takallüs içinde dudaklarıma asılmış duruyordu.²¹

"Bağırsak" adlı hikâyede Beyoğlu'nun arka sokaklarındaki fahişelerin özellikleri insanın midelerini bulandıracak cinstendir:

...zîrâ bu kadınlar hakiki birer inektirler. Suratları ebleh ve abmaktır. Her gece ve her saat için uykusuzluk, cima, ispirto bu kadınlardaki bütün akli melekeleri tabrib etmiş, onları hakiki birer abmak haline getirmiştir.

...

Mefkûreleri basit, çehreleri ebleh olan bu kadınların hassasiyetleri de iptidaîdir. Kalpleri hiçbir şey duymaz, hakiki bir kaldırım taşı gibidir. Onlar sevmeği bilmezler, sevmekten anlamazlar, bir hayvan gibi yalnız paraya tapınırlar, yalnız para derler. Paraya olan bu merbutiyetleri niçindir? Eminim ki bu kadınların hiçbirisi hayatında bu 'niçin'i halledememiştir. Bu paraya gayr-ı idrakî bir tapınıştır.²²

Fahişe kadınların vücutları Tevfik Fikret'in "Gayya-yi Vücut" şiirindeki gayya kuyusunu andırır:

Pudraları sızan terlerle veyahut alınan buselerle parça parça çıkmış, vücut pörsük, gömlek yırtılmış, saçları karmakarışıktır. Her zaman için göğüste çürük lekeleri,

²⁰ Sûs – Nersal-i Edebi 1340, İstanbul, 1342, s. 58-59.

²¹ Bataklık Çiçeği, Arma Yayınları, Nisan 2000, İstanbul, s.83.

²² Bataklık Çiçeği, s.67.

*sivilceler, dirsek ve kollarda iğne tırmıkları ve tamamıyla geçmemiş uyuz vardır. Nefes fena ispiro kokulu, kaburgalar batı ve hırıldır. Göğsüne doğru eğiliniz bütün mesamatin açılarak bu vücuttan ağır bir orospu kokusunun, güneş altında kaynayan bir yağın gübrenin, boğucu ve ılık buharlar halinde sıcak sıcak yükseldiğini duyarsınız ve hissedersiniz ki bu vücut, bir kadın vücudu değildir. Herkesin tükürdüğü bir balgam bokkası gibi, pis bir işkembe gibi muhtelif ile ü eskam ile malûl yüzlerce erkeğin pıhtılaşmış metrukâtını ifrazat-ı maneviyesini içine alıp hazmetmemiş şuursuz bir et yığıdır. Bu yığından teraşsub eden şu kokuda bastalık, ölüm, ilaç, et ve çiban kokuları vardır.*²³

Karakterleri kötü, fiziksel özellikleri iğrenç olan kadın kahramanların yaşadıkları ortam da son derece pis ve iğrençtir:

Bundan dolayı kuştüyü yorganının ipeğe müslin yüzü yer yer lekelerile bir yemek masası örtüsünden farksızdı ve Necmi Bey, her akşam alelekser yastıkta abzi mevki eden köpeği veyahud yorganın ortalık yerinde çöreklenen kedileri kovarak karyolasına girip yorganını başına çektiği zaman kendisinde kafasına süprüntü tenekesi veya bulaşık tenceresi geçirilmiş bir insanın tiksintisini duyuyor ve fakat tedricî bir alışkanlıkla buna sükût ediyordu.

(...)

*Eğer Sababat Hanım'ın sofrasında yemek yerken bazan ağzınıza kedi tüyü geldiğini görürseniz mütehayyir olmayınız. Çünkü Fifi veya Kiki, çok temiz ve o nisbette intizamperver olan ve saat on birdeki sabah kabvaltı ile bir buçuktaki öğle yemeğini yatağında yiyen hanımı gibi onlar da bazı günler uyumak için mutfaktaki tel dolabının gözünü intihab ederlerdi. Onun için yemekte rastlayacağınız kedi tüyü, başka yerden değil, Fifinin veya Kikinin sırtından veya kuyruğundan yemeğin içine düşmüştür.*²⁴

Orta Malı romanında Ebru Hanım isimli kadın da Sababat Hanım gibi hayvanlara düşkün bir kadındır. Onun da tek derdi kedileridir:

*Karısı Ebru Hanım senelerden beri kocasından ayrı yatar ve bütün aşkını köpeklerine hasretmiştir. Köpeklerine kocasından çok değer verir, kocasının yemeğinden önce köpeklerinin yemeğini düşünür.*²⁵

Salahaddin Enis'in hikâyeleri arasında kadının en çirkin, en iğrenç biçimde ele alındığı hikâyesi hiç kuşkusuz "Hufre"dir.²⁶ Bu hikâyede kadını sadece bir "hufre(delik)"den ibaret görür. Anlatıcı-kahramanın ifadelerine göre kadın "tabiatın beşeriyete musallat ettiği en muhavvel bir veba ve en yakıcı bir kasırğa, en muazzam bir afettir." Yeryüzünde bütün kavgaların, bütün savaşların tek nedeni kadınlardır. Kadınlara asıl gücü taşıdıkları uzviyet(hufre) ve şehvetten kaynaklanır. Aşk "hakiki ve

²³ *Bataklık Çiçeği*, s.68.

²⁴ "Asude Bir Aile Modeli", *Son Posta*, nr.2719, 26 Şubat 1938, s.12.

²⁵ *Son Saat*, nr.438, 6 Haziran 1926, s.2.

²⁶ *Bataklık Çiçeği*, s.109.

büyük bir yalan"dır. Kadını sadece bir cinsel organdan (hufre) ibaret gören anlatıcı-kahraman son derece umutsuzdur:

*Kadifeler kadar yumuşak, somaki mermerleri kadar düzgün ve güzel vücutlarımız üzerinde kalın bir bıçak darbesiyle açılmış, derin bir çukur, bu ezeli ve mültehib yara bilmem ne zaman kapanacak, ne zaman iltiyam ve şifa bulacak?*²⁷

"Bir Kadının Son Mektubu"²⁸ hikâyesinde hastanede son nefesini vermek üzere olan hasta ve yaşlı bir fahişenin itiraflarına tanık oluruz. Adı sanı belli olmayan bu fahişe hayatı boyunca kendisini kötü yola iten, kendisine sahip çıkmayan toplumdaki erkeklerin ahlakını bozarak, onları ailelerinden, çocuklarından kopararak intikam alır:

İşte ben bana hake-ı vakar ve hake-ı teneffüs vermeyen düstûr-ı içtimâiyenize beni senelerce çamurlu kaldırımlar üzerinde süründüren kanun-ı ahlâkımızca bunlarla hücum edecektim ve hücum ettim. Onlar beni boğmadı, fakat işte ben onları boğdum ve öldürdüm. Ve böylece sefillerin ve zavalluların intikamını aldım.

...

*Ben her gece bacaklarımın arasında mukaddesat-ı ahlâkiyyenin bir köpek zilletiyle kavrandığını ve ayaklarımın altında bünyan-ı içtimâînin biraz daha çöktüğünü görmek istiyordum.*²⁹

Hikâyelerindeki kötü karakterli kadınlardan bir tanesi de "Deli Sıdık"³⁰ hikâyesindeki Deli Sıdık'dır. Deli Sıdık mazbut bir mahallede yaşayan hem dini bütün bir müezzinle hem de müezzinin safça oğluluyla birlikte olur. Hikâyenin sonunda Deli Sıdık'ın evine baskın yapılır. Deli Sıdık, müezzinin safça oğluluyla zina halinde yakalanır. Mahalleli baskın sırasında Deli Sıdık'ın hem müezzinle hem de oğluluyla ilişkisi olduğunu öğrenir.

Hikâyelerindeki en ilginç kötü karakterli kahramanlar belki de "Erkek Kızlar"³¹ hikâyesindeki kızlardır. 1920'li yılların başında İstanbul'da yatılı bir kız lisesinde okuyan kız öğrencilerin ve kadın hocalarının hemen tümü lezbiyendir. Hikâyenin baş kahramanları olan Selma ile Müzehher birbirine âşık iki kızdır. Erkek karakterli bir kız olan Selma, sevgilisi Müzehher'i herkesten kıskanmakta, onu sürekli kontrol altında tutmaktadır. Selma ile Müzehher'in Selmaların evinde kaldıkları bir tatilde, Selma, Müzehher'in çantasında bir aşk mektubu bulur. Selma'nın annesi Müzehher'e kızı Selma'yı bırakıp kendi sevgilisi olmasını teklif etmektedir.

2.2. Romanlarındaki Kötü Karakterli Kadınlar:

Salahaddin Enis'in romanlarındaki kadın kahramanlar da hikâyelerindekiler gibi ahlâksız, zevk ve eğlence düşkününü, eyyamcı tiplerdir. Bu kadınlar modernleşmeyi

²⁷ a.g.h., s.113.

²⁸ *Bataklık Çiçeği*, s.25-30.

²⁹ *Bataklık Çiçeği*, Arma Yayınları, Nisan 2000, İstanbul, s.26-27.

³⁰ *Bubran*, Salahaddin Enis (Yayına Hazırlayan: Yrd. Doç. Dr. Vahit Tane), Tonoz Kitabevi, Isparta, 2014, s.14-20.

³¹ *Bubran*, Salahaddin Enis (Yayına Hazırlayan: Yrd. Doç. Dr. Vahit Tane), Tonoz Kitabevi, Isparta, 2014, s.26-29.

ahlaksızlık ve soysuzluk olarak algırlarlar. Onlar için “asrî kadın” olmak her türlü ahlakî değeri terk etmek demektir. Kadın kahramanlar evli de olsalar kocalarını aldatmakta beis görmezler.

Yazarın ilk romanı olan *Neriman*'da³² romanın başkişilerinden olan Neriman kocasını, kocasının en yakın arkadaşı ve kendi dayısının oğlu olan Semih Vecdi ile üstelik kendi evinde aldatır. Yazarın ikinci kitabı *Sârâ*'da³³ aynı zamanda romana da ismini veren Sârâ İstanbullu fakir bir ailenin kızıyken İstanbul'un hatırı sayılır derecede zenginlerinden olan Halet'le evlenir. Yazarın diğer hikâye ve romanlarındaki kötü kadınların aksine Sârâ son derece güzel bir kadın olarak tasvir edilir: Sârâ uzun boylu, güzel, sarışın, yeşil gözlü bir kızdır. “Sırtı ve omuzları bir su kadar berrak, saçları güneşten kopmuş bir şule kadar sarı”dır. (s.10.) Yuvarlak omuzları, narin bilekli ayakları vardır. İnci gibi emsalsiz dişlere sahiptir. Kelimenin tam anlamıyla seksi ve şehvî bir kadın olan Sârâ güzel fakat fattan ve işvebazdır. Serseri bir ruha sahiptir. Gezmeyi, eğlenmeyi çok sever. Fakir ve sıradan bir ailenin kızı olan Sârâ zengin bir aileye gelin olarak girince can sıkıntısından boğulur. Para ve refah Sârâ'yı mutlu etmez; onun tek istediği sınırsız bir özgürlüktür. Para, tantana, şaşaalı hayat, hiçbir şey ona bu özgürlüğü veremez. Sârâ sonunda yine kocasının evinde kocası Halet'i dayısının oğlu Remzi ile aldatır.

Salahaddin Enis'in en bilinen romanı olan *Zaniyeler*'in³⁴ başkişisi Fitnat da iyi kadın/kötü kadın olmanın trajedisini – yüzeysel de olsa – yaşar. Anlatıcı-kahraman göre Fitnat “Allah'ın İstanbul'a musallat ettiği bir afettir.” (s.3.) Tabiat Fitnat'ı aç bir sınıfın tok bir sınıftan intikam alması için görevlendirmiştir. Fitnat birinci sınıf bir fahişedir. Fitnat'ın şöhreti aradan yıllar geçmesine rağmen devam etmektedir. Yaşamı boyunca kimseyi gerçekten sevmemiştir. Fitnat sadece fiziksel olarak güzeldir. Kalbi ve ruhu son derece çirkindir. İnsanlara kötülük ve acıdan başka bir şey vermez. Diğer romanlardaki kahramanlardan farklı olarak Fitnat sonunda doğru yolu bularak sefil ve ahlaksız hayattan elini eteğini çeker, annesiyle rahat, sessiz ve namuslu bir hayata yelken açar.

Fitnat Tanzimat'ın ilk dönemindeki romanlardaki romantik kadın kahramanları hatırlatır. Tek yönlü, sun'i bir kişidir; mutlak kötüdür. Hiç iyi bir tarafı yoktur. Zaten yazarın kendisine baştan biçtiği rolü oynamak üzere sahneye çıkmış bir oyuncuya benzer. Romanın başından sonuna kadar kendisine biçilen görevi yerine getirir. Bu nedenle modern romanlardaki yazardan bağımsız kahramanlardan çok uzaktır. Fitnat'ın tek olumlu tarafı romanın sonunda içinde yaşadığı kötü hayatı terk edip iyi bir insan olarak yaşamaya karar vermesidir. Bu kararıyla okuyucuyu şaşırtır, az da olsa gerçekliğe yaklaşır.

Zaniyeler adından da anlaşılacağı üzere (zaniye:zina eden kadın) ahlaksızlığı bir yaşam biçimi haline getirmiş kadınlarla doludur. Bu kadınlar Şişli, Beyoğlu, Nişantaşı sosyetesinin ahlaksız, yozlaşmış, eyyamcı tipleridir. Bu kadınların bazıları evli olduğu halde genç erkek sevgilileri vardır. Genç ve bekâr olanları ise önüne gelen erkekle

³² Cemiyet Kütüphanesi, Dersaadet, 1328.

³³ Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1342.

³⁴ Ali Toygar Cumhuriyet Kitabevi, İstanbul, 1946, 167 s.

yatan, uyuşturucu kullanan, giyinmekten ve süslenmekten başka bir şey bilmeyen; kendi millî değerlerini inkâr eden, Batı hayranı budala tipleridir.

Bu tiplerin başında Fitnat'ın teyzesi Münevver Hanım gelir. Münevver Hanım “otuz yaşında olmasına rağmen giyiniş tarzı hafif meşrep bir kızın tarzı tezyininden farklı değil”dir (s.30.) Münevver Hanım hiçbir vakit kapalı bir kadın olmamakla beraber Fitnat Konya'ya gitmezden evvel de bu kadar açık saçık bir kadın değildir. Eskiden beri keyfine düşkün, hafifmeşrep bir kadındır. Münevver Hanım'ı bağlayıcı hiçbir ruhi ya da ahlaki kayıt yoktur. Hem erkeklerle hem de kadınlarla cinsel ilişki kurar. Canan isminde bir sevgilisi vardır. Fizigiyle de aslında ahlaksızlığa dünden hazır bir kadın gibidir:

Teyzem ince, uzun ve müşekkeel vücudu üzerindeki küçücük başile Adem'in cennetten tardına sebep olan aldatıcı yulana ne kadar benziyordu.(s.28.)

Münevver Hanım erkek sevgilileriyle kendi evinde, kendi yatak odasında birlikte olur. Ahlaksız olduğu kadar pis ve pasaklı bir kadındır. Yatak odası, gardrobu pislikten, düzensizlikten geçilmez. Aşırı içki içer. Hizmetçileri bile arkasından “ayyaş kaltak” diye konuşur. Tam bir gösteriş budalasıdır. Yabancı markalara hayrandır. Yabancı markalı ürünler kullanmaktan büyük keyif alır. Ona göre harp “kadınları Fransız lavantalarından mahrum eden lanet olası (s.38.)” bir olaydır. Münevver Hanım'ın sonu fecidir. Bir Alman hastanesinde tek başına ölür. Kocasını bile ziyaretine gelmez. Münevver Hanım'ın feci ölümü âdeta onun günahlarının bir bedelidir.

Münevver Hanım'ın genç sevgilisi Canan bir kenar mahalle dilberidir. Her zaman mütebessim bir kızdır. Şişli muhitine girdikten sonra bu muhite çabuk adapte olmuş; yataktan yatağa gezmeye başlamıştır. Münevver Hanım'ın da yatağından geçmiştir. Münevver Hanım'ın en büyük emeli ona zengin bir koca bulmaktır. Sonunda onu Fitnat'ın eski kocası ile evlendirir.

“Şişli'nin çapkın yıldızı” (s.33) Azize “ezeli bir bakire”dir. (s.47.) Onun ezeli bir bakire olması her geceyi başka bir adamın yatağında geçirmesine engel değildir.

Zengin bir un tüccarının karısı olan Nazlı Hanım “hakir ve zelil bir maşuka timsali”dir. (s.49) Harap olan güzelliğine rağmen sesinin tatlı bir musikisi vardır. Dudakları taşkın bir boya yığıyla örtülüdür. Dizlerine yakın etekliğiyle kendisine hoppa bir kız hali vermek ister. Yüzünün çizgilerini pudra ve pomatlarla örtmeye çalışır. “Gayri kabili teskin bir surette etrafa saldıran kuduz köpekler gibi Nazlı'da da gayri kabili teskin bir zina hırsı” (s.49.) vardır. Nazlı Hanım sosyal mevki ayrımı yapmaksızın önüne çıkan her erkekle yatar. Nazlı Hanım da hem kadınlar hem de erkeklerle cinsel ilişki kuran bir kadındır. Evinin kapısı her zaman için herkese açıktır.

Jale Türkçü geçinen, Alman hayranı bir kadındır. Devrin modası gereği isminin sonuna Türkân'ı eklemiştir. “Dal gibi ince” (s.56.) bir kızdır. “Çehresi tıpkı bir ressamın fırçasıyla işlenmiş nadide bir minyatürü” (s.56.) hatırlatır. Türk Kadınlığı İçin Aydınlık Cemiyeti azası olan Jale Türkân sıkı bir “feminist”tir. Türk kadınlarının mebus olarak seçilme haklarının olmamasına şiddetle karşıdır. Mebus seçildiği zaman kadınlara dair yapmayı planladığı pek çok tasavvuru vardır.

İstanbul'un en zengin kadınlarından biri olan Süheyla Pervin Hanım da yattığı adamların sayısı belli olmayan kadınlardandır. Üstelik kocası da Şişli muhitindeki diğer bütün ahlaksız kadınların kocaları gibi kendi ahlaksızlıklarının en büyük paravanıdır.

Saraya mensup kadınlardan olan Prensese Leman Adile Hanım “ezeli bir cima hırısı”na (s.85.) sahip bir kadındır. “Topraklar gibi aç ve denizler gibi tatmini gayri kabil” (s.85.) bir kadın olan Prensese Leman Hanım sekiz defa evlenmiştir. Dayak arsız bir kadındır. Kendisinden on sekiz yaş küçük sekizinci kocasından dayak yemekten büyük keyif alır. Evinde Roma geceleri adını verdiği çılgın ve ahlaksız davetler verir.

Yazarın beşinci romanı olan *Orta Mali*³⁵’nin başkişisi olan Fikriye de bir kenar mahalle dilberidir. Fikriye alt tabakadan zengin üst tabakaya geçmek, rahat ve müreffeh bir hayat yaşamak için tüm değerlerinden vazgeçen bir kadın örneğidir. Fikriye esasen henüz yirmi, yirmi iki yaşındadır. Tek kusuru durgunluğudur. Fikriye’nin düzgün bir vücudu, uzun bir boynu, güzel yuvarlak bir başı ve kalınca nar kırmızısı dudakları vardır. Gözleri tıpkı bir ateş gibi parlak.

Fikriye azgın bir babayla azgın bir annenin çocuğudur. Beş yaşına kadar kendi halinde bir kızcağızdır. Okula başlayınca mahalle çocuklarının arasına dalar. Sabah erkenden evden çıkar, akşam, üstü başı çamur, toz içinde eve döner. Mahalledeki çocukların en haşarısıdır. On iki yaşına geldiğinde o yaştaki çocukların bilemeyeceği pek çok şeyi öğrenir. Arsız ve hayâsız bir mahalle kızı olarak yetişir. Anası Fikriye’yi on iki yaşında eve hapseder. Fikriye evdeyken pencereden pencereye mahallenin bütün komşu çocuklarını ayartır. Kedilerin, köpeklerin, horoz ve tavukların çiftleşmelerini; komşu çocuklarının teşhir ettiği vücutlarını göre göre kendinden geçer. Azgın ve ateşli bir genç kız olan Fikriye’yi yaşlı ve cinsel açıdan yetersiz olan kocası İshak Efendi tatmin edemez. Annesinin Fikriye’nin boşanmasını engellemek üzere bulduğu hizmetçilik işi Fikriye’nin çalıştığı evlerdeki erkeklerle yatarak cinsel ihtiyaçlarını tatmin etmesini sağlar. Fikriye yeniliği, değişikliği, serseri ve derbeder hayatı sever. İmkânı olsa her evde bir haftadan fazla kalmayarak daima muhitini değiştirecek ve her muhiti değiştirmekte ayrı bir lezzet bulacaktır. Yeniliği ve değişikliği seven bir kadın olarak kadınlarla da cinsel ilişki kurmaktan çekinmez.

Fikriye asla iyi bir eş olamayacağı kanaatinde. İyi bir eş olamayacağına göre iyi bir kokot olması kaçınılmazdır. Kokotluğun da kendisinde bol bol mevcut olduğunu düşünür. Fahişelik zor bir iş. Fahişeliğe başlama konusunda tereddüt eder. Sevmeyi hakiki manasıyla anlayamamıştır. Sevgi denen şey tenlerin birbirini cezbetmesinden başka bir şey değildir.

Fikriye yaşadığı bohem hayatın sonunda Şişli’nin en namlı, en çok para kazanan fahişelerinden biri olur. Yeni bir eve taşınır. Kocasını İshak Efendi’yi de yanına alır. İshak Efendi yaşayacağı müreffeh hayatın hatrına Fikriye’nin her türlü ahlaksızlığına katlanır. Fikriye artık “asrı bir kadın” olmuştur:

Bütün felsefesi geçmişe mazî demekten ibaretti. O her manasıyla yirminci asrın hakiki bir kadınydı. Nazarında manevi ve mukaddes hiçbir meşhum yoktu. Hayat onun nazarında sadece bir kelime ile midenin doyması, sırtın giyinmesi vicdani münasebetlerin tatminin meselelerinden ibaretti. Hayat, seri-ül cereyan bir dere ve kendisi bu dereye düşmüş bir saman çöpü vaziyetindeydi. Akıntı kendisini nereye götürürse oraya gidecekti. Aile ve aile saadeti, denilen meşhumları bilmiyordu. Hayatı böyle gelmiş ve böyle gidecekti.³⁶

³⁵ *Son Saat*, nr.28-461, 29 Kanunuevvel-2, Temmuz 1926.

³⁶ *Son Saat*, nr.398, 27 Nisan 1926, s. 2.

Fikriye'nin annesi Hayriye Hanım, üç kocadan dul kalan, ilerlemiş yaşına rağmen dördüncü, beşinci hatta altıncı kocayı tatmin ve idare edebilecek kabiliyete sahip olduğunu düşünen bir kadındır. Kendi mutluluğu için kızını hiç uygun olmayan bir adamla evlendirir; mahalle bakkalının çırağıyla cinsel ilişki kurar. Fırıldak bir kadındır, ağzı iyi laf yapar. Kızı Fikriye kocasından boşanıp da kendi yanına geldiğinde kocasını ayartır endişesiyle Fikriye'yi zengin konaklarına hizmetçi olarak göndermekten çekinmez.

Fikriye'nin evinde hizmetçi olarak çalıştığı kadınlardan biri olan Zertaç Hanım, her türlü baskıdan uzak, tamamen başıboş büyümüş bir kadındır. Genç yaşında komşularının oğluyla aşk yaşayarak babasının ölümüne neden olur. Morfin kullanır. Seks manyağı bir kadındır. Sırf zevk alabilmek için genelevlerde erkeklerle para karşılığı yatar. Köşkünün bir umumhaneyi andırdığı söylenir. Evlendikten sonra hizmetçisi Fikriye'ye kocasının cinsel ihtiyaçlarını gidermesini söyleyecek kadar ahlaksız ve geniş mezheplidir.

Fikriye'nin evinde hizmetçilik yaptığı bir diğer kadın olan Celile Hanım üç genç kadın sevgilisiyle Çamlıca'daki köşkünde yaşar. Celile Hanım için "her gün felekten çalınmış bir gün"dür. Celile Hanım'ın köşkü "başı başına bir âlemdir" ve bu köşte "yalnız meserret, neşe ve şetaret yaşar." "Köşkün kapısından içeri resmiyet, riya, gam, elem asla girmemiş"tir. (*Son Saat*, nr.317.) Celile Hanım'ın hayatta en nefret ettiği şey erkeklerdir. O, "erkeklerin yaman bir düşmanı, nevi şahsına münhasır acayip bir kadın"dır.

Celile Hanım, kızlarını dediği ve köşkünün paylaştığı Perran, Peyman, Şükran ve Şadan (Fikriye) ile lezbiyen ilişki yaşar. Bu tür lezbiyen ilişkinin bir benzeri de "Erkek Kızlar" hikâyesinde karşımıza çıkar. Bu hikâyede Müzehher ve Selma arasındaki lezbiyen ilişkinin sadece bu iki kızla değil okuldaki hemen bütün kızlar arasında yaygın olduğu ima edilir:

(...) işte mektebin en göze çarpan bu hanım kızlarının hangisinin hayat-ı hususiyelerinde birer ikiye yüzyakarısı yoktu.³⁷

Yine *Orta Malı* romanında yüksek sosyete mensup Sabire ve Celile Hanımlar ilk gençliklerinde birbirilerine âşık olmuşlar ve köşkün bahçesinde sevişmişlerdir. Celile Hanım lezbiyen olmasının yanında erkekler hakkındaki düşünceleriyle de ilginç bir profil çizer. Kanaatimizce Salahaddin Enis Celile Hanım üzerinden dönemin feminist kadınlarının gizli kalmış iç dünyalarını, erkekler hakkındaki fikirlerini ifşa etmeye çalışır:

Benim en menfurum erkeklerdir. Hatta ben onların yaradılışlarını Allah'ın dünyaya bir azap ve hakareti olmak üzere telakki ederim. Düşünümüz erkek nedir? Sadece hayvan gibi çalışan, zevk ve eğlencenin ne olduğunu bilmeyen bir mahlûk! Kadınların budalalığındandır ki abıra bağlanacak olan bu mahlûku yatağına kabul ediyor. Erkeğin vücudu hilkat için bir lekedir.

Kitaplar yazıyorlar ki sözde medeniyeti erkekler vücuda getirmiş imiş... Hangi medeniyet? Eğer onlar olmasaydı kadınlar daha mesut olacak, dünya daha ziyade cennete dönecekti. Hem uzağa gitmeye ne hacet? Erkeğin eseriyle medeni olması şöyle

³⁷ Salahaddin Enis, "Erkek Kızlar", *Zümrüdü Anka*, nr.7, 1 Şubat 1339, s.2.

dursun şekliyle bile henüz vahşet devrindeki babasına benzemekten kurtulamamıştır. Kaba vücuduyla, koca ayaklarıyla, bir karış kollarla örtülü bacaklarıyla erkeğin ilk ceddinin rende dokunmamış, haddeden geçmemiş iptidai şeklini kaybetmeyen hakiki bir varisidir. Kadın sedası kuşların civıltısını hatırlattığı kadar erkeğin sesi bir öküz böğürtüsünün kaba ve galiz abengiyle kulağı yırtar. Allah bile onu yarattıktan sonra eserini beğenmeyerek hakaret yerine onun suratını bir avuç kalla sıvamıştır. Erkeğin vücududur ki dünyayı ve hayatı cehennem haline getirmiştir. Eğer bütün dünyada yaşayan erkeklerin bir tek başı olsaydı bu başı bir yılan kafasını ezer gibi ayağımın altında ezer ve hilke bu iğrenç mahlûktan kurtardım. Binaenaleyh benim köşkümde yaşayan sadece neşe şetaret ve eğlence değil; neşe, şetaret ve eğlencenin hâlîke olan güzel kadın ve onun güzel saltanatıdır. Bizim için her gün felekten çalınmış bir gündür. Erkekler felekten yük ve yorgunluk bizse zevk ve şetaret çalarız.³⁸

Ebru Hanım Fikriye'nin Taksim'de tuttuğu beş katlı binadaki alt komşusudur. Saçları boyalı, yaşlıca fakat hâlâ oynaklığını muhafaza eden bir kadındır. Ebru Hanım iri yapılı, güçlü erkeklerden hoşlanır. O yüzden pehlivan güreşlerini, futbol oyunlarını asla kaçırmaz; bu kaslı erkeklerin yarı çıplak vücutlarıyla boğuşmalarını, onların kaslarını seyretmekten büyük keyif alır. İstanbul'da "Siporu Himaye Kadın Cemiyeti" adıyla bir cemiyet kurmaya teşebbüs etmiş; fakat bunda başarı olamamıştır. Erkeklerde aradığı tek özellik güçlü bir bünyeye sahip olmasıdır. İri yapılı, güçlü erkek dostlarını evine davet ettiği geceler Hasip Bey geceyi dostlarında geçirir. Eve gelse bile sabah gümrükte işi olduğunu bahane ederek erkenden uyur.

Ebru Hanım'ın kızları Jale ile Piyale "kendi kendilerini beğenmiş birbirinden sırfıntı kızlardır." (*Son Saat*, nr.438.) Jale İngiliz mektebinde, Piyale ise Fransız mektebinde okur. Jale erkeklerden nefret eder, Piyale kadınları sevmez. Jale bir İngiliz kızı kadar İngilizce, Piyale bir Fransız kızı kadar Fransızca bilmesine rağmen bir yumurta pişirmeyi bile bilmez. Evdeki bütün işleri ayna karşısındaki dudaklarını boyamaktan, gözlerini sürmelemekten, tırnaklarını parlatmaktan ibarettir. Bazı geceler Jale ile Piyale'nin arkadaşları Ebru Hanım'ın evine misafirlige gelir. Bunlar kravatlı, saçları erkek traşlı kızlardır. Biri piyanonun başına oturur, müzik eşliğinde en "perdebirunane (utanmaz, açık saçık)" danslar icra edilir.

Fikriye'yi fuhuş dünyasının içine sokan kadın olan Madam Anjel randevu evi işleten bir Ermeni'dir. "Annesi Madam Kigorkyan vücudunu âşıklarına sunarken kızı vücudunu hem âşıklarına sunmuş hem de müşterilerine sunarak annesinin mesleğini bir adım ileri götürmüştür." Ketum bir kadındır. Evinden hiçbir sır çıkmaz. Müşteri konusunda çok titizdir, evine öyle herkesi almaz. Bu yüzden son derece zengin ve güçlü müşterileri vardır. Zeki bir kadın ve iyi bir esnaftır. Müşterilerinin huylarını çok iyi bildiği için türlü hile ve oyunlarla onlardan büyük paralar koparır.

Evli bir kadının eşini aldattığı bir başka roman *Cehennem Yolcuları*³⁹'dir. Necla, fakir bir ailenin kızıdır. Aksaray civarında küçük ve basit bir evde otururlar. Anası Necla'yı büyütürken mümkün olduğu kadar Necla'ya yoksulluk hissettirmez, tahsil ve terbiyesine özen gösterir. Büyük zorluklarla onu yatılı okula verir. Necla çok güzel bir kızıdır. Annesinin en büyük hatası onu yatılı bir okula vermesidir. Zavallı kadın

³⁸ Orta Mah, *Son Saat*, nr.317, 3 Şubat 1926, s. 2.

³⁹ Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1926.

Necla'nın yatılı okulda iyi bir insan olarak yetişeceğini zannetmiştir. Yatılı okul hayatı Necla'yı "aile ve yuva muhitinden mahrum etmiş, asrın bazı sade ve basit kızları gibi onu muallakta duran zavallı bir mahlûk haline getirmiş"tir. (s.26.) Kocasının Harbi Umumi'nin ilanıyla askere gitmesiyle yapayalnız kalır. Haşim Bey tam iki senedir Erzurum cephesindedir. Yalnızlığın verdiği bunalımla Yakup adlı bir darülfunun öğrencisiyle aşk yaşamaya başlar. Necla Yakup için bütün kutsal değerlerini feda eder. Yakup'un kendisini bir turunc ve portakal gibi emdiğini ve içtiğini düşünür. (s.38.)

Necla'nın hamile olduğunu öğrendikten sonra karnındaki çocuğa karşı olan hislerini bilinç akışı tekniğiyle öğreniriz:

Kendisi öteden beri çocuktan nefret ediyordu. Hususiyile bu, karnındaki bir çocuk değil bezeyan-ı zîna içinde gecelerin gayri meşru bir mahsulü idi. Kendisi ona, asla, hiçbir zaman 'çocuğum!' diyemeyecek ve onun hakiki anası olduğu halde damarlarından kopan bu mahlûku bir gün ve bir an 'çocuğum!' diye bağrına basamayacak ve onu çocuğum diye asla ve asla kimseye gösteremeyecekti. Onun, o bigünah küçüğün bütün insanlar nazârında mevkî müebbetten bir piçin mevkîinden başka bir şey olmayacaktı. Bütün ömründe küçük bigünah anasız ve babasız, bînam ve nişan olarak yaşayacaktı. Aynı zamanda kimse onu çocuğum diye kabul edemeyecek ve o hiç kimseye ana ve baba diye hitap edemeyerek anasının ve babasının mevcudiyetine rağmen bütün hayatında bir öksüz olarak yaşayacaktı. İhtimal sürünecekti. Kendileri buşur ve refah içinde kabkabalarla güldükleri zaman o küçük bigünah kim bilir hangi cami kapısında titreye titreye ber geçene el uzatarak 'sadaka' diye yalvaracaktı. (s.100.)

Necla'nın karnında taşıdığı bu gayr-i meşru çocuğa karşı hissettikleri de ilginçtir:

Kendi vücudundan kopmuş bir mahlûk! Fakat bu müthiş bir şey, müthiş bir şeydi, inanamıyordu, kulaklarına inanamıyordu. Mubayyilesiyle genç kadının karnını yarıyor ve orada tekevvin eden bu küçük mahlûku görmeye uğraşıyordu. Kadın, gözün gördüğü kadın, zarif ve güzel bir mahlûk olduğu halde teşrihi kadın ne çirkin ve müstekreb bir şeydi. Mubayyilesi bunu ta'mik ettikçe karşısındaki kadının teşrib-i hakikati birer birer açılıyordu: solucanlar gibi yekdiğerine girifti olup kaynayan ve bükülen bir manzûme-i em'a altında bir kesecik ve onun içinde pıhtı şeklinden henüz vücut şekline geçmemiş bir mahlûk duruyor ve anasının damarlarından aldığı gıda-yı hayatla tekevvin etmeye uğraşıyordu. Küçüklüğüne rağmen bu şekilsiz mahlûk ona koskoca bir insandan daha korkunç geliyordu. Zira kendisini tehdit ediyordu. (s.101.)

Yakup'tan hamile kalan Necla, kürtaj yaptırmak istese de bunu gerçekleştiremez ve çocuğunu doğurur. Fakat bu sırada kocasının cepheden dönmesi üzerine sevgilisi Yakup'la bir plan yaparlar ve Yakup bebeği Yakup'un daha önceden tanıdığı ve aynı zamanda ilişki yaşadığı Samiye adlı lüks bir fahişenin evinin kapısına bırakır.

*Ayarı Bozuklar*⁴⁰ romanında kırsal kesimdeki aldatan kadın karşımıza çıkar. Romanın başkişisi Mahmut'un, yanında çalıştığı Ustası Murat Ağa'nın karısı Zilha fingerdek, doyumsuz ve ahlaksız bir kadındır. "Kabil-i tatmin bir kadın değil"dir. Mahmut Zilha'nın isteklerini tatmin edince işler yoluna girer:

⁴⁰ *Son Saat*, nr.538-633, 17 Eylül-22 Kanunuevvel 1926.

Zilba Hanım'la çabucak müşkülatsız koskolay anlaştılar o günden sonra Zilba Hanım için varsa da Mahmut yoksa da Mahmut oldu, bu Zilba hanım için yenilen ilk lokma değildi. Fakat şu kadar ki yediği lokmaların en lezzetlisi idi. Mahmut Zilba Hanım'ın gönlünü boş ettiği gibi Zilba Hanım da Mahmut'un gönlünü boş ediyor ayrıca arada sırada onun avucuna beş on para sıkıştırıyordu. (Son Saat, nr.549.)

Salahaddin Enis, Zilba ile kötü, ahlaksız ve şehvet düşkün kadınları büyük şehirden Anadolu'ya, küçük yerleşim merkezlerine taşır.

Romanın sonlarına doğru Mahmut İstanbul'a vardığında İstanbul sokaklarında avare avare dolaşırken karşısına Yahudi bir fahişe olan Rahel çıkar. Temiz Rahel sarı saçlı, tıknazca, yüzü boyalı Yahudi bir fahişedir. Hacı yağı kokusuna benzer keskin bir koku sürer, göğsü tamamen açıktır, memelerinin üst tarafı görünür. Rahel genelev sokağında Mahmut'u elinden almaya çalışan Lehli fahişeye saç saça, baş başa kavga eder. Rahel ağzı bozuk küfürbaz bir kadındır. Rahel romanda sadece bir figür olarak yer alır. Üzerinde diğе romanlardaki fahişe veya kötü kadınlar kadar durulmaz.

Ayarı Bozuklar romanındaki Mahmut'un annesi Emine Bacı yazarın ender olumlu kadın tiplerinden biridir. Emine Bacı romandaki en çilekeş kadındır. Namuslu, dürüst ve çalışkandır. Aynı zamanda zeki ve yetenekli bir kadındır. Tayfur Bey'in eşi Nazife Hanım'ın ev işleri konusunda öğrettiklerini kavrayarak kısa zamanda Nazife Hanım'dan daha iyi bir ev hanımı olur. Kocasını askere gittikten sonra evin ve tarlaların işlerini, hayvanların bakımını tek başına halleder. Zaman zaman kasabaya gidip sebze, yoğurt, yumurta vesaire satacak kadar girişken bir kadındır. İtaatkâr, sabırlı ve alçak gönüllüdür. Ne kocası Dursun Çavuş'un sürekli içki içmesine ne de tarlaları ve hayvanları satmasına itiraz eder. Çocuğunu büyütebilmek için Tayfur Bey'in evinde hizmetçilik yapmayı, Tayfur Bey'in eşi Nazife Hanım'ın kaprislerine katlanmayı göze alır. Boş zamanlarında çorap örerek üç beş kuruş para kazanır. Çok dindar bir kadın olmamasına rağmen Allah'a kendisine ve oğluna yardım etmesi için dua eder. Gece çorap örerken Tayfur Bey'in kandilini kullanmayıp pazardan aldığı kandili ve yağı kullanacak kadar hakperesttir.

Ayarı Bozuklar'daki Nazife Hanım da dikkate değer tiplerden biridir. Salahaddin Enis'in genelde insanî niteliklerden yoksun olan kahramanlarından farklı olarak hırslarıyla, kıskançlıklarıyla, kadınsı tutkularıyla daha gerçekçi bir tip olarak resmedilir. Nazife Hanım zamanla Emine Bacı'yı kıskanmaya, kocasıyla Emine Bacı arasında ilişki olduğunu düşünmeye başlar. Kocasının Emine Bacı'ya gösterdiği merhameti farklı algılaması Nazife Hanım'ı tuhaf şeyler yapmaya sevk eder. Önce sandığından en güzel elbiselerini çıkarır. Saçlarını boyar. Rastık düzgün, sürme vs. ile acayip bir makyaj yapar, saçlarını ceviz kabuğu ile boyar. Bu durumuyla kocasını etkilemek şöyle dursun komik duruma düşer. Bunlarla yetinmez: Kocasının çamaşırlarını bir hocaya okutturur. Kocasına büyü yapıp Emine Bacı'dan soğutmaya çalışır. Büyü adı altında kocasına horoz salyası, fare boku yedirir.

Salahaddin Enis'in romanlarındaki asıl kötü kadınlar taifesine *Ayarı Bozuklar'*ın devamı (bildungs roman) niteliğinde olan *Endam Aynası*⁴¹ romanında rastlarız.

⁴¹ *Son Saat*, nr.909-1043, 30 Eylül 1927-12 Şubat 1928.

Romanın başkışısı Mahmut'un önceleri ayakçı olarak girdiği, daha sonra kahyalığa kadar yükseldiği Mahmut Paşa'nın konağındaki kadınlar önceki romanlardaki kadınlara rahmet okutturacak cinstendir.

Mahmut'un sevdiği kadın olan Nebahat Hanım, Notre Dame de Sion mezundur. Hem Fransızca hem de Türkçe özel ders öğretmenlerinden ders alır. Türkçe özel ders öğretmeni Sabire Hanım'a saygı duymadığı gibi onu cahillikle suçlar. Annesi Şehnaz Hanım'ın çevrenin etkisiyle gönderdiği yabancı kolejde yarım yamalak bir tahsil görür, buna rağmen kendisini âlim zanner. Kocaman bir kız olduğu halde kahve pişirmeyi bile bilmez. Ona göre dünyanın en büyük milleti Fransızlar, dünyanın yaşanılacak tek yeri Paris'tir. Paşa babası budala bir adam, annesi ise gerçek anlamda cahildir. Aile içinde sadece kardeşi Sermet'i sever; çünkü Sermet güzel giyinmeyi bilir. Türkçe öğretmeni Sabire Hanım'a çok kızar. Annesinin bu kadar kıymetli "Fransız mürebbiyeler dururken bu bohçacı kılıklı ahmak Türk karısını" (*Son Saat*, nr.928.) nereden bulduğunu bir türlü anlayamaz. Türkçe öğrenmenin dilini kirleteceğine inanır. Devam ettiği Fransız koleji genç kızı zehirler, mensup olduğu milletin dili ve geleneklerine düşman eder. Ne tam Fransız ne tam Türk'tür. İkisi ortasında acayip bir mahlûk olmuştur. Mensup olduğu milletin bütün değerlerini küçümser ve reddeder. Babasının Şişli'ye taşınması ihtimali yoktur. Şişli Paris kadar olmasa bile bambaşkadır. Şişli'de apartmanlar, kibar bir hayat, çay partileri, moda, bir Parisli kadar Fransızca'yı düzgün konuşan erkekler ve kadınlar vardır. Şişliye taşınmaları ihtimali olmadığına göre yapılacak en doğru şey kendi dengi olabilecek Avrupa'da eğitim görmüş aydın ve zengin bir gençle evlenip bu muhiti terk ederek Şişli'ye taşınmaktır. Okuduğu romanlar ve izlediği filmler ruhunda esaslı değişiklikler yapar. Artistler gibi giyinir, süslenir. Arkadaşları kendisine o devrin sinema yıldızı olan Gabriel Robin ismini vermişlerdir. Nebahat Hanım tam bir eyyamcıdır. Yabancı bir okuldan mezun, kozmopolit bir muhitte büyüyen Nebahat vatansever değildir. Nebahat Hanım, Mahmut ciddi memleket meseleleri üzerinde konuşurken bir önceki geceki rakı ve şarabın çok kalitesiz olduğundan yakınacak kadar ülke meselelerine duyarsızdır.

Nebahat Hanım her şeyden çabuk sıkılan bir kadındır. Sabahın erken saatlerinden itibaren içki içmeye başlar. Kokain kullanır. İnsanlardan sürekli kaçar. İş, meşgalesi yoktur. Hayatı boyunca yokluk görmemiştir. Senelerden beri içinde bulunduğu sosyete hayatı bile bütün dedikodularına rağmen Nebahat Hanım'ı eğlendiremez. Mahmut içki alışkanlığından vazgeçmesi gerektiğini söylediğinde ona insanı öldürenin içki değil keder ve can sıkıntısı olduğunu söyler. Nebahat Hanım bu can sıkıntılarını içinde Kanlıca'daki bir hamamda bir hafta boyunca Mahmut, Jülide ve Affan Paşalar'ın kızlarıyla birlikte meşhur Roma gecelerine benzer bir âlem yapar. Nebahat Hanım bazı zamanlarda bir sevişme krizine kapılır. Kocasını kendisine yetmez. Önüne gelen erkekle yatar. Şehvî arzuları kabardığı zaman en büyük arzusu adı bir sokak orospusu olmaktır. Bazı geceler otomobiline atlayarak yavaş yavaş Tünel istikametine doğru giderken caddenin sağ tarafında gördüğü yüzü ve dudakları bol allıklı orospulara gıpta eder.⁴² Nebahat Hanım diğer Şişli sosyetesini zenginleri gibi işgal güçleri ordularının subaylarıyla çok sıkı fıkı olmasına, onlarla davetlere katılmasına

⁴² *Orta Mah* romanında da çok zengin bir kadın olan Zertaç Hanım da sırf zevk için genelevlerde erkeklerle para karşılığında birlikte olur.

rağmen savaştan sonra hiçbir şey olmamış gibi İstanbul'a giren Türk ordusunu da gururla alkışlayıp geçmişini tamamen unutacak kadar da devre uyum sağlayan biridir.

Bir başka yozlaşmış ve ahlaksız tip de Nebahat'ın yakın arkadaşı Jülide'dir. Jülide orta halli bir ailenin kızıdır. Jülide için bütün hayat sadece ayna ve boyadan ibarettir. Evinde ayna karşısında bulunmaktan bıkmayan Jülide'nin apartmandan içeri adımını atmakla aynanın karşısına kendisini atması bir olur. Jülide için sohbet konuları sadece süsten, elbiseden, yeni gelen lavanta markalarından ibarettir. Harb-i Umumi'nin bittiğini İstanbul'a gelen Fransız marka lavantaların piyasadaki bolluğundan anlar.

Jülide'ye göre babası sabahtan akşama kadar kitap okuyan bir bunak, annesi de bulaşık yıkamaktan ve yemek pişirmekten başka bir şey bilmeyen bir kadındır. Annesi Jülide'ye sonsuz güvenir. Jülide'nin annesi Hacer Hanım'ın kızına karşı derin bir zaafı vardır. Onun her hareketini hoş görür. Kızı istediği yerlerde dolaşır, gezer, akşam olunca eve döndüğü zaman yemeği geç çıkardığı için annesine bağırıp çağırır. Muhafazakâr kafalı bir kız olmaktan utanır. Bu devirde dünyaya gelecek insan olmadığı kanaatindedir. Jülide ne kadar modern (!) bir kıyza ailesi de o kadar mutaassıptır. Babası değil rakı içmeyi bira içmeyi bile en büyük kabahat sayar. Bu yüzde rakı içerse kokusu babası tarafından fark edileceği için kokaine başlar.

Fransız kültürüne ve Fransızlara hayrandır. Jülide Nebahat Hanım'ın kolej ve semt arkadaşıdır. Babası kızını annesinin zoruyla ve Şehnaz Hanım gibi sırf devrin geleneğine uyararak Dame de Sion'a vermiştir; fakat Jülide kolejde dersleriyle ilgilenmek yerine bütün zamanını ve enerjisini moda ve süslenmeye ayırmıştır. Kolej hayatı Jülide'nin muhitini küçük gören bir kız olmasına neden olur. Jülide bu muhitten asla çıkamayacağını düşünür. Ülkenin hangi manda altına girmesi gerektiği tartışmasında Amerikalılar'ı kaba giyindikleri için beğenmez; ülkenin Fransız mandası altına girmesinin daha uygun olacağını savunur. İstanbul'un işgalinde bir Fransız subayıyla tanışmak en büyük hayalidir. Fakat tanıştığı Fransız subayının verdikleri davette Fransız şarabı değil de Türkler gibi barbar bir milletin, ayak takımının içkisini tercih etmesi Jülide'yi hayrete düşürür.

Jülide'ye göre gerçek olan tek şey cinselliktir. Utanma duygusu yoktur. Bir erkekle cinsel ilişki yaşamak ona göre basit ve alelade bir şeydir. Muhitinin ahlak anlayışı onu rahatsız eder ve kızdırır. Çevresindeki kızların gün aşırı bir erkek değiştirirken kendisi sadece dört erkekle yatmasını ciddi ve namuslu bir kız olmasının delili olarak görür. Jülide'ye göre kadınlar aşktan fazla güce, âşık erkekten fazla güçlü erkeğe önem verirler. Kadınların erkekler üzerinde egemenlik kurmasının erkeklerin zaafından ve acizliğinden kaynaklandığına inanır. Jülide'nin Nebahat Hanım'ın evindeki bir davette tanıştığı Fransız Yüzbaşı Mösyö Alfon'un Jülide hakkında söyledikleri son derece manidardır:

Marsilya sokaklarında gemicilerle yatıp kalkan Paris'in kenar mahallelerinde en aşağı tabakaya vasıta-i zevk hizmetini gören müptezel bir Fransız orospusu bile mensup olduğu milleti bir yabancıya karşı bu derece rezil ve kepaze edemezdi. (Son Saat, nr.968.)

Nebahat Hanım'ın annesi Şehnaz Hanım kötü karakterli bir kadındır. Sürekli bir kazasker kızı olduğunu iddia eder. Okuma yazması yoktur. Dırdırıyla kocası Kasım Paşa'yı, kabalık ve hoyratlığıyla da etrafındakileri bıktırmıştır. Kıskanç bir kadındır.

Modaya uyararak çocuklarını Avrupaî mekteplere gönderir. Medenî hayatın gereklerine uymak en önem verdiği noktadır. Bu yüzden kızının yaptığı her şeye medenî olmak adına göz yumar. Şehnaz Hanım kocası öldükten sonra bohem hayatın içine dalar. Erkek delisi bir kadın olur. Yaşı altmışını geçtiği halde gözü hâlâ erkeklerdedir. Kendisine genç bir sevgili bulur.

Salahaddin Enis pek sevmediği feministlere romanın ikinci derecedeki kişilerinden Semiha Hanım üzerinden gönderme yapar. Semiha Hanım feministtir, İstanbul'da Türk süfajeti⁴³ olarak tanınır. Semiha Hanım'a göre cemiyetin idaresi kadınların ellerine geçtiği gün dünya rahat edecek ve insanlar mesut olacaklardır. Evliliğin şiddetle aleyhindedir. Semiha Hanım'ın hayalini kurduğu cemiyette bütün kanun, mevki ve kudret kadınların ellerinde olacaktır. Kadın istediği kadar erkekle düşüp kalkacak erkek ise sadece bir kadınla yaşayacaktır. Semiha Hanım'ın kafasında kadınların iktidarı ele geçirdikleri gün yapacakları şeyler hazırdır: İdare Türk kadınının eline geçtiği gün bu davada en önde kendisi bulunduğu için kadınlar tarafından cumhurbaşkanı seçilecek ve derhal kadınlardan oluşan bir hükümet kuracaktır. Kabinenin üyeleri hazırdır. Kendisi cumhurbaşkanı, hem başbakan, maliye, dahiliye, hariciye, ziraat, adliye bakanı olarak iktidarı ele aldığı gün derhal genel bir sıkıyönetim ilan edecek, erkeklerin sokağa çıkmalarını yasaklayacaktır.

Semiha Hanım böyle büyük işlerle uğraşırken kocası ona değer vermez ve sürekli onu aşağılar. İki de bir ona "ahmak karı, hayvan karı" diye hakaret eder. Türk süfajeti olarak bilinen hızlı feminist ve ülkenin en büyük kadın cemiyetinin sekreteri olan Semiha Hanım'ın kocası izin vermediği için gece dışarı çıkamaz. Kocasından "bizim köpek" diye söz edip arkasından atıp tutar. Kocasının arkasından böyle atıp tutmakla beraber ondan "kedi gibi" korkar. Zira kocası Hasan Bey hiç şakası olmayan bir adamdır. Semiha Hanım kocasının yanında kadın haklarından bahsedemez. Bahsetmeye kalkıştığında kocası tarafından sürekli aşağılanır.

*Mahalle*⁴⁴ romanı'nda da ahlaksız kadınlar resm-i geçidi devam eder. Mebrure Hanım zengin ve ahlaksız bir kadındır. Yaptığı iş fahişelikten farksız olmasına rağmen saygın bir kadın olarak yaşar. Kocasını Niyazi Bey'in kendisi üzerinden para kazandığının farkında değildir.

Mahalle Bakkalı Rum Hacı Yuvarın karısı çirkin suratlı, aksi bir kadın olan Madam Zoiçe bir başka evli ve ahlaksız kadındır. Madam Zoiçe'ye göre bütün mahalleli kendisine tutkundur. İtilaf ordularının İstanbul'a gelişi Madam Zoiçe'yi kabak çiçeği gibi açar, on beş yaş daha gençleştirir. Mahalleden arada sırada geçen İngiliz, İtalyan ve bilhassa Yunan askerlerine bayılır. Madam Zoiçe'de bu askerlere karşı anlaşılabilir bir eğilim vardır. Ecnebi askerlere karşı muhabbeti gün geçtikçe artar. Bir akşam vakti ayaküstü izbandut gibi bir İngiliz neferine teslim olduğunda zevkten kendini kaybeder.

⁴³ 20. yy'ın başlarında Büyük Britanya ve ABD'de pasif direniş, kamu toplantılarını bölme, açlık grevi yapma gibi yollarla kadınların seçme ve seçilme hakkını savunan, az çok organize olmuş radikal kadın hakları savunucuları süfajet olarak nitelendirilmiştir. Süfajet hareketleri ağırlıklı olarak orta sınıftan gelen kadınlar tarafından yürütülmüştür. (<http://tr.wikipedia.org/wiki/S%C3%BCfajet>, 5 Mart 2013.); kadınların oy kullanma hakkını savunan kadın, (*Redhouse*, 27. Baskı, Sev Matbaacılık ve Yayıncılık, İstanbul, 1998, s.975.)

⁴⁴ *Vakit*, nr.4455-4592, 5 Haziran-20 Ekim 1930.

Daha önceki roman ve hikâyelerinde de pis ve pasaklı kadınlara yer veren Salahaddin Enis bu romanda da karşımıza bu türden bir kadın çıkarır. Doktor Mazhar isminde son derece yakışıklı, temiz, titiz ve hassas bir adamın karısı olan Dilşat Hanım, ismiyle müsemma bir kadındır. Yiyip içip eğlenmekten başka bir şey bilmez. Kaba ve maddi ruhludur. Bebek gibi güzel bir kadın olmasına rağmen son derece pasaklıdır. Ne kendine ne de evine bakar:

Bazen Dilşat Hanım hasta olur beş altı gün sokağa çıkmazdı. Bu müddet zarfında Dilşat Hanım'ın bir kere bile elini tarağa götürüp saçını kesmek veyahut musluk başına gidip yüzünü yıkamak hatırına gelmezdi. Bilakis yatağının içinde batağa gömülerek zevkle geviş getiren bir mandanın atalet ve rehavetiyle esneyip gerinirdi.

(...)

Gardropta kat kat ipek çamaşırları olmasına rağmen Doktor, Dilşat Hanım'ın hastalık müddetince bir kere bile olsun çamaşır değiştirdiğini hatırlamazdı. Bilakis görürdü ki karısı terden ve pislikten kayış haline gelen çamaşırının lavanta ile menzûç ağır kokusunu teneffüs etmekten bir nevi haz ve zevk duyuyordu.

(...)

Dilşat Hanım'ın başındaki saç, çok güzel olan rengine rağmen taranmamaktan ağır kokulu bir keçe halini alırdı. Sonra iki çift yakutu andıran güzel dudakları, hastalık günlerince temizlenmeyen dişlerin arasına sıkışmış ve taaffün etmiş yemek metrukatile insanın yüzüne ekşi ve fena bir koku neşreden bir deblizin kapısı hissini verirdi. (Vakit, nr.4504.)

İyi günlerinde kuaföre gider saçlarını yaptırır, tırnaklarına manikür yaptırır. Derisi iki renklidir güneş gören kısım pudra ile beyaz, çamaşırının altında kalan kısmı ise kapkaradır. Onun için pis ve temiz diye bir kavram yoktur. Kirli çamaşırlarıyla temiz çamaşırları gardrobunda bir arada bulunur. Çamaşır değiştireceği zaman temiz çamaşırlarına sinen kirli çamaşırlarının kokusunu lavanta sıkarak giderir.

Maballe'nin en ilginç tiplerinden birisi kuşkusuz Nasuhi Efendi'nin karısı Bahtiyar Hanım'dır. Namuslu ve helal süt emmiş bir kadın olan Bahtiyar Hanım adının Bahtiyar olmasına rağmen hayatı felaketlerle dolu bir kadındır. Doğarken anası ölmüş, babasının elinde büyümüştür. Babası ona Bahtiyar ismini talihi anasının talihine benzemesin diye koymuştur. Üç yaşında boğmacaya, dört yaşında kızamığa, beşi bitirirken şiddetli bir zatürreye sonra da çiçek, para tífuse, sıtma ve menenjite yakalanır. Yüzü çiçek bozuğu, dişleri eğri büğrü, ahmak, bir gözü kör ve bir ayağı topaldır. Bir gün tífuse yakalanır; bu hastalık dişlerini kömür gibi karartır, eğri büğrü yapar. Memlekette kolera salgını olduğu zaman o da yakalanır. İspanyol nezlesi salgınında İstanbul'da bu hastalığa hemen ilk yakalananlardan birisi olur. Otuz iki yaşındayken bir çocuk hastalığı olan ve nadir görülen kuşpalazına tutulur. Vücudunun zayıflığına rağmen hastalıklara karşı hayret edilecek bir direnci vardır. Yakalandığı bulaşıcı hastalıklara karşı bünyesinde kuvvetli bir bağışıklık oluşmuştur. Yaşlıca olmakla beraber hırslı ve ateşlidir. Topal olmasına rağmen yürürken değme koşuculara taş çıkarır.

Bahtiyar Hanım, yazarın özellikle kurguladığı sun'î tiplerden biridir. Onu sadece Nasuhi Efendi'nin hayatında bir kadın olsun da nasıl olursa olsun, düşüncesine uydurmak için, biraz da abartıya kaçarak karikatürize bir tip olarak kurgulamıştır.

3. İyi Karakterli Kadınlar:

3.1. Romanlarındaki İyi Karakterli Kadınlar

Samiye, Salahaddin Enis'in romanlarındaki en olumlu kötü kadın tiplemesidir. Zaten romanın sonlarına doğru tövbe ederek Yakup'un kapısına bıraktığı bebeği namuslu bir şekilde büyütme kararı verir. Samiye her şeyiyle tam bir fahişedir. İnce gömleğinin altından vücudunun bütün hatları görünür. İnce bir beli, geniş kalçaları, uzun ve düzgün bacakları vardır. Vücudundan taşan yasemin kokusu insanı sarhoş eder. Çok güzel giyinir ve çok güzel makyaj yapar. Yakup'un bir zamanlar aylarca peşinden koştuğu ama bir türlü elde edemediği kızdır. Şimdi Şişli'nin yüksek ve tanınmış fahişelerindendir. Pangaltı'da Madam Roza'nın apartmanında yaşar. Fahişelik onun vücudunu kirletmiş ama ruhunu kirletmemiştir. Samiye temiz ve titiz bir aile kadınının ruhunu, saflığını kaybetmeden yaşar. O aynı zamanda iyi bir ev kadınıdır. Samiye kendileriyle aynı işi yapan aile kadınlarından pek farklı olmadıklarını düşünür. Onun aile kadınlarına karşı garip bir öfkesi ve düşmanlığı vardır.

Apartmentına gelenlerin onu yalnız bir cinsel zevk aracından başka bir şey olarak görmediklerini düşünür. Fakat o yalnızca bir zevk aracından ibaret olmadığını hisseder. Bedeni dışında onun bir de ruhu ve maneviyatı vardır. Yakup'a gelinceye kadar hiç kimse onun ruhuna hitap edebilmek lüzum ve ihtiyacını duymamışlardır. Bu yüzden Yakup'u sevmeye başlar. Samiye Yakup'u ona kendi temiz geçmişini hatırlattığı için sever. Yakup'un Samiye'ye karşı koyamamasında Samiye'nin çehresinin güzelliğinin ve gözlerindeki esrarın etkisi büyüktür. Bir hayat kadını olmasına rağmen geçmişteki sakin ve temiz hayatını, annesinin dizinin hasret ve hararetini sürekli özler. Çok lüks bir hayat yaşamasına rağmen ailesini ziyaret edememesi, anne babasının ellerini öpemesi onu son derece üzer. Samiye lüks muhitinin içinde bir öksüz, bir gurbettede gibi yaşadığını düşünür. O aslında fena bir kadın değildir; sadece yolunu şaşırılmış talihsiz bir varlıktır.

Samiye romanda zaman zaman fahişelerin iç dünyalarına ait önemli açıklamalarda bulunur:

İstanbul'un yüksek tabaka bir kokotu olmakla beraber nihayet adım bir kokottur. Sen kokot ne demektir biliyor musun? Kokot demek çamurla bulanmış bir alın demektir. Kokotluk bir al gömlek gibidir. Ne kadar örtmek istersen kolundan, yakasından belli olur. İşte bu da bir nevi hayat yavrum. Asla kendinin olmamak, daima ve daima başkaları için, başkalarının arzusu için yaşamak... Anan baban akrabaların hatta komşuların yaşamalarına rağmen senin için müebbeden ölmüşlerdir. Sokakta sana rast geldikleri vakit başlarını çevirirler, görmemezliğe gelirler. Hâlbuki sen onlardan iki arşın yüksekte pırıl pırıl bir otomobilde geçiyorsun; onlarsa eski ayakkabılarıyla, havı dökülmüş elbiseleriyle senden daha aşağıda, kaldırımlar üzerinde yürüyorlar. Sonra sen daima göze batan bir diken halindesin ve her adımında hissediyorsun ki muhitin ağır nazarları senin üzerindedir. Ve sen bu ağır nazarların sıkleti altında ezilmektesin. İşte kokotların hayatı Yakup. (s.201-202.)

Samiye Salahaddin Enis'in roman ve hikâyelerindeki tek ve en olumlu fahişe tipidir. Samiye'yi tanıtırken diğer fahişelere karşı takındığı olumsuz ve acımsız tavır Samiye'ya karşı takınmaz:

O, basit ve alelade kadınlardan değildi. Sözlerinden bakışlarına, oturuşundan süslenişine kadar her şeyinde bir mümtaziyet ve hususiyet hiss olunuyordu. O bizzatibi idlalkar yaratılmıştı. Tıbben başın bir kadındı; fakat bu öyle bir huşunetti ki muvacebesinde bulunmak insana zirveleri bulutlar içerisinde kaybolan başın ve yalnız kayaların karşısında bulunmaktaki göz döndürücü ve veleh ve mestiyi veriyordu. Yakup bazen düşünüyordu. Onun vücudu üzerinde kaç insanın ibtiras ve istihası sükun bulmuştu. Fakat görüyordu ki o ezeli bakiriyetinden hiçbir şey kaybetmemiştir. O filbakika bidayeten çamura düşmüştü; lakin mubakkaktı ki düştüğü çamur içinde kir tutmayan bir elmas parçası gibi tertemiz kalmıştı. Filbakika o vücuduyla bir alüfteydi; fakat rubuyla bütün mülevves cereyan ve çirkeplerin fenkinde kalmıştı. O ruben bir alüfte olmamakla beraber eğer cennete bile girse Adem'i idlal ve ifal eden Havva gibi akabeti nefy sürgün ve icla olan bir Havva'nın akabetinden başka bir şey olmayacaktı. O muhite kaidelere ve ananelere tahammül edemiyordu. (s.238.)

Necla gibi iyi bir ailede yetişmiş bir kadının gayr-i meşru olarak doğurduğu bebeğini sokağa atmasına karşılık bu bebeği evlat edinerek onu namuslu bir kız olarak yetiştirmeye karar veren Samiye'nin bulduğu bebeğin annesi hakkındaki yorumu gerçekte kim iyidir, kim kötüdür sorusunu gündeme getirir:

Samiye'nin sesi perde perde yükseliyor, acılaşıyor ve gözleri her saniye biraz daha vahşi nazarlarla dalarak sesi garip ve acı bir ifadeyle ihtiraz ediyordu. Birden bu ses daha dikleşti ve:

*Onlar... dedi... aile kadınları başka erkeklerle, kocalarından başka erkeklerle temas ederler ve sonra onlardan kazandıkları piçlerini benim kapıma terk etmekten haya etmezler. Düşünmezler ki bir kokot bir çocuk annesi olamaz. Sonra benim adım 'kokot' onların adı 'aile kadını'dır; hangi aile kadını, rica ederim hangi aile kadını? Feneranı haddi kemale gelen genç alüfte burada birden durdu ve gözleri sobanın alevlerine dalarak bir lahza öylece bekeledi. Ve sonra sözlerine devam etti:
O, kimin hangi gayri meşru münasebetin mahsulü olursa olsun mademki Allah'ın bana gönderdiği bir çocuktur, onu büyütmeyi kendim için bir borç bileceğim. Ona candan bir anne olacağım. Ona annesizliğin meraretini tattırmayacağım ve onu iyi bir kız olarak yetiştireceğim. Mümkün olduğu kadar yaşadığım hayatın çirkeplerinden uzak bulunduracağım ve bu benim için bir zevk ve teselli olacak... (s.211-212.)*

Samiye kapısına bırakılan kimsesiz bir çocuğu evlat edinip onu ahlaklı bir insan olarak yetiştirmeye karar vererek gerçekten de iyi kalpli bir insan olduğunu kanıtlar. Yakup'un Samiye'yle ilgili rüyası gerçekleşir ve Samiye gerçekten de günahlarından arınır.

Kadın kahramanları genelde olumsuz tiplerden oluşan yazarın bu romandaki yan karakterlerden ikisi olumlu tipler olarak karşımıza çıkar. Birincisi Yakup'un eninde pansiyoner olarak kaldığı Madam Apronohi'dir. Romanlarındaki azınlık kadınları kötü olarak betimleyen yazar Madam Apronohi'de bu tavrını değiştirir. Madam Apronohi, onun roman ve hikâye kişileri arasındaki ender iyi azınlıklardan biridir. "Kaşları daima çatık ve çehresi gençliğin taşkınlıklarına karşı asla müsamaha etmez bir bürüdetle daima soğuk" (s.4.) bir Ermeni kadını olan Madam Apronohi çok iyiliksever bir insandır. Yakup'u çok sever ve Yakup'a bir evlat muamemesi yapar. Yakup'un

ayakkabılarını boyar, çamaşırlarını yıkar ve ütüler. Yakup'un dışardaki meyhanelerde sürtmemesi için ona pansiyonda kendi elleriyle içki sofrası ve meze hazırlar.

Salahaddin Enis'in iyi kadınlarından bir diğeri de Necla ile Yakup'un bir süre yaz mevsiminde evlerinde kaldıkları Rânâ Hanım'dır. Rânâ Hanım, Yakup'la Necla'nın Bostancı'da kaldıkları köşkün sahibesidir. Güngörmüş ihtiyar bir kadındır. Kocasını yirmi sene önce Yemen'de ölmüştür. Hükümetin bağladığı cüzi bir maaşla ekmeğini ve köşkünün geniş bahçesinde, tavukları, bir iki keçi ve tek ineğiyle kimseye muhtaç olmaksızın yağını yumurtasını ve yoğurdunu temin eder. "Bir inziva-yı mutlak içinde insan şeklinden çıkmış ve adeta hayali ve gayri beşeri bir hal kesp etmişti yüzü billur bir inci gibi temiz ve nurani"dir. (s.67.) Kendisi gibi Rânâ Hanımın köşkü de tertemizdir. Köşkünün bahçesindeki ineklerin ve tavukların her birine ayrı ayrı isimler takar.

Endam Aynası romanında da olumlu bir kadın karakterle karşılaşırız. Bu romandaki tek olumlu tip Sabire Hanım'dır. Sabire Hanım otuz beş yaşında olmasına rağmen henüz bekâr, kapı kapı gezerek özel öğretmenlik yapan bir kızdır. Sabire Hanım öğretmenlik hayatı boyunca birçok konak değiştirmiş, türlü türlü insanlar ve uşakları, seyisleriyle yatan hanımefendiler görmüştür. Sabire Hanım girip çıktığı bu kibar aileler içinde gönlüne uygun bir insana rast gelmemiştir. Ders verdiği konaklardaki öğrenciler kara cahil olmasına rağmen kendisini cehaletle suçlamışlardır.

Sabire Hanım'ın hikâyesi başlı başına bir roman teşkil edebilecekken nedense yazar tarafından değerlendirilememiştir denebilir.

3.2. Hikâyelerindeki İyi Karakterli Kadınlar:

Hikâyelerinde iyi karakterli kadın sayısı yok denecek kadar azdır. "Kurtlar"⁴⁵ hikâyesindeki Fatma bunlardan biridir. Seferberlik zamanında kocası askere alınan Fatma köyde yapayalnız kalır. Bir gece kurtlar evini kuşatır. Fatma sabaha kadar kurtlarla mücadele eder. Kurtları evine sokmaz. Sabah olduğunda köylüler Fatma'nın kapısının önünde bacakları kesilmiş ölü iki kurt ve evin içinde de ödü patlayarak ölen Fatma'nın cesediyle karşılaşır. Fatma kurtlarla sabaha kadar kahramanca mücadele edip kurtlara teslim olmamış; ama korkudan ödü patlayarak ölmüştür.

SONUÇ

Gazete ve dergilerde yazdığı yazılarda kadınlar hakkındaki olumsuz düşüncelerini çok açık ve net biçimde dile getiren Salahaddin Enis'in roman ve hikâyelerindeki kadın karakterlerine bakışı ve kadın kahramanlar yaratırken takındığı tavır yazılarındaki tavrından pek farklı değildir. O, roman ve hikâyelerindeki kadınları da kendi kadın algısına göre kurgulamış; natüralistlik iddiasında olmasına rağmen bu kahramanları kurgularken objektifliğini ve tarafsızlığını muhafaza edememiştir. Roman ve hikâyelerindeki kadın kahramanları kurgularken kadınlara olan öfkelerini çok açık biçimde hissettirir.

Salahaddin Enis hayatın içinden çok ilginç kadınlar yakalamış, bunları ciddi biçimde de gözlemlemiştir. Fakat bu tipleri oldukları gibi değil; kendi öfkeli ve sakat bakış açısından ele alıp roman ve hikâyelerine dâhil etmiştir. Birçok hikâye ve

⁴⁵ Salahaddin Enis, *Bataklık Çiçeği*, (Yayına Hazırlayan: M. Kayahan Özgül) Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1342/1339, s. 97-102.

romanında yazarın açık açık taraf tuttuğu hissedilir. Ele aldığı kadınların ruhlarının derinliklerine inmez. Bu kadınları çoğunlukla tek yönlü olarak ele alır. Kadın kahramanların hayatlarının kontrolü kendi ellerinde değil yazarın elindedir. Onların neden kötü olduklarını, neden ahlaksız bir hayatı tercih ettiklerini enine boyuna sorgulamaz. Onun kadın kahramanları sadece kötü ve ahlaksız oldukları için kötü ve ahlaksız gibidirler. Bu kadınların yaşam karşısındaki trajedilerine değinilmez. Romanlarında ve hikâyelerinde kadınların trajedilerini oluşturan çatışma yok denecek kadar azdır. Hâlbuki onu büyük romancılığa taşıyacak olan da asıl bu trajedir.

O, romanlarındaki kadın kahramanlar üzerinden modernliği sorgular. Ona göre bizde özellikle 1908'den sonra modernliğin ve Batılılaşmanın sadece ahlaksızlık, açılıp saçılma ve cinsel özgürlük gibi algılandığına vurgu yapar. O, böyle bir modernleşmeye tamamen karşıdır. Kendince bu tür bir modernleşmenin kadınları ne hallere düşüreceğini, topluma nasıl zarar vereceğini somut örneklerle göstermeye çalışır.

Onun dikkat çektiği bir başka nokta da Türkiye'deki yabancı okulların Türk kızlarını bütün millî ve manevî değerlere yabancılaştırdığı; hatta düşman ettiği iddiasıdır. Romanlarındaki yabancı kolejlerde okuyan veya bu kolejlerden mezun olmuş kızların tümü millî ve manevî değerlere lakayt, ahlaksız ve cinselliği özgürce – hatta en sapkın haliyle – yaşayan tiplerdir.

Salahaddin Enis, Fikret'le başlayan mel'un İstanbul geleneğinin ısrarlı bir sürdürücüsü konumundadır. Onun bakış açısına göre İstanbul bir fuhuş ve ahlaksızlık yuvası; İstanbul'daki her zengin kadın ahlaksız ve şehvet düşkün; yabancı kolej bitiren her kız vatan ve millet düşmanıdır. Hayata tek taraflı ve önyargılı bir bakıştan kaynaklanan bu düşüncenin altında yatan sebeplerin onun ruhunun derinliklerinde gizli olduğu kanaatindeyiz. Aksi halde hayatı bu kadar kesin bir şekilde siyah ve beyaz diye ayırmak sağlıklı bir ruhun harcı değildir. Bu sağlıksız bakışın altında yatan nedenlerden biri de M. Kayahan Özgül'ün dediği gibi “‘Zola-vari’ yazmak isterken natüralizmin kolay, cazip ve sivri taraflarına kendini kaptırır ve cemiyetin kokuşmuş taraflarını, ‘ferdin ‘süflî, müstekreh ve mübtezel’ ruhunu işlerken ahlakî normları çabucak çiğnemesi”⁴⁶ de olabilir.

Kadın kahramanların psikolojik derinlikten yoksun oluşu roman ve hikâyelerin sahipliğini zedelerken bu kadınları da birer figür olmaktan öteye götürmez. Hâlbuki bu kadınlara gerçekçi bir yazar tavrıyla yaklaşırsa, kadın kahramanları kurgularken kadınlara olan öfkesini bir tarafa bırakabilmeyi becerbilse Türk edebiyatının ölümsüz yazarları arasındaki yerini kolayca alabilirdi.

⁴⁶ Salahaddin Enis, *Bataklık Çiçeği*, (Haz. M. Kayahan Özgül), s.12.

KAYNAKLAR

- AKTAŞ, Şerif, "XX. Yüzyıl Başlarında Natüralist Hikâye ve Selahattin Enis", *Türk Edebiyatı Tarihi*, C.3, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2006, s.233-235.
- ARSLAN, Nur Gürani, *Selahattin Enis'in Romanlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Yıllarına Bir Bakış*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2003, 220 s.
- Salahaddin Enis, *Bataklık Çiçeği*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1342/1339, 125 s.
- _____, *Bataklık Çiçeği* (Yayına Hazırlayan: M. Kayahan Özgül), Cemiyet Kütüphanesi, Dersaadet, 1328, 168 s.
- _____, *Neriman*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1342
- _____, *Sârâ*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1339/1342.
- _____, *Zâniyeler*, Ali Toygar Cumhuriyet Kitabevi, İstanbul, 1946, 167 s.
- _____, *Cebennem Yolcuları*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1926, 254 s.
- _____, *Orta Mah*, *Son Saat*, nr.281-461, 29 Kanunuevvel-2, Temmuz 1926.
- _____, *Ayarı Bozuklar*, *Son Saat*, nr.538-633, 17 Eylül-22 Kanunuevvel 1926.
- _____, *Endam Aynası*, *Son Saat*, nr.909-1043, 30 Eylül 1927-12 Şubat 1928.
- _____, *Mahalle*, *Vakit*, nr.4455-4592, 5 Haziran-20 Ekim 1930.
- _____, *Bubran*, (Yayına Hazırlayan: Yrd. Doç. Dr. Vahit Tane), Tonoz Kitabevi, Isparta, 2014, 144 s.
- TANE, Vahit, *Selahattin Enis Atabeyoğlu'nun Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2012.

Fatma Aliye'nin *Udî* ve Anne Brontë'un *Şatodaki Kadın* Romanlarında Uygun Eş Seçimi

Ramazan GÜLENDAM*
Zübeyde BİLDİRİCİ**

ÖZET

Fatma Aliye'nin *Udî* ve Anne Brontë'un *Şatodaki Kadın* adlı romanları, erken feminist incelemeleri açısından önemli metinlerdir. Her iki roman da; evlilik istismarı, kadın suskunluğu, kadınların toplumdan dışlanmaları ve derin bir yalnızlığa terk edilmeleri üzerine yoğunlaşır. Bu yoğunlaşmada yazarların asıl amacı ise, özellikle genç kızlara eş seçiminde dikkatli olmaları için tavsiyelerde bulunmaktır. Yazarlar, evlilikle ilgili düşüncelerini ve bu kurumdaki bozulmaları, özellikle roman başkişileri üzerinden verir. Biz çalışmamızda, bu bağlamda, romanlardaki uygun eş seçimi konusunu inceleyeceğiz.

Anahtar Kelimeler: *Udî, Şatodaki Kadın, Feminist Eleştiri, Cinsiyet İlişkileri, Evlilik*

The Choice of Right Marriage Partner in *Udî* (The Lute Player) By Fatma Aliye and *The Tenant of Wildfell Hall* (Şatodaki Kadın) By Anne Brontë

ABSTRACT

Fatma Aliye's novel *Udî* (The Lute Player) and *The Tenant of Wildfell Hall* (Şatodaki Kadın) by Anne Brontë are both pivotal works in early feminist studies. Both novels concentrate upon marital abuse, exclusion of women from society through silence and women's exposure to deep loneliness and heartbreak. The main aim of the novelists is to give advice to teenagers especially concerning their choice of marriage partner. The novelists present their thoughts concerning corruption of marriage in plain language through fictitious characters. In this study we analyze good marriage partner choices in the novels.

Key Words: *Udî, The Tenant of Wildfell Hall, Feminist Criticism, Gender Relations, Marriage*

Türk Edebiyatı'nın ilk kadın romancısı Fatma Aliye'nin (1862-1936) *Udî'* ve İngiliz Edebiyatı'nın önde gelen kadın romancılarından Anne Brontë'un (1820-1849) *Şatodaki Kadın*² romanlarında, iki bireyin evlenmeden önce eş seçiminde dikkatli davranması önerilirken bunun hayati bir öneme sahip olduğuna vurgu yapılır. Ataerkil gelenek içerisinde daha ziyade "pasif-nesne" konumunda bulunmasından dolayı özellikle genç bir kızın bu konuda çok daha dikkatli olması gerektiğine dikkat çekilmektedir. Bu anlamda her iki roman, âdeta evlenecek olan genç kızları bu konuda uyarmak için yazılmıştır.

* Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Öğretim Üyesi, rgulendam@hotmail.com

** International Burch University, Oriental Philology, Saraybosna, Bosna-Hersek, Doktora öğrencisi zbevedesin@hotmail.com

¹ Fatma Aliye, *Udî*, İkdam Matbaası, Dersaadet, 1315.

² Anne Brontë, *Şatodaki Kadın*, (Çev.: Gönül Suveren), Güven Yayınevi, İstanbul, 1968.

Fatma Aliye ve Anne Brontë, sanki romanlarını özellikle genç kızları evlenirken acele ve ihtiyatsız bir şekilde karar vermemeleri konusunda uyarmak ya da kadın kahramanı vasıtasıyla düşüncesiz bir kızı aşktan korumak için yazmışlardır. Kitapta öne sürülen ahlâkî ders, içkinin ya da edepsizliğin kötülüklerini göstermek değil; aslında genç kadınların, en temel tutkularını dahi kontrol edemeyen adamlardan uzak durmalarını sağlamaktır.

Aile, ahlâk, din gibi olgular; toplumun ana yapısını oluşturan, bireyi topluma, toplumu bireye bağlayan, insanlığın fiziksel ve sosyo-kültürel açıdan devamı için gerekli yapılarıdır. Bireyin toplum için mücadele etmesini sağlayan da, bu olgulardır. Kadın, toplumun kendisine biçtiği rol ve belki de yaratılışı itibarıyla, toplumun en küçük yapısını oluşturan aile kurumuna erkekten daha çok bağlıdır. Kadın, toplumsal değerlerin içinde ve bu değerlere daha çok sahip çıkması gereken, hatta bu değerleri simgeleştiren bir varlık olarak algılanır. Ahlâk, toplumun iyiyi ve güzeli ayırt ettiği, iyilik ve güzellik adına birtakım davranışlarda bulunduğu alan olarak “namus” ve “şeref” gibi kavramları da içinde barındırarak kadında gerçek anlamını bulan bir olgudur. Şeref, namus ve iyilik her insanda bulunması gereken hasletlerdir; ancak, bunların kadında “daha çok bulunması” gerektiği düşünülür. Din, ahlâkın içerdiği hükümleri kutsallık derecesine çıkarır ve toplumun genelinde, kutsal olan karşısında kadının durumunun erkeğinkinden daha hassas olduğu yönünde bir algı söz konusudur.³

Aşk ilişkileri ve evlilik meselesi, insan hayatının temel meselelerinden biridir. Bu meseleyi kavrayabilmemiz için onu, hayatın diğer bütün meseleleriyle ilintili olarak irdelememiz gerekir. Adler'e göre hayat, karşımıza üç büyük görev kompleksi çıkarır; geleceğimiz ve mutluluğumuz bunların çözülmesine bağlıdır. Bunlar; toplumsal görev, meslekî görev, aşk ve evlilik.⁴ İncelediğimiz romanların başkahramanları olan Helen ve Bedia'nın aşk ve evlilik konularında yanlıya düştükleri ve bunun neticesinde evlilikle ilgili çok ciddi sorunlarla baş etmek zorunda kaldıklarına şahit oluruz. Fakat bu durum, onların hayatı öğrenmeleri açısından bir eğitim sürecini de kapsar.

Romanlarda evlilik konusu içerisinde, aşk ilişkileri dışında işlenen başka bir konu, genç kızların evlenmeden önce eş seçerken çok dikkatli olmalarıdır. Anne Brontë ve Fatma Aliye, romanlarını birer eğitici araç olarak kullanarak gençlerin evlenecekleri kişileri nasıl seçmeleri gerektiğine dair fikir vermeye çalışırlar. Ayrıca bu yönde yapılacak hataların nelere mâl olabileceğine de değinirler. Fatma Aliye, *Udi* romanında, görücü usulü evlilikleri onaylamadığını îmâ ederken bunun yanında ebeveynlerin gençlere eş seçiminde yol gösterici olması gerektiğine de değinir.

Her iki yazarın da, edebiyata müdahaleci bir tavrı vardır. Bu nedenle yazarlar, kadın karakterlerinin mükemmel olmasına dikkat etmişlerdir. Seçilen karakterler topluma örnek olması için mükemmelleştirilmişlerdir. Kibir ve gurur gibi kötü sıfatlar taşımazlar. Zaten müspet ahlâkî hasletlere sahip bir karakterin ahlâksız davranması da düşünülemez. Diğer taraftan romanlarda, yoldan çıkan insanların başına gelebilecekler de okuyucuya gösterilmek istenir.

Udi romanının ideal kadın kahramanı Bedia, *Şatodaki Kadın*'inki ise, Helen'dir. Evlenme çağına gelen bu iki genç kızın, tâlipleri olur. Bedia ve Helen'e tâlip olan iki adam da, kızlara göre yaşça oldukça büyüktürler ve neredeyse babaları yaşındadırlar.

³ Recai Özcan, *Türk Romanında Aşk*, Kitabevi, İstanbul, 2012, s. 379.

⁴ Alfred Adler, *Cinsiyetler Arasında İşbirliği*, (Çev.: Selçuk Sevi), Payel Yayınları, İstanbul, 1999, s. 114.

Bu adamlar, romanlarda zengin, iyi ve ahlâklı olarak tanıtılır. Aileler de, kızlarının bu adamlarla evlenmelerini arzu ederler. Ailelerin bu adamları uygun birer eş olarak görmelerinde başka bir neden daha vardır; o da, geleneği içselleştirmiş olmalarıdır. Zira “Yaşlı birinin toplum ile kavgalı olması pek vaki değildir romanlarda. Yaşlı olan, toplumsal kurumlar tarafından zaten kontrol altına alınmıştır ve bu kurumlarla problem yaşamamaktadır.”⁵ Fakat aileleri tarafından tercih edilen bu iki adam, “hayalhâne”lerine zıt olduğundan Bedia ve Helen tarafından hiç düşünülmeden reddedilirler.

Bedia’nın altmış yaşlarındaki tâlibi, zengin bir tüccardır. Bedia’nın annesi ve ağabeyinin gönlü bu adamdan yanadır. Çünkü bu adamın servetinin Bedia’ya hoşça vakit geçireceği düşüncesindedirler. Diğer taraftan zengin olmasının yanı sıra iyi de bir adamdır. Durumu Bedia’ya açtıklarında, Bedia’nın cevabı olumsuz olur. Bunu hiç ama hiç hatırına getirmedikini söyleyen Bedia, ağabeyi Şemî’ye: “Altmış yaşında poturlu, sâleteli bir zevc hiçbir vakitte benim zihnime gelmemiş, hayalbâneme girmemiş idi.”⁶ demek sûretiyle bu tâlibine dâir düşüncesini açıkça söyler.

Şemî, taliplisinin elli bin lira sermayesi olduğunu ve insanın biraz da rahatını düşünmesi gerektiğini söylese de, Bedia, “İzdivac hususunda edeceğim rahatın, bulunacağım bahtiyarlığın para ile olacağını!” (s. 84) hiç düşünmediğini ifade eder.

Ağabeyi, Bedia’ya dünyanın “kaç bucak olduğunu” (dünyanın gerçeklerini, R.G.-Z.B.) daha bilmediğini, tâlibinin zengin olmakla birlikte iyi bir adam olduğunu söyler; ama Bedia’nın bunları dinleyecek ve düşünecek bir yaşam deneyimi yoktur. Onun ağabeyine cevabı kesin ve biraz da âsicedir: “O bucakların biri eğer bu tacir efendinin saadet-i izdivacı ise, bana lüzumu yok!” (s. 84) Bu cevabı üzerine Şemî, kardeşinin üzerine daha fazla gitmez ve böyle şeylerde mutlaka onun da rızasının olması lazım geldiğini söyleyerek konuyu kapatır. Nihayetinde Bedia, çok toy ve gençtir. Bedia’nın bu konuda idealist veya duygusal davranması, mazur görülebilir. Diğer taraftan olay, bir genç kızın evliliğe karar verirken her zaman dikkatli olamayacağını da gösterir; bu da romanda bir ikaz olarak yerini alır.

Helen’e de, evlilik için tıpkı Bedia’ya teklif edilen ticaret erbabı adam gibi bir adam önerilir. Bu adam, Bedia’ya teklif edilen adamla hemen hemen aynı yaşlardadır ve büyük bir sermayeye de sahiptir. Bedia, adamın yaşı, işi ve sermayesi dışında bir bilgi sahibi olmadığı gibi onu görmemiştir de. Helen, kendisine tâlib olan kişiyle görüşürdüğü gibi üstelik o kişi, aile dostlarından biridir. Fakat Helen, bu adamı evlenebileceği biri olarak düşünmediği için teyzesine onu hiçbir zaman sevemeyeceğini ifade eder. Helen, teyzesine, onu neden sevemeyeceğini şöyle açıklar ve bu açıklama Bedia’nın sözleri ile uygunluk gösterir:

Bir kere, benden en aşağı kırk beş yaş büyük. Ben henüz on sekizindeyim. Sonra, son derece dar kafalı bir insan. Üstelik zevkleri, düşünceleri benimkilerle taban tabana zıt. Görünüşünün, kılığının, sesinin, hareketlerinin sinirime dokunduğunu da unutmuyalım. Ona karşı yenemediğim bir soğukluk duyuyorum.⁷

⁵ Recai Özcan, *a.g.e.*, s. 260.

⁶ Fatma Aliye, *Udî*, s. 83.

⁷ Anne Brontë, *Şatodaki Kadın*, s. 116.

Helen, Mr. Boarham adlı bu yaşlı adamı reddetmekte o kadar kararlıdır ki bunu hemen yapıp kurtulmak ister. Onunla asla evlenemeyeceğini kesin ve kararlı sözlerle ifade eden Helen, tâlibini, tıpkı Bedia gibi, hiç düşünmeden reddeder:

Onunla evlenmektense tek başıma yaşamayı, ibtiyarlamayı, ölmeyi tercih ederim. Bunu da kendisine söyleyip bu işe son vermek lazım artık. Onun için hemen aşağıya inmeliyim. (s. 116).

Genç; toplumun gelenekçi ve müdahaleci yapısına göre cahil, ne yaptığını bilmeyen, yaptıklarının sonuçlarını öngöremeyen ve kısacası devamlı gözaltında tutulması gereken biridir. Toplumsal olanın kendine özgü bir yolu vardır ve genç, zamanında yapılması gereken birtakım müdahalelerle yola getirilmelidir.⁸ Bu yüzden, Bedia ve Helen'e ilk başta uygun görülen tâlipler, yaşlı kimselerden seçilmiştir. Bu kimseler, gelenekle yoğrulduklarından ailelere güven duygusu verirler. Helen ve Bedia da genç kimseler olduklarından geleneğin bu önerisine şiddetle karşı çıkarlar. Zaten Helen'in de, gelenekle ilgili sıkıntıları vardır.

Romanlarda evlenmeden evvel genç kızların dikkate alması gerekli hususlardan birisi, duygu-akıl çatışmasıyla ilgilidir. Bu yöndeki uyarı, özellikle bir genç kızın, evlenmeden önce duygularından ziyade aklıyla hareket etmesi gerektiği yönündedir. Sonuç olarak genç kızlara sadece duygularının peşinden koşmaması öğütlenir. Aslında Helen ve Bedia'nın maddî durumu oldukça iyidir ve maddî hırsları da yoktur. Dolayısıyla maddî bir hırs peşinde koşma, onlar için hiçbir zaman söz konusu olmaz. Helen ve Bedia, yaşlı tâliplerini reddedişlerinde mantıklarıyla hareket ederken genç ve yakışıklı tâliplerine karar verirken ise aynı mantığı sürdüremezler.

Kocası olacak Arthur Huntingdon'ın ahlâksızlıklarına iftira gözüyle bakması ve hatalarını düzeltebileceği düşüncesi, Helen'in büyük bir yanılgısı olarak göze çarpar. Helen, teyzesine göre prensip sahibi olmayan Arthur Huntingdon'ı sevgisi ve takdiriyle iyi bir şekilde yönlendirebileceğini iddia eder. Teyzesinin, onun prensip sahibi olup olmadığını sorması üzerine Helen'le aralarında şu konuşma geçer:

-Belki tam mânâsıyla değil. Bunun sebebi bu hususu düşünmemesi. Biri ona nasihat eder, neyin iyi, neyin kötü olduğunu anlatırsa...

-Kısa zamanda prensip sahibi olur, sanıyorsun öyle mi? Ona bocalık etmeye de başırsın... Ama, yavrum, o senden en aşağı on yaş büyük. Ahlâk meselelerini sen ondan daha iyi nasıl bilirsin? (s. 123).

Bu soru üzerine Helen, teyzesinin ve eniştesinin kendisine bu hususta mükemmel örnek olduklarını, onlar sayesinde bu meseleleri çok iyi öğrendiğini belirttikten sonra, Huntingdon'ın eline böyle fırsatlar geçmemiş olduğuna emin konuşur. Onun ateşli ve neşeli bir insan olduğunu fakat fazla düşünceli olmadığını söyleyen Helen'e karşı teyzesi, Huntingdon'ın hem akılsız hem de prensip sahibi olmayan bir erkek olduğunu ifade eder. Helen, aklını ve prensiplerini onun emrine vermeye hazır olduğunu belirtir. Teyzesinin,

⁸ Recai Özcan, *a.g.e.*, s. 260.

Bu küstahlık, Helen! İkinize birden yetecek kadar aklın olduğunu mu sanıyorsun? Üstelik, o neşeli, düşüncesiz sefihin kendisini bir genç kızın idare etmesine razı olacağına mı inanıyorsun? (s. 124)

sözleri üzerine Helen, ona tesir edip onun hata yapmasına engel olabileceğini savunurken onu, kötü arkadaşlarından da kurtaracağını iddia ederek kendi saadetini seve seve feda edebileceğini söyler. Fakat teyzesi, buna şiddetle karşı çıkarak onu uyarır:

Helen, Helen, Helen! Öyle bir insanla kaderini birleştirmenin ne büyük bir felâket olduğunu bilmiyorsun. Haberin yok bundan! (s. 125).

Udî'nin başkahramanı Bedia; aşkı, babasından farklı ağabeyinden farklı öğrenir. Evlenme ile ilgili durumu söz konusu olana kadar Bedia, sadece aşk hakkında duydukları ile yetinmek durumunda kalmıştır. Bunda babasının, kızını yanlış yönlendirmesinin etkisi de vardır. Zira babası, onun, aşk ve sevdanın adını bile işitmesini arzu etmemiştir. Hatta Bedia gibi hassas bir kızın birini beğenmesi, birini sevebilmesi düşüncesi bile babasını korkudan titretmeye yeter. Fakat babasının kızına karşı tutumundaki büyük hata, Mâil'de ortaya çıkacaktır. İki yıldır Bedia'ya tâlip olan bu yüzbaşının sadece annesi vardır. Babasının rahatsızlığı nedeniyle de Bedia'nın evlenmesi konusunda acele edilmektedir. İşte bu sıralarda bu yüzbaşının annesi, yine Bedialara gelmeye başlar. Mâil'i, Bedia'ya gösterirler. Mâil, çoğu zaman, Nazmi Bey'in evinin karşısındaki dükkândan bir şey alıyormuş gibi yaparak Bedia'ya kendini gösterir. Mâil; “*şık, süslü, genç ve pek yakışıklı bir genç*” olduğundan Bedia, kendisine koca olmak üzere zihninden geçirdiği hayallere onu uygun bulur. Aylarca onu birçok kez gören Bedia'nın kalbinde Mâil yer etmeye başlar.

Bedia, altmışlık tüccarı kendisine teklif ettiği hâlde Şemî'nin bu genç, yakışıklı ve şık tâlibinden niçin kendisine bahsetmediğine şaşır. Diğer taraftan Bedia'nın annesi, kızını bir an önce gelin etmek istediğinden artık Mâil'in annesinin sözlerine kanmaya başlamıştır. Bedia'nın babası, hastalığından dolayı onay verecek dirayette olmadığı için bu onay, kızın annesine ve ağabeyine kalmıştır. Bedia'nın ağabeyi Şemî, buna şiddetle karşı olmasına ve kızkardeşinin bu genç subayla evlenmesine izin vermek istememesine rağmen artık annesi, onun muhalefetine bakmayıp evlilik kararını verir. Mâil, iç güveyisi gelecektir. Şemî'nin, rızasının olmadığını belirtmesine ve hatta bu konuda baskı yapmasına rağmen Bedia'nın en son, “*Senin tacirinden iyi ya!*” (s. 85) demesi üzerine Şemî, artık bu işe dair söz söylemez.

Cevziyye'ye göre,
aşkı doğuran sebeplerin başında güzellik gelir. Sevgili, fizikî olarak güzel, aynı zamanda ahlâklı ve iyi huylu olursa aşk çekiciliği daha fazlalaşır. Bununla birlikte güzellik; yaratılıştaki uyum, denge ve düzgünlük olarak da açıklanmıştır.⁹

Gençler, aşka daha açıktırlar ve yıldırım aşklarının çağı, gençlik zamanlarıdır. İncelediğimiz romanlardaki Arthur Huntingdon ve Mâil, oldukça yakışıklı ve göz alıcı tiplerdir. Fakat bu güzellikte ön plana çıkan, fizikî güzelliktir. Helen ve Bedia, bu tâliplerini görür görmez beğenir ve onlara âşık olurlar. Âşık oldukları için de fiziksel ve

⁹ Recai Özcan, *a.g.e.*, s. 307.

ruhsal bütün yönleriyle onları hayallerinde belirginleştirerek mükemmelleştirirler. Oysa Mâil ve Huntingdon, Bedia ve Helen'in hayal ettikleri eş profiline daha ziyade fizikî özellikleriyle uygundurlar. *Udi*'de bu durum şöyle anlatılır:

Bedia'ya gösterdiler. Mâil; şık, süslü, genç ve pek yakışıklı bir delikanlı olduğundan Bedia, kendisine koca olmak üzere onu zihninden geçirdiği hayallere uygun buldu. (s. 45).

Huntingdon ile ilgili ilk tasvir, belki de bir erkeğin gözünden yapılmasının daha inandırıcı olacağı düşünüldüğünden, Gilbert Markham'dan gelir:

Genç, oldukça yakışıklı bir adamın portresiydi bu. [...] Genç adamın mavi gözlerinde müthiş bir muziplik, bir neşe vardı. İnsan onun karpıvermesini bekliyordu âdeta. Biraz haddinden fazla dolgun olan dudakları gülmeye hazırdu. Pembe yanaklarını kırmızımtırak yan sakalları çerçeveliyordu, gümr, parlak, kumral, kıvrık saçları alına dökülmekteydi. Genç adamın zekâsından çok yakışıklılığı ile övündüğü belliydi. Belki bu hususta haklıydı da. Yalnız, bakışlarından hiç de aptal olmadığı da anlaşılıyordu. (s. 42).

Huntingdon'la tanışmasından hemen önce Helen'in teyzesi, genç kızı bazı tehlikelere karşı uyarır:

Bir genç sana evlenme teklifinde bulunmadan önce onunla evlenmeye karar vermemeli, bunu düşünmemelisin. Çünkü genç bir kızın sevgisi büyük güçlüklerle kazanılmalıdır. Genç bir adamın ısrarları yüzünden insan kalbini kendisi pek farkına bile varmadan kaptırır. (s. 110).

Ellerini tutup ona evlilik teklifinde bulunana kadar, bir kız için, kendisine tâlip olan bir erkeğe hissettiği sevgiyi onun bilmesine izin vermek, politik olmadığı gibi ahlâkî de değildir.¹⁰ Eğer genç kız, dikkatli davranmazsa, mantığının sesini dinlemezse, önceden tahayyül ettiği erkekle taban tabana zıt bir gençle evlenme hatasına düşebilir (s. 110). Helen'in teyzesi, Arthur Huntingdon'ı şöyle tanımlar: *"Prensip sahibi olmamak, gençlere musallat, her türlü ablâksızlığa mütemayil..."* (s. 113). Helen'in teyzesi, Huntingdon'ın etrafındaki arkadaşlarını da bu gruptan görür ve Helen'in gözünü açmak için elinden geleni yapar. O, bu noktada çok iyi bir yol göstericidir:

Arkadaşların dediği insanlar, birtakım ablâksız, genç sefibler. Onların bütün zevki kötülük, ablâksızlıklar içinde yuvarlanmak, mahva giden yolda birbirleriyle yarış etmek." Ayrıca, "Onların hepsi ikiyüzlü oynayabilirler." der teyzesi; özellikle de "hataya düşmüş, düşkün bir kadını istediklerinde! (s. 125).

Huntingdon ve Mâil'in isimleri de, yazarlar tarafından bilinçli olarak seçilmiş; bir karakter-isim temsili (isim sembolizasyonu) yapılmıştır: Huntingdon; "avlayan, avcı, birçok yerde yaşayan" anlamına gelirken Mâil ise; "meyilli, eğri, düşkün" anlamlarına gelmektedir. Bu da, romanın en başında Mâil ve Huntingdon'ın kişiliği hakkında

¹⁰ Ian Watt, *The Rise of the Novel*, Penguin Edition, Harmondsworth, 1963, s. 174.

okuyucuya bir fikir verir. Bu durumda kadın da, erkeğin avı ve meylettığı nesne olarak yorumlanabilir. Zira ataerkil toplumda kadın, “pasif-nesne” konumundadır.

Helen, teyzesi tarafından başka bir konuda da uyarılır. O da, evlenmek için bir erkeğin sadece dış güzelliğinin dikkate alınmaması gerektiğidir: “*Bay Huntingdon’ın yakışıklılığını göz önüne almamak lazım, çünkü güzellik bir erkek için meziyet değildir, evlilikteki saadeti de arttırmaç.*” (s. 116). Helen’in yanılığısı, Huntingdon’ın görünüşüdür ve neredeyse onu görür görmez âşık olur. Diğer taraftan onun hatalarını düzeltebileceği yanılığısına da kapılmıştır. Helen’in, Huntingdon’ı tarifi, ondan ne kadar etkilendiğini göstermesi açısından dikkat çekicidir: “*Bay Huntingdon’ın tatlı sesi, yakışıklılığı, zarif hareketleri, o tarif edilmeyecek cazibesiydi.*” (s. 120). Zeki ve güzel bir kadın olan Helen’in, on sekiz yaşındayken o hayata dair hiç tecrübesi olmadan aldığı karar, ona kötü bir evliliğin kapılarını açar. Bunda Huntingdon’ın yakışıklılığı ve câzibesi çok büyük bir rol oynar. Helen, onun yakışıklılığına, herkesten farklı rahatlığına ve özgüvenine hayran olur. Helen’in teyzesi ise, Huntingdon’ı Helen’e lâıyk biri olarak görmez ve onu bu konuda uyarır: “*Kalbini, sana layık olmayan birinin çalmaması için öğütte bulunmuştum, insanın mantığının sesini duymayacağını söylemişim.*” (s. 120).

Bedia’nın ağabeyi Şemî de, kız kardeşine iki yıldır tâlip olmasına rağmen Mâil’i, uygun bulmadığı için ona göstermek istememiştir. Daha sonra ısrarlar üzerine Mâil’den bahseden Şemî, Bedia’ya Mâil’i uygun bir eş olarak görmediğini şu sözlerle ifade eder: “*Bu âna kadar bekletilmesi bunun için mi idi? Benim buna hiç aklım yatmıyor.*” (s. 87). Şemî, kardeşini bu adama vermeye kendisinin rıza göstermediğini, ama annesinin vermesi hâlinde kendisinin bir şey yapamayacağını belirtir.

Bari sen razı olma!” diyerek Bedia’nın da kendisiyle aynı fikirde olduğunu sanmaktadır: “Muvâfık bir şey zuburunda memnunen rıza gösteririm ama valide beni dinlemeç de verirse ne diyebilirim?[...] Şurasını senin kulağına koymak isterim ki, beni dinlemeçlerse, bari sen razı olma!” (s. 87).

Bedia’nın, Mâil’i zengin ve dürüst fakat yaşlı bir adamla kıyas etmesi gibi Helen’in de Huntingdon’ı Bay Boarham’la kıyaslaması istendiğinde ikisinin de cevabı birbirine çok benzer. İkisi de, dış görünüşlerini beğenmedikleri bu tâliplerini düşünmeden reddeder.

Helen, Arthur Huntingdon’a âşık olduğunda henüz 18’indedir; Bedia ise, Mâil’e âşık olduğunda 22’sindedir. Bu, onların ergenlik yaşına geldiklerinde aşka hazır olduklarını gösterir. Erkekler ise, daha büyüktür; Huntingdon, 30’larının başındadır. Mâil’in yaşı hakkında ise romanda bir bilgiye rastlamayız; ancak, subay oluşundan Mâil’in de Huntingdon’la aynı yaşlarda olduğunu düşünebiliriz.

Âşık olan tarafların doğasında, çoğunlukla, sevdiğini mükemmelleştirme ve onun eksiklerini görmeme veya görmezden gelme eğilimi vardır. Kadın, erkeğin kusurlarını görmesine rağmen yine de onu sevebilir. Nitekim Helen’in, günlüğünde Huntingdon’ın günahkâr oluşuna rağmen onu sevdiğini söylemesi, bunun göstergesidir: “*Günablarından nefret etsem bile, o günahkârı seviyorum. Şüpheleriniz doğrusya, o zaman onu kurtarmak en büyük ödevim olacaktır.*” (s. 124). Helen, Huntingdon’daki kusurları görmesine rağmen yine de ona âşık olur ve onunla evlenmek ister. Helen, Huntingdon’ın ahlâkî zayıflıklarını anlatan teyzesini dinlemez ve Huntingdon’ı sevdiğini söyleyerek onu kurtarmanın kendisi için büyük bir ödev olacağını varsayar:

"Kendisine tesir edip, hata yapmasına engel olabilirim. Öyle asil bir insanı mahvolmaktan kurtarmaya çalışmak hayatımın tek gayesi olabilir." (s. 124). Huntingdon'un, teyzesinin düşündüğünün aksine iyi bir insan olduğuna inanan Helen, bütün meselenin onun iyiliğinin geliştirilmesi olduğunu söyler ve hatta Tanrı'nın kendisini sırf bunun için yaratmış olduğundan emin görünür: "O aslında çok iyi bir insan. Bütün mesele bu iyiliğini geliştirmekte. Bazan Tanrı'nın beni sırf bunun için yaratmış olduğuna inanıyorum." (s. 126).

Diğer taraftan, Helen'in güzel olan birinin ahlaksız olamayacağını söylemesi; onun hayat tecrübesinin neredeyse hiç olmadığını göstermesi açısından dikkat çekicidir. Çünkü 19. yüzyıl romanlarında genellikle iyi karakterlerin güzel veya yakışıklı ve kötü karakterlerin de çirkin çizilmesine rağmen "Güzel olan, ahlâklı; ahlâklı olan, güzeldir." diye bir kural söz konusu değildir. Helen'in aksine hayatı bilen bir insan olarak teyzesi, onu bu konuda uyarılmış; bir erkekte ne aranması gerektiğini açıkça belirtmiştir. Şemî de, kendisinden on dört yaş küçük olan kız kardeşi Bedia'ya karşı aynı görevi yerine getirmiştir. Bedia'nın etrafında ağabeyi haricinde onu uyaracak, ona yol gösterecek bir başka kişi bulunmazken Helen'in etrafındaki diğer kişilerin de onu bu konuda uyardıklarına şahit oluruz. Helen'in dadısı Rachel da, Helen'i uyarır: "Fakat ben sizin yerinizde olsam, Bayan Helen, evlenmeden önce bir hayli düşünürdüm. Bir genç kız evlenirken çok dikkatli davranmalıdır." (s. 160). Ancak *Şatodaki Kadın*, gençliğin vermiş olduğu bir âsîlik ve cesaretle -ki yazarın bakış açısından genç bir kız, hiçbir zaman çok dikkatli olamaz- bu evliliğe karar verir.

Bedia, gelin olduğu için mutlu ve sevinçlidir. Mâil'i beğenerek evlenmiştir. Bir sene boyunca mesut günler geçirirler. Evliliğinin ikinci senesinde babası vefat eder. Diğer taraftan başka bir kazaya kaymakam olarak atanan ağabeyi Şemî, giderken Bedia'ya, ne zaman ihtiyacı olursa kendisine yardımcı olacağını, evinin ve malının kendisinin olduğunu, tek arzusunun kendisini bahtiyar görmek ve memnun etmek olduğunu söyler. Bedia'ya, bu sözler pek uygunsuzmuş gibi gelse de, ağabeyinin şüpheli bakışları kendisinin hâliinden ve istikbâlinden endişeli olduğunu gösterir. Fakat Bedia'nın o yönden hiçbir şüphesi yoktur. Şemî gittikten sonra Mâil ile yine bir süre hoşça vakit geçirirler. Bir müddet sonra da annesini kaybeder. Bundan sonra, Mâil'in saklamış olduğu niyetleri ve huysuzlukları artık teker teker gün yüzüne çıkmaya başlayacaktır. Mâil, ilk önce, bacanağı ile oturmak istemeyip başlı başına bir ev sahibi olmak isteğini ortaya koyar. Çünkü Bedia'yı ablasının yanından ayırmak istemektedir. Ayrı eve çıkma isteğinde o kadar ısrar eder ki, artık sızlanmalarına karşı konulamaz ve Bedia, iki cariyesi ile ayrı bir eve çıkarılır. Dolayısıyla, Mâil'in gerçek kimliği ile henüz tanışmaya başlayan Bedia'nın saadeti fazla sürmez.

Geceleri pek geç vakitlerde eve zilzurna sarhoş gelen Mâil, artık çoğu gece de eve gelmez olur. Bedia, sabaha kadar gözyaşları içinde uykusuz kalır. Hazır para çabuk erimekte; zira Mâil'in şıklığına ve evin idaresine harcanan para epeyce bir meblağ tutmaktadır. Kocasının evine olan bağlılığının günden güne azalması, Bedia'ya o kadar ağır gelmektedir ki para meselesini bunun yanında önemsiz bulup o konuya pek de kafa yoramaz. Akli fikri hep kocasıyla meşguldür. Akşamları niçin evine gelmediğini, gecelerini nerelerde geçirdiğini anlamaya çalışır. Bu hususu kocasına sorunca Mâil; o gece filan ahabında, ertesi gece şurada, filan gece burada cevaplarıyla geçiştirir. Zaten eve geldiği zamanlarda sarhoşluktan pek de laf anlayacak hâlde değildir. Bedia, evliliğinde mutsuzdur; mutsuzluğunda da tek tesellisi udu olur: "Yalnızlıkta, sükkûnette, bir mezarı andıran odasında, yatağında tek tesellisi udu idi." (s. 92-93).

Bedia, aşkında melankoliktir. Aşkının asıl amacı olan sevdiği adamla vuslat hâlini yaşayamadığı için büyük bir yalnızlık içindedir. Kendisi ve sevgilisinin hayali dışında bütün varlık, onun için anlamsızlaşmıştır. Hayatının bir döneminde mutluluk dışında başka bir şey tatmayan genç kadının, evlendikten sonraki hayatına hâkim olan duygu, hüzündür. Kocasının ihanetine rağmen iki sene boyunca onun evine dönmesini bekleyen Bedia, çok acı çeker; çünkü onu hâlâ sevmektedir. İhanetini karısının yüzüne söyleme cüretini gösteren Mâil'i, artık gururunu kurtarmak için terk ettiğinde bile Bedia, onu çok sevmektedir.

Bana bu kadar hicranı, bu kadar hıyaneti ile beraber yine sevmiş olduğum o adamın muhabbetine beni karşı durduran mesele, onun benim yanımda başka bir kadını sevdiğini söylemesi, o başkasına olan aşkı u sevdasını anlatması oldu. Oooh! Bu hakaret bir kadın için unutulması mümkün olmayan şeylerdendir. Sevmekte olduğumu görüyordum. O hâlde gönümden öğrendim. Böyle gönü ben de ezirim dedim. (s. 178).

Bedia, kendini idare etmekten âciz olan bu erkeğe kendini teslim ederek tüm kontrolü onun eline vermenin ne kadar tehlikeli bir şey olduğunu fark eder. Ağabeyi onu karşıladığında Bedia, aşkının acısından ve üzüntüsünden kendinden geçmiştir. Böyle bir adamı sevmeye devam ettiği için de kendinden de öğrenen Bedia, ağabeyine bunu söyleyememektedir. Kocasına aşkını dile getiremeyen Bedia'da melankolik bir mizaç da oluşur. Mâil'den uzunca bir süre ayrı kalan Bedia'nın ona olan aşkı da kara sevdaya dönüşmüştür. Edebî eserlerde melankolik âşıkların sonu ise genellikle ölümdür. Gerçekten de, romanın sonunda Bedia, veremden ölür.

Böylece Fatma Aliye, *Udî* romanında, Tanzimat döneminde eleştirilen görücü usûlü evlilikleri onaylamadığını îmâ ederken aynı zamanda ebeveynlerin, gençlere eş seçiminde yol gösterici olması gerektiğine de değinir. Helen'in annesi konumundaki teyzesi ile dadısı Rachel, Helen'e yol göstermiş olmalarına rağmen Helen'in tecrübesizliğine ve dik kafalılığına söz geçirememişlerdir. Diğer taraftan Bedia'nın annesi ise, kızına bu konuda kılavuz olamadığı gibi onu cahilâne bir şekilde sonu trajediye çıkacak olan bir yola sürükler. Bedia'nın annesini, romanda, daha ziyade kızını yanlış yönlendirmesiyle tanırız. Kızına iyi bir "eş modeli" olamadığı gibi iyi bir yol gösterici de olamamıştır. Tanzimat romancıları için sosyal hayattaki yanlışları, değişimleri, yenilikleri anlatmanın ve uyarılarda bulunmanın neredeyse tek imkânı ailedir. Oysa Bedia'nın annesi, kızına bir öngörü ve ikazda bulunamadığı gibi ona mahva giden yolda kılavuzluk etmiştir. Diğer taraftan Bedia'nın annesini kızının eğitiminde ve sosyal ilişkilerinde de aktif olarak görmeyiz. Maalesef Bedia'nın babası da, onu topluma hazırlayamamıştır. Annesi gibi babası da bu konuda pasiftir. Toplumdaki tehlikelere karşı Bedia'ya, gerçek hayatı öğretmeye çalışan ve yol gösteren bir tek kişi vardır: Ağabeyi Şemî. Bedia'nın mürüvveti için annesi ile ağabeyi arasında bir çatışma/anlaşmazlık görülür. Her ne kadar Bedia'nın Mâil ile evlenmesine karar verip uygulatan kişi annesi imiş görünse de gerçekte Bedia'nın annesi, Mâil'in annesinin ve akrabalarının sözüne kanarak bu kararı almıştır; dolayısıyla o, pasif bir kadındır. Bu tarz anneler; eğitimsiz ve iradesiz kişilikleri ile Tanzimat romanlarında sık görülürler. Ailede eşine ve çocuklarına karşı irade beyan edemeyen bu kadınlar, toplumsal düzeyde de ikinci plandadır. Bedia'nın pasif annesi, kızını Mâil'le evlendirme konusunda attığı adımda tek başına değildir. Ona bu fikri aşılaman, iki yıldır ısrarla

Bedia'yı oğluna isteyen Mâil'in annesinin bitmez tükenmez ısrarları ve onun akrabalarının Mâil'i öve öve bitiremeyişleridir. Sonunda Bedia'nın annesi, bu sözlere kanarak kızını Mâil'e vermeye razı olur.

Evlilik gibi hayatî önem taşıyan bir olayın aceleye getirilmesi de, ailelerin büyük yanlışlarından biri olarak *Udî* romanındaki yerini alır. Bedia'nın babası Nazmi Bey'in sağlığının ciddiyeti arttıkça kızının mürüvvetini görmesi için acele edilmeye başlanır. Aceleye getirilen bir evlilikte taraflar birbirini yeterince tanıyamayacakları gibi kişilerin araştırılması da sağlıklı olmayacaktır. Nitekim Mâil'in ailesi ve kişiliği hakkında güvenilir kaynaklara ulaşılamaz. Ailesi ve akrabaları Mâil'i öve öve bitiremezler. Oysa işin aslı, bize Helen'in teyzesi tarafından şu şekilde izah edilir:

*Bir erkeğin karakteri kendisini pek seven kız kardeşinin laflarından anlaşılmaz.
Gençlerin çoğu kusurlarını kız kardeşlerinden, annelerinden saklamasını pek iyi bilirle.
(s. 142).*

Bedia'nın kendi hayatı ile ilgili bu önemli kararı kendisinin verdiğini görüyoruz. Ona bu imkân; babası, ağabeyi ve annesi tarafından verilir. Fakat dikkatimizi çeken bir husus var ki, o da, Bedia'nın hayat konusundaki tecrübesizliğidir. Bedia, anne ve babası tarafından topluma kazandırılmış ve toplumu tanıyan bir birey olmaktan uzaktır. Kadının yerinin ev olduğunu dayatan ataerkil algı, kadını dış dünyaya ve onun tehlikelerine karşı savunmasız bırakmıştır. Her ne kadar Bedia, Mâil'le evlenmeyi kendisi seçmiş gibi görünse de bunda Helen'de olduğu gibi bilinçli bir tercih söz konusu değildir. Dolayısıyla, seçme özgürlüğü verilmiş ama donanımsızlıktan dolayı bu seçimde isabetsizlik yaşanmıştır.

Evlilikte fiziksel, sosyal, kültürel ve ruhsal denkleğin olmadığı durumlarda ilişkilerin sağlıklı olmayacağı, yuvanın yıkılacağı veya yasak ilişkilerin ortaya çıkacağı gerçeği, *Eylül, Aşk-ı Memnû, Handan, Madam Bovary, Anna Karenina* ve *Vadideki Zambak* gibi Türk ve dünya edebiyatının önemli romanlarında sık sık ele alınan konulardandır. Evliliklerde mutlaka bir denge gözetilmelidir. Çiftlerin ortak bir dili (fiziksel ve ruhsal anlamda) ve kültürü olmalıdır. Bu ortak dil ve kültürü oluşturma, aldıkları benzer eğitimle mümkün olurken zevklerinin uygunluğu da gözetilmelidir. Eşler arasında düşünce ve hayat tarzları arasında da uyum olmalıdır. İncelediğimiz romanlardaki kadınlar, eğitim bakımından erkeklerle aynı düzeyde yüksek tahsil yapma imkânına sahip olmasalar da sanatı hem izleyen hem de icra eden kişiler olarak ön plana çıkarlar. *Şatodaki Kadın*'da Helen ile Huntingdon arasında kültürel ve zevke dayalı bir ortaklık söz konusu değildir. Helen, kitap okumayı sevdiği ve edebiyatla ilgilendiği gibi piyano çalar ve resim yapar. Huntingdon ise, bunların hiçbirini ile meşgul olmaz. Bütün düşündüğü, eğlenmektedir. Helen, vakit geçirmesini sağlamak için ona birtakım önerilerde bulursa da o, hiçbirini yapmaya yanaşmaz:

Ona araziyle, çiftliğiyle meşgul olmasını söyledim. Hiç olmazsa böylece yalnız eğlence düşünmekten kurtulmuş olur. Fakat o bu işlerden anlamadığını iddia ediyor. Biraz edebiyatla meşgul olsa, resim yapsa. Kendisine piyano öğretmeyi teklif ettim. Fakat o kadar tembel ki, yanaşmadı bile. (s. 178).

Huntingdon, evdeyken vaktini nasıl geçireceğini bilmez; içmek ve avlanmak dışında bir eğlencesi ve zevki yoktur. Bilhassa hava bozuk olduğunda ve evde kalmak zorunda kaldığında çok huysuzlanır: “Yine eskisi gibi canlı, düşüncesiz, şımarık bir çocuk kadar eğlendirilmesi güç, hele hava bozuk olup da eve kapandığı zaman...” (s. 178).

Diğer taraftan Helen, Huntingdon öldükten sonra Gilbert Markham’la evlenir. Helen’le Gilbert’in ortak yanları; ikisinin de edebiyattan hoşlanması, kitap okumaları ve musikiden zevk almalarıdır. Markham ve Helen, aralarında sınıf farkı olmasına rağmen kültürel, fikrî ve zevksel uyumları ile bir araya getirilir ve mutlulukları sağlanır. Helen ile aralarında zevk ve düşünce ortaklığı olan Gilbert Markham, Helen’le olan muhabbetlerini şu şekilde ifade eder:

Seçtiğimiz konuda her nasılsa fikirlerimiz birbirine uyuyordu. O kadar ateşle, o kadar derin, duygulu bir şekilde konuşuyordu ki... Üstelik, o gün bütün güzelliği de üstündeydi. Eve giderken hayran hayran onu düşünmekten kendimi alamadım. (s. 45).

Gilbert, Helen’in fizikî güzelliğinin yanında iç güzelliğini ve kabiliyetlerini de takdir etmektedir: “Belli etmek istemediğim halde şimdi tabloya büyük bir hayranlıkla, zevkle bakıyordum.” (s. 40-41). Gilbert, resim yapamaz; ancak, iyi bir resmi takdir edebilir. Hatta Helen’e resmi konusunda fikir bile verebilmektedir. Kendisi de, resim yapmak ister; özellikle de Helen’in resmini... Ancak, kabiliyeti yoktur:

Fakat aşağıda uzanan nefis manzaradan başımı çevirip kalemi tutan beyaz eline, ensesine dökülen buklelerine bakmaktan da kendimi alamıyordum. Şimdi diye düşünüyordum, elimde kalem, kâğıt olsaydı onunkinden daha da nefis bir tablo yapardım... bütün bu güzelliği kâğıda geçirebilme kabiliyetim olsaydı yani. (s. 57)

Helen’i çok beğenen Gilbert, onun davranış ve hareketlerini çok iyi gözlemleyip tahlil edebilmektedir. Resim yaparken Helen’i izleyen Gilbert, şunları gözlemler:

Helen Graham çıplak ağaçların çeşitli hallerini dikkatle, canlılıkla kâğıda geçiriyordu. [...] Yanında durarak o ince, narin parmakların kullandığı kalemin hareketlerini seyre koyuldum. Bir süre sonra kalem duraklamaya, titremeye, yanlış hatlar çizmeye başladı. Sonra birden bire durdu. (s. 46).

Gilbert, Helen’leyken çok şirin ve doğal bulduğu Eliza’yı aramadığını fark eder: “Hakikati söylemek lazım gelirse, Helen Graham’ın yanında olduğum zaman Eliza’yı aramıyordum.” (s. 55). Ayrıca Gilbert, Helen’le aynı mekânı paylaşmadığında kendini mutsuz hisseder:

O gider gitmez, ben artık eğlenemeyeceğim gibi bir duyguya kapıldım. Hâlbuki genç kadının eğlenceye fazla bir şey kattığı da yoktu.” (s. 56). Helen’le aynı ortamda bulunduğu zamansa âdeta bütün ruhu ve bedeniyle aydınlandığı hisseder: “Onun gelişi beni çok sevindirdi. O olmasaydı, herhalde partide sıkıntudan patlayacaktım. O gelir gelmez ev ışıklandı âdeta. (s. 56)

Helen'i çok iyi gözlemleyen Gilbert, zamanla onun ne tarz kitaplardan hoşlandığını anlayacak düzeye de erişir. Ona bir arkadaş olarak yaklaşması gerektiğini düşünerek bu sayede, onunla müzik, edebiyat, resim, felsefe ve teoloji üzerine konuşabilmektedir. Helen'e karşı oldukça şefkatlidir de. Onun üzülmemesi, mutlu olması ve rahatı için uğraşır: “Üşümüyorum, dedim. Sizin rahat etmenizi istiyorum.” (s. 84). Helen'in kötü günlerinde, kendisinin yanında olduğunu ona hissettirir. İnsanlara karşı önyargılı değildir ve Helen'e inancı tamdır: “Birtakım iğrenç yalanlar duydum. Fakat onlara sadece budalalar inanır. Onun için, üzülme, Helen.” (s. 87). Gilbert, Helen'e o kadar inanmaktadır ki onun hakkındaki dedikoduların tam ayyuka çıktığı zamanda ona evlenme teklifinde bulunur. Ayrıca onu sevmeye lâyık kadınların en üstünü olarak görür:

Onun zekâ, dürüstlük ve ahlâk bakımından kendisine iftira edenlerin bepsinden üstün olduğunu bilmiyor muydum? O gördüğüm hattâ tabayyül ettiğim kadınların en asili, en güzeli, en sevmeye lâyık olanı değil miydi? (s. 69).

Hazel Mews ve Juliet McMaster de, Helen ve Gilbert'in denklğine dikkat çekerler. McMaster, bir erkek ve bir kadın arasındaki karşılıklı uyum ve denkliklerden biri de inançtır, der.¹¹ Helen'in ikinci kocası olan Gilbert Markham, ilk kocası Huntingdon kadar yakışıklı değildir; ancak, ahlâk ve dürüstlük bakımlarından Huntingdon ve arkadaşlarından oldukça üstündür. Helen, onunla evliliğinde mutluluğu yakalar. Dolayısıyla yazar, Helen'in şahsında, genç kızlara öğüt olarak mutlu olmanın formülünü bize bu şekilde sunar.

Evlenecek gençlerin birbirine denk olması gerektiği, Fatma Aliye'nin *Udt* romanında da hayatî bir öneri olarak karşımızda durmaktadır. Zira Mâil, sefih ve zevksiz bir mizaca sahiptir ve aynı zamanda ahlâksızdır. Buna karşılık Bedia; Helen gibi iyi huylu, mütevazı, öğrenmeye meraklı, ruhî olarak oldukça nazık, musikîşinas, zevkli ve iffetlidir. Kocası ile bazı geceler birlikte saz çalan Bedia, uda çok bağımlıdır. Bedia'nın ustasından ders alan Mâil de, epeyce ud çalar; lâkin Mâil'in sevdiği havalar, işret havalarıdır. Bedia'nın babasıyla birlikte icra ettikleri ağır bestelerden, sanatlı parçalardan Mâil sıkılır; uyuklamaya başlar. Bu hâlleriyle Bedia'dan zevkçe ayrıldığına şahit olduğumuz Mâil'in oldukça yüzeysel bir kişiliğe sahip olduğunu fark ettiğimiz gibi eğlenceye düşkünlüğünü de fark ederiz. Ayrıca Mâil, mütevazı ve fedakâr Bedia'ya karşılık şımarık ve bencildir.

Firdevs Canbaz, tez çalışmasında, Fatma Aliye'nin evlilik hakkındaki düşüncelerini 1898'de kaleme aldığı “Zevce” başlıklı yazısından hareketle şöyle aktarır: “Eş demek bir çift teşkil eden şeyin değerine uygun olanı demek değil midir?” diyerek Fatma Aliye, evlilikte uyumun ve denkliğin önemini vurgular. Evliliğin bir “hayalhâne” olmadığını ve olmaması gerektiğini söyleyen Fatma Aliye, evliliğe “yalnız birtakım hayâlât-ı şâirâne ile dâhil olan kızlar, yalnız işin cânânlık yârenlik cibetini beklemişlerdir.” diyerek ilk ayların geçmesinin ardından hakikatin meydana çıkacağına dikkat çeker.¹² Nitekim Helen de, evlendikten sonra hatıra defterine şunları yazar:

¹¹ Carol A. Senf, “The Tenant of Wildfell Hall: Narrative Silences and Questions of Gender”, *Women and Writing*, Vol. 52, No. 4, 1990, s. 451.

¹² Aktaran Firdevs Canbaz, *Fatma Aliye Hanım'ın Romanlarında Kadın Sorunu*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2005, s. 31.

*Evleneli tam iki ay oldu. Bu evlenmeyi yaptığıma pişman mıyım? Hayır. Fakat Arthur'un hiç de sandığım gibi olmadığını da itiraf etmeliyim. Başlangıçta onu şimdiki gibi tanısaydım kendisini kesin olarak sevmez, evlenmezdim. Onu tanımam lazımdı elbette. Çünkü herkes bana ondan bahsediyordu; üstelik Arthur da öyle usta bir yalancı değildi. Fakat ben her şeye isteyerek gözlerimi yumdum. (s. 162).
(...) giyim kuşamlarına dikkat ed(en) (...) şık tiplerin gerçek aşkla ilgileri yoktur. Geçici güzelliklerin ve hayran olunmanın peşindedirler.¹³*

Her iki romanda da, Mâil ve Huntingdon'ın giyim ve kuşamlarına gösterdikleri aşırı özen dikkatlerden kaçmaz. Giyim kuşamlarına dikkat ettikleri ve görünümüne özen gösterdikleri romanlarda özellikle vurgulanır. Huntingdon; görünüşüne düşkün ve yakışıklı bir delikanlıdır. Helen'e olan aşkı da, onun fevkalade güzelliğindedir. Helen'i sadece bunun için sever görünür; ona herhangi güzel bir eşyaya sahip olduğu gibi sahip olmuştur. Helen, bunu zamanla fark eder. Helen'e göre, bu yüzden ateşli olan Huntingdon'ın sevgisi, derin değildir.

O beni seviyor. Hatta baddinden fazla seviyor diyebilirim. Onun daha az sevmesini, fakat daha mantıklı davranmasını tercih ederim. Sevilen bir biblo olmak yerine onun arkadaş olmak isterdim. Onun sevgisi ateşli ama derin değil.” (s. 162).

Mâil de, Huntingdon gibi görüntüsüne düşkün yakışıklı ve genç bir karakterdir. Bu tipler, en çok kendilerini severler; özsevicidirler. Helen, bu durumu, günlüğünde şu şekilde belirtir: “Bir de kendisini her şeyden çok seviyor.” (s. 162).

Her iki romanda da görücü usûlü evlilikten doğan sosyal problemler eleştirilmiştir. Bedia, Mâil'i uzaktan birkaç kere görmüş ve yakışıklılığına vurulmuştur. Helen de, Huntingdon'ı görür görmez ona âşık olmuş; Huntingdon, Helen'e açıldıktan sonra ise yanlarında ancak bir refakatçi olduğu hâlde görüşebilmişler ve görüştükleri kısıtlı zamanlarda da birbirlerini tanıma fırsatı elde edememişlerdir. Kadının iffeti, her iki kültürde de baskılarla muhafaza edilmeye çalışılmış; ancak, bu hatalı uygulamaların neticesinde birbirini tanıma fırsatı bulamayan gençler, evlendikten sonra ciddi sıkıntılar ve hayal kırıklıkları yaşamışlardır; evlilikler, her iki tarafın da bedbahtlığı ile sonuçlanmıştır. Bu bedbahtlıkta en fazla yarayı da kadın almaktadır. Sosyal hayata katılımında mekânı daha ziyade evle sınırlandırılan kadınlar, dış dünyayı erkekler kadar tanıma fırsatı elde edememekte; hayata her alanda yenik başlamaktadırlar. Fatma Aliye, Bedia vasıtasıyla, geleneğin yanlış dayatmalarının, evlenecek gençlerin birbirlerini tanımalarında en büyük engel oluşturduğunu vurgulamakta ve bu yanlış uygulamanın nelere mâil olacağını Bedia üzerinden gözler önüne sermektedir. Bedia'nın anne ve babası da onu hayata hazırlayamamıştır. Evde camdan bir fanusun içinde tutulan Bedia, hayatın diğer gerçeklerinden uzak büyümüştür.

Sadakat, aşkta ve evlilikte çok önemli bir husustur. “Hâlbuki ihânet, kişinin tümüyle yalancı oluşudur.”¹⁴ Helen ve Bedia, bunu oldukça iyi kavrarlar. Fakat ne Bedia ne de Helen kıskançlık duygusuyla hareket eder. İkisi de kocalarının ihanetlerini ahlâksızlık olarak değerlendirirler ve bu nedenle, intikam duygusu ile hareket etmezler.

¹³ Recai Özcan, *a.g.e.*, s. 258.

¹⁴ La Bruyere, *Karakterler*, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1998, s. 62.

İkisi de, tüm olanlara rağmen kocalarına sâdıktılar ve sadakatın sembolü olarak karşımızda dururlar. Bu hâl ise daha ziyade onların günlük hayatını etkiler. Bedia, odasına kapanır ve saatlerce ağlar; kimseyle konuşmaz ve dalgın dalgın oturur. Helen de, sık sık ağlar. Duygularını dile getiremediği için Bedia'nın rahatsızlığı uzun sürer. Kocasını terk edip onulmaz aşkı ile ağabeyinin yanına giden Bedia, bu duygusal mücadelesine orada da devam eder. Ancak, bu imkânsız ilişkinin zorlanması ve bu uğurda daha fazla mücadele edilmesi gibi zor -belki de gereksiz- bir yol tercih edilmez ve neticede kocasından boşanır. Helen de öyledir. Daha sonra her ikisi de, bu durumu, kader çıkmazı olarak değerlendirmeyip onurlu bir hayat için mücadele ederler.

Beklemek, sabretmek ve fedakârlık etmek gibi davranışlar “geleneksel kadın karakter”in önde gelen özellikleridir.¹⁵ Helen ve Bedia da, kocalarının ihanetleri karşısında yine de ümitle bir süre onların eve dönmelerini bekleyip onlarda vefa umarlar. Kocalarına olan sevgileri, bu ümidi canlı tutar. Onların bu bekleyişi, sadakati ve sabrı, özellikle kadına mahsus bir durum olarak göze çarpar. Fakat sonunda akılları yoluyla kalplerine söz geçirerek doğru olanı tercih edecek ve bunu uygulayacaklardır. Kocasını, Bedia'dan af dilemek yerine ahlâksızlığını gözler önüne serip ondan bu konuda yardım isteyerek ne kadar yıkıcı bir şekilde hareket ettiğinin farkında değildir. Bedia'nın, onun bir gün evine döneceği ve onu affetme tasarısı böylelikle uygulama sahasına girmeden yok olmuştur. Helen'in de aşkı hususunda fedakâr ve affedicî yönü romanda vurgulanmıştır. Fakat Huntingdon'un sorumsuz ve ahlâksız davranışları neticesinde Helen de, Bedia gibi evden kaçır.

Bedia'nın Mâil ile Helula arasındaki ilişkiyi öğrenip aşkını ve üzüntüsünü kalbine gömmesi, bu olaydan kısa bir süre sonra hastalanmasına sebep olur. Daha sonra da bu aşkın imkânsızlaşması ile birlikte Bedia'yı yok edecek bir hâle dönüşür. Üzüntülere alışkın olmayan Bedia'nın kalbi çok acı çeker. Aşkını ve ihanetin acısını çok yoğun yaşayan Bedia, yataklara düşer. Kocasına duyduğu aşkı kocasının da hissetmesini ister; çok ağlar. Ağlaması, aşkının acısının dışavurumudur. Bu hâlini kocasına açamayan, aşkını da ona aktaramayan Bedia'nın biriktirdiği duygular, onda iç hasara yol açmıştır. İki sene boyunca yoğun duygusal anlar yaşayan Bedia, düştüğü sağlıksız ruh hâli sonucunda beden sağlığını da yitirir.

Bedia'nın, kocasını bu derece severken terk etme kararı alması, mantığıyla hareket ettiğini gösterir. Diğer taraftan Bedia ne kadar ahlâklı bir kadınsa kocası Mâil, o derece ahlâksız bir kişiliktir. Güçlü bir iradeye sahip olmayan Mâil de, Huntingdon gibi düşkünlüğünün önüne geçemez; bu konuda karısından yardım ister:

Bu kadından, bu canavardan, bu menhus sevdadan beni kurtar. Bu ibtiladan kendimi alamıyorum. Bu sevdadan geçemiyorum.” (s. 136). “Bedia! Bu yaşayışın senin için de benim için de iyi bir şey olmadığını biliyorum. Kendimi toplamam, evimi barkımı, karımı bilmek istediğim hâlde bunu beceremiyorum. Bu karıdan geçemiyorum, bu bir sibir midir, efsun mudur nedir? Bunu sor, öğren rica ederim. Ne türlü çaresi varsa yapalım!. Zira bunun böyle devamını istemiyorum.” (s. 137).

Kendi duygularını dizginleyemeyen ve iradesini kullanamayan Mâil, bu sözleriyle Bedia'yı kendisinden ahlâkî açıdan üstün görmektedir. İşin aslını Bedia ona şöyle

¹⁵ Recai Özcan, *a.g.e.*, s. 349.

haykırır: “*Aaa! Bey! Sibir filan dediğin senin kötü buyundur.*” (s. 138). Bedia’nın, Mâil’in ahlâksızlıkları karşısında midisinin bulandığına şahit oluruz. Helen’in de ahlâksızlık karşısındaki tavrı, benzerdir. Gerçek bir dindar olarak da Helen, ahlâksızlıklardan nefret eder. Kocasının yokluğundan istifade ederek kendisine yaklaşılmaya çalışan Hargrave’in davranışlarından bu yüzden hoşlanmaz. Kocasının, Annabella ile olan flörtlerini ahlâksızlık olarak değerlendirdiği için Annabella’dan tiksindir. Huntingdon’un iddiasının aksine, Annabella’yı, kendisine rakip olarak gördüğü ya da kocasıyla flört ettiği için değil; ahlâksız bulduğu için sevmez. “*Annabella Lowborough’ya karşı duyduğum sevgiye şükür diyemiyorum. Bunun sebebi şahsi kırgınlık değil. Onu sevmeyişimin nedeni ahlâksız buluşum.*” (s. 209).

Dini değerlerin de Helen ve Bedia üzerinde belirgin etkileri vardır. Her iki kadın da dindardır. Ahlâklı olmaları ve fizikî güzellikleri yanında bu kadınlar, inançları hususunda da sağlamdırlar. Romanda din, ideolojik bir anlamdan ziyade kültürel ve gündelik bir hayat çerçevesinde sıradan bir olgu olarak kadın karakterlerde yansır. Her iki karakter de, dışarının günahkâr dünyası ile alakasız bir şekilde melek gibi tertemizdirler. Bunu bizzat erkek karakterlerden duyarız. Bu kadın karakterler, zaten dinin kötülüklerden uzaklaştırıcı ve iyiliği emredici yaklaşımına doğal bir şekilde uyumludurlar. Hatta Huntingdon, Helen’i çok dindar bulur ve bundan hem hoşnut hem de rahatsız olduğunu ifade eder: “*Hoşuma gitmeyen şey şu: Aşırı dindarsın, Helen. Ben kadınların dindar olmasını takdir ederim. Hele dindarlık sana pek yakışıyor. Fakat her şeyin fazlası fazla.*” (s. 163). Erkek karakterlerde ise, dinî bir endişe yoktur. Dine ve ahlâkî değerlere karşı olmamalarına rağmen erkeklerin bu değerlerle ilişkileri çok zayıftır.

Kadın, bireysel bir duygu olan aşk ile toplumsal bir olgu olan ahlâk arasında, özellikle geleneksel toplumlar açısından, en çok göz önünde olan kişidir. Toplumsal ahlâk, neredeyse bütünüyle kadınlarda sembolize edilir. Ahlâk anlayışı, “iffet” ile birleşir ve kadının kaderini çizer. Ahlâklı, namuslu ve dürüst olmak; erkek için de geçerli hasletler olmasına rağmen kadında daha çok aranan özelliklerdir.¹⁶ “*Aşk, kötü ahlâk ile birlikte anılmayan bir duygudur. Aşkın olduğu yerde ahlâkî düşkünlüğe yer yoktur.*”¹⁷ İffetli olmak, ahlâklı olmanın da şartıdır. Her iki romanda da ahlâklı olan karakterler, Bedia ve Helen’dir. İkisi de kocalarına âşıktırlar; bu âşık kadın karakterler, ahlâkî bakımdan düşkün, kötü değillerdir. Meleklerle özgü bir saflık ve masumiyet içindedirler. Bunu erkek karakterlerin ağzından da duyarız. Huntingdon, flört ettiği günahkâr sıkıcı Annabella ile karşılaştığında Helen’i, bu dünyadan değilmiş gibi görür: “*O dünyevî, sen ise ulvîsin. Bir meleğin âdeti. Fakat bu ilâhiliğinde fazla ısrar etme. Alt tarafı, ben zavallı bir faniyim.*” (s. 187). Bu bakımdan Helen ve Bedia’da bir mükemmelleştirme söz konusudur. Kadın âşık, her yönden iyi olduğu gibi ahlâkî bakımdan da mükemmeldir; zaten bu, kendi bilinçli arzu ve meyilleridir. Erkek, kadının iffetine çok önem verirken kendi iffeti konusunda aynı titizliği göstermez. Bu da bir çelişki olarak romanlarda karşımıza çıkar. Helen ve Bedia; ne kadar temiz, iyi, ahlâklı, iffetli ve sadık ise Mâil ve Huntingdon da, o kadar kirlî, ahlâksız, kötü, namussuz, bencil ve haindirler. Ahlâklı olan Helen’in roman sonundaki ödülü, mutluluğa kavuşmaktır. Helen, Gilbert Markham’la yaptığı ikinci evliliğinde mutluluğa ve huzura kavuşur. Ahlâksız olan Mâil ve Huntingdon ise sefil bir hayata düştükten

¹⁶ Recai Özcan, *a.g.e.*, s. 385.

¹⁷ Recai Özcan, *a.g.e.*, s. 294.

sonra acıklı bir şekilde ölürler. Henüz on sekiz yaşındayken onu çok seven teyzesinin bütün uyarılarına kulak tıkayan ve hatta ona inanmayan Helen gitmiş; yerine, ağırbaşlı, kararlarını her açıdan tartan ve kararlarının sorumluluğunu taşıyan Helen gelmiştir.

Helen, Huntingdon'un gözünde, fizikî güzelliği ve ahlâkî yüceliğiyle bir meleğe benzer. Meleklik; kutsallığı, günahsızlığı, masumluluğu ve iyiliğiyle kadın âşığı ait bir vasıftır.¹⁸ Huntingdon, Helen'e yazdığı mektupta evlenmek üzere olan Millicent'in dediklerini aktararak Helen'den bir eş -belki de bir "melek"- olarak beklentilerini şöyle dile getirir: "*İstedığimi yapmama, istediğim yere gitmeme, evde oturmama, oturmamama karışmayacak, şikâyet, sitem etmeyecek, sakın, iyi bir kızla evleneceğim, dedi.*" (s. 175). Her iki romanda da bir motif olan melek, hem fizikî hem de ahlâkî bakımdan kadını kuşatırken erkekler, bu daire içine giremezler. Bedia da, Mâil'in gözünde, Helula'dan çok üstündür. Helen, çok güzel bir genç kız olmasına rağmen bu güzelliğinin ve cazibesinin farkında değildir. Teyzesi, Helen'e, bunu açıkça söylemiştir de: "*Şunu da söyleyeyim, ben söylemezsem, nasıl olsa başkaları söyleyecek: Çok da güzelsin... İnşallah güzel olduğun için günün birinde üzülmezsin.*" (s. 110). Helen, bu güzelliğinin farkında olmadığından oldukça mütevazı ve hoşgörülü bir kişiliği yansıtırken Arthur yakışıklılığının ve cazibesinin çok farkında olup bu nedenle şımarık ve küstaktır. Erkek karakterlerin öne çıkan en bariz hasleti, yakışıklı olmalarıdır. Bunun haricinde onların müspet diyebileceğimiz bir hasletlerine rastlamayız. Yıkıcı, mesuliyet taşımayan, sadakatsiz karakterlerdir. Fizikî görünüşleri ile psikolojik ve sosyolojik hasletleri arasında uyum yoktur.

Bu iki kadında öne çıkan hasletler, iffet ve sadakat dışında, iyi mizaçları ve evliliklerinin kurtarılması yönünde çaba sarf etmeleridir. Helen ve Bedia, kocalarından ayrılmaya karar vermeden önce onlara karşı "esnek ve hoşgörülü" davranmak suretiyle evliliklerini sürdürmeye çalışırlar. Zira ortaya çıkan her sürtüşme, kendilerinin suçlanmasına yol açabileceğinden; kocalarına karşı daha sakın, daha düşünceli ve daha bağışlayıcı davranmışlardır. Ancak, yukarıda da değinildiği üzere, bu da işe yaramaz ve daha sonra onlardan ayrılmaya karar verirler.

Helen, oldukça zengin bir kadındır; refah ve lüks içine yetişmiştir. Teyzesinin ve eniştesinin durumu da oldukça iyidir; Helen'in teyzesi, Helen'i, olgun bir hayat felsefesi ile yetiştirmiştir. Para ve zenginlik, onu şımartmamış ve bunlar yüzünden gurur ya da kibir duymaz. Yeri geldiğinde onurlu ve mütevazı bir yaşam için bunların hepsinden rahatlıkla vazgeçebilecek kalitededir. Buna karşılık Arthur Huntingdon, ahlâksız ve sefahate düşkün bir adamdır. Bununla ilgili olarak Helen, şu tespitite bulunur: "*Muhakkak ki Arthur, kötü bir insan değil. Birçok iyi tarafları var. Fakat hayvanî zevklere, eğlencesine düşkün, bencil bir erkek.*" (s. 189). Fakat daha sonra Helen'in duygularının değiştiğini, Huntingdon'ı değiştirme fikrinin imkânsızlığını ve bunun yanlış bir fikir olduğunu anladığını, sayfalar ilerledikçe görürüz. Zaten, incelediğimiz romanlardaki erkek karakterlerin, hayatı maddî menfaatlerinin penceresinden görmeleri, evliliklerinin devamına engel olur.

Mâil'in ve Helen'in kocası Arthur'un ortak özelliklerinden bir tanesi de, her ikisinin de temel tutkularını kontrol edemeyen iradesiz adamlar olmalarıdır. Nitekim Anne Brontë'un *Şatodaki Kadın*'da öne sürdüğü ahlâkî ders; içkinin ya da edepsizliğin kötülükleri değil, genç kadınların, en temel tutkularını kontrol edemeyen adamlardan

¹⁸ Recai Özcan, *a.g.e.*, s. 395.

uzak durmalarını sağlamaktır. Bunu romanının önsözünde belirten Anne Brontë'un bu düşüncesiyle Mâil'in davranışları da örtüşmektedir ve Bedia da, artık kocasından uzaklaşması gerektiğinin bilincine varmıştır. Bedia, o gecenin sabahında ağabeyi Şemî'ye şu telgrafı çeker: *"Bir bahane ile beni bir an önce buradan aldır, benim yazdığımı bildirme."* (s. 138). Mâil ve Huntignton'un karşısına rakip olarak *Şatodaki Kadın*'daki Gilbert Markham'ı koyabiliriz. Gilbert Markham, bu ikisinin aksine duygularını kontrol edebilen, sorumluluk sahibi ve güzellikleri takdir edebilen bir kimliğe sahiptir. Markham üzerinden Anne Brontë, uygun eş seçiminde kişinin dikkat etmesi gereken en temel hususları, Helen ve Eliza karşılaştırması yaparak verir. Markham, âşık olduğunu söylediği Eliza'yı uzunca bir süre gözlemeleme şansına sahip olmuş ve onunla evlenirse mutlu olamayacağı kanaatine ulaşmıştır; daha da önemlisi, onu Helen'le kıyas etmiş ve Helen'in hem ahlâkı hem de kişiliğinin kalitesi bakımından üstünlüğüne inanmıştır. Helen'in ikinci eşi olacak olan Gilbert Markham'ın Helen'e uygun bir eş olabileceği roman boyunca hissettirilir. Ahlâk bakımından Hungtinton ve arkadaşlarının üzerinde olan Gilbert Markham, arzu ve hislerini kontrol edebilmekte ve yönlendirebilmektedir. Gilbert Markham iyi, şerefli ve çalışkan bir çiftçinin oğludur ve babası ölürken oğluna, hayat yolunda namusu ve şerefiyle yürümesini tavsiye eder. Gilbert, babasından kendisine kalan bu sorumluluğun farkındadır ve bu amaçla çiftliğinin kalkınması için uğraşırken memleket tarımının gelişmesine de katkısı olsun ister. Böylelikle sadece kendisi, ailesi, akrabaları için değil, insanlık için de bir dereceye kadar faydalı olma düşüncesindedir. Ayrıca kendisi çiftlikle uğraşma arzusunda olmamasına rağmen sırf babasının vasiyeti üzerine çiftlik işine bütün gayretini ve istidadını hasreder. Bütün bunlar bize, Gilbert'in, bencilce ihtiraslarına yenik düşmediğini ve duygularını kontrol edebildiğini gösterir. Kendisi de bunun farkındadır: *"Yirmidördüme yeni basmıştım, şimdiki gibi hislerimi tamamıyla kontrol edemiyordum."* (s. 8). Eliza'yla evlenmesini şiddetle istemeyen annesinin, onu hakir ve bayağı gören sözlerine rağmen duygularına yenik düşmeyerek annesini üzmediği gibi onu teselli de eder:

Anneciğim rica ederim ağlamayın" dedim. Yanaklarından yalar süzülmeğe başlamıştı. Kendisini öperek; "İşte bu öteki busenin hatırasını silsin" diye ilave ettim. "Artık Eliza'dan bahsetmeyelim. Sizi söz veriyorum, evlenmeden önce iyice düşünceğim." (s. 39).

Gilbert, ayrıca vefalı bir insandır; öyle vefalıdır ki Helen'e meylini fark ettiğinde Eliza'ya karşı kendini vefasızlıkla suçlar: *"Hattâ; "İnsan günlerini Eliza Millward yerine Helen Graham'la geçirmeli" dedim. Sonra da sadakatsizliğimden dolayı kendi kendimi ayıpladım."* (s. 45). Eliza ile Helen'i karşılaştırdığında da aradaki farkın çok belirgin olduğunu ifade eder: *"Genç kızla uzun uzun konuştuk; fakat, Helen Graham'ın olgunluğu, hassasiyeti yanında Eliza pek sathî, hattâ tatsız kalıyordu."* (s. 45). Eliza'ya karşı daha önceki hislerine karşı vefalı olmaya çalışan Gilbert, ne var ki, konuşmaları, olgunluğu ve hassasiyeti ile Helen'i daha çok beğenmektedir.

Görüldüğü üzere romanlarda evlilikten yana tercihini kullanan kahramanlar arasında eş seçiminde en iyi gözlemi yapmış kişi, Gilbert Markham'dır; yani, bir erkektir. Yazarlar; Helen ve Bedia üzerinden evliliğe karar verirken eş seçiminde neleri "yapmama"nın gerektiğine dair fikirler ve deneyimleri öne çıkarırken Gilbert Markham üzerinden, nelere dikkat etmemiz gerektiği üzerinde durmuşlardır. Böyle bir değerlendirmenin evlilikteki isabetini de görmemizi sağlamış olurlar.

Şatodaki Kadın'da, Helen'le Arthur'unki gibi başka mutsuz evlilikler de söz konusu edilir. Lord Lowborough ve Millicent Hatterley'in evlilikleri de facia ile sonuçlanır. Lord'un karısı Annabella, başka bir züppeyle Avrupa'ya kaçar. Ondan boşanan Lord, daha sonra tekrar evlenir; bu seferki evliliğinde, oldukça mutlu olur. Yeni karısına bakıp şaşanlar; hatta alay edenler bile olur. Çünkü yeni karısı; Lord yaşlarında, ne güzel ne şık, tombulca, parasız bir kadındır. Fakat çok merhametli, dürüst, şerefli bir insandır (s. 351).

SONUÇ

Çalışmamızda iki farklı toplum yapısını yansıtan Türk ve İngiliz romanından birer örneği, evlilik kurumu üzerinden inceledik. Müslüman bir toplum yapısını yansıtan *Udi* ve Hıristiyan bir toplumun ürünü olan *Şatodaki Kadın* romanları arasında dinî inanç ve yaşam şekli gibi farklılıklar söz konusu olsa da her iki toplum arasında kadının toplumdaki konumu açısından ciddi bir benzerlik vardır: "ataerkillik". Her iki toplumda da ataerkilliğin erkek kayırcılığı bariz bir şekilde görülmekte, toplumda kadın ikinci bir konumda kalmaya ve evlilikte de erkeğe boyun eğmeye zorlanmaktadır.

Ailenin oluşmasının ilk adımı, evlilik kurumudur. *Şatodaki Kadın* romanında Helen'in ve *Udi* romanında Bedia'nın evlenme aşamasındaki duygu ve eğilimlerini izleme imkânı buluruz. Her ikisi de, genç ve yakışıklı tâliplerine görür görmez âşık olmuşlar; dolayısıyla, onların hatalarını ve kendilerine uygun olup olmadıklarını keşfedemeden onlarla evlenmeye karar vermişler.

Güzellik, aşkın en önemli tetikleyicisidir. Arthur Huntingdon ve Mâil, çok yakışıklı gençlerdir; fakat, güzelliğin mutlu olmaya yetmeyeceği bu iki örnek üzerinden romanlarda açıkça ortaya konur. Helen'in ikinci kocası Gilbert Markham, güzel değildir; ancak, ahlâk ve dürüstlük bakımlarından Arthur ve arkadaşlarından oldukça üstündür. Helen, onunla evliliğinde mutluluğu yakalar. Evlenecek kimselerin sadece zenginlikte ve güzellikte denk olması değil, ahlâkta ve inançta da birbirlerine denk olması gerekir.

Her iki romanda da, evlenmeye karar vermeden önce âşık olmak iyi görülmediği gibi, evlenmeden önce aşk derecelerinin de iyi ölçülmesi gerektiği vurgulanır. İlk önce izlenmesi gereken yol, muhabbet olmalıdır. Muhabbetteki uyuşmadan sonraki duygusal yönelimle evliliğe karar verilmelidir. Bunda gözetilen, sadece mal-mülk ve yaşların uygunluğu değildir. Evlenecek kişilerin zevkleri ve kültürleri açısından da birbirine denk olması gerektiği romanlarda ayrıca dile getirilir. Aşk ilişkilerinde, kültürel ortaklık önemlidir. Bir aşk ilişkisinde tarafların mutlu olmaları, kültür düzeylerinin ve zevklerinin de uyum içinde olmasına bağlıdır. Her iki romandan da evlenecek kimselerin zenginlik ve güzellikten ziyade ahlâkta ve inançta birbirlerine denk olması gerektiğidir. Erkek ve kadın karakterlerin ikisi de duygusal bakımdan ya da "ruh inceliği bakımından" mutlaka birbirine benzer özellikler taşımalıdır.

Her iki romanda da kadınlar iffetli, haysiyetli, evine ve eşine bağlı kadınlardır. Her şeye rağmen yoldan çıkmazlar; kendi değerlerine sahip kadınlardır. Romanlardaki kadın kahramanlar böyleyken evlendikleri erkek kahramanlar, aldatmaya ve türlü ahlâksızlıklara meyillidirler. Bu erkeklerin aile bağları zayıf olduğu gibi sorumluluk duygusundan da yoksundurlar. Kendi beden ve geleceklerini idare edemedikleri gibi eşlerinin de hayatlarını ciddi boyutta yıpratırlar. Evlilikte sadakat de çok önemlidir. Bu bakımdan romanlardaki kadın kahramanlar, örnek alınacak karakterlerdir. Bu sebeple

güçlü bir karaktere sahiptirler. *Şatodaki Kadın*'ın Helen'i ve *Udl*'nin Bedia'sı, sadakatsizlik karşısında evliliği sona erdirmeye gücü gösteren, bir şekilde ayakta kalmayı başaran kadın kahramanlardır. Diğer taraftan bunlar, aileyi ayakta tutmaya çalışan dirayetli ve güçlü kadınlardır. Bu kadınlar, aynı zamanda iffetli ve haysiyetli bir hayat isterler ve bunu başarırlar da.

Romanlarda işlenen evliliklerde yazarlar; aşkı değil, akı ve birbirini tanımayı öncelerler. Birdenbire görüp âşık olunarak evlenilmemelidir; çünkü böyle bir evlilik, sağlıklı olmaz. Nitekim Bedia ve Helen için de sağlıklı bir evlilik söz konusu edilmez. Bedia, kocasının onu aldatması, eve ve kendisine ilgi göstermemesi gibi sebeplerle aşırı üzüntüden vereme yakalanır ve genç yaşında ölür. Kocasının onu başka kadınlarla aldatmasına boyun eğdirilmek, daha sonra iffetine gölge düşürülmek istenen Helen, kocası tarafından eve hapsedilmek istenir. Çareyi evden kaçmakta bulan Helen, bir süre kocasından saklanarak yaşar. Bedia için ikinci bir evlilik söz konusu edilmezken Helen için ikinci bir evlilik söz konusudur. Esasında ise Helen için bu ikinci evlilik, onun ataerkil geleneğe boyun eğdirilişinin sembolüdür. Zira varlıklı da olsa kadının -erkeğin uzantısı olarak algılandığı için- tek başına yaşaması ataerkil geleneğe uygun görülmez. Bedia ise, bir meslek edinmesi hâlinde kadının iffetiyle çalışarak para kazanıp hayatını devam ettirebilmesinin bir delili olarak topluma bir öncü ve örnek olur. Dolayısıyla Bedia, toplumda hür bir birey konumuna yükselirken Helen, ataerkil geleneğin bir nesnesi konumunda kalmaktan kurtulamaz.

Aşk, romanlardaki olay örgüsü için bir başlangıç teşkil ederken daha sonra bu durum değişir. Kadın karakterlerin duygusal hâlinin değişimiyle romantik hayattan gerçek hayata geçilir. Erkek karakterin baskın eylem hâlinde kurtulan kadın, “bekleyen” konumundan “mücadeleci” konuma yükselir.

KAYNAKÇA

- ADLER, Alfred (1999), *Cinsiyetler Arasında İşbirliği*, (Çev.: Selçuk Sevi), Payel Yayınları, İstanbul.
- BRONTË, Anne (1968), *Şatodaki Kadın*, (Çev.: Gönül Suveren), Güven Yayınevi, İstanbul.
- CANBAZ, Firdevs (2005), *Fatma Aliye Hanım'ın Romanlarında Kadın Sorunu*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Fatma ALİYE (1315), *Udi*, İkdam Matbaası, Dersaadet.
- La BRUYERE (1998), *Karakterler*, Sosyal Yayınlar, İstanbul.
- ÖZCAN, Recai (2012), *Türk Romanında Aşk*, Kitabevi, İstanbul.
- WATT, Ian (1963), *The Rise of the Novel*, Penguin Edition, Harmondsworth.
- SENF, Carol A. (1990), "The Tenant of Wildfell Hall: Narrative Silences and Questions of Gender", *Women and Writing*, Vol. 52, No. 4, s. 446-456.

Türk Edebiyatında 1940'lı Yıllarda Yazılan Bazı Toplumcu Gerçekçi Romanların Emek-Sermaye Bağlamında Analizi

Ahmet ALVER*

ÖZET

Edebiyatta toplumcu gerçekçilik anlayışı, 20. yüzyılda Marksist ideolojinin sanatçıya ve doğal olarak da eserlerine yansımaları olarak nitelendirilir. Marksizm'le olan bu direkt ilişkiden dolayı toplumcu gerçekçilik, politik ve ideolojik yönü ağır basan bir sanat kuramıdır. 1930'lu yıllardan itibaren Rusya'da etkin olan bu sanat kuramı, aynı yıllarda Türkiye'de de görülmeye başlamış, özellikle de 2. Dünya Savaşı sonrasında etkinliğini daha da artırmıştır. Çalışmanın giriş bölümünde; toplumsal gerçekçilik anlayışının ortaya çıkışı ve gelişim evreleri genel olarak ele alınmış; bununla birlikte, bu akımın Türk edebiyatındaki doğal gelişim süreci de incelenmiştir. Çalışmanın gelişme bölümünde ise; 1940'lı yılların sonunda kaleme alınan Cevat Şakir Kabaağaçlı'nın *Aganta Burina Burinata* (1946), Reşat Enis'in *Ekmeğe Kangamız* (1947), Samim Kocagöz'ün *Bir Şebirin İki Kapısı* (1948), Orhan Kemal'in *Baba Evi* (1949) gibi bazı Türk romanlarının, toplumcu gerçekçi sanat anlayışının ana temalarından biri olan emek-sermaye sınıfları arasındaki ilişki temelinde incelemeleri yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: sosyal gerçekçilik, Kapitalizm, edebiyat, Sosyalizm, Marksizm, Türk edebiyatı.

An Analysis of Some Socialist Realist Novels in 1940s Turkish Literature in the Context of the Relationship between Working Classes and Social Elites

ABSTRACT

Socialist realism in literature in the 20th century is basically the reflection of Marxist ideology on an artist and his/her works. Because of this direct connection with Marxism, ideological and political respects are the main concern in this literary theory. Socialist realism played a leading role in Russian literature and started to appear in Turkey as well, becoming one of the leading literary theories towards the end of the 1940s, particularly after World War II. This study firstly examines the nature and developmental stages of socialist realism both in general and in Turkish literature. The study goes on to consider a number of socialist realist novels such as Cevat Şakir Kabaağaçlı's *Aganta Burina Burinata* (1946), Reşat Enis's *Ekmeğe Kangamız* (1947), Samim Kocagöz's *Bir Şebirin İki Kapısı* (1948) and Orhan Kemal's *Baba Evi* (1949), all written during the 1940s. The study discusses the works in terms of their contextual features by finding common points in the relationship between the working classes and social elites.

Key Words: Social realism, capitalism, literature, socialism, Marxism, Turkish literature

---

* Yrd. Doç. Dr., Murat Hüdavendigar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: alverahmet@gmail.com; Asst. Prof., Murat Hüdavendigar University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Turkish Language and Literature, e-mail: alverahmet@gmail.com

Giriş

Sanatın, mensubu olduğu toplum ile olan ilişkisi geçmişten günümüze kadar sürekli olarak tartışılan bir konudur. Toplumdan bağımsız bir sanat ve edebiyat düşünülemeyeceği gibi, sanatın ve sanat anlayışının olmadığı bir toplum da düşünülemez. Edebî eseri ortaya koyan yazarın, belli bir toplumun içinde, belli bir kültürel birikimle harmanlanmış olması, içinde bulunduğu dönemin, ülkenin siyasî ve sosyal şartlarını eserinde yansıtarak toplumu yönlendirmesi, onu şekillendirmesi ve belli felsefe ve ideolojileri de eklemek suretiyle bir çeşit toplumsal fayda sağlama amacını gütmesi, Rene Wellek ve Austin Warren'e göre eserin toplumsallığını ve toplumun gerçekleriyle özdeşleşmesini belirleyen temel özelliklerdir.¹

Toplumcu gerçekçilik, 20. yüzyılda ortaya çıkmış, insanı toplumsal ilişkileri içinde ele alan, sosyal hayattaki gerçekleri ve çarpıklıkları saptayan, sergileyen ve tüm bunlara sosyalist dünya görüşü doğrultusunda çözüm arayan estetik, felsefi ve ideolojik kaynağı Marksizm olan siyasal ve sanatsal bir duruştur. Bu sanat teorisi, siyasî ideolojisi itibarıyla Marksist anlayışın temel prensipleri üzerinde kapitalist sistemden komünizme, burjuvaziden sosyalizme geçmeyi amaç edinmiş; bu doğrultuda devrimci proleterya yol göstermiş, ezilen ve sömürülen geniş emekçi sınıfının sözcülüğünü yapmayı ve onların hakkını savunup bu uğurda mücadele etmeyi benimsemiştir. Bu bağlamda, Marksizm'in temel estetik ilkeleri olan yansıtma ve yaratma anlayışını benimseyerek ideolojisini geniş halk kitlelerine ulaştırmak gayesiyle gerçekçilik anlayışını bir sanat kuramı olarak kabul etmiştir.

Toplumcu gerçekçilik anlayışı Suçkov'un da vurguladığı gibi, sosyal hayattaki toplumsal eylemleri ve ilişkilerini incelerken, sonuç kısmına duyguların ve düşüncelerin arka planındaki temel prensiplerini de neden sonuç bağlamında yorumlamak ve tahlil etmek suretiyle ulaşır; yani olayları nedensellik bağlamında inceleyip değerlendirirler.²

Toplumcu gerçekçilik, Marksist felsefenin edebiyat alanına uyarlanması ve Marksizm'in, kapitalizmi reddetmesinin edebiyata yansımış halidir. Bundan dolayı da toplumcu gerçekçilik, Marksizm'in temel prensiplerinden ve öğretilerinden yola çıkarak edebiyatı, toplumu oluşturan farklı sosyal sınıflar arasındaki mücadelenin bir aracı olarak kabul eder. Bu doğrultuda toplumcu gerçekçiler, hayatı yalnızca gözlemlememişler onu aynı zamanda değiştirmenin en önemli gaye olduğunu vurgulamışlardır. Bu sebeple, toplumcu gerçekçiler, belli bir teze dayalı bir sanat oluşturmayı kendilerine temel felsefe edinmişler ve edebiyatı, sanatı; Kapitalizme karşı mücadelesini verdikleri Marksist dünya görüşünün geniş kitlelere ulaşması için amaca gidilen yolda bir araç ve önemli bir köşe taşı olarak kabul etmişlerdir. Toplumcu gerçekçiler bu nedenle eserlerinde, burjuvazinin karşısına devrimci işçi sınıfını, proleterya'yı, emekçi sınıfı ve geniş halk kitlelerini çıkarmış, onların sözcülüğünü üstlenmişlerdir.³

¹Rene Wellek - Austin Warren, *Edebiyat Teorisi*, (Çev. Ömer Faruk Huyugüzel), 4. Baskı, Akademi Kitabevi, İzmir 2005, s.74-89.

²Boris Suçkov, *Gerçekçiliğin Tarihi*, Adam Yayıncılık, İstanbul, 1982, s. 151.

³Ahmet Demir, "Toplumcu Gerçekçi Objektiften Yansıyan Bir Anadolu Fotoğrafı: Bacayı İndir Bacayı Kaldır", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, 2008, s. 67.

Toplumcu gerçekçiliğin en önemli isimlerinden biri ve hatta asıl kurucusu olan Maksim Gorki,⁴ içinden çıktığı toplumun değiştirilmesini ve dönüştürülmesini ister; bu gâyeye ulaşmak için de yapılması gereken şeyin devrim olduğuna inanır. Bu inançtan hareketle Gorki, toplumcu gerçekçiliğin temellerini oluşturmaya başlamış ve yazara çok önemli bir görev yükleyerek, yazarın asli görevlerinden birinin insanı genişletmek ve yeniden üretmek fikrini olduğunu vurgulamıştır. Bu bağlamda Gorki, bir yazarın bireyi betimlerken, o bireyin sınıfsal özelliklerini, iyi ve kötü yanlarıyla hamuruna katmayı da öğrenmesi gerektiğini söyler.⁵ Bu bağlamda toplumcu gerçekçilik anlayışı, içinde bulunduğu toplumu en ideal seviyeye ulaştırmak, ekonomik temellere bağlı sınıf farklılıklarını ortadan kaldırmak, kapitalist toplum düzeninin yerine, sosyalist toplum düzenini kurmak amacıyla bireyden başlayarak, toplumu yeniden oluşturma ve şekillendirme sorumluluğunu, kalemını etkili bir silah gibi kullanabilen yazara yükler. Asım Bezirci, toplumcu gerçekçi bir yazarı; toplumun gerçeklerini iyi gözlemleyebilen, şimdiye geleceğin gözüyle bakarak bugünü yarına bağlayabilen, yalnızca olmakta olanı değil, olması gerekeni de belirtendir” ifadeleriyle tanımlar.⁶

Bu gaye etrafında Gorki, toplumu değiştirip hayal ettiği geleceği kurmak için bir “kurtarıcı” veya “olumlu” bir kimlik oluşturmayı amaçlamış ve bunu yaparken de klasik Rus romanının “suçlu”, “kurban” ve “kurtarıcı” olarak görülen geleneksel şemasından yararlanmıştır. Gorki, eserlerinde “olumlu tipi” kullanan ilk yazardır ve ona göre bu karakter kesin olarak ya ‘evet’ yahut ‘hayır’ diyebilmelidir.⁷ Bu karakter, cesaret ve zekâya sahip olma, ideolojik inancı güçlü, amacı pürüzsüz ve temiz olarak görebilme; zevklerinde, duygularında, davranışlarında, düşünce dünyasında ve verdiği kararlarda isabetli olabilme; kesin olarak yanlışı ve hakikati bilme; her soruya cevap verebilme; inançlarında şüpheye düşmeme; hedefine ulaşabilmek için en akıllı ve kısa yolu seçebilme yetilerine sahiptir.

Bu bağlamda toplumcu gerçekçilik, sanatı ideolojinin halka ulaşması için bir araç olarak gören, estetik kaygılardan arınmış, kesin doğruları savunan bir harekettir. Bu akıma gönül vermiş yazarlar, içinde buldukları topluma borçlu olduklarını düşünerek, eserlerini birtakım sorumluluklarını yerine getirmek düşüncesiyle kaleme almışlardır. Bu eserlerin birçoğu bu düşünce etrafında yazıldığı için, içerik ve öz itibarıyla ortak özellikler gösterir. Benzer yapı genellikle mekan, kişiler ve tema özelliklerinden kaynaklanmış, farklılığı ise olay örgüsü ortaya koymuştur. Bu eserlerde yazarlar, halka fikirlerini daha kolay ulaştırmak amacıyla onların kullandığı dili, yöresel söyleyişleri ve terimleri kullanmaktan kaçınmayıp, anlatmak istedikleri doğruları anlaşılır, sade bir dil kullanarak doğrudan okuyucuya ulaştırma amacı güderler.

Sosyal hayatın problemlerine ışık tutmayı amaçlayan bu anlayış, burjuva toplumlarında ortaya çıkıp vücut bulmuş, ‘sanat için sanat’ görüşünü de şiddetle eleştirerek, bunun aksi olan ‘toplum için sanat’ ilkesini benimsemiştir. Aynı zamanda, ‘Sanat için sanat’ mantığıyla oluşturulan yapıtın ancak içinde yaşadığı toplumun değerlerine yabancılaşmış, kendi toplumsal değerlerine ters düşmüş ve onlarla çelişmiş bir yazar tarafından ortaya koyulabileceğini ve böyle bir eserin estetik anlamda eksik

⁴ Maya Krishnan, “Transformation of the Human Consciousness: The Origins of Social Realism in Soviet Union”, *The Concord Review*, S. 21 (1), Sudbury, 2012, s. 239.

⁵ Ahmet Oktay, *Toplumcu Gerçekçiliğin Kaynakları*, Tüm Zamanlar Yayıncılık, İstanbul 2000, s.107.

⁶ Asım Bezirci, *Sosyalizme Doğru*, Evrensel Kültür Kitaplığı, İstanbul, 1996, s. 24-5.

⁷ Andre Siniavski, *Sosyalist Realizm*, (Çev. S. Türker), Habora Kitabevi, İstanbul, 1967, s. 34.

kalacağını iddia etmiştir. Buna karşın, toplumcu gerçekçi anlayış; eserin toplumsal işlevinin bulunduğunu kabul etmekle birlikte bunu toplumun faydası için yapmanın, zaten o sosyal hayat içinde belli bir konumu olan yazarın doğal bir görevi olduğuna inanır. . Bu bağlamda yazarlar, sadece toplumu eğitime, ona faydalı olma ve yeni bir düzen kurma düşüncesiyle hareket ettiği için ilk dönemler göze hitap eden estetik detayları ihmal etmiş olsalar da, edebiyatın özgür ve özgün olması gerektiğini savunan Pospelov, M. Kagan, Fischer ve Lukacs gibi yazarların eleştirileri doğrultusunda zaman içinde eserin temelinde kesinlikle bir güzellik olgusunun da var olduğunu anlayarak, savundukları ideolojinin en güzel şekliyle, estetik kaidelere uygun bir şekilde sunmaya çalışmışlardır.

Türk edebiyatında, toplumsal olayların ve gelişmelerin edebiyatta 'toplumcu gerçekçilik' çizgisinde ele alınıp okuyucuya sunulması ilk defa dünyadaki birçok ulusu derinden etkilemiş olan II.Dünya Savaşı sonrası yaşanan sosyo-ekonomik gelişmelerle başlamıştır. Fiili olarak savaşa girmese de dolaylı olarak sosyo-politik ve ekonomik gelişmelerden Türkiye ciddi bir şekilde etkilenmiş, ülkenin günlük hayatının önemli bir parçası olmuştur. Savaşın devam ettiği yıllarda ve sonrasında fakirliğin gittikçe artması, ilaçların dahi karaborsaya düşmesi ve neticesinde sağlık problemlerinin baş göstermesi, emek-sermaye çatışmasının daha da somut hâle gelmesi, beden ve ruh sağlığı yönünden zedelenmiş bir neslin ve tabii ki toplumun ortaya çıkmasına neden olmuştur.

1940 sonrası içte ve dıştaki hızlı gelişmeler Türkiye'de kültür ve sanat alanında, özellikle de roman ve hikâyelerde yoğun olarak işlenmiştir. Değişen bu hızlı sosyo-ekonomik ve siyasi şartlar ve bunların toplumsal yaşama doğrudan etkileri, bu dönemde kaleme alınan edebi eserlere de yansımış, yazarlar bu etkilenmişliklerini, Stendhal'ın "Yol boyunca gezdirilen ayna"⁸ olarak tanımladığı romanlara, doğrudan taşımışlardır. Böylelikle, Türk edebiyatında 'toplumcu gerçekçilik' anlayışı özellikle 1930'lu yılların sonlarında 2. Dünya Savaşı ile yoğunlaşmış, daha sonraki dönemlerde de özellikle roman ve hikaye türünün içeriği açısından etkisini güçlü bir şekilde sürdürmüştür. Bu dönemde özellikle Sadri Ertem, Sabahattin Ali, R. Enis, Samim Kocagöz, Oktay Akbal, Cahit Beğenç, Rakım Çalapala, Cevat Şakir Kabaağaçlı, Orhan Hançerlioğlu, Hikmet Erhan Bener, Refik Erduran, Kemal Bilbaşar, Orhan Kemal, İlhan Tarus gibi birçok yazar toplumcu gerçekçi çizgide eserler vermiştir.

Aynı yıllarda Türk aydın kesimi, bir yandan 2. Dünya Savaşı'nın sebep olduğu kıtlığı ve yoksulluğu konu eden roman ve hikâyeler kaleme alırken ⁹ diğer yandan da 1940'lı yıllarda başlayan köy romanı kavramını benimsemeye başlamıştır. Bu yeni anlayış, kendisinden önceki yazarların, özellikle de Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Yaban* (1932) ve Reşat Nuri Güntekin'in *Çalıkuşu* (1922) romanlarında Anadolu'yu ele

⁸ Stendhal, *Kırmızı ve Siyah*, (Çev: Cevdet Perin), Remzi Kitapevi, İstanbul, 2000.

⁹ Halide Edib Adıvar; *Sonsuz Panayır* (1946), Sabahattin Ali; *Böbrek* (Sırça Köşk, 1947), Reşat Enis Aygen; *Ağlama Duvarı* (1949), Peyami Safa; *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu* (1949), Ahmet Hamdi Tanpınar; *Huzur* (1949), Oktay Akbal; *Önce Ekmeleler Bozuldu* (1946), *Mahmut Bey'in Gazetesi* ve *Dondurmalı Sinema* (Aşksız İnsanlar, 1949), Atilla İlhan; *Sokaktaki Adam* (1953), Yakup Kadri Karaosmanoğlu; *Panorama* (1953-54), Kemal Bilbaşar; *Pembe Kurt* (1953), Refik Halit Karay; *Bugünün Saraylısı* (1954) ve *Dört Yapraklı Yonca* (1957), Orhan Kemal; *72'nci Koğuş* (1958), Sait Faik Abasıyanık; *Ketenbelvacı* (Tüneldeki Çocuk 1955) ve *Rıza Milyon-Er* (Alemdağ'da Var Bir Yılan, 1954), Samim Kocagöz; *Onbinlerin Dönüşü* (1957)

alış tarzlarını şiddetle eleştirmiştir.¹⁰ Buna karşın, 1940 yılında kurulan ‘Köy Enstitüleri’ ve bu kurumlardan yetişen aydın kesim; çok partili sisteme geçişin oluşturduğu yeni siyasal koşullar ve yeni toprak ilişkileri çerçevesinde “köy” ve “köylü” sınıfını edebiyata daha çok dahil etmiş, yoksul ve sömürülen köylüyü sempati duyulması gereken bir anlatımla sunmuştur. Romanlarda, toprak ağalarının varlığı sistemin üst tabakasını oluştururken; ırgat, çiftçi, köylü ve maraba da alt tabakayı meydana getirmiştir. Bu iki kesim arasında ise devamlı ezen-ezilen bağlamında bir olay örgüsü hakimdir.

Bu bakış açısı, edebiyatımızda ‘toplumcu gerçekçilik’ anlayışının daha da güçlenmesinde etkili olmuştur. Bu bağlamda, Köy Enstitüleri’nde yetişen ve ‘köy romanı’ anlayışının ortaya çıkmasına öncülük eden yazarların çoğu, ‘toplumcu gerçekçilik’ anlayışının Türk edebiyatındaki sembolü olarak ifade edilebilecek birçok eser kaleme almak suretiyle ülkemizde bu anlayışın varlığını 1960’lı yılların sonuna kadar yaygın bir biçimde hissettirmişlerdir.

Bu romanlar arasında 1950’li yıllarda adından çokça bahsedilen Mahmut Makal’ın *Bizim Köy* adlı eseridir. Bununla birlikte; Sunullah Arısoy’un *Karapürçek*’i, Fakir Baykurt’un *Yılanların Öcü*, İlhan Tarus’un *Yeşilkaya Savcısı*, Talip Apaydın’ın *Sarı Traktör*, Samim Kocagöz’ün *Bir Şehrin İki Kapısı (Nabi’nin Park Kabvesi)*, *Bir Çift Öküz*, *Bir Karış Toprak* ve *Yılan Hikâyesi*, Fikret Arıt’ın *Muhtar* ve Mehmet Başaran, Dursun Akçam, Ümit Kaftancıoğlu gibi köy enstitülerinden mezun olan daha pek çok yazar eserinde aydın kesimin köylüye ve köye bakış açısını, aydın ile köylü ilişkisini, köylülerin içinde buldukları ekonomik sıkıntıları, sefaleti ve devletin bu duruma olan kayıtsızlığını ve dönemin ideolojik yapısını işleyerek sosyal gerçekleri ele almada toplumcu gerçekçi bir çizgi izlemişlerdir.¹¹

1960’lardan itibaren ise Fakir Baykurt, Kemal Bilbaşar, Yaşar Kemal gibi yazarlar toplumcu gerçekçilik anlayışı çizgisinde köy – kasaba konularını işlemeyi sürdürürken Sabahattin Ali, Kemal Tahir, Orhan Kemal, Samim Kocagöz, Rıfat Ilgaz, Aziz Nesin gibi dönemin tanınmış yazarları bir süre sonra kent yaşamının sorunlarını ve bu sorunlarla yüzleşen insanları ele alan konulara da yönelmişlerdir.

Bu çalışmada, Türk edebiyatında 1940’lı yıllarda yazılmış olan; Halikarnas Balıkcısı adıyla eserlerini kaleme alan Cevat Şakir Kabaağaçlı’nın *Ağanta Burina Burinata* (1946), Reşat Enis’in *Ekmeğe Kavgamız* (1947), Samim Kocagöz’ün *Bir Şehrin İki Kapısı* (1948) ve Orhan Kemal’in *Baba Evi* (1949) gibi bazı eserlerin incelemeleri yapılarak, emek-sermaye temelinde ‘toplumcu gerçekçilik’ sanat anlayışının ne denli temsil edildiği incelenecektir.

Emek-Sermaye Bağlamında İncelenen Toplumcu Gerçekçi Romanlar

Bu bölümde, emek-sermaye bağlamında incelemesi yapılacak olan toplumcu gerçekçi romanlarda ele alınan kişiler, toplumun işleyişi içinde ekonomik açıdan sömüren/sömürülen, ezen/ezilen gibi zıt sınıflar çatışma ekseninde iki farklı safta konumlanarak, derin ve yıkıcı bir çatışmanın tarafları olarak karşı karşıya gelirler.

¹⁰Alemdar Yalçın, *Siyasal ve Sosyal Değişmeler Açısından Cumhuriyet Dönemi Çağdaş Türk Romanı 1946-2000*, Akçağ Yayınları, Ankara 2005, s. 84.

¹¹Saliha Cömert, “1946-1954 Dönemi Türk Romanlarında Toplumcu Gerçekçilik”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Kayseri, 2013, s. 28

Ekonomik etkenlerin oluşturduğu toplumsal yapı, diyalektik çerçevede birbirine zıt sınıflar tarafından oluşturulur.

Bu bağlamda romanlarda görülen kişiler ve sınıflar arasındaki çatışma, ekonomik eksenseldir. Bu çatışmada kapitalizmi temsil eden güçlü mal sahipleri, reisler, ağalar ve görevini kötüye kullanan devlet görevlileri ahlaksız, insani değerlerden yoksun, ekonomik çıkarları için zulmü tercih eden, haklının hakkını, emeğin karşılığını vermeyen kişilerdir. Buna karşın diğer tarafta ise, zor şartlarda çalışarak ailesinin günlük nafakasını çıkarmaya çalışan fakir, ezilen mazlum kesim vardır. Bu romanlarda, toplumcu gerçekçi bir çizgide kapitalist/ ezen/ sömürücü sınıfın nezdinde kapitalist ve sömürücü sistemin eleştirisi yapılır.

Aganta Burina Burinata (1946)¹², yazılarında Halikarnas Balıkcısı ismini kullanan Cevat Şakir'in ilk romanıdır. Tahir Alangu'nun, Halikarnas Balıkcısı'nın en iyi eseri dediği¹³ romanda Mahmut adlı karakterin hayatı etrafında olup biten olayların emek-sermaye ilişkisi açısından işlenmesi konu alınır. Nüfusunun büyük çoğunluğunun denizcilikle geçimini sağladığı bir köyde yaşayan romanın ana kahramanı Mahmut, çalışma koşullarının zorluğu, çalıştıklarının karşılığını alamamaları, devamlı fakirlikle uğraşmaları, geride fakir bir aile bırakarak bir mezar dahi bırakmadan ölüp gitmeleri gibi sebeplerden dolayı ailesi tarafından balıkçı olmaması yönünde sık sık uyarılır. Ailesi; Mahmut'u denizden ve balıkçılıktan uzak tutmak için; denize yakın yerlerde oynamasını yasaklamak, Davut'un amcasının onun için yaptığı oyuncak tekneyi ortadan kaldırarak, meşgul olması için ona bir koyun almak gibi türlü türlü önlemler almaya kadar gitmişlerdir. Ancak, Mahmut, denizden ve denizcilikten kopamayarak bu zevki kendisini oyalamak için alınan hiçbir şeye değışmemiştir.

Yine ailesi Mahmut'u, denizden uzak tutmak için eskici Kirpi Halil Usta'nın yanına çıkar vermiştir. Romanın anlatıcısı Mahmut, ilk kez romanın ana temasını oluşturan emek sermaye çatışmasını burada görerek tecrübe etmiş, henüz çocuk yaşta Mahmut, bahçıvan olarak ekmeğini kazanan Nusret'in yıllarca Hacı Ağa tarafından usulsüz ve ağır şartlarda çalıştırıldığı, ardından da gözlerinin bozulmasıyla nasıl ortada bırakıldığına şahit olmuştur. Yine aynı şekilde, Murat Dayının sahip olduğu bütün mallarının Kör Halit lakaplı kişi tarafından haksızca nasıl elde edildiğini, birincil kişilerin bizzat kendi ağızlarından dinleyerek öğrenmiştir. Bu kişiler romanın ilgili bölümünden başka hiçbir yerde görülmemektedir. Buradaki asıl maksat bu adı geçen şahısları tanıtmaktan çok, onların şahsiyetlerinde emek - sermaye ilişkisini okuyucuya bu iki unsur arasındaki büyük çatışmayı ortaya koymak suretiyle göstermek olup, aynı zamanda aciz, fakir insanların maddi güce sahip kişilerce nasıl acımasızca sömürüldüğünü gözler önüne sermektir.

Mahmut ilk denizcilik tecrübesini, arkadaşı Erkek Fatma'nın babası Ateşoğlu'yla denize açılarak yaşamıştır. Bu tecrübesinde, emek-sermaye çatışmasını görerek denizciliğin ne kadar zor; fakat kazancın ne kadar az olduğuna şahit olmuş; balıkçıların madrabazlarla yaptıkları konuşmalara şahit olmuştur. Uykusuz geçen gece boyu, türlü zorluklarla tutulan balıkların madrabazlar tarafından yok pahasına satın alındığına şahit olmuş, "Gözü doymaz herifler! Birbirinin gözlerini oymazlarsa hatırım kalır. Asıl cinime giden şey değme sıkıntı ile tuttuğumuz balıklardan, bu heriflerin bizden fazla

¹²Cevat Şakir Kabaağaçlı, *Aganta Burina Burinata*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2011.

¹³Tahir Alangu, *Cumhuriyette Sonra Hikâye ve Roman 1, 2*. Baskı, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1968, s. 308.

kar etmesidir”¹⁴ cümleleriyle bu durumu eleştirmiştir. Balıkçılar, gerçek değerlerinin çok altında sattıkları balıklardan elde ettikleri parayı kendi aralarında pay ettiklerinde, ellerindeki rakamın ancak ailelerinin günlük ihtiyaçlarını gidermeye yetmekte olduğunu; her an ölümle burun buruna çalışan ve hiçbir can güvenliği olmayan balıkçıların başlarına bir şey gelmesi durumunda ise, geride kalan aileleri yokluk ve sefalet içinde yaşamlarını sürdürmek zorunda olacakları işlenmiştir.

Mahmut, emek-sermaye çatışmasının en etkili örneğine amcası Hakkı Reis’in balıkçı teknesinde işe başlayınca şahit olur. Mahmut’un, cimriliğiyle ün yapmış olan amcası Hakkı Reis, tayfalarının hakkını yemekten çekinmeyen, onlar için çalışma şartlarını devamlı zorlaştıran anlatıcının da ifadesiyle kaptandan daha çok işçisiyle çatışmaktan zevk duyan tüccar bir kişiliğe sahiptir. Mahmut, amcası Hakkı Reis bir tayfaya haksız yere vurunca onunla münakaşa etmiş, bunun üzerine amcası ilk limanda Mahmut’un işine son verip O’nu gemiden uzaklaştırmıştır. “Seni şu gün kayığa tayfa diye allem etti kalem etti, göz göre göre hakkımın yarısını yedi. O söyledikçe ben boyuna başımı sallıyordum.”¹⁵ Amcasının yanından ayrıldıktan sonra çalışmaya başladığı diğer kayıklarda değişen unsurun sadece kayıklar olduğunu, tayfaların ve kaptanların birbirleriyle olan ilişkilerinde aynı sömürü şartlarının hüküm sürdüğüne şahit olur. Mahmut, mal sahiplerinin, işçilerinin alnteri üzerinden kazandıkları paralarla zenginlik ve lüks içinde yaşarken, tayfaların sadece günlük yaşamlarını karşılayabilecek miktarda kazanıp hiçbir maddi birikimlerinin olmadığını görür. O, Marsilya’ya giden bir yolcu gemisinde para biriktirmek için çalışmaya başladığında, zengin insanların birbirleriyle olan ilişkilerinde genellikle paranın sözkonusu olduğunu, birbirlerini her fırsatta aldattıkları, paradan başka hiçbir şeyin öneminin olmadığı bir hayatı yaşadıklarını gözlemlemiştir.

Memleketi Bodrum’a duyduğu özlem neticesinde Mahmut, tutkuyla bağlı olduğu denizden ayrılarak köyüne geri döner; ancak bıraktığı hiçbir şeyi aynıyla yerinde bulamaz. Sevdiği ve evlenme hayalleri kurduğu Erkek Fatma da değişmiştir. Babasıyla denize açıldığı bir gece, köy ağasının adamlarının saldırısına uğrayan Fatma, atılan kurşunla yaralanarak, bir gözünü kaybeder ve yüzünün yarısının da isabet eden mermi saçmalarıyla parçalandığını öğrenir. Fakirlik yüzünden kaçak avlanan Fatma ve babası, av sırasında başlarına gelen bu elim hadiseyi kimseye söyleyememiş ve haklarını arayamamışlardır. Bir süre sonra Fatma, köyden kaçarak izini kaybettirmiştir.

Mahmut daha sonra, varlıklı bir köy ağasının kızı olan Ayşe’yle evlenerek ezen ve sömüren sınıfın bir üyesi olmuştur. Ancak O, hiçbir zaman parasal işlerle ilgilenmeyen, paraya ehemmiyet vermeyen birisi olarak, insanların daha fazla kazanmaları uğruna yaptıklarına bir türlü anlam verememiştir. Karısının sürekli olarak: “...Hiç kimseye hiçbir şey vermeyeceksin, herkesten koparabildiğin kadar koparacaksın ve gözünü paradan ayırmayacaksın!” gibi ifadelerine karşın Mahmut: ‘İyi ama ben parayı görünce, yaradılıştan öz düşmanı olan bir hayvana rastgelen bir başka hayvan gibi, tüylerim nefretle diken diken oluyordu. Benim özlediklerim, hiç de onların özledikleri değildi.”¹⁶ Şeklinde karşılık verirdi.

¹⁴ Kabağaçlı, *a.g.e.*, s. 66.

¹⁵ Kabağaçlı, *a.g.e.*, s. 99.

¹⁶ Kabağaçlı, *a.g.e.*, s. 52

Ayrıca karısı Ayşe'nin ortakçılara mümkün oldukça kötü davranması, insanların ellerinden tarlalarını alma planları yapması ve bu da yetmezmiş gibi kendisinden de aynı davranışları beklemesi emek-sermaye çatışmasını net bir şekilde okuyucuya gösterir. Halbuki romanın anlatıcısı, toprağın denize kıyasla emekçiye daha verimli ve cömert olduğunu düşünerek böyle çıkar mücadelelerinin olmayacağını zannetmiştir:

Siftah olarak alın terimin boşa gitmediğini ve bir kazanç temin ettiğini gördüm. Sessiz toprak sesli denize benzemiyordu. Ona verdiğim emeğe, bin bir renk, bin bir güzel koku ve çiçekle cevap veriyordu. Sanki kendisine karşı gösterdiğim alakadan dolayı bana karşı şükran duyuyordu. Onu sapanla sürdüm mü, sürülen yeri sapanla sadık kalarak, açılan izi muhafaza ediyordu. Atılan tohumu bağrına kabul ediyor, onu sıpsıcak tutuyor, nemli tutuyor ve uçar hayvanlardan gizleyerek koruyor ve koynunda yavrüyü emziren ana gibi besliyordu.¹⁷

Mahmut yine bir gün, karısının zorlamasıyla yakın bir köye ortakçılardan alacak tahsili yapmaya gittiğinde köylülerin içinde buldukları zor duruma acıyarak onlardan hiç para almadan geri dönmüş; bu durum, karısıyla ilk olarak fiziki bir çatışmaya girmesine sebep olmuştur.

Mal burnunun dibindeydi, elini uzatıp kavrayacağına avcunu açıp verdin. Onlar ta geçen sene, bu sene iki misli vereceklerini vaadetmişlerdi. Hayvan yularından insan da sözünden tutulurdu. Senin elin ayağın tutar, onların topunu da eşek sudan geçinceye kadar pataklayacaktın. Neleri var neleri yoksa sıyrıp alacaktın.¹⁸

Bu ortakçılar haniden beri kapımızın köpekleridir, onlara hoş deyip sopayı çalmalı. O zaman kuçu kuçu dediğin vakit arkadan gelirler, korkma ölmezler, ortakçı kısmı yedi canlı olur. Altı canlarını al, yine biri onlara kalır.¹⁹

Yukarıdaki pasajlar, Ayşe'nin şahsında emek-sermaye çatışmasının romandaki en açık ifadeleridir. Maddî zenginliği ve bunun neticesinde sağladığı üstünlük nedeniyle, Ayşe'nin sıradan fakir insanları küçük görmesi, aşağılaması ve onların haklarını gasp etmesi yönüyle toprak sahibi zengin ağalarını temsil etmektedir. Ayşe'nin bu hal ve tavırları Mahmut'un tekrar denize dönmesine neden olmuştur. Mahmut, denizdeki emek-sermaye çatışmasını, sömürü sistemini bildiği halde karadaki sömürünün daha yıkıcı ve yıpratıcı olduğuna, fakirin daha çok ezildiğine şahit olmuştur.

Aganta Burina Burinata'da ön planda olan emek-sermaye çatışması, insanların fakir olmasının en önemli sebebi olarak işlenmiştir. Balıkçılar her an ölüm telikesiyle karşı karşıya kalarak zor şartlar içinde çok çalışmalarına rağmen günlük ihtiyaçlarını giderebilecek kadar ancak kazanabilmektedirler. Anlatıcının, "Bir avuç balık tutmak için, fırtınanın kara bulut zemininin üzerinde bir beyaz mendil gibi sallanan yelkenini görenler, 'Ateşoğlu yine başının belasını arıyor' derlerdi. Oysa başının belasını değil,

¹⁷ Kabağaçlı, *a.g.e.*, s. 138.

¹⁸ Kabağaçlı, *a.g.e.*, s. 158.

¹⁹ Kabağaçlı, *a.g.e.*, s. 159.

çocuğunun nafakasını arıyordu.”²⁰ diye betimlediği bu durum aslında, romanda gözler önüne serilen fakirliğin boyutunu göstermiştir. Bu fakirlik, balıkçıların madrabazlar tarafından sürekli sömürülmelerine rağmen onların hayatları pahasına denize açılmaya mecbur bırakılmaktadır.

Aganta Burina Burinata'da roman kahramanlarının yaşadığı emek-sermaye çatışması, realist bir şekilde işlenerek, emeğin sömürülmesi farklı örnekler üzerinden verilmeyle çalışılmış, bu da fikir aktarımını destekleyerek, romanın toplumcu gerçekçi yönünü güçlendirmiştir. Bu yönüyle yazar romanında, toplumcu gerçekçilik kuramcılarında Lunaçarski'nin de belirttiği gibi amaca yönelmiş; kötüyü iyiden ayırıp emekçilerin/proleteryanın sıkıntılarını kocaman objektifiyle ortaya koymaya çalışmıştır.²¹

Emek-sermaye çatışmasını, emekçinin yaşama savaşını, el emeği göz nuru ile ürettiklerine sahip olma mücadelesinin konu edindiği diğer bir toplumsal gerçekçi roman da Reşat Enis Aygen'in²² altıncı romanı olan ve 1947'de yayımlanan *Ekmeğe Kavgamız*'dir.²³ Romanın ana kahramanı Kudret, başından geçen elim bir deniz kazası sebebiyle kaptanlıktan beş yıl uzak kalır. Bu süre zarfında, balıkçı teknelerinde sıradan tayfa olarak çalışmaya başlayıp, bu vesileyle de balıkçıların hergün yaşadıkları zor hayat koşullarına şahit olur; emrinde çalıştırdığı insanları bir makine gibi kullanan, tayfayı sömüren ve emeklerinin hakkını vermeyen gemi sahiplerini ve reislerini görür. Romanda, deniz emekçilerinin sömürülmesi, hayatlarından verilen örneklerle desteklenerek, emek-sermaye ilişkisi ve sömürü daha net bir şekilde okuyucuya sunulmuştur.

Ekmeğe Kavgamız, bir Kasım ayında torik avına çıkan balıkçıların av esnasında yaşadıkları olayların anlatılmasıyla başlar. Tayfa, torik sürüsü ağlara takıldığı sırada zor durumda olup kendilerinden yardım isteyen bir başka teknenin yardımına koşmak suretiyle denize atılan ağları kesmiş ve bu nedenle yakalanan balıklar denize salınmıştır; ancak kesilen ağların ve kaçırılan balıkların sorumluluğu tayfaya yüklenmiştir. Reis, kesilen ağların parasını ve kaybettiği balıkların maliyetini tayfadan çıkarmış; elde ettiği haksız kazançta da vurgu yapılmıştır. Romanda bu kısım; “Bu volide en az bin lira kaçmıştı. Yediyüz lirası onun olacaktı. Allah payı değil ya bu, kul payı... Elbet oyun edecek, tayfaya zokayı yutturacaktı”²⁴ cümleleriyle vurgulanmıştır. Reis o gece tayfaya kazandığı bin liranın sadece üç yüz lirasını verir ve onlardan bunu aralarında paylaşmalarını bekleyerek, tayfanın hakkını yemekte, onların iş gücünü sömürmektedir. Tayfalar hiç para kazanmadan evlerine geri dönmeyi göze alamamış, sabaha kadar avlarına devam ederek, teknenin ambarlarını balıkla doldurmuşlardır. Fakat limana

²⁰ Kabağağaçlı, *a.g.e.*, s. 13.

²¹ Anatoli Lunaçarski, *Devrim ve Sanat: Denemeler-Konuşmalar-Notlar*, (Çev. Süheyla Kaya, Saliha Kaya), İnter Yayıncılık, 2000, s. 84.

²² Romanlarının büyük bir bölümünü Cumhuriyet'in ikinci döneminde kaleme almış olan yazar, eserlerini gazeteciliği ve adliye röportajlarıyla destekleyerek, (Kanun Namına-1932, Gong Vurdu-1933, Gece Konuştu-1935, Afroditi Buhurdanında Bir Kadın-1939), özellikle toplumun en alt tabakalarından kesitler sunar. Anadolu köy ve kasabasında yaşayanların (Toprak Kokusu-1944), ya da köyden şehre göç edenlerin içine düştükleri işsizlik ve büyük şehir bunalımını konu edinen (Ağlama Duvarı-1949) eserler yazmıştır. Şerif Aktaş, “Cumhuriyet Devri Türk Edebiyatı”, *Türk Dünyası El Kitabı*, 4 Cilt, c. 3 (Edebiyat – Türkiye), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Sayı: 158, 3. Baskı, Ankara, 1998, s. 672

²³ Reşat Enis Aygen, *Ekmeğe Kavgamız*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1974.

²⁴ Aygen, *a.g.e.*, s. 14.

vardıklarında, türlü sıkıntılarla avladıkları balıkları denize geri dökmek zorunda bırakılmışlar. Böylelikle tutulan balıklar halka yüksek fiyatla satılarak tayfalarını sömürdükleri kadar halkı da sömürmeleri anlatıya dahil edilmiştir. Romanda, fakir halkın zenginler tarafından nasıl sömürüldüğü anlatıcı tarafından; “Gübreye, gübreye, diye bağırdılar. Binlerce torik piyasaya dökülürse fakir fukara belki et yüzü görürdü ama Yorgi reiz, Agop reiz, bilmem kim kabzımal vurgunu vuramazdı. Balık fiyatı düşürülmemeliydi.”²⁵ cümleleriyle dile getirilmiştir. Reşat Enis, kapitalist/sömürücü sınıfın, gariban balıkçıların iyi niyetini nasıl suistimal ettiklerini ve onları nasıl kullandıklarını trajik bir şekilde okuyucuya sunmuştur.

Mal sahipleri tarafından acımasızca sömürülen fakir ve gariban balıkçılar dermeçatma gecekondualarında sefalet içinde soğuk, açlık ve türlü hastalıklarla uğraşırken, Zeval ve Yorgi adlı reisler sıcak ve lüks evlerinde yaşamlarını bolluk içinde sürdürmektedirler. Balıkçıların tüm bu gerçeklerden haberdar olmalarına rağmen yapacak başka bir işlerinin olmaması, onları bu sömürüye katlanmak zorunda bırakmıştır. Hatta romanın bir bölümünde tayfalardan birinin ifadesiyle, “Venedik sokağının yosması, patronanın evinde neyse, biz de reisin teknesinde oyuz.”²⁶ özetlenmektedir. Bu sözler, emek-sermaye bağlamında sömürü sistemini açıkça gözler önüne sererek, balıkçıların zengin tekne sahipleri nezdinde ne denli değersiz olduğunu net bir şekilde ortaya koymuştur. Mal sahibi reislerin işçilerin hakkını vermeyerek onlara yaptıkları haksızlıklara boyun eğmek istemeyen, ‘*ordu bozgan*’ lakaplı Laz Yakup, işçilerin maruz kaldığı adaletsizliğe engel olmak istemiş ve bunun için reisine baş kaldıran ağır laflar etmiştir. Romanda, Yakup’un dernek başkanı ve balıkthane müdürünün makamına çıkararak gösterdiği bu tepki, “Tuttuğumuz balıkları, dedi; balıkhaneye yolladığın motor kaptanına nasıl gizli gizli para yedirip noksan hesap çıkarttığını, balıkthane pusulalarını nasıl yok ederek tayfanın hakkını iç ettiğini bilmiyor değilim. Kanımızı kuruttun, yeter be herif!”²⁷ sözleriyle okuyucuya aktarılmıştır. Tüm bu uğraşlarının karşılıksız kalması üzerine Yakup, sınır hastası olmaktan kurtulamamış ve altı ay tımarhanede gözetim altında tutulmuştur. Diğer balıkçılar ise, reislerin yaptıkları tüm bu haksızlıkların önüne geçecekleri, haklarını savunacakları hiçbir makam ve kurum bulamamış ve sömürüye boyun eğmek zorunda kalmışlardır.

Romandaki kahramanlardan Kudret, Devlet Deniz Yollarında kaptan olarak göreve başlamadan önce, varlıklı kişilerin teknelerinde yine aynı vazifeyle çalışmıştır. Anlatıcı, Kudret karakteri aracılığıyla geriye dönüş yöntemini kullanarak, okuyucuya patronların sömürüsüne maruz kalan bir kaptanın durumunu aktarmıştır:

Patron, işine gelmezse seferden döner dönmez süvarisinin kılına tekneyi indirirdi. Eğer gerçekten usta bir kaptansa, tepe tepe kullanırdı. İzİN mişİN, armatörün kitabında böyle şey yoktu. Eğer işİne muhtaçsa, yerine bir adam bulacak ve aylığını ona devredecekti. Kumanda köprüsüne çıkamayacak kadar hastaysa limanda kalır, ama çalışmadığı günlerin parası kesilirdi.

²⁵ Aygen, *a.g.e.*, s. 21.

²⁶ Aygen, *a.g.e.*, s. 51.

²⁷ Aygen, *a.g.e.*, s. 69.

*Kazaya uğramış, bacağını kolunu yitirmişsin, armatöre neydi? Dikkatli olsaydın. Tazminat mazminat da onların kitabında yoktu. Yük alış ve boşaltıştaki kaybı kaptana ödetirlerdi.*²⁸

Romandan alıntılanan yukarıdaki bölümde, zenginlerin teknelerinde çalışan kaptanların durumu ele alınmış, hiçbir kurum ya da kuruluşun onların haklarını korumadığı belirtilerek, patronların yaptıkları haksızlıklar ortaya koyulmuştur.

Ekmeke Kavgamız'da çoğunlukla deniz işçilerinin mal sahipleri ile yaşadıkları sorunlar ön plandadır. Ancak, Kudret'in tanıştığı bir fabrika işçisinin başından geçenler de romana dahil edilerek aynı zamanda fabrikalardaki emek-sermaye çatışması da okuyucuya gösterilmektedir. Fabrikada geçirdiği kaza sonucu tek gözünü kaybeden ve sonrasında işçiler arasında temsilci seçilen bir işçinin, aldığı on lira tazminatla işten çıkarılması ve sonrasında geçim telaşıyla da balıkçı olmak zorunda kalışı, kanunların işçi haklarını korumak konusunda ne denli eksik ve yetersiz kaldığını, onların haklarını savunacak hiçbir kanun hükmü bulunmadığını resmeder. Bu durum romanda:

*Patrona karşı haklarını korumak için işçinin kendi arasından seçtiği adam dışı bir irgat demektir, ondan korkulabilir. İşçilere temsilci seçme hakkını veren kanun, korkulacak işçiyi tanıma ve kapı dışarı etme olanağını verir patrona! Temsilci olduktan sonra fabrikada tutunabilen tek işçi yoktur.*²⁹

Ekmeke Kavgamız'da maddi sebeplerden kaynaklanan ve toplumsal bir sorun olarak yansıtılan sınıf farkları üzerinde de durulmuş, zengin zümrenin fakirleri aşağılayıp küçük görmeleri ve onları sömürmelerine dayanan bir sistemin yanlışlığı vurgulanmıştır. Eserde, zengin burjuva kesiminin devlet memurlarını parayla satın alarak her türlü yolsuzluğu rahatça yapıp insanları kendi menfaatleri için sömürdükleri vurgulanmıştır. bu kesimin, devletin kanun hükümlerini kendi çıkarları doğrultusunda değiştirmelerinin yanısıra, acil ihtiyaç olan eğitim, sağlık, gıda ve giyim gibi ihtiyaçları sözkonusu kendileri olunca rahatlıkla temin etmekteyken, fakir ve sömürülen halkın, tüm bu zorunlu ihtiyaçlardan tam anlamıyla faydalanamamakta oldukları dile getirilmiştir. Romanda, sömürülen halkın zor ve ağır çalışma şartlarında yetersiz beslenme ve soğuktan kaynaklanan hastalıklarla da uğraşmak durumunda oldukları sıkça vurgulanmıştır. Ülkedeki pahalılığın insanlar arasındaki sınıf farkını daha da derinleştirip, zengin zümrenin yanısıra bir de karaborsayla geçinen ayrı bir sınıfın doğmasına zemin hazırlamış olması eserde öne çıkan diğer bir etken olmuştur. Eserde bundan da yine fakirlerin olumsuz anlamda etkilendiği, kendilerini sömüren yeni bir zümrenin ortaya çıktığı anlatılmıştır. Romanda bu durum şu alıntıyla ifade edilmektedir:

Bakkal ve kömürcününün de yaptığı aynı şeydi. Kumaş, basma kuponları bu savaşta türeyen karaborsacı sınıfın aracılığı ile pek küçük kazanç karşılığı el değiştirdi. Dar gelirlü keçi delik pantolon, yırtık entariyle gezerken vurguncu sınıf kolaylıkla geyinir

²⁸ Aygen, *a.g.e.*, s. 107.

²⁹ Aygen, *a.g.e.*, s. 36.

*kuşanırdı. Dar gelirli, zeytinyağını ve şekeri ucuz yiyen mutlu bir insan diye kısıkanlılardı üstelik!*³⁰

Kudret'in çocukluktan beri tanıdığı yakın arkadaşı İsfediyar da, doktor olarak memurluk yaptığı yıllar tanışıp evlendiği eşinden sınıf farklılıklarından kaynaklanan sebeplerden dolayı ayrılmıştır. İsfediyar'ın eşi; zengin zümreye ait, emri altındaki insanları ezen ve sömüren bir ağanın kızıdır. Evliliğinin ilk dönemlerinde İsfediyar, içinde bulunduğu zengin yaşantıyı benimsemiş olsa da bir süre sonra birebir şahit olduğu sömürü onu ciddi anlamda rahatsız etmiştir. Fakirlere yardım eden bir doktor olan İsfediyar, herkesin eşit hak, özgürlük ve imkânlarla sahip olması gerektiğini savunarak romanda zengin burjuvaziye şu sözlerle isyan eder:

*'Pirincin yarım kilo bile olsa iğünveysi olma' demiş Japon. Modern villa, bende bir değişiklik doğurdu. Burjuvaziden tiksinti duymaya başladım. Karımdan, kayınbabamdan öğreniyordum. Bu kaba varlıkların kapısında bir lokma uğruna köleleşen insanlara acıyordum. Aşağı yukarı ben de bir köle değil miydim? Kaçtım bir gün. Villayı, güzel karımı bıraktım, kaçtım.*³¹

Romanda, Kudret ve Cevdet aynı anne ve babadan olmalarına rağmen iki ayrı sınıfı temsil ederler. Kudret, her zaman fakirlerin yanında olurken, kardeşi Cevdet, her türlü istismarı ve yolsuzluğu yapan, dini kendi çıkarları doğrultusunda kullanan, zenginliğini fakirlerin sırtından kazanan bir burjuvadır. Kudret ve Cevdet'in hayat tarzları, toplumdaki iki ayrı sınıfın yaşantısı olarak okuyucuya sunulmuş ve bu yaşamların karşılaştırılması yapılmıştır:

*Varlıkların karyolasıyla bu yer yatakları arasında benzerlikler görülürdü: Onun çırılçıplak beykelleri vardı. Bu yatakların yarı çıplak canlıları! O karyolada yatanlar kendilerini yıldızlı, mavi bir gök altında uyuyormuş sanırdı. Bu yataktakiler, delik deşik tavan altında gerçekten yıldızlı bir gök altındaydı.*³²

Romanda emek-sermaye çatışmasından ortaya çıkan yoksulluğun toplumsal bir problem olduğu vurgulanmakta, okuyucuya ülkedeki mevcut sistemin fakiri daha fakirleştirdiği, zengini ise daha da zenginleştirdiği, servetine servet kattığı gösterilmektedir. Romanın ana karakteri olarak öne çıkan Kudret, balıkçılık yaptığı yıllarda kendisinin ve çevresindeki insanların karşı karşıya kaldığı yoksulluğun hastalık, ahlaksızlık gibi ahlaki çöküşe zemin hazırlayan birçok unsuru da beraberinde getirdiğine şahit olmuştur. Romanda geçen, "Buğday fiyatının alabildiğine yükseldiği, yoksulluğun, ahlak bunalımının başladığı günleriydi."³³ ifadesi, fakirliğin ve yoksulluğun sosyal hayatın her kesimine işlemiş bir illet olduğunu göstermektedir.

³⁰ Aygen, *a.g.e.*, s. 23.

³¹ Aygen, *a.g.e.*, s. 98.

³² Aygen, *a.g.e.*, s. 133.

³³ Aygen, *a.g.e.*, s. 94.

Romanda, balıkçıların zor çalışma koşullarına rağmen emeklerinin karşılığını alamadıkları ve ihtiyaçlarını tam olarak karşılayamadıkları sıkça vurgulanmaktadır. Bu durum bir balıkçının sözleriyle şöyle ifade edilmiştir:

-Sanırım, dölenciliği kaldırmak için icat etmişler balıkçılığı, diyordu; Boğazımız doyuyor mu?

Dört kuru zeytinle koca bir adam doyar mı, sorarım sizce? Millet beşyüz millik yoldan geliyor, bir kaç kuruş kazanayım diye...Aç susuz, geldiğine geleceğine pişman, köyüne dönüyor. İşin kötüsü, bu zanaata bulaştın mı kolay kurtaramazsın yakamı.³⁴

Emek-sermaye çatışması bağlamında mağdur olan halkın içinde bulunduğu fakirliği daha da derinleştiren faktörlerden biri de ülkede yayılan karaborsacılık olmuştur. İlaç, gıda, sabun, hastane röntgen filmleri ve hatta kefen bezi bile yüksek rakamlarla karaborsada satılır hale gelmiş, bu durumda fakir halk, ölülerine kefen bulamamakta, onları defnedecekleri mezarın parasını dahi ödeyememektedir. Balıkçı Aziz'in tiftüsten ölen eşine kefen bulabilmek için çektiği sıkıntılar bu acı durumu en iyi şekilde örneklemektedir:

Balıkçı Aziz, birkaç metrelik kefen bulabilmek için kavrandı, sağa sola koştuğu günü ömrübillah unutamyacaktır: patiska, Amerikan karaborsadaydı, ateş pahasıydı. Yamalı gömleği, yırtık ten fanilasıyla gömülen yoksullara mezarlarında 'Soru melekleri' bile gülüyordu belki!³⁵

Romanda ayrıca, halkın bu zor durumundan habersiz olan devlet yönetimi de eleştirilmektedir. Hükümet başkanının, "Vatandaşlarım; memlekette pahalılık diye bir şey yoktur. Yiyecek, giyecek maddelerinde yüzde beşyüz oranında yükseliş varsa, bu normaldir. 1939 fiyatlarını artık tatlı bir düşünce olarak hatırlamalıyız."³⁶ sözleri yöneticilerin halkın problemlerine ne kadar yabancılaştığının boyutunu göstermektedir.

Ekmeğe Kavgamız'da fakirlik ve açlık, kadınların günlük geçimleri için gayr-i ahlaki yolları seçmek zorunda kaldıklarına da vurgu yapılmaktadır. Romanda, eşleri veya babaları ölen kadınların akıbetleri bellidir. Fakirlikle beraber toplumun değer yargılarının zayıflaması ve bunun yol açtığı ahlaki yıkım kaçınılmaz olmuştur. Eserde, erkeklerin kadınları bir meta gibi görüp onlardan faydalanmaya çalışmaları, kadınların bedenini kendi şehvî talepleri ve arzuları için sömürmektedirler. Bu bağlamda, kadının erkeğin sömürüsüne maruz kalmaktan kurtulmak için maddi bakımdan probleminin en aza indirilmesi, sosyal hayatta erkeklerle aynı hak ve özgürlüklere sahip olması gerektiği vurgulanmıştır.

Romanda, maddi sebeplerden dolayı kötü yola düşen kadınlar birer kurban olarak gösterilmiş; bu yolun onların tercihi olmayıp, buna mecbur bırakıldıkları vurgulanmıştır. Bu kadınlardan Zehra, babasının ölümü üzerine annesi ve dört kardeşiyle beraber içine düştükleri zor durumdan kurtulmanın yolunu bir genelevde

³⁴ Aygen, *a.g.e.*, s. 8.

³⁵ Aygen, *a.g.e.*, s. 47.

³⁶ Aygen, *a.g.e.*, s. 157.

çalışmakta bulmuştur. “Zehra yoksulluğun kurbanıydı. Alabildiğine keyfine giden vurguncu bir sınıftı onu baştan çıkararak.”³⁷

Nevin, romanda kötü yola sürüklenen bir diğer kurban olarak okuyucuya sunulmuştur. Genç kadın henüz dört yaşındayken annesi vereme yakalanmış ve bir süre sonra da hayatını kaybetmiştir. Annesinin vefatından sonra hayatta tek başına kalan Nevin, büyüüp genç kız olduğunda, hayatını devam ettirebilmek için bedenini satmaya başlamış, bir süre sonra kendisinin de verem olduğunu öğrenince işine devam etmek suretiyle, kendisinden yararlanan erkeklere hastalığını bulaştırarak onları cezalandırma yoluna gitmiştir. Romanda Nevin'in durumu;

Zayıf, esmer yüzünde iri kara gözleri vardı. Kıvrık saçları abanoz kadar kara ve parlaktı.

-Ekmekek kavgasında kötülüğe sürüklendi o, dedi; ama bu yol da ciğerlerini çürütmekten kurtaramadı. Nevin gizli orospuluk yapıyor; kaptan. Yaşama kavgasıdır bu.³⁸ ifadeleriyle okuyucuya sunulur

Nurhayat, romanda fakirlik sebebiyle kötü yola sürüklenen bir diğer kadın kahramandır. Reşat Enis, romanında kişileri sömürenler ve sömürülenler olarak “fetişleştirmiştir.”³⁹ Çocuk yaşta zorla evlendirildiği kocası tarafından iki buçuk yaşındaki çocuğuyla tek başına bırakılması sonucu hayat mücadelesi vermeye başlayan Nurhayat, hizmetçi olarak bir tacirin yanında çalışmaya başlamış ancak, bir süre sonra oradan ayrılarak bir fabrikaya girmiştir. Yoksulluktan çocuğunu evlatlık vermiş, daha sonraları vereme yakalandığını öğrenmiş ve sanatoryumda tedavi görmüştür. Tedavi sonrasında sanatoryumdan çıkıp tekrar eski çalıştığı fabrikada çalışmak isteyince kapılar yüzüne kapanınca,, yukarıda bahsedilen diğer kadınlar gibi fahişelikten başka yol bulamamıştır. Romanda Nurhayat:

Nurhayat'ın karnını doyurmak yolunu orospulukta buluşu, bu kovuluştan sonraydı. Ama orospuluk etmek için de kendisine çekidiğer vermek gerekti. Bir ipek çorap beş liraydı. Rıju bir liradan ucuz alamıyordu. Basma entari bile onbeş liradan aşağı çıkmıyordu. Nurhayat, bütün bunları sağlamanın kolayını buldu: Dispanser reçetesiyle Kızılay'dan aldığı 'Kalsiyum Sandoz'ları karaborsada satıyordu. Eline geçen parayla giyinip kuşanıyor; süsleniyor, boyanıyor ve müşteri arıyordu.⁴⁰ cümleleriyle anlatılmıştır.

Reşat Enis, *Ekmekek Kavgamız*'da, sorumlu ve bilinçli bir toplumcu gerçekçi yazar tablosu çizmiştir. Emek-sermaye bağlamında toplumun içinde bulunduğu yoksulluk ve bunun neticesinde ortaya çıkan bunalımdan bahsederek, insanların bu durumdan ve mutsuzluktan kurtulmalarının tek yolu olarak toplumdaki bireylerin eşit haklara sahip olduğu sosyalist bir düzenin kurulmasını vurgulayarak, dar çerçevede içinde buldukları toplumdan başlayıp daha geniş anlamda da dünyayı kurtarmaları için

³⁷ Aygen, *a.g.e.*, s. 39.

³⁸ Aygen, *a.g.e.*, s. 87.

³⁹Kanakis Leledakis, *Toplum ve Bilinçsiz* (Çev. Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 26.

⁴⁰ Aygen, *a.g.e.*, s. 130.

okuyucuya iyiyi ve kötüyü gösteren örnekler sunmuştur. Gorki'nin toplumcu gerçekçi sanat felsefesi bağlamında vurgusunu yaptığı sorumlu ve bilinçli yazar tanımlamasına uyan Reşat Enis eserinde; emeğinin hakkını alamayan ve sömürülen sınıfa, köylülere, işçilere doğru bilinç kazandırmaya çalışmış, emeğin kutsallığını yücelterek, çalışanın hakkının savunulduğu ve yaptığı işin karşılığının verildiği, mevcut kanunların toplumun her kesiminin ihtiyacına cevap olduğu bir sistemi savunmuştur. Enis ayrıca, memurların işlerine fesat karıştırmadıkları bir toplum düzeninin de ancak ve ancak sosyalist düzenin hayata geçirilmesiyle mümkün olabileceği üzerinde durmuştur. Reşat Enis'in romanında toplumcu gerçekçi çizgide vermeye çalıştığı bu mesaj, Ömer Türkeş'in belirttiği gibi yazıldığı dönemin düşünsel, toplumsal, siyasal ve ahlâki atmosferini tam anlamıyla yaşatmaktadır.⁴¹

Samim Kocagöz'ün 1948'de yayımlanan *Bir Şehrin İki Kapısı*⁴² adlı romanının konusu da yukarıda incelemesini yaptığımız iki roman gibi emek-sermaye arasındaki çatışmadır. Anadolu'da bir kasaba ve onun bir köyünde yaşanan olayların, köy halkından biri olan Mustafa'nın ağzıyla anlatıldığı bir romandır. Eserde, devlet memurlarının görevlerini rüşvet alarak yerine getirdikleri; aksi takdirde görevlerini ihmal ettikleri, fakir halkın zengin zümre tarafından sömürülmesine nasıl göz yumdukları okuyucuya aktarılmıştır.

Kasabanın eşrafından olan ve sadece kendi çıkarlarını gözetip, başka hiç kimseyi ve hiçbir şeyi önemsemeyen bir kişiliğe sahip olan Zati Bey, kasabada görev yapan devlet memurlarını verdiği rüşvet ve hediyelerle etkisi altına alarak onlarla iyi ilişkiler kurup, kendi istediklerini kolayca yaptırabilmektedir. Zati Bey'in ilk faaliyeti, su işleri yetkilisine rüşvet vererek Mühendis Bekir'in çalışmalarına engel olmaktır:

-Su işleri müdürünün Zati Beyden rüşvet aldığını öğrendim. Hem de bana Mehmet Bey söyledi. Deyince, herkes, ne su işleri müdürünün rüşvet almasına, ne de Zati Beyin rüşvet vermesine hayret etti. Lakin, Menderesin taşmasının Zati Beye ne gibi bir menfaat temin ettiğini bulamadı. Lütfullah Efendi anlattı:

-Doğrusu söylemek lazım gelirse, ben de bu işe sizler gibi akıl erdiremedim. Bereket versin Mehmet Bey imdadıma yetişti. Bana, Menderes taşıdığı zaman hangi bataklıkta doldurmuş diye sordu. Cevap verdim. İşte dedi, Zati Bey, bu bataklıkta sazlardan her sene binlerce lira kazanır. Fazla lafa ne hacet, üst tarafını anladım gitti... Mehmet Bey yaman adam vessalam...Menderes, taşmazsa bataklık da kurur.⁴³

Bu alıntıda görüldüğü üzere, Zati Bey'in su işleri müdürü ile anlaşır usulsüzlük yapması herkesçe bilinen alışlagelmiş bir durumdur. Zati Bey, bataklığın içindeki sazlardan elde ettiği yüklü miktardaki parayı hesap ederek, halka ait tarlaların su altında kalmasını pek de önemsememektedir:

Ne zaman Menderesin çaresine bakılacak olsa, değil öyle uzun boylu büyük çareler, en küçük, mesela, sedlerin tamiri gibi bir çare düşünülse hemen işin önüne geçmek için

⁴¹ Ahmet Makal, "Türkiye Emek Tarihinin Bir İzdüşüm Alanı Olarak "Edebiyat", *Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi*, 2008/3 (18), s. 20.

⁴² Samim Kocagöz, *Bir Şehrin İki Kapısı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1948.

⁴³ Kocagöz, a.g.e., s. 41-42.

*Zati Bey hazır ve nazırdır. Senede sazlardan kazandığı otuz binin yalnız beş binini su işleri müdürüne ve bu işlerin erbabına verse yetmez mi? Menderesin muhakkak taşması lazım. Menderes taşmalı ki, Balkan dolsun; Menderes taşmalı ki Zati Beyin cebi biraz daha dolsun...*⁴⁴

Zati Bey'in bataklıktan elde ettiği otuz bin lira hakkında konuşulmaktadır. Zati Bey'in kazandığı otuz bin, mühendis Bekir'in hayatını kaybetmesine sebep olmuştur. Bekir, köydeki su baskını sonucu sıtmaya yakalanmış ve bir süre sonra da bu hastalığın neticesinde can vermiştir. Zati Bey'in bu bencilce davranışı ve haksız kazancı halkın malına zarar vermenin yanısıra, bir insan canına da mal olmuştur.

Bir Şehrin İki Kapısı'nda devlet memurlarının görevlerini tam ve doğru bir şekilde yapmamaları, bunun neticesinde de zengin sermaye sahipleri tarafından halkın sömürülmesine engel olamamaları da okuyucunun dikkatine sunulan önemli bir konudur. Örneğin, su işleri müdürü Zati Bey'den rüşvet alarak Menderes'te yapılan çalışmaları engellemektedir. Halkın gönderdiği şikayet dilekçeleri Zati Bey'in yine aynı şekilde rüşvetle gönlünü hoş ettiği kaymakam tarafından görmezlikten gelinerek dikkate alınmamaktadır. Doktor Sezai Bey de, halk için tahsis edilmiş dispanseri kendi özel hastaları ve işleri için kullanmaktadır. Almaması gerekirken halktan muayene ücreti alması, yeni arabasının yakıt giderini de vizite ücretlerine eklemesiyle halkı sömürmektedir. Devlet memurlarının görevi kötüye kullanmaları bununla da kalmamış; öğretmen Zafer sözde halkı bilgilendirme amacıyla organize ettiği ikramlı toplantıların masrafları için halkevindeki insanların okuması için tahsis edilen Servet-i Fünun dergilerini kendine aitmiş gibi satmıştır. Yine aynı şekilde, doktor Reşat'ın hakkını aramak için gittiği Ankara'da, kendisiyle ilgilenen memurlar, Reşat'a yapılan bütün haksızlıkları öğrenmelerine rağmen engelleme noktasında hiçbir girişimde bulunmamış ve bununla da yetinmeyerek olanlara göz yummuşlardır. Romanın bir çok yerinde, bütün bu devlet adamlarının yetki ve sorumluluklarını daha çok kendi çıkarları için kullanıp halkı sömürmekte ve sermaye sahiplerine de destek oldukları vurgusu yapılmaktadır. Halk, memurlar tarafından kendilerine reva görülen bu muamelelerin farkındadır. Örneğin romanda geçen, "Bu yeni kaymakam da eskileri gibi havalecinin biri... Bunu bütün kasaba biliyor. Onun başının altından zorlu bir işin çıkmasını nasıl beklersin..."⁴⁵, ifadesi bu bilinci okuyucuya göstermektedir.

Romanda, Mühendis Bekir, Reşat Bey ve Sıtkı Bey halk için çabalayan, onların çıkarları için Zati Bey gibi halkı sömüren kişileri karşılına alarak kendilerini öne çıkararak, siper eden kimselerdir. Bunlardan, öğretmen Sıtkı'nın, hem sessiz bir kişiliğe sahip olması hem de yaptığı meslek gereği Zati Bey'in haksızlıklarına doğrudan engel olamayacağı düşünülmüştür. Fakat Sıtkı öğretmen, Mühendis Bekir ve Doktor Reşat gibi düşünerek, halkı acımasızca sömürenlerle imkanları ölçüsünce mücadele etmesi gerektiğine inanmaktadır. Mutlu sona, mutlu bir geleceğe duyulan inancın toplumcu gerçekçi romanların en önemli özelliklerinden biri olması sebebiyle, umutla birlikte, bu uğurda mücadele etme düşüncesi ve azmi Sıtkı öğretmende somutlaşmıştır. Kendisinin haksızlıklara karşı gelecek günlerde girişeceği mücadele romanda şöyle ifadesini bulur:

⁴⁴ Kocagöz, a.g.e., s. 149.

⁴⁵ Kocagöz, a.g.e., s. 137.

“Yılmak yok! Ben o kadar sabırlı bir adamım ki, elimde büyüyen talebelerim kasabada kaldıkları müddetçe – ki gidecekleri yok – mekteplerini bitirdikten sonra da onlarla meşgul olacağım. Seninle günün birinde yine şuracığa oturarak güzel günlerin saadetinden bahsedeceğiz...İçime doğuyor Mustafa, emin ol, güzel günler göreceğiz!...”⁴⁶

Öğretmen Sıtkı gibi mücadelesini halktan yana tavır takınarak yapan Doktor Reşat köyden sürülmüş, mühendis Bekir ise halkın çıkarları için çaba sarf ederken hastalığa yenik düşmüş ve hayatını kaybetmiştir. Doktor Reşat, sürgün haberini aldıktan hemen sonra, hakkını aramak düşüncesiyle Ankara'ya gitmiş ve halkı sömürenlerin karşısında yenilmediğini göstermek istemiştir. Ancak bu isteğini memurların ilgisiz tavırları nedeniyle gerçekleştirememiştir.

“Belki baklısınız, dedi, belki değil; bakikaten baklısınız... Hüsnü niyetinizden eminim ve anlattığımız hadiseler de çok enteresan, fakat bir iştir oldu. Karar karardır. Bir kere verildi. Benim elimden artık hiçbir şey gelmez. (E....) e gider, yeni vazifesine derhal başlıyorsunuz. Daba akıllıca hareket eder, halkın her sınıfına kendinizi sevdirmeye çalışıyorsunuz.”⁴⁷

Memurlar, Doktor Reşat'a toplumun her kesimine kendisini sevdirmesi nasihatinde bulunarak aslında ona, halkın çıkarlarından önce kendini düşünmesi gerektiğini; bunun için de halkla birlikte onları sömüren varlıklı insanların da çıkarlarını gözetmesi gerektiğini ima etmişlerdir.

Toplumcu gerçekçilik sanat anlayışının, gerçekçiliği seçmesindeki etken, ezilen ve sömürülen emekçi halkın, çalışan kitlelerin yaşamlarındaki olayları gerçeğe sadık kalarak çizebilme gereksiniminden kaynaklanmıştır. Bu durumu, Brecht “gerçekçilik ve halkçılık” kavramları ışığında açıklamakta ve gerçekçiliğin halkın yaşamını en iyi ifade eden tarz olduğunu vurgulamaktadır.⁴⁸ Dolayısıyla, Reşat Enis Aygen ve Cevat Şakir gibi Samim Kocagöz de toplumcu gerçekçiliğin, gerçekliği, kendisini ifade etme biçimi olarak seçmesinden dolayı yukarıda tespiti yapılan emek-sermaye temelli toplumsal gerçekleri tüm açıklığıyla okuyucuya sunmayı bir zaruret olarak görmüştür.

Orhan Kemal'in *Baba Evi* (1949)⁴⁹, “Küçük Adamın Notları” üst başlığını taşıyan biyografik romanlarının ilkidir. Yazar, bu romanda on sekiz yaşına gelene kadar yaşadıklarını toplumcu gerçekçi bir bakış açısıyla kaleme almıştır. Kitap bu otobiyografik olma özelliğiyle ‘hatıra kitabı’ olarak da değerlendirilebilir.⁵⁰ Orhan Kemal yapıtlarını çoğunlukla bu anlayış doğrultusunda oluşturmuştur. Yukarıda da bahsedildiği üzere bu gerçeklik devrimci gelişme içinde görülür ve doğru olarak tarihi

⁴⁶ Kocagöz, *a.g.e.*, s. 165.

⁴⁷ Kocagöz, *a.g.e.*, s. 159.

⁴⁸Bertolt Brecht, *Sosyalist Gerçekçilik ve Toplum*, (Çeviri A. Cemal-K. Güven), Altın Kitaplar, İstanbul, 1980, s. 92.

⁴⁹Orhan Kemal, *Baba Evi*, Epsilon Yayıncılık, İstanbul, 2006.

⁵⁰ Bedia Koçakoğlu, “Baba Evi'nin Kapısındaki Çocuğa Freudyen Bir Bakış Denemesi”, *Hece Dergisi: Bereketli Toprakların Yazarı Orhan Kemal*, Hece Yayınları, İstanbul, Ocak 2014 (205), s. 298.

somutlukla, işçi sınıfının eğitimi gözetilerek yansıtılır.⁵¹ *Baba Evi* romanının konusu da yine aynı şekilde emek-sermaye çatışması bağlamında ortaya çıkan fakirlik sorunsalıdır.

Anlatıcı ve ailesi, Adana'da büyük bir çiftlikte zengin bir hayat sürerken, göç ettikleri Beyrut'ta iki odaya sıkışarak çok fakir ve zor bir yaşam sürerler. Baba, Türkiye'de çalıştığı yıllarda biriktirdiği ve annenin bileziklerini satıp elde ettiği parayla iki oğlunun da çalıştırması için onlara bir apartmanın en alt katında küçük bir lokanta açar; ama ne yazık ki kısa bir süre işletildikten sonra iflas ederler. Bu iflas, anlatıcının işsiz kalmasına, zaten zayıf ve hasta olan kardeşi Niyazi'nin de seyyar satıcılık yapmasına neden olur. İşsiz kalıp evine para getiremediği için babası tarafından sıkça eleştirililen anlatıcı, babasının baskılarından kurtulmak için bu kez balık avlamaya başlar ve çoğu zaman bu tuttuğu balıklarla ailesinin karnını doyurmaya çalışır.

Bu yoksulluk, aile bireylerinin ruhsal bunalıma düşmelerine de sebep olur. Anadolu'da yaşayan birçok kişinin göç ettiği bir şehir olan Beyrut'ta göçmenlerin hemen hepsi yoksulluk ve sefalet içindedir. "Babam bir parladı: "Evde gaz yok, ekme yok, şeker yok, üstte kalmadı, başta kalmadı, ben ne halt edeceğimi düşünüp dururken, sen tut elin fahişelerine cömertlik yap! Allah mısın da rızık veriyorsun ulan!"⁵² Bu pasajda, roman anlatıcısı, soğuk bir kış günü tuttuğu tek balığı da, annesi aç ve hasta olan Virjin adında Ermeni asıllı bir kıza vermiş, bu nedenle kendi ailesi o geceyi aç geçirmiş; babanın bu durum karşısındaki siniri ve sarfettiği sözleri fakirliğin ve çaresizliğin boyutlarını dışa vurmaktadır:

Biz çok zenginlik memlekette, şimdi çok utanıyorum.'
Neden?'
'Şu postallarımdan...'
'Aldırma...'
'Aldırma mı? Ayıp değil mi bunlarla...'
Neden ayıp olsun? Benim bir Ağabeyim var der ki: eski ayakkebablarımdan zenginlerimiz utansın...'
'Sen de mi öyle dersin?'
'Biz hepimiz öyle deriz.'⁵³

Sosyalist bir devlet düzenine geçmek amacıyla okuyucuyu yönlendiren toplumcu gerçekçi romanlarda toplumu bir virüs gibi saran fakirliğin asıl suçlusunun zenginlerin olduğu vurgulanır ve aynı toplumda yaşayan insanlar arasındaki eşitsizliğe dikkat çekilerek eleştirel bir yaklaşımda sunulur.

Bu romanda insanın en büyük aczi olarak açlık gösterilir. Fakirliğin bir neticesi olarak topluma nüfuz eden açlık, yoklukların ve yoksunlukların hepsinden daha katlanılmaz ve dayanılmaz olanıdır. Romanın ana konusu olan açlık, anlatıcının Beyrut'taki yaşamıyla ortaya çıkar. Bütün ailenin bir balığa umut bağlaması, anlatıcının bu balığı Virjin'e vermesiyle bütün ailenin o gece aç yatması ve bu yüzden de anlatıcının babasından dayak yemesi, maç için gittikleri bir köyde son paralarını araç için değil de yemek için harcamaları, kız kardeşinin kağıt helva almak için parasının

⁵¹Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*. İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

⁵²Kemal, *a.g.e.*, s. 42.

⁵³Kemal, *a.g.e.*, s. 59.

olmaması nedeniyle babasını suçlaması, Adana'da tanıştığı yoksul arkadaşı Hasan Hüseyin'in kompostoları cebine doldurması gibi hadiseler, insanın açlık karşısındaki çaresizliğini apaçık olarak gözler önüne sermektedir. Bu acı durumdan insanların kurtulmasına dair inanç romanın son bölümünde verilir:

*Ve ertesi gün, koskoca gövdesiyle Kasafan Cemal itiraf etmişti:
N'apiyim, sıcaktan geberiyordum, dayanamadım!
Mektubu postaya atmamış, pul parasıyla ayran içmiş!
Ey açlık! Seni midemde, iliklerimde, kanımın duvarlarında duydum. Ve sen, benim
iyi, benim şefik ve rahim olan soyu, insan soyu, sen ebedi tokluğu fethedeceksin.⁵⁴*

İnsanın açlıkla girdiği mücadeleyi bir gün mutlaka kazanıp, tokluğa erişeceğine vurgu yapılmıştır. Sosyalist düzeni kurma hayalini ve amacını taşıyan toplumcu gerçekçi romanlarda, insanların eşit şartlar altında yaşayarak, fakirliği ve açlığı yenmekle huzura kavuşması inancı çok kuvvetlidir. *Baba Evi* romanında da bu istek, kapitalist sistemin sonucu olarak ortaya çıkan açlık sorunsalının yenilmesiyle huzura kavuşulacağı şeklinde vurgulanmıştır.

Yine bu eserde de fahişelik, *Ekmek Kavgamız* romanında olduğu gibi fakirlikten kurtulmanın bir yolu olarak okuyucuya gösterilmiştir. Fakir ve yalnız kadınlar, buna bir de eğitimsizlik eklendiğinde çalışabilecekleri başka bir iş bulamayıp kötü yollara düşmekten kurtulamamışlardır. Annesi öldükten sonra Şinorik adında bir hayat kadınının yanında yaşamaya başlayan Virjin'in ümidi, yoksulluktan kurtulup geçimini idame etmek ve bir kurtuluş yolu aramak şeklinde olmuştur. Toplumun dışına itilen Şinorik, fahişenin toplum dışına itilmesine bu sözleriyle itiraz eder:

*Eee... Şinorik Ablam geceleri eve adam alır ya... o orada kompleyken (Çulun öbür tarafım işaret etti) ben sarboşları bu tarafta idare ederim!
Nasıl?
'Amaan sen de... Hiçbir şey bilmiyorsun... Basbayağı... Ağzlarına meze veririm, kucaklarına otururum...'
'Kucaklarına mı oturursun?'
Para verirlerse...⁵⁵*

Romanın anlatıcısı, Şinorik ve Virjin'in yaşadıkları hayatı anlayamaz. Para karşılığında, erkeklerle birlikte olan küçük kız çocuğu Virjin, birkaç seneye kadar Şinork'in seçtiği yolu seçecek ve para kazanmaya başlayacaktır. "Aaah öksüz fukara, ah..." dedi, 'sen bunları zengin çocuklarına bırak da, para kazanmanın yolunu belle, yolunu...' ⁵⁶ Pasajda, öksüz ve yetim olan Virjin'e, oyuncakları bile çok görülmüş; sanki tüm güzellikler zengin çocuklarının hakkıymış gibi gösterilmiştir. O ise, daha bu çocuk yaşta hayatını nasıl kazanacağını düşünmekte, fahişeliği kurtuluş yolu olarak düşünüp sabırsızlıkla büyümeyi beklemektedir. Bu bağlamda, ekonomik şartların ağırlığıyla bireysel çözümlüğün bir yansıması olan yozlaşma ile kadınlar özellikle de cinsel

⁵⁴ Kemal, *a.g.e.*, s. 104.

⁵⁵ Kemal, *a.g.e.*, s. 77-78.

⁵⁶ Kemal, *a.g.e.*, s. 77.

yönden sömürülenler olarak “şey”leştirilmişlerdir. Kayıp bir geçmiş ile çürümeye yüz tutmuş yeni arasında sıkışan kadın, Marksist anlayışın mücadelesini verdiği ekonomik sınıfsal çarpıklıkların sebep olduğu bir çatışma ve uyumsuzluk ortamında hayatta kalma mücadelesi verir. Romandaki bu uyumsuzluk, onun cinsel açıdan istismar edilmekle karşı karşıya kalması ve toplumsal hayatın her kesimini saran, çözümlenemeyen karakterlerden biri olması ile neticelenmiştir. *Ekmek Kavgamız* romanındaki düşmüş kadın karakterler gibi, çaresizce kendi öyküsünün kahramanı olmaya çalışan *Baba Evri*ndeki kadınlar, varlıklarını ispat çabası içerisinde. Ancak ekonomik gücü olmayan kadınlar toplum tarafından hep aşağılanıp dışlanmışlardır. Bu durumda sosyal hayatta kadın “cinsel nesne halinde”⁵⁷ 'dir; hiçbir insani ve yasal hakkı yoktur. Kapitalist sistemin egemen olduğu toplumsal düzende emek-sermaye çatışması neticesinde; kadının genellikle fiziksel ve bedensel meta olarak kullanılması, onların ruhsal durumlarına ve düşüncelerine değeri verilmemesi toplumcu gerçekçi yazarların kapitalist sistemi eleştirirken sıkça ele aldıkları konudur.

*Baba Evri*nde, insanlar sosyal statülerine göre sınıflandırılırlar. İşçilerin ve hizmetçilerin farklı bir sınıfmış gibi değerlendirildiği romanda hizmetçiler aşağılanırken, işçiler görünüşleri biraz daha iyi olması sebebiyle imrenilerek anlatılmıştır:

Babam, yerde yemeye, bulgurdan yapılan ve başlanmış taze asma yaprağı ile yenilen “Batırık”lara müthiş kızardı. Hele annemin “hizmetçi takımıyla” senli benli oluşuna daha çok kızardı. Hiçbir zaman gelin, kaynana, görünme diriltularının eksik olmadığı evimizde, babaannemle balalarım anneme şöyle haykırmışlardır:

“Hizmetçi rublu kadın, aşağılık kadın, rubsuz kadın!”

Hâlbuki annem... Bir eski “muallime” olan annem, istese de büyüklük satamazdı, elinden gelmezdi ki...⁵⁸

Hizmetçiler dışlanmış bir sınıf olarak görülmüş ve aşağılanmışlardır. Baba ve halalar sınıf ayrımını destekleyen ve güçsüzleri ezen bireyler olarak tanımlanırken, anne birleştirici unsur olarak okuyucuya sunulmuştur.

*Bir gün küçük balam, biraz fazlaca gülüveren evdecinin karısına:
“Ört o dişlerini bakalım!” diye çıkıştı. “O hizmetçi rublu hanımımızın günleri geçti artık... Hizmetçiler hizmetçiliklerini bilmeliler... Hanımların karşısında...⁵⁹*

Eşitlik fikrinin vurgulandığı toplumcu gerçekçi romanlarının önemli temalarından biri olan sınıf farkı, yukarıdaki pasajda açıkça örneklendirilerek, hizmetçiler ve hanımların tasvirleri farklı sınıflara ait oldukları yönünde yapılmıştır. Küçük halanın sözleri bu ayrımı gözler önüne sererken, anne ise birleştirici özelliğinden dolayı küçümsenmiştir. Romanda yer alan bir başka sınıf da; hizmetçiler gibi aşağılanıp küçük görülme, sabahın erken saatlerinde yollara dökülmeleri

⁵⁷ Gerard Mendel, *Babaya İsyân* (Çev. Hüsen Portakal), Cem Yayınları, İstanbul, 2000, s. 117.

⁵⁸ Kemal, *a.g.e.*, s. 21.

⁵⁹ Kemal, *a.g.e.*, s. 27.

yönüyle yüceltilen, hatta romanın fakir anlatıcısının kendilerine benzemek için zaman zaman çaba içine girdiği işçilerdir.

Toplumcu gerçekçilerin gerçekçi yöntem üzerinde direnmelerinin bir nedeni de geniş emekçi sınıfına en uygun düşen yöntem sayılmasıydı.⁶⁰ İşçi sınıfının dertlerini anlatan Orhan Kemal de bu eserinde; kendisi ve çevresindeki insanların yaşamlarından esinlenerek onların dertleriyle dertlenmiştir. Toplumun, sefaletle karşı verdiği hayat mücadelesi; çaresizlik, parasızlık, fakirlik, açlık ve para kazanmak için çekilen sıkıntıları realist bir tarzda okuyucuya anlatıyor. Salim Şengil Orhan Kemal'in toplumsal sorunlara olan duyarlılığını şöyle değerlendirmiştir: "Kim ne derse desin. Orhan Kemal'in sanatında sonsuz bir memleket sevgisinden, insanlara karşı derin şefkatten başka bir şey görmüyoruz. Gerçeklere bağlılığı onu zaman zaman ve çeşitli saldırılara uğratsa da, realist bir sanat anlayışı için yaptığı mücadelenin memleket yararına olduğu muhakkaktır."⁶¹ Yazar romanın son paragrafında da emekçi fakir insanlar için hayatın en önemli gerçeğinin açlık olduğu şöyle vurgulanıyor;

*Ey açlık! Seni midemde, iliklerimde, kanımın küreyelerinde duydum. Ve sen, benim iyi, benim şefik ve rahîm olan soyum, insan soyu, sen ebedî tokluğū fethedeceksin!*⁶²

SONUÇ

Türkiye 1940'lı yıllarda, etkin bir şekilde İkinci Dünya Savaşı'nın etkisi altında kalmıştır. Savaşa dahil olmadığı halde savaşın kendi topraklarına da sıçrayacağı söylentileri halk arasında yayılmış, Ülke, temel tüketim maddelerinin karneyle satıldığı ve bunun sonucu olarak karaborsacı bir sınıfın türediği bir yer olmuştur. Bu dönemde eser vermiş toplumcu-gerçekçi yazarlar, Türkiye'de yeni yeni uygulanmaya başlanmış ve ideolojik olarak yeni bir söylemi ve literatürü olan toplumcu-gerçekçilik anlayışını; halkın, sosyal hayatı kasıp kavuran fakirlik, emek-sermaye çatışması ve haksızlık gibi kötü şartlardan kurtulması; buna karşın eşitlikçi bir düzeni savunan sosyalist devlet sistemini halka benimsetmek için ideolojik bir araç olarak kullanmışlardır.

Ele aldığımız romanlarda sınıf farklılıklarından kaynaklanan emek-sermaye çatışmaları genellikle ezen, sömüren, her türlü yolsuzluğu ve haksızlığı kendilerine mübah sayan ve romanlarda dışlanarak eleştirilen patronlar, ağalar, reisler ile onların karşısında yer alıp emeklerinin karşılığını bulamayarak ezilen, haksızlıklara maruz kalan, inançları sömürülen bir halk kitlesinin arasında gerçekleşmiştir. Emek-sermaye çatışması; toplumsal çöküntünün nedeni olarak gösterilmiş, fakirliğin, açlığın, kötü yola düşmenin, salgın hastalıkların nedeni olarak kabul edilmiştir. Daha zengin olmak isteyen sermayedar sınıfın, emekçi sınıfın üzerine basarak kendilerini yukarılara taşımaya çalıştıkları, ezilen geniş halk kitlesini umursamayarak onu yokluğa sürükledikleri vurgulanmıştır. Bunun yanısıra romanlarda, sermaye sahiplerinin halk kitleleri üzerinde kurdukları sömürü sisteminin sonucu olan fakirlik, kadınların da kötü yola düşmesinin sebebi olarak gösterilmiştir. Bu romanlardaki kadınların bir çoğunun

⁶⁰ Moran, *a.g.e.*, s. 63.

⁶¹Rahşan Yıldız Eyigün, "Orhan Kemal'in Hayatı, Eerleri ve Orhan Kemal'in Uyarlamalarının Türk Sinemasındaki Yeri", *Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* (yayımlanmamış yüksek lisan tezi), İstanbul, 2006, s. 32.

⁶² Kemal, *a.g.e.*, s. 97.

pasif kişilik yapısına sahip oldukları, bedenlerinin meta gibi alınıp satılmasına çaresizce razı oldukları görülmektedir.

Sonuç olarak denilebilir ki; yukarıda incelemesi yapılan toplumcu gerçekçi romanlarda ideolojik söylem olan emek-sermaye çatışması; ezen-ezilen, zengin-fakir, patron-işçi, ağa-köylü çatışmalarının yaşandığı olaylarla gösterilmiş; ezileni yücelten, ezeni ise her türlü olumsuz özelliklerle donatarak dışlayan bir tutum sergilenmiştir. Bu bağlamda romanlar, yazıldıkları dönemin sosyal yapısını, yaşam şartlarını, ezilen fakir halkın maruz kaldığı haksızlıkları dile getirmeleri yönüyle savundukları Marksist ideolojiyi sanatsal anlamda en iyi şekliyle temsil etmişlerdir.

KAYNAKÇA

- AKTAŞ, Aktaş, “Cumhuriyet Devri Türk Edebiyatı”, *Türk Dünyası El Kitabı*, 4 Cilt, c. 3 (Edebiyat – Türkiye), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, Sayı: 158, 3. Baskı, 1998, s. 661-719.
- ALANGU, Tahir, *Cumhuriyetten Sonra Hikâye ve Roman 1*, 2. Baskı, İstanbul Matbaası, İstanbul 1968; 2. *Cilt*, İstanbul 1965, 3. *Cilt*, İstanbul, 1965.
- AYGEN, Reşat Enis, *Ekmeğe Kavgamız*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1974.
- BEZİRCİ, Asım, *Sosyalizme Doğru*, Evrensel Kültür Kitaplığı, İstanbul, 1996.
- BRECHT, Bertolt, *Sosyalist Gerçekçilik ve Toplum*, (Çeviri A. Cemal-K. Güven), Altın Kitaplar, İstanbul, 1980.
- CÖMERT, Saliha, “1946-1954 Dönemi Türk Romanlarında Toplumcu Gerçekçilik”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Kayseri, 2013.
- ÇILGIN, Alev Sınar, *Türk Roman ve Hikâyesinde İkinci Dünya Savaşı*, 1. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2003.
- DEMİR, Ahmet, “Toplumcu Gerçekçi Objektiften Yansıyan Bir Anadolu Fotoğrafı: Bacayı İndir Bacayı Kaldır”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, 2008, ss. 65-80.
- EYİĞÜN, Rahşan Yıldız, “Orhan Kemal’in Hayatı, Eerleri ve Orhan Kemal’in Uyarlamalarının Türk Sinemasındaki Yeri”, *Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* (yayımlanmamış yüksek lisan tezi), İstanbul, 2006.
- GÜLTEKİN, Mehmet Nuri, *Orhan Kemal’in Romanlarında Modernleşme, Birey ve Gündelik Hayat*, Everest Yayınları, İstanbul, 2011.
- KABAĞAÇLI, Cevat Şakir, *Aganta Burina Burinata*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2011.
- KEMAL, Orhan, *Baba Evi*, Epsilon Yayıncılık, İstanbul, 2006.
- KOCAGÖZ, Samim, *Bir Şehrin İki Kapısı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1948.
- KOÇAKOĞLU, Bediâ, “Baba Evi’nin Kapısındaki Çocuğa Freudyen Bir Bakış Denemesi”, *Hece Dergisi: Bereketli Toprakların Yazarı Orhan Kemal Özel Sayısı 27*, Hece Yayınları, İstanbul: Sayı: 205, Ocak 2014, s. 298-311.
- KRISHNAN, Maya, “Transformation of the Human Consciousness: The Origins of Social Realism in Soviet Union”, *The Concord Review*, S. 21 (1), Sudbury, 2012.
- LELEDAKIS, Kanakis, *Toplum ve Bilinçdışı* (Çev. Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000.
- LUNAÇARSKI, Anatoli, *Devrim ve Sanat: Denemeler-Konuşmalar-Notlar*, (Çev. Süheyla Kaya, Saliha Kaya), İnter Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- MAKAL, Ahmet, “Türkiye Emek Tarihinin Bir İzdüşüm Alanı Olarak “Edebiyat”, *Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi*, 2008/3 (18), s. 15-43.
- MENDEL, Gerard, *Babaya İsyân* (Çev. Hüsen Portakal), Cem Yayınları, İstanbul, 2000.
- MORAN, Berna, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.
- OKTAY, Ahmet, *Toplumcu Gerçekçiliğin Kaynakları*, Tüm Zamanlar Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- SINIAVSKI, Andre, *Sosyalist Realizm*, (Çev. S. Türker), Habora Kitabevi, İstanbul, 1967.
- STENDHAL, *Kırmızı ve Siyah*, (Çev. Cevdet Perin), Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.
- SUÇKOV, Boris, *Gerçekçiliğin Tarihi*, Adam Yayıncılık, İstanbul, 1982.

TUNCER, Hüseyin, “Nemesis’e İnat Körlüğün Nârını İlmin Işığına Çeviren Adamın Aforizmaları”, Cemil Meriç Özel Sayısı, Hece, Özel Sayı: 19, Hece Aylık Edebiyat Dergisi, Ank., S. 157, 2010, s.377-390.

WELLEK, Rene - AUSTIN Warren, *Edebiyat Teorisi*, (Çev. Ömer Faruk Huyugüzel), 4. Baskı, Akademi Kitabevi, İzmir, 2005.

YALÇIN, Alemdar, *Siyasal ve Sosyal Değişmeler Açısından Cumhuriyet Dönemi Çağdaş Türk Romanı 1946-2000*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005.

Rönesans'tan 19. yüzyıla Avrupa Resminde Antik Dünyanın Kadınları

Sibel ALMELEK İŞMAN*

ÖZET

Avrupa resminde, tarihten alınmış konuların sıklıkla betimlendiği görülebilir. Ressamlar, Batı dünyası üzerinde önemli bir etkisi olan Antik Yunan, Roma ve Mısır uygarlıklarının izlerini eserlerine yansıtmışlardır. Rönesans'tan 19. yüzyıla kadar uzanan geniş zaman diliminde, antik çağın sanatı, felsefesi, insanları, yaşam şekilleri ve önemli olayları, resim sanatına esin kaynağı olmuştur.

Yunan, Roma ve Mısır uygarlıklarında, şair, filozof ya da kraliçe olarak ölümsüzleşmiş kadınların, Avrupalı ressamların tuvallerinde ya da duvar resimlerinde hayat bulduğunu görmek mümkündür. Güzellikleriyle büyüleyen, erdemleriyle yüceltilen ve büyük adamlarla aşk yaşayan kadınlar da betimlenmiştir. Sappho, Aspasia, Diotima, Hypatia, Kampaspe, Roksana, Sabinli Kadınlar, Lukretia ve Kleopatra, tuvalere aktarılan önemli kadın kahramanlar arasında sayılabilir. Bu çalışmada, Rönesans, Barok, rokoko, yeni klasikçilik ve akademik resim üslubundaki eserler arasında, antik dünyanın kadınlarını canlandıran resim örnekleri değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: *Avrupa resmi, kadınlar, antik dönem, Yunan, Roma, Mısır.*

The Depiction of Women from Antiquity in European Painting from the Renaissance to the 19th Century

ABSTRACT

European artists often depicted historical subjects and events in their paintings. The traces of Greek, Roman and Egyptian civilizations, which had a great impact on the western World, inspired the art of painting throughout the period between the Renaissance and the 19th century.

Women who are immortalized as poetesses, philosophers or queens in Greek, Roman and Egyptian civilizations can be seen on the canvases or frescoes of European artists. Women remembered for their beauty, virtues or love affairs with great men were depicted as well. Sappho, Aspasia, Diotima, Hypatia, Campaspe, Roxana, Sabine Women, Lucretia and Cleopatra are included among the heroines depicted in these works of art. The present article explores examples of pictures that depict the women of antiquity through the works of Renaissance, Baroque, rococo, neoclassicism and academic painting.

Keywords: *European painting, women, antiquity, Greece, Rome, Egypt*

Avrupa resminde, tarihsel konulara sıklıkla yer verilmiş, pek çok sanatçı geçmişi ilginç ve ibret verici öyküsünü izleyiciye aktarmıştır. Kimi zaman bir tuvalin

---

* Yrd. Doç. Dr., *Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Resim-İş Eğitimi Anabilim Dalı, Uğur Mumcu Cad. 135. Sokak, No:5 35150 Buca İzmir, sibel.almelek@deu.edu.tr, 0232 420 48 82*
Asst. Prof., *Dokuz Eylül University, Buca Faculty of Education, Department of Fine Arts Education, Painting Crafts Teacher Education, Buca Faculty of Education 35150 Buca İzmir, sibel.almelek@deu.edu.tr, 0232 420 48 82*

sınırları içinde, kimi zaman ise bir sarayın engin duvarında, yüzyıllar öncesinin acı ve sevinçleri, yenilgi ve zaferleri, kadın ve erkek kahramanları, yeniden hayat bulmuştur. Resim sanatında, savaş meydanlarında verilen mücadele, barış anlaşmaları gibi temaların yanı sıra, tarihe iz bırakmış kahramanların özel yaşamlarından anlar, taç taktıkları, sevdiklerine kavuştukları, önemli kararlar verdikleri ya da ölümü seçtikleri dakikalar da yansıtılmıştır.

Avrupalı görsel yaratıcıların, resim ve heykel yapan üretici zihinlerin, özellikle belli dönemlerde tarihin sayfalarını daha büyük bir saygı ve merakla okudukları izlenebilir. Rönesans döneminden başlayarak sanatın, çağdaş insan ve olaylara olduğu kadar, antik dünyanın sırlarına da, öğrenme ve anlatma açlığıyla yaklaştığı görülebilir. 19. yüzyılda yükselen yeni klasikçilik, klasiğe dönüşü ve antik dünya hayranlığını yansıtmaktadır.

Batı dünyasının doğuşunu müjdeleyen antik Yunan, Etrüsk ve Roma uygarlıkları, hem mitolojik kahramanları hem de gerçek insanlarıyla, pek çok sanatçının eserine konuk olmuştur. Mısır uygarlığının zengin dünyası, Avrupalıyı derinden etkilemiştir.

Sanatın tarihini irdelerken, antik dünyanın kadınları, sıklıkla karşımıza çıkarlar. Şiirleriyle var olan, felsefe öğretileriyle hatırlanan, güzellikleriyle ölümsüzleşen, güçlü komutanlara destek veren ya da bizzat ülke yöneten kraliçeler olarak, ünü günümüze kadar ulaşan pek çok kadının, resim dünyasında da izlerini görmek mümkündür.

Kadın şair Sappho, Doğu Yunanistan'daki Midilli Adası'nda yaşamış olan değerli lirik şairler arasındaki en ünlü isimlerden biridir. Yunanistan'da M.Ö. 7. yüzyılda lir ya da başka bir müzik aletine eşlik ederek söylendiği için lirik şiir adı verilen parlak bir gelenek ortaya çıkmıştır. Yaşamı hakkında çok az bilgi bulunan Sappho, M.Ö. yaklaşık 612 yılında Midilli Adası'nda doğmuştur. Sappho'nun şiiri Midilli Adası'nın özel kültürel ortamından etkilenmiş olmalıdır. Midilli, sadece lirik şairleri nedeniyle Sappho'nun sanatına esin kaynağı olmakla kalmamış, aynı zamanda Yunan dünyası için sıradışı sayılabilecek bir kadın özgürlüğü ortamı da sunmuştur. Erkek güzelliğine hayranlık duyan Yunan kültürünün içinde, kadın bedenini yücelten hatta güzellik yarışmaları düzenleyen Midilli Adası, farklı bir konuma sahiptir.¹

Sappho'nun genç kızları etrafına topladığı bilinmektedir. Sappho, resmî bir okul açmamıştır ancak şiirsel ve müzikal yetenekleri ona o kadar ün kazandırmıştır ki, adadaki anneler kızlarını onun yanına göndermek istemiş, belki de bu şekilde, iyi bir evlilik yapma şanslarını yükseltecek yetenekler edineceklerini düşünmüşlerdir.²

Sappho'nun şiirlerine, insan kalbinin tutkularını doğrudan ve sade bir üslupla ifade ettiği için değer verilmiştir. Atina'nın altın çağını yaşadığı M.Ö. 5. yüzyılda Sappho'ya duyulan hayranlık artmış hatta Platon onu onuncu musa olarak değerlendirmiştir. Daha sonraki yıllarda, ünü azalmış, eşcinsel aşkı yücelttiği için eleştirilmiştir. Hıristiyan otoriteler şairi kınamış, 1673 yılında Papa 7. Gregorius eserlerinin yakılmasını emretmiştir. Rönesans döneminde ve sonra tekrar 19. yüzyılda, Sappho'nun şiirleri yeniden takdir görmeye başlamıştır.³

¹ Joyce E. Salisbury, *Encyclopedia of Women in the Ancient World*, Abc-Clio Inc., California 2001, s. 316.

² Salisbury, a.g.e., s. 316.

³ Salisbury, a.g.e., s. 317.

Sappho'nun şiirleri dokuz kitaptan oluşur ancak sadece bir tane bütün şiir günümüze kalabilmiştir. Mısır mezarlarında mumyalara sarılı olarak bulunan şiirlerin başı, ortası ya da sonu eksiktir. Sappho, şiirlerinde çevresindeki genç kızlara duyduğu tutkulu aşkı anlatmıştır.⁴ Şair, *Afrodite'ye Yakarış* adlı şiirinde, tanrıçadan sevdiği kızın kalbini kazanmak için yardım dilemektedir. Tanrıça da, "bugün almıyorsa verdiklerini, yarın o sana armağanlar verecek, seni sevmiyorsa, istemese de er geç sevecek" diyerek söz vermektedir.⁵

Yüksek Rönesans sanatının önemli isimlerinden Raffaello Sanzio (1483-1520), Vatikan'daki Pontifici Sarayı'nda (Palazzi Pontifici) yer alan ve Papa 2. Julius'un özel odası olan İmza Odası'nın (Stanza della Segnatura) tavanını ve duvarlarını muhteşem fresklerle donatmıştır. 1509-10 yılları arasında tamamladığı *Parnassos* adlı freskte (**Resim 1**), Raffaello'nun Sappho'yu saygıyla andığı görülebilir. *Parnassos*, sanatçının yardımcılarıyla birlikte tamamladığı, teoloji, felsefe, erdem ve sanat kavramlarını yansıtan alegorik fresk grubunun bir parçasıdır. Sanat ve şiirin ölümsüz temsilcilerini bir araya getiren *Parnassos*, Apollon ve yaratıcılığın ilham perisi olan dokuz musanın yaşadığı efsanevi dağı hatırlatmakta, hatta onu Vatikan Tepesi ile özdeşleştirmektedir. Raffaello'nun tasarımı, 2. Julius döneminde Roma'nın kültürel zenginliğini, antik gelenek üzerine getirdiği canlılığı ve yeni yorumları yansıtmaktadır. Raffaello, çağdaşı olan kalem ustalarını, antik Yunan ve Roma'nın şairleriyle, Parnassos Dağı'nda buluşturmuştur. Homeros, Virgilius ve Dante gibi önemli isimlerin yanında bir kadın şair olarak Sappho da hak ettiği yeri almıştır.⁶

Resim 1: Raffaello Sanzio, *Parnassos*, 1509-10, fresk, 670 x 770 cm, İmza Odası, Palazzi Pontifici, Vatikan.

Kaynak: Web Gallery of Art (www.wga.hu, erişim 7 Şubat 2013)

⁴ Salisbury, a.g.e., s. 316.

⁵ Sappho, *Nedir Gene Deli Gönlinü Çelen*, Can Yayınları, İstanbul 2008, s. 56.

⁶ Marcia B. Hall (ed.), *The Cambridge Companion to Raphael*, Cambridge University Press, New York 2005, s. 107-108.

Yeni klasik akıma mensup İsviçreli sanatçı Angelica Kauffmann (1741-1807), 1775 tarihli *Eros'tan İlham Alan Sappho* adlı resminde (**Resim 2**), Sappho'nun şiir yazma sürecini betimlemiştir. Mısralarında aşkı yaşatan bu değerli şaire, oklarıyla kalplere seveda ateşi düşüren Eros eşlik etmektedir. Aşk ve güzellik tanrıçası Venüs'ün oğlu olan Eros'un okları, Sappho'nun liriyle yanyana durmaktadır.

Resim 2: Angelica Kauffmann, *Eros'tan İlham Alan Sappho*, 1775, tuval üzerine yağlıboya, 132,1 x 145,1 cm, John ve Mable Ringling Sanat Müzesi, Florida.

Kaynak: John ve Mable Ringling Sanat Müzesi (www.ringling.org, erişim 10 Mart 2013)

Sappho'nun çevresindeki genç kızlara şiir, şarkı ve dans sanatlarını öğrettiği ve onlarla tinsel ilişki kurduğu bilinmektedir. Ancak aynı zamanda Sappho evlenmiş, çocuk sahibi olmuş ve yaşamına erkek sevgililer de almıştır. Sappho'nun ölümü bir sır perdesinin arkasındadır. Efsaneye göre Sappho, Phaon adındaki bir kayıkçıya âşık olmuş ve karşılık göremeyince kendisini Lefkada Adası'ndaki sarp kayalıklardan denize atmıştır.⁷

Yeni klasik sanatın Fransa'daki önemli temsilcilerinden Jacques-Louis David'in (1748-1825), 1809 tarihli *Sappho ve Phaon* adlı resmi (**Resim 3**), Sappho'nun aşkına karşılık alamadığı düşüncesiyle çelişir görünmektedir. Üstelik David, basit bir kayıkçı olan Phaon'u, bu resimde, sevimli ancak miskin bir avcı olarak betimlemeyi tercih etmiştir.⁸ Kauffmann gibi, David de, Sappho'nun Eros'tan ilham almasına gönderme yapmıştır. Eros, Sappho ile sevgilisinin yanında yer almakta ve şaire lirini uzatmaktadır.

⁷ Stefano Zuffi, *Love and the Erotic in Art*, Getty Publications, Los Angeles 2010, s. 338.

⁸ Zuffi, a.g.e., s. 339.

Resim 3: Jacques-Louis David, *Sappho ve Phaon*, 1809, tuval üzerine yağlıboya, 225 x 262 cm, Ermitaj Müzesi, Sen Petersburg.

Kaynak: Ermitaj Müzesi (www.hermitagemuseum.org, erişim 11 Şubat 2013)

Fransız yeni klasik sanatçı Antoine-Jean Gros (1771-1835), 1801 tarihli *Sappho Leşkada'da* adlı resminde (**Resim 4**), Sappho'nun hazin sonunu betimlemiştir. Gecenin ıssızlığında, ay ışığının aydınlattığı uçsan beyaz giysisi içindeki Sappho, denize doğru atlamak üzere görünmektedir. Kayalığın üzerinde bir sunak dikkat çekmektedir.

Resim 4: Antoine-Jean Gros, *Sappho Leşkada'da*, 1801, tuval üzerine yağlıboya, 100 x 122 cm, Baron Gérard Müzesi, Bayeux.

Kaynak: Web Gallery of Art (www.wga.hu, erişim 19 Şubat 2013)

M.Ö. 470-401 yılları arasında yaşayan Aspasia, Küçük Asya'da bir Yunan kenti olan Miletos'da doğmuştur. Atina'nın, bu dönemde, Yunan şehir devletleri arasında

liderliği üstlendiği görülmektedir. M.Ö. 461-430 yılları arasında Atina'nın önderi olan büyük hatip Perikles, bu kente altın çağını yaşatmıştır. Atina tarihinin en ünlü kadını Aspasia'nın, Perikles'in hayatında önemli bir yeri olmuştur. Aspasia'nın, Perikles'in politik görüşlerini ve hatta pek çok konuşmasını şekillendirdiği düşünülmektedir. Aspasia'nın gençliği hakkında bilgi yoktur. "Arzu edilen" anlamına gelen Aspasia ismi, büyük olasılıkla gerçek adı değildir. Öksüz kalmış, esir düşmüş ya da bir hayat kadının kızı olarak dünyaya gelmiş olması mümkündür. İyi eğitilmiş, kültürlü ve saygı gören bir sosyete fahişesi olduğu sanılan Aspasia'nın evi, kısa bir zamanda, pek çok değerli erkeğin toplandığı bir mekân haline gelmiştir. Aspasia, politikacı, oyun yazarı, filozof ve sanatçılarla tanışmıştır. Bu ünlü ziyaretçilerden birisi de Sokrates'tir. Aspasia'nın bu dostlukla birlikte, felsefe yeteneğini geliştirdiği düşünülmektedir. Platon, *Menexenus* adlı diyalogunda, sevgili hocası Sokrates ile Aspasia arasında geçen bir konuşmayı kaleme almıştır. Bu dikkat çekici kadının, Atina'nın en güçlü adamı Perikles'in metresi olmasına şaşırılmaması gerekir. Elli yaşındaki Perikles, otuz yaşlarındaki Aspasia ile tanışınca, eşinden boşanıp, Aspasia ile birlikte yaşamaya başlamıştır. Bu durum dönemin Atinası için oldukça sıradışıdır. Güçlü adamlar, hayat kadınları ile ilişki kurabilirler ancak onlarla birlikte yaşadıkları görülmemiştir. Atina halkı, Perikles'in Aspasia'ya karşı beslediği aşkın derinliğine şaşırmıştır. Aspasia, Perikles adını verdikleri bir oğlan doğurmuştur. Perikles, eşinden olan çocuklarını salgında kaybedince, gayri meşru çocuğunun Atina vatandaşı olmasını istemiştir. Atina halkı bu talepten hoşlanmamış, ancak Perikles'in kentleri için yaptıklarını düşünerek kabul etmiştir.⁹

Fransız kadın sanatçı Marie-Geneviève Bouliard (1763-1825), 1794 tarihli *Aspasia Olarak Otoportre (Resim 5)* adlı resminde, kendi imgesini Aspasia'nın kimliğiyle sunmuştur. Aspasia, elindeki aynada güzel yüzünü incelemektedir. Odasını süsleyen güllerin tazeliği ve canlılığı, Atina'ya altın bir çağ yaşatmış bir devlet adamı ve komutanın kalbini fetheden bu kadının alımlı bedeniyle uyum içindedir. Bouliard, Aspasia'yı ışıkla aydınlatmıştır. Perikles'in büstü ise, odanın karanlığı içinde belli belirsiz dikkat çekmektedir.

⁹ Salisbury, a.g.e., s. 23-24.

Resim 5: Marie-Geneviève Bouliard, *Aspasia Olarak Otoportre*, 1794, 123 x 127 cm, tuval üzerine yağlıboya, Arras Müzesi, Arras.

Kaynak: Bridgeman Images (www.bridgemanimages.com, erişim 20 Mart 2013)

En ünlü Yunan filozoflarından birisi olan Sokrates, Atina'nın sokaklarında ve pazarlarında dolaşp, komşularıyla konuşmaktan hoşlanmıştır. Sokrates, tüm yerleşik değerleri sorgulayarak gerçeği aramak gibi ilahî bir misyonu olduğuna ve insanları iyilik, güzellik ve adaletin en yüksek standartlarına ulaşmak için güdülemesi gerektiğine inanmıştır. Onun bu araştırmacı sorularından hoşlanmayanlar da olmuştur. Sonunda, Atina gençliğinin ahlakını bozmakla suçlanmıştır. Mahkemeye çıkarılan Sokrates, tarihin en önemli davalarından birinde ölüm cezası almıştır. Sokrates, felsefesini yazıya dökmemiştir. En sevgili ve parlak öğrencisi Platon, hocasının ölümünden sonra, Atina'nın dışındaki bir zeytinlikte Akademi adını verdiği bir okul kurmuştur. Platon'un, hocasıyla yaptığı konuşmaları yazması sayesinde, Sokrates'in öğretileri günümüze ulaşmıştır. Platon, diyaloglar boyunca, Sokrates'in çevresindeki insanları kimliklerine kavuşturup, büyük filozofun fikirlerinin gelişmesine katkıda bulunan isimleri belirlemiştir. Sözü geçen insanlar arasında, hem hocasının hem de kendisinin sevgi üzerine düşüncelerini biçimlendiren Diotima adında bir kadın da vardır.¹⁰ Platon'un, M.Ö. 416 yılında, şair Agathon'un (M.Ö. 448-400) evinde yapılan bir davette geçen *Şölen* adlı diyalogunda, Diotima'ya rastlanabilir. Sokrates ile Diotima, sevginin doğuşu, özü, etkileri ve amacı hakkında konuşurlar.¹¹

¹⁰ Salisbury, a.g.e., s. 87-88.

¹¹ Diotima, sevgi yoluyla ölümsüzlüğe ve salt güzelliğe erişileceğini ifade eder: "İnsanın salt güzellikle karşı karşıya geldiği an yok mu, sevgili Sokrates işte yalnız o an için insan hayatı yaşamaya değer." (Platon, *Şölen-Dostluk*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 56.)

Polonyalı sanatçı Józef Simmler (1823-1868), 1855 tarihli *Diotima* adlı resminde (**Resim 6**), Polonyalı kadın şair Jadwiga Łuszczewska'yı (1834-1908), Sokrates ve Platon'u etkilemiş, değerli kadın düşünür Diotima olarak poz verirken canlandırmıştır. Diotima, üzerinde kırmızı pelerini ve yanında liriyle, bir sütunun önünde, iki genç kıza bilgeliğini sunarken gösterilmiştir.

Resim 6: Józef Simmler, *Diotima*, 1855, tuval üzerine yağlıboya, 141 x 210 cm, Lviv Ulusal Sanat Galerisi, Lviv.

Kaynak: Lviv Ulusal Sanat Galerisi (www.lvivgallery.com, erişim 10 Eylül 2013)

Mısır'daki İskenderiye kenti, M.Ö. 4. yüzyılda kuruluşundan bu yana, Akdeniz dünyasının canlı ve kozmopolit merkezlerinden birisi olmuştur. Ptolemaios'un kurduğu büyük müze ve kütüphane, antik dünyanın en büyük entelektüel merkezi olmuştur. Kütüphane, binlerce kitaplık bir hazineye sahip olmuştur. Müze ise, batının en büyük beyinlerini kendine çekmiştir. Bilim adamları, fizik, matematik ve felsefe çalışmaya ve bu renkli kentteki önemli hocaları dinlemeye gelmişlerdir. Hypatia'nın, İskenderiye Müzesi'nde çalışan bir matematikçi ve filozof olan babası Theon'dan eğitim aldığı düşünülmektedir. Kaynaklara göre, büyük bir zekâya sahip olan Hypatia, felsefe konusundaki ustalığıyla, kısa zamanda babasını geçmiştir. Hypatia'nın kentin ortasında yürüdüğü ve kendisini dinlemek isteyenlere Platon, Aristoteles ve diğer filozofların düşüncelerini anlattığı söylenir. Her yerden gelen pek çok öğrencinin yanı sıra, Hypatia, üzerinde "musa" ya da "filozof" yazan mektuplar almıştır.¹²

370-415 yılları arasında yaşayan Hypatia yaklaşık 400 yılında, İskenderiye'deki Yeni Platonculuk okulunun başına geçmiştir. Filozof ve eğitimci olarak göz önünde

¹² Salisbury, a.g.e., s. 162.

bir hayat sürdürdüğü ve bu durum bir kadın için alışılmadık sayıldığı için, kadın kimliği Hypatia için bazen zorluk yaratmıştır. Entelektüel anlamda renkli bir kent olan İskenderiye, 4. yüzyıl'da Hıristiyanlık için önemli bir kent olmuştur. Hypatia'nın Yeni Platoncu öğretileri, öğrencileri arasında piskopos görevine yükselen Silenus'un aracılığıyla, Hıristiyanlık'ı da etkilemiştir. Bazı Hıristiyanlar ise, onun fikirleri ile insanları pagan inançlara sürüklediğini düşünmüşlerdir. Hypatia, hamisi Romalı yönetici Orestes ile İskenderiye Piskoposu Cyril arasındaki politik mücadele nedeniyle, iki grubun arasında kalmıştır. Petros adlı bir adamın yönettiği grup, onu arabasından alıp kiliseye götürmüş, tuğlalarla öldürdükten sonra, cesedini parçalayıp yakmışlardır. Antik dünyanın en önemli kadınlarından biri, bağnazlık ve kıskançlığın kurbanı olmuştur.¹³

Ön-Raffaellocu ressam Charles William Mitchell (1854-1903), 1885 tarihli *Hypatia* (**Resim 7**) adlı resminde, Hypatia'nın ölümüne yakın bir anı canlandırmıştır. Kilisenin içinde betimlenen Hypatia, çıplak bedeninin bir kısmını uzun sarı saçları ile örtmektedir. Mitchell, kontrolünü kaybetmiş kalabalığı resmine katmamıştır.

Resim 7: Charles William Mitchell, *Hypatia*, 1885, tuval üzerine yağlıboya, 152,5 x 244,5 cm, Laing Sanat Galerisi, Newcastle upon Tyne.

Kaynak: Laing Sanat Galerisi (www.twmuseums.org.uk, erişim 12 Aralık 2013)

Plutarkhos'un *Büyük İskender'in Yaşamı*, Quintus Curtius Rufus'un *Büyük İskender'in Tarihi* ve Plinius'un *Doğal Tarih* eserleri gibi Büyük İskender'in yaşamını aktaran klasik dönem metinleri, Orta Çağ boyunca genişletilmiş ve değiştirilmiştir. Bu

¹³ Salisbury, a.g.e., s. 163-164.

eklemeler, Büyük İskender'in hayatına hem biraz karmaşa hem de efsanevi olaylar katmıştır. Anlatılarda, Kampaspe ya da Phyllis adındaki güzel bir fahişenin sözü geçmektedir. Kampaspe ve Büyük İskender'in birlikte, dönemin en önemli Yunan sanatçıları arasında sayılan Apelles'in atölyesine gittikleri aktarılmaktadır. Büyük İskender, ressamdan metresinin resmini yapmasını istemiştir. Kampaspe soyunup poz verdiği zaman, Apelles karşısındaki kadının güzelliğinden yıldırım çarpmış gibi olur. Ressamın bu ani tutkusundan eğlenen Büyük İskender, Kampaspe'yi Apelles'e cömertçe sunar. Bu hikâye, bir kadının nesne olarak algılanıp, değerli bir hediye olarak verilmesini göstermektedir.¹⁴

İtalyan rokoko resminin önde gelen isimlerinden Giovanni Battista Tiepolo, *Apelles Kampaspe'yi Resmederken* (1725-26) (**Resim 8**) adlı eserinde, Kampaspe'nin güzelliğiyle göz kamaştıran yarı çıplak bedenini, sahnenin ortasına yerleştirmiştir. Kırmızı pelerinine sarılı Büyük İskender ise, sevgilisinin arkasında durmakta, ressamın tuvalini izlemektedir. Tiepolo'nun erken dönem eserleri arasında yer alan bu küçük resim, klasik bir öyküyü sanatçının kendi atölyesine taşımaktadır. Resmin arka planında, loş ışığın altında, sanatçıya ait tuvaler görünmektedir. Tiepolo, tuvalin önündeki Apelles için kendi imgesini kullanmıştır.¹⁵

Resim 8: Giovanni Battista Tiepolo, *Apelles Kampaspe'yi Resmederken*, 1725-26, tuval üzerine yağlıboya, 54 x 74 cm, Montreal Güzel Sanatlar Müzesi, Montreal.

Kaynak: Montreal Güzel Sanatlar Müzesi (www.mbam.qc.ca, erişim 11 Şubat 2013)

Evlilik, asırlar boyunca, politika ve diplomasi için önemli bir araç olmuştur. Farklı ülkelerin egemen güçleri arasında kurulan evlilik bağları, ortak amaçlar doğrultusunda hareket edilmesini sağlamıştır. Makedonyalı İskender'in, Avrupa ve

¹⁴ Zuffi, a.g.e., s. 354.

¹⁵ Zuffi, a.g.e., s. 355.

Asya'nın iki büyük soylu ailesi arasında barış sağlamak için evlendiğini düşünmek indirgeyici bir tutum olabilir. Çünkü İskender ile Sogdiana (günümüzde Özbekistan) prensesi Roxsana arasında gerçek bir aşkın var olduğu düşünülmektedir. Roxsana, Büyük İskender'in âşık olduğu tek kadın olarak da anılmaktadır. Büyük İskender'in ilk görüşte aşk yaşadığı Roxsana'yı, bir ziyafette dans ederken görüp, onunla hemen evlenmek istediği söylenmektedir. Roxsana, Büyük İskender'i yolculuklarında yalnız bırakmamış, İndus Irmağı'na kadar birlikte inmişlerdir. Büyük İskender'in henüz otuz üç yaşına gelmeden ani ölümüne kadar birlikte yaşamışlardır.¹⁶

Barok resmin saygın ismi Peter Paul Rubens (1577-1640), *Roksana ve Büyük İskender (Resim 9)* adlı resminde, Büyük İskender'i sevdiği kadına taç takarken betimlemiştir. İki sevgili, kalabalıktan uzakta, kendi özel odalarında aşk dolu bir an yaşamaktadırlar. Küçük, tombul ve kanatlı bedenleriyle puttolar, neşe içinde bu soylu çiftin etrafını sarmışlardır. Biri Roxsana'nın ayağını okşarken, diğeri Büyük İskender'in başındaki miğferi çıkarmaktadır. Büyük İskender'in yanında ayakta duran genç adam ise, geleneğe göre, elindeki meşale ile damadın yolunu aydınlatan ve ona gelinin odasına kadar eşlik eden kişidir.

Resim 9: Peter Paul Rubens, *Roksana ve Büyük İskender*, pano üzerine yağlıboya, 35,5 x 40 cm, Özel Koleksiyon.

Kaynak: Art Renewal Center (www.artrenewal.org, erişim 19 Şubat 2013)

Roma kentinin kuruluş öyküsünde, Sabinli Kadınların özel bir yeri vardır. Roma'da kadın bulunmadığı için endişeli olan Romulus, komşu ülkelere, evliliğe dayalı bir birliktelik kurmak için elçiler gönderir. Komşular bu derece çabuk büyüyen bir siteden kuşku duydukları için teklifi reddederler. Romulus, kentin gelişmesi için bir

¹⁶ Zuffi, a.g.e., s. 352.

plan yapar. Romalılar, Neptün şenlikleri için güzel oyunlar hazırlayıp, komşularını davet ederler. Bütün dikkatlerin oyunlara çevrildiği bir sırada, Romalı gençler Sabinli genç kızları kaçırlar. Gençler sevecen davrandıkları için, sonunda kızlar eşlerini yürekten sevmeye başlarlar. Kızların aileleri bir süre sonra, Roma'ya saldırırlar. Sabinli Kadınlar, eşlerinin ve babalarının arasına girerek, onların barışmalarını sağlarlar. Romulus, iktidarını Sabin Kralı Tatius ile paylaşır.¹⁷

Yaklaşık M.Ö. 750 yılında geçtiği rivayet edilen bu öyküde Romulus, tüm erkeklere, kadınlara iyi davranmalarını nasihat etmiş, kadınlara da yeni kurduğu bu kentte evlilik kurumuna çok değer verdiğini anlatmıştır. Kadınlardan eşlerinin kontrolünde, erdemli bir yaşam sürmelerini istemiş, aynı zamanda onlara miras hakkı da tanımıştır. Erkeklerin tatlı sözleri ve yüksek övgüleriyle, kadınlar ikna olmuş ve evlenmeyi kabul etmişlerdir.¹⁸

Sabinli Kadınlar, ressam ve heykeltçiler için ilgi çekici bir konu olmuştur. Pek çok sanatçı, şenlik sırasında kadınların kaçırılması öyküsünü betimlerken, Jacques-Louis David, 1799 tarihli *Sabinli Kadınlar* (**Resim 10**) adlı eserinde, evlilik bağı kurulduktan ve çocuklar doğduktan sonra Romalılarla Sabinlilerin karşı karşıya geldikleri anı canlandırmayı tercih etmiştir. David, erkekler, kadınlar ve çocuklardan oluşan oldukça kalabalık bir mücadele sahnesinin ortasına, ana kahraman olarak, kollarını iki yana açmış Hersilia'yı yerleştirmiştir. Hersilia, Sabin ülkesinin en soylu kadınlarından biridir. Romulus'un karısı olan Hersilia, Sabinlilerle Romalılar arasındaki savaşta, iki tarafı uzlaştırmaya çalışan en etkin arabuluculardan biri olmuştur.¹⁹ David, mızraklarını kuşanmış erkekleri, bebeklerini korumaya çalışan anneleri ve kızlarını kaçıranlara öfke duyan babaları etkili bir kompozisyonda bir araya getirmiştir.

¹⁷ Colette Estin - Helene Laporte, *Yunan ve Roma Mitolojisi*, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Ankara 2002, s. 226-227.

¹⁸ Salisbury, a.g.e., s. 313.

¹⁹ Pierre Grimal, *Mitoloji Sözlüğü: Yunan ve Roma*, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1997, s. 289.

Resim 10: Jacques-Louis David, *Sabinli Kadınlar*, 1799, tuval üzerine yağlıboya, 385 x 522 cm, Louvre Müzesi, Paris.

Kaynak: Louvre Müzesi (www.louvre.fr, erişim 25 Şubat 2013)

Lukretia, antik Roma'nın üzerine kurulduğu yurttaşlık erdem ve değerlerinin ideal modeli olarak değerlendirilmiştir. Romalı tarihçi Titus Livius Patavinus (M.Ö. 59-M.S. 17), *Roma Tarihi: Şehrin Kurulmasından İtibaren* adlı kitabında, evlilik içindeki sadakati ön planda tutmak ve verdikleri sözleri hiçbir zaman çiğnememek adına kadınlar için örnek teşkil eden Lukretia'nın dramatik öyküsüne yer vermiştir. Lukretia'nın hikâyesi, Roma'nın yedi kral döneminin sonuna denk düşen M.Ö. 510 yılında geçmektedir. Lukretia, kocası Collatinus, askeri bir sefer için evinden uzaktayken, Kral Tarquin'in oğlu Sextus Tarquinius tarafından odasında saldırıya uğramıştır. Sextus, Lukretia'ya şantaj yapar; arzusunun karşılığını vermezse, zina işlediğini herkese söylemekle tehdit eder. Lukretia çaresizlikle kabul eder; ancak ertesi sabah babasını ve kocasını çağırır ve herkesin huzurunda başına gelenleri anlattıktan sonra kendisini bıçakla öldürür. Lukretia'nın hazine sonu, aslen Etrüsk olan Tarquin ve ailesine karşı bir nefret uyandırır ve Roma'dan kovulurlar. Kahraman Lukretia'nın dul kocası Collatinus, Junius Brutus'a katılır ve birlikte Roma'nın ilk konsülleri olarak, Roma Cumhuriyeti'nin zengin tarihini başlatırlar. Pek çok sanatçının, Lukretia'nın kendini öldürdüğü andaki utanç, acı ve öfke gibi yoğun duyguları tuvaline taşıdığı görülmektedir. Lukretia'nın öyküsü ahlaki öğeler taşımaktadır. Bir yandan arzusunun yenik düşen bir erkeğin ailesi ile birlikte kraliyet gücünü kaybetmesi anlatılmakta, diğer yandan ise, onuru için şehit olan ve kendisini ülkesi için feda eden bir kadın kahraman yüceltilmektedir.²⁰

Yüksek Rönesans sanatçısı Tiziano Vecellio (1485-1576), *Lukretia ve Tarquinius*, (1568-71) (**Resim 11**) adlı eserinde, Tarquinius'un Lukretia'ya saldırdığı anı betimlemiştir. Lukretia'nın gözleri korkuyla açılmıştır. Yatak takımı, Lukretia'nın

²⁰ Zuffi, a.g.e., s. 356.

kulaklarını ve boynunu süsleyen inciler, bembeyaz parlar ve masumiyeti hatırlatırken, Tarquinius, kırmızı giysisi ve elindeki bıçağıyla tutkuyu ve şiddeti temsil etmektedir.

Resim 11: Tiziano Vecellio, *Lukretia ve Tarquinius*, 1568-71, tuval üzerine yağlıboya, 145 x 189 cm, Fitzwilliam Müzesi, Cambridge.

Kaynak: Fitzwilliam Müzesi (www.fitzmuseum.cam.ac.uk, erişim 14 Şubat 2013)

Mısır'ın Ptolemaios hanedanında adı Kleopatra olan çok sayıda prenses yaşamıştır. Ancak bunların içinde zamana karşı direnen, adı günümüze kadar bir efsane olarak ulaşan tek isim, 7. Kleopatra'dır.²¹ M.Ö. 69-30 yılları arasında yaşayan Mısır kraliçesi 7. Kleopatra hakkında çeşitli yorumlar yapılmıştır. Pek çok sanatçının tuvalinde ölümsüzleştirdiği Kleopatra'ya, 1540 ile 1905 yılları arasında iki yüzün üzerinde tiyatro eseri, kırk beş opera ve beş bale vakfedilmiştir. Yarı Firavun ve biraz da sultan, gözü pek ve hayal gücü kuvvetli Kleopatra, Roma'yla boyunduruğu altına girmeden bir ittifak kurarak Ptolemaios krallığını yeniden güçlendirmeyi hayal etmiştir. Amacına ulaşmak üzereyken, iktidardan uzaklaştırılmış ve ölüme mahkûm olmuştur.²²

Kleopatra, Jül Sezar'ın sorumlu ve güvenilir devlet adamı kimliğinin, kendisini kraliçe olarak tahta çıkaracak güç ve yetkide olduğunun farkındadır. Kleopatra, son derece tehlikeli görünen ve ilginç bir yöntemle Sezar'ın yanına ulaşmayı planlamıştır. Pelisium'dan bindiği küçük bir gemi ile akşam karanlığında İskenderiye limanına giren kraliçeyi, kölesi Apollodorus değerli bir halıya sardıktan sonra ve küçük bir kayıkla sarayın rıhtımına çıkarmıştır. Plutarkos'un aktardığı bu öyküde Sezar, önüne serilen

²¹ Ali Avni Kaynar, *Kleopatra*. Anonim Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 5.

²² Robert Solé, *Mısır'ın Aşk Sözlüğü*, Kırmızı Yayınları, İstanbul 2009, s. 182-183.

halıdan yuvarlanarak çıkan genç kadını görünce çok şaşırılmış, kraliçenin zekâsına ve cesaretine hayranlık duymuştur.²³

Fransız akademik ressam Jean Léon Gérôme (1824-1904), 1866 tarihli *Kleopatra Sezar'ın Huzurunda* (**Resim 12**) adlı resminde, bu ilginç karşılaşmayı betimlemiştir. Duvardaki resimleriyle dikkat çeken sarayda, Sezar masasının başında otururken görülmektedir. Kleopatra, bedenini açıkta bırakan şeffaf giysisi içinde, biraz önce içinden çıktığı halının yanında, ayakta durmaktadır. Gözlerini, kollarını hayretle kaldıran Sezar'a çevirmiş olan Kleopatra'nın beden dili cesaretini yansıtmaktadır.

Resim 12: Jean Léon Gérôme, *Kleopatra Sezar'ın Huzurunda*, 1866, tuval üzerine yağlıboya, 61 x 91 cm, Özel Koleksiyon.

Kaynak: Ancient History Encyclopedia (www.ancient.eu, erişim 20 Şubat 2013)

Giovanni Battista Tiepolo, 1746 ve 1747 yıllarında, Venedik'teki Labia Sarayı'nın (Palazzo Labia) duvarlarına Kleopatra'nın yaşamından iki tane sahne betimlemiştir: Antonius ve Kleopatra'nın karşılaşması ve Kleopatra'nın ziyafeti. Romalı general ve Mısır Kraliçesinin aralarında filizlenen aşk, aynı zamanda Doğu ile Batı'nın buluşması olarak da değerlendirilebilir. Tiepolo'nun, büyük bir opera sahnesi gibi tasarladığı *Kleopatra'nın Ziyafeti* adlı kompozisyonu (**Resim 13**), sarayın ziyafet salonunu süslemektedir. Sezar'ın varisi ve dünyanın en güçlü adamlarından biri olan

²³ Necla Yazıcıoğlu Yavi, *Kleopatra*, Yazıcı Basım Yayıncılık, İzmir 2000, s. 56-57.

Antoniüs, Kleopatra ve başka konuklarla birlikte yemek sofrasında oturmaktadır.²⁴ Tiepolo, Kleopatra'nın elinde tuttuğu olağandışı büyüklükteki ve damla biçimindeki inciyi resmin önemli bir detayı olarak vurgulamıştır. Tarihte önemli izler bırakmış cazibeli bir kadının güçlü bir erkeğin kalbini kazandığı bu sahne, zevke ve şatafata düşkün 18. yüzyıl insanına cazip gelmiştir.

Resim 13: Giovanni Battista Tiepolo, *Kleopatra'nın Ziyafeti*, 1746-47, fresk, 300 x 650 cm, Labia Sarayı, Venedik.

Kaynak: Web Gallery of Art (www.wga.hu, erişim 5 Mart 2013)

Altın süslemeli, mor atlas yelkenli gemisiyle Kleopatra'nın Tarsus'a gelmesi ve buradaki şölende Antoniüs'a kavuşması, pek çok sanatçının tuvaline konu olmuştur. Kimi ressam, gemiyi ve yaklaştığı limanı betimlerken, kimisi de Tiepolo gibi ziyafet sofrasının ihtişamını yansıtmıştır.

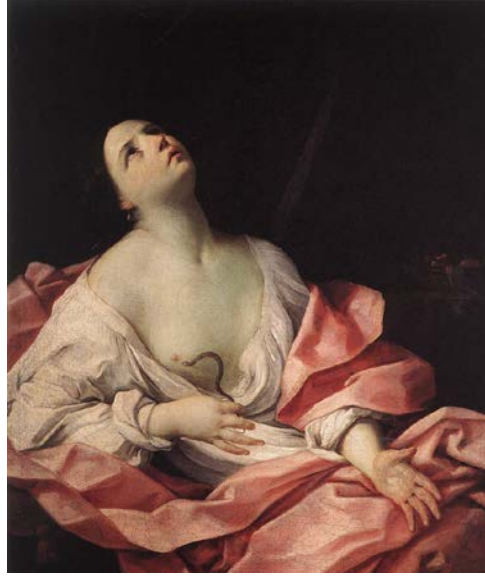
Kleopatra, Antoniüs'un Aktium deniz savaşındaki yenilgisinden ve ölümünden sonra, kendi yaşamına son vermek istemiştir. Söylentiye göre, simgesi ve kılavuzu yılan olan Kleopatra, incir sepeti içinde getirttiği zehirli aspis yılanına kendini sırtarak ölümlle buluşmuştur.²⁵

Pek çok ressam, Kleopatra'nın ölüm sahnesini tuvalinde canlandırmıştır. Barok dönem sanatçısı Guido Reni (1575-1642), yaklaşık 1628 tarihli *Kleopatra ve Yılan* adlı resminde (**Resim 14**), kraliçenin bembeyaz teni ile arka planın karanlığı arasındaki

²⁴ Birinci yüzyılda, *Doğal Tarih* adlı kitabını kaleme alan Romalı yazar Büyük Plinius (23-79), bu sahneyi şöyle aktarmıştır: "Kleopatra, tatlı ısmarladığı zaman, uşak içi sirke dolu bir kap getirir. Kraliçe, kulağındaki inci küpeli çıkartır, değerli taş eriyince de suyunu içer." (Rose-Mary Hagen - Rainer Hagen, *What Great Paintings Say*, Vol. 1, Taschen, Köln 2003, s. 290-293.)

²⁵ Yazıcıoğlu Yavi, a.g.e., s. 174.

tezatı dramatik bir üslupla vurgulamıştır. Beyaz yakasının açıkta bıraktığı göğsüne yaklaşmakta olan yılan, bu mağrur kraliçenin yaşamını zehirlemek üzeredir. Yılanın içinden çıktığı incir sepeti ise, loş ışıkta kalmıştır. Reni, kraliçenin hizmetkârlarını da bu sahneye ekleyen ressamların aksine, izleyiciye ölümle tanışma anının yalnızlığını hissettirmeyi tercih etmiştir.

Resim 14: Guido Reni, *Kleopatra ve Yılan*, yaklaşık 1628, tuval üzerine yağlıboya, 95 x 114.2 cm, Windsor Kraliyet Koleksiyonu, Berkshire.

Kaynak: Windsor Kraliyet Koleksiyonu (www.royalcollection.org.uk, erişim 11 Şubat 2013)

Resim dünyasına bakıldığında, Sappho ve Kleopatra'nın, antik dönem kadınları arasında, en çok ilgi uyandıran isimler oldukları görülebilir. Biri şair, öteki kraliçe olan bu iki önemli kadın, sadece ürettikleri ve yaptıklarıyla değil yaşadıkları tutkulu aşklarla da günümüze kadar ulaşmışlardır. Aspasia, Diotima ve Hypatia, felsefe ve bilim alanlarında hatırlanan isimlerdir. Roksana ve Kampaspe, Büyük İskender'in yaşamına girmiş değerli kadınlardır. Lukretia, erdemli, sadık ve gururlu kadın imgesinin önemli temsilcilerinden biridir. Sabınlı Kadınlar, erkek dünyasında uzlaşma sağlayan, bir ülkenin geleceği için barış getiren örnek davranışlar sergilemişlerdir. Yunan ve Roma mitolojilerinde anlatılan sayısız tanrıça, peri ve kadın kahramanın yanında, bu kadınlar gerçek yaşamın ölümsüz isimleri olmuşlardır.

Rönesans'tan 19. yüzyıla kadar uzanan zaman diliminde, çeşitli üsluplarda eser veren sanatçıların antik dünyaya ilgi duydukları izlenmektedir. Antik Yunan ve Roma uygarlıklarından esinlenme, Rönesans'ın önemli özelliklerinden biridir. 1750-1850 yılları arasına tarihlenen yeni klasikçilik akımının sanatçıları da tıpkı Rönesans ustaları gibi antik dönemin düşünce sistemine, sanat dünyasına ve insanlarına hayranlıkla yaklaşmışlardır. Dolayısıyla, antik dönemde yaşamış ve önemli izler bırakmış kadınların, Raffaello ve Tiziano gibi Rönesans sanatçılarının ve Kauffmann, David ve Gross gibi yeni klasikçi ressamın eserlerinde sıklıkla canlandırıldığı izlenmektedir.

Barok sanatçılar Rubens ve Reni'nin ve rokoko üslubunun değerli ismi Tiepolo'nun da antik kadın portrelerinden etkilendikleri görülebilir. 19. yüzyılda tarihsel konulara yakınlık duyan akademik ve ön-Raffaellocu sanatçılar da bu kadınları tuvallerinde canlandırmak istemişlerdir. Resimlere bakıldığında, sanatçıların üslup ve yorum farklılıkları göze çarpmaktadır. Antik dünyanın kadınları, Rönesans döneminde ve yeni klasikçilik akımında sade, asil, ağırbaşlı ve dingin görünürken, Barok dönemde dramatik ve duygu yoğunluğu yüksek figürler olarak yansıtılmışlardır.

Erkek sanatçıların, mitolojik ve dinsel kadın kahramanlar kadar, gerçek yaşamdan kadınlara da ilgiyle yaklaştıkları, kadın yüzünün ve bedeninin zarafetini ve cazibesini, heyecan ve duyarlılıkla yansıttıkları görülmektedir. Sözü edilen resimler arasında, sadece iki tanesi kadın sanatçıların elinden çıkmıştır. Kauffmann, Sappho'yu Eros'tan ilham alırken betimlemiş, Bouliard ise otoportresini Aspasia olarak sunmuştur. Her iki kadın ressamın da, bu resimleri yaparken, antik dönemdeki hemcinslerine hem saygılarını sundukları hem de onlarla kendi aralarında kadın ve üretici olma bağlamında bir yakınlık hissettikleri düşünülebilir.

Kaynakça

- ESTIN, Colette - LAPORTE, Helene, *Yunan ve Roma Mitolojisi*, çev. Musa Eran, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Ankara 2002.
- GRIMAL, Pierre, *Mitoloji Sözlüğü: Yunan ve Roma*, çev. Sevgi Tamgüç, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1997.
- HAGEN, Rose-Mary - HAGEN, Rainer, *What Great Paintings Say*, Vol. 1, Taschen, Köln 2003.
- HALL, Marcia B. (ed.), *The Cambridge Companion to Raphael*, Cambridge University Press, New York 2005.
- KAYNAR, Ali Avni, *Kleopatra*, Anonim Yayıncılık, İstanbul 2010.
- PLATON, *Şölen-Dostluk*, çev. Sabahattin Eyüboğlu, Azra Erhat, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.
- SALISBURY, Joyce E., *Encyclopedia of Women in the Ancient World*, Abc-Clio Inc., California 2001.
- SAPPHO, *Nedir Gene Deli Gönlinü Çelen*, çev. Cevat Çapan, Can Yayınları, İstanbul 2008.
- SOLÉ, Robert, *Mısır'ın Aşk Sözlüğü*, çev. Mehmet Moralı, Kırmızı Yayınları, İstanbul 2009.
- YAZICIOĞLU YAVI, Necla, *Kleopatra*, Yazıcı Basım Yayıncılık, İzmir 2000.
- ZUFFI, Stefano, *Love and the Erotic in Art*, çev. Stephen Sartarelli (İtalyancadan İngilizceye), Getty Publications, Los Angeles 2010.

Öğrenci Profiline Değerlendirilmesine Yönelik Bir Alan Araştırması “Süleyman Demirel Üniversitesi Örneği”¹

Hüseyin Güçlü ÇİÇEK*
Ayşegül BAYKUL**
Murat Kemal KELEŞ***

ÖZET

Bu çalışma 2012-2013 eğitim-öğretim döneminde Süleyman Demirel Üniversitesi'nin fakültelerinde öğrenim gören öğrencilerin profilini belirlemek ve elde edilen veriler ışığında üniversitenin eğitim ve öğretim politikalarını geliştirmek, üniversite sosyal yaşamı ve şehre (Isparta) yönelik algılarını tespit etmek amacıyla yapılmıştır. Çalışmada merkez kampüs (il merkezi) ve ilçeler arasındaki nicel ve nitel farklılıklar ve öğrenci profiline daha net ortaya konulması amacıyla fakülte ve yüksekokul ayırımına gidilmiştir. Bu amaç doğrultusunda fakültelerde öğrenim gören öğrencilerin demografik yapısı, sosyo-ekonomik durumları, üniversite öncesi öğrenim hayatı ve aileleri ile ilgili genel bilgiler tespit edilmeye çalışılmıştır. Amaca yönelik örneklem setine uygulanan anketler doğrultusunda öğrencilerin öncelikle sosyal ve kültürel profilleri çıkarılmaya çalışılmıştır. Araştırma sonucunda öğrencilerin, çoğunlukla kent kökenli ve ekonomik yönden düşük gelir seviyesine sahip ailelerden oldukları görülmüştür. Öğrencilerin önemli bir kısmı tercih ettiği bölümde okumaktadır. Üniversite ve şehre yönelik algılarının pozitif olduğu görülmektedir.

Anahtar kelimeler: Süleyman Demirel Üniversitesi, Öğrenci Profili, Öğrenci Sosyo-Ekonomik Düzeyi

A Field Study Assessing Student Profile Suleyman Demirel University Case¹

ABSTRACT

This study establishes a profile of students at Süleyman Demirel University in 2012-2013, with a view to developing educational policies and identifying the social situation in the city. This study reveals quantitative and qualitative differences between the profile of students in the faculties and the vocational schools on the central campus and those in the districts. For

¹ Bu çalışmadaki istatistik rakamlar, “2012-2013 Eğitim-Öğretim Döneminde Süleyman Demirel Üniversitesi Öğrenci Profili ve Üniversiteye Genel Bakış” başlıklı rapordan alınmıştır.

The statistical data of this study has been retrieved from the report entitled "Suleyman Demirel University 2012-2013 Education Term Student Profile and The University Overview"

* Yrd. Doç. Dr., SDÜ İİBF Fakültesi Maliye Bölümü, İSPARTA, e-posta: huseyincicek@sdu.edu.tr, +90 246 211 1948; Assist. Prof. Dr. Suleyman Demirel University, The Faculty Of Economics and Administrative Sciences, Department of Public Finance, İSPARTA, e-mail: huseyincicek@sdu.edu.tr, +90 246 211 1948

** Uzman, SDÜ Öğrenci İşleri Dekanlığı, İSPARTA, e-posta: aysegulbaykul@sdu.edu.tr, +90 246 211 1948
Specialist, Suleyman Demirel University, Office of The Dean of Student Affairs, İSPARTA, e-mail: aysegulbaykul@sdu.edu.tr, +90 246 211 1948

*** Öğretim Görevlisi, SDÜ, Öğrenci İşleri Dekanlığı, İSPARTA, e-posta: muratkeles@sdu.edu.tr, +90 246 211 1948; Lecturer, Suleyman Demirel University, Office of The Dean of Student Affairs, İSPARTA, e-mail: muratkeles@sdu.edu.tr, +90 246 211 1948

this purpose, the study used a questionnaire to identify the demographic structure, socio-economic status, pre-university education and general information about the family life of the students. The results of the study show that most students come from low-income urban families. A significant number of students are studying in their department of preference. Their perceptions of the university and the city are positive.

Key Words: *Suleyman Demirel University, Student profile, Student socio-economic status*

1. Giriş

Üniversite öğrencisinin profili var olan eğitim sisteminin ve toplumun farklı açılardan gelişmişlik düzeyinin en iyi göstergelerinden biridir. Üniversitelerin kendi öğrencilerini belirleme gibi bir imkân olmadığından resmi istatistiklere bakılarak planlama yapılması gerçek hayatta bazı hatalara götürmektedir. ÖSYM ve MEB gibi resmi kurumlar tarafından yayınlanan öğrenci istatistikleri yetersiz ve yüzeysel veriler içermektedir.² Geliştirici ve yönlendirici karar almada öğrencilerin profiline bilinmesi önemlidir.³ Düzenli aralıklarla yapılan bu çalışmalar ile değişimi gözleme imkânı da bulunmaktadır.

Dinamik ve kontrollü gelişme sağlamak amacıyla eğitim kurumlarında öğrencilerin verileri sık sık toplanarak ileriye dönük plan ve programlar gelişmiş ülkelerde de yapılmaktadır. Örneğin Fransa'daki Observatoire nationale de la Vie Etudiante (OVE), Almanya'daki Deutsches Studentenwerk (DSW) ve İtalya'daki Fondazione della Residenza Universitaria Italiana (RUI) böyle örgütlerdir.⁴ Literatüre bakıldığında profil araştırmalarının farklı alanlarda ve kapsamda ancak benzer amaçlarla yapıldığı gözlenmektedir. Bu sebeple yurt içinde ve yurt dışında pek çok çalışma yapılmıştır. Örneğin bazı çalışmalar üniversitenin bir veya birkaç fakültesi, bir fakültesi, hatta bir fakültenin bir bölümü şeklinde yapıldığı görülmektedir. Bu nedenle burada önemli birkaç literatüre yer verilmiştir.

Tablo 1: Öğrenci Profili ile İlgili Bazı Çalışmalar

Yazar	Konu	Yıl	Yayın Türü
Şenses, F.	Yükseköğretimde öğrenciler: ODTÜ İktisat Bölümü Öğrenci profili.	1999	Makale
Kuru, E., Pepe, K.	Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği Özel Yetenek Sınavlarına Katılan Öğrencilerin Sosyo-ekonomik Profilleri	2002	Makale
Bilgili, E., Uçan, O., Çetin, F.	ODTÜ İktisat, Erciyes Üniversitesi Ve Niğde Üniversitesi İktisat Ve İşletme Bölümü Öğrencilerinin Profillerinin Karşılaştırılması	2003	Makale
Özdemir, C., Demiriz, G.	Adnan Menderes Üniversitesi Öğrenci Profili Araştırması 2003	2003	Araştırma Raporu
Özsoy, S.	Üniversite Öğrenci Profili: Kavramsal	2004	Makale

² Seçkin Özsoy, “Üniversite Öğrenci Profili: Kavramsal Bir Çözümleme ve Türkiye’ye İlişkin Bazı Ampirik Bulgular”, Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, 4(2), 2004, s.304

³ S.Ballack ve A.Botes, “Profile of Baccalaureate Curriculum Graduate Students in 1997”, Curationis, 26(3), 2003 s. 60

⁴ Özsoy, a.g.m., s.309

	Bir Çözümleme ve Türkiye'ye İlişkin Bazı Ampirik Bulgular		
Şenses, F.	ODTÜ İktisat Bölümü Öğrenci Profili	2005	Makale
Çitil, M., İspir, E., Söğüt, Ö., Büyükkasap, E.	Fen Edebiyat Fakültesi Öğrencilerinin Profilleri Ve Başarılarını Etkilediğine İnanırları Faktörler; K.S.Ü. Örneği	2006	Makale
Özel, A.	Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Fakültesinde Öğrenim Gören Öğrencilerin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı	2006	Makale
Yaylalı, M. VD.	Üniversite Gençliğinin Sosyo-Ekonomik Profili Araştırması	2006	Makale
Atasaver, S.	Gazi Üniversitesi Öğrenci Profili	2007	Yayımlanmış Tez
Yiğit, R., Esenay, F.I., Derebent, E.	Türkiye'de Hemşirelik Son Sınıf Öğrencilerinin Profili	2007	Makale
Nartgün, Ş.S., Yüksel, E.	Ahi Evran Üniversitesi Kaman MYO Öğrencilerinin Sosyo-Ekonomik Düzeylerinin Belirlenmesi	2009	Makale
Çevik, O., Yiğit, S.	Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Profillerinin Belirlenmesi-Amasya Üniversitesi Örneği	2009	Makale
Akyurt, N.	Meslek Yüksekokulları ve Marmara Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Genel Profili	2009	Makale
Akçakanat, T., Çarıklı, İ., Dulupçu, M.A.	Üniversite Öğrencilerinin Buldukları İl Merkezine Ekonomik Katkıları ve Harcama Eğilimleri: Isparta 2003-2009 Yılları Örneği	2010	Makale
Keskin, N., Koraltan, A., Öztürk, Ö.	Pamukkale Üniversitesi Buldan MYO Öğrenci Profili	2010	Bildiri-Makale
Köksalan, B., İlter, İ., Görmez, E.	Sınıf Öğretmeni Adaylarının Sosyo-Kültürel Özellikleri ve Lisansüstü Eğitim İsteklilikleri Üzerine Bir Çalışma (Fırat, Erzincan ve İnönü Üniversitesi Sınıf Öğretmenliği ABD Örneği)	2010	Makale
Sevüktekin, M., Nargeleçekenler, M., Çetin, I.	Uludağ Üniversitesi Öğrencilerinin Sosyo-Ekonomik Profil Araştırması1	2012	Makale
Parlakay, O. VD.	Mustafa Kemal Üniversitesi Antakya Meslek Yüksekokulu Mülkiyet Koruma Ve Güvenlik Bölümü Öğrenci Profili	2013	Bildiri-Makale

Bu bağlamda çalışmada, Süleyman Demirel Üniversitesi'nin (SDÜ) 2012-2013 yılında eğitim gören tüm fakültelerinde öğrencilerin demografik sosyo-ekonomik ve kültürel yapıları ortaya çıkarılarak onların görüşleri değerlendirilmiştir.

2. Genel Bilgiler

1992 yılında kurulan Süleyman Demirel Üniversitesi 2012-2013 eğitim öğretim yılı sonu itibariyle 18 fakülte, 20 meslek yüksekokulu, 3 yüksekokul ve 6 enstitü bünyesinde 51.588 öğrenciye ulaşmış bulunmaktadır⁵. Bu öğrencilerden 25.259'u lisans öğrencisidir. Üniversite geneli için Öğrenci İşleri Daire Başkanlığı'ndan alınan genel istatistikler aşağıdadır.

3. 2012-2013 Eğitim-Öğretim Döneminde SDÜ'de Okuyan Öğrencilerin Cinsiyet ve Öğrenim Durumu

Tablo 2: Cinsiyet ve Öğrenim Durumuna Göre Öğrenci Dağılımı

Öğretim Türü	Cinsiyete Göre Öğrenci Sayısı		Toplam
	Erkek	Kadın	
I. Öğretim	18.028	14.899	32.927 (%65,53)
II. Öğretim	10.292	7.025	17.317 (%34,47)
Genel Toplam	28.320 (%56,37)	21.924 (%43,63)	50.244

2012-2013 eğitim öğretim döneminde itibariyle SDÜ'de okuyan öğrencilerin %56,37'si (28.320) erkek, %43,63'ü (21.924) bayan öğrencilerden oluşmaktadır. Bu öğrencilerin %65,53'i (32.927) birinci öğretim öğrencileridir.

2.1. 2012-2013 Eğitim-Öğretim Döneminde SDÜ'de Okuyan Öğrencilerin Ülkeler Bazında Uyrıkları

Tablo 3: Uyrıklara Göre Öğrenci Dağılımı

Üyruk	Toplam	Üyruk	Toplam
Türkiye Cumhuriyeti	49.381	Kongo	1
Afganistan	19	Kosova	2
Ahiska	1	Lübnan	1
Almanya	24	Makedonya	2
Arnavutluk	10	Moğolistan	7
Avusturya	2	Moldova	3

⁵ Öğrenci İşleri Daire Başkanlığı tarafından hazırlanan 03.07.2013 tarihli Öğrenci Durum belgesinden alınmıştır.

Azerbaycan	103	Moritanya	2
Bosna-Hersek	2	Mozambik	2
Bulgaristan	13	Nijer	1
Çin	4	Nijerya	5
Fas	8	Orta Afrika Cumhuriyeti	1
Filistin	10	Özbekistan	6
Fransa	1	Pakistan	2
Gambiya	1	Romanya	1
Girne	1	Rusya	5
Gürcistan	2	Sırbistan	3
Haiti	3	Singapur	1
Hırvatistan	1	Somali	3
Hollanda	1	Suriye	13
Irak	2	Tacikistan	3
İran	10	Tanzanya	3
İsrail	1	Tuvalu	1
Kamerun	1	Türkmenistan	501
Kampuçya	2	Ukrayna	2
Kanada	1	Uygur	6
Karadağ	2	Yeni Gine	1
Kazakistan	5	Yemen	1
Kenya	1	Yunanistan	2
Kırgızistan	11	Diğer	17
KKTC	23	Genel Toplam	50.244

Yabancı uyruklu öğrencilerin sayısı Üniversite'nin uluslar arası niteliğinin önemli bir göstergesidir. Gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında bu rakam çok düşüktür. ÖSYM 2012-2013 yılı yükseköğretim istatistiklerinden Türkiye'de en fazla öğrencisi bulunan ülke yeni kayıtlarla birlikte 9.520 öğrenci ile Azerbaycan'dır. Azerbaycan'ı, 8.745 öğrenci ile Türkmenistan 4.490 öğrenci ile KKTC takip etmektedir. İncelen üniversite örneklerinde de benzer sonuçlar ortaya çıkmıştır. Yakın coğrafyadaki ve kültürel ilişkilerimizin yoğun olduğu ülkelere (örn., Azerbaycan, Kıbrıs, Türkmenistan, İran ve Bulgaristan) öğrenci gelmesi, Türkiye'nin uluslararası öğrenci profilinin diğer gelişmiş ülkelere farklı olduğunu ortaya koymaktadır.⁶

Tablo'da uyruklarına göre öğrenci dağılımı verilmektedir. Buna göre yabancı uyruklu öğrencilerin önemli bir çoğunluğu Türk Cumhuriyetleri'nden gelen öğrencilerden, özellikle Türkmenistan ve Azerbaycan kökenli öğrencilerden, oluşmaktadır. Bu sayı toplam öğrenci sayısı içerisinde düşük kalmaktadır. Tablo'da diğer yabancı uyruklu öğrencilerin sayılarının da tatminkâr bir

⁶ Murat Özoğlu vd., Küresel eğilimler ışığında Türkiye'de Uluslararası Öğrenciler, SETA, 2012, s.55

seviyede olmadığı görülmektedir. Üniversite geneline bakıldığında yabancı uyruklu öğrenci sayısının artırılması için tanıtım faaliyetlerine ağırlık verilmelidir.

2.2. 2012-2013 Eğitim-Öğretim Döneminde SDÜ'de Okuyan Öğrencilerin İkamet İline göre Dağılımı

Tablo 4: İkamet Yerine Göre Öğrenci Dağılımı

Öğrencilerin İkamet Ettiği Bölge	Toplam	Yüzde
Akdeniz	16.268	32
Ege	9.319	19
Marmara	3.746	7
İç Anadolu	7.829	16
Karadeniz	5.409	11
Doğu Anadolu	3.695	7
Güneydoğu Anadolu	3.069	6
Yurtdışı	909	2
Genel Toplam	50.244	100

İsparta'nın coğrafi konumu sebebiyle özellikle Akdeniz (%32'si), Ege (%19'u) ve İç Anadolu(%16'sı) bölgelerine yakın olması sebebiyle tercih sebebi olduğu görülmektedir.

4. Evren ve Örneklem

Çalışmanın evrenini 2012-2013 eğitim ve öğretim yılında Süleyman Demirel Üniversitesi'nde lisans eğitimi gören öğrenciler oluşturmaktadır. Lisans öğrencilerini kapsamı kısıtı nedeniyle üniversite bünyesinde bulunan tüm fakültelerde eğitim gören %95 güven aralığı baz alınarak tespit edilen 410 öğrenciye anket uygulanmıştır. Elde edilen veriler SPSS programında değerlendirilip analiz edilmiştir. Ankette çoktan seçmeli ve 3'lü likert soruları bulunmaktadır. Anketin ilk bölümünde öğrenciye ait demografik sorular sorulmuştur. Bu kapsamda öğrencinin aile yapısı, gelir durumu, geliri, herhangi bir işte çalışma durumu, alışkanlıklarına vb. ilişkin sorular yöneltilmiştir.

Süleyman Demirel Üniversitesi 2012-2013 eğitim-öğretim yılında tüm fakültelerde, eğitim gören öğrencilerin sayıları aşağıdaki şekilde verilmiştir.

Tablo 5: Fakültelerdeki toplam öğrenci sayısı

Fakülteler	Toplam öğrenci sayıları
Diş Hekimliği Fakültesi	388
Eğirdir Su Ürünleri Fakültesi	169
Eğitim Fakültesi	144
Fen Edebiyat Fakültesi	4451
Güzel Sanatlar Fakültesi	555
Hukuk Fakültesi	485
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi	5971
İlahiyat Fakültesi	1388
Mimarlık Fakültesi	395

Mühendislik Fakültesi	6537
Orman Fakültesi	1014
Sağlık Bilimleri Fakültesi	1425
Teknik Eğitim Fakültesi	1224
Teknoloji Fakültesi	1201
Tıp Fakültesi	906
Ziraat Fakültesi	1274

Buna göre sırasıyla Mühendislik Fakültesi'nin, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nin ve Fen Edebiyat Fakültesi'nin öğrenci sayılarının toplam öğrenci sayısı içerisinde ağırlıklı olduğu görülmektedir. Öğrenci sayılarının şekillenmesinde YÖK'ün politikalarının yanı sıra, öğrencilerin iş bulma kaygısı, fakültelerin eğitim verecek öğretim üyesi sayısı ve mekânsal dinamikler başlıca belirleyiciler olarak karşımıza çıkmaktadır.

5. Anket Sonuçları Ve Değerlendirme

5.1. Cinsiyet ve Öğrenim Durumu

Tablo 6: Ankete Katılan Öğrencilerin Cinsiyet Dağılımı

	Frekans	Yüzde	Toplam yüzde
Erkek	213	52,0	52,0
Kadın	197	48,0	100,0
Toplam	410	100,0	

Tablo 6'ı incelediğimizde ankete katılan öğrencilerin, %52'sini erkek öğrenciler, %48'ini ise bayan öğrenciler oluşturmaktadır. Üniversite genelinde erkeklerin yüzdesi %56,37 iken bayanların yüzdesi %43,63' tür. TÜİK Eğitim istatistikleri/Cinsiyet ve eğitim seviyesine göre yükseköğretimde öğrenci sayıları/2012-13 akademik yılı toplam öğrenci sayılarına göre örgün lisans öğrenimi gören öğrencilerden erkek öğrenci sayısı 616.247, kadın öğrenci sayısı 621.406 ve toplam 1.237.653'tür. Süleyman Demirel Üniversitesi lisans öğrencileri arasında erkek oranı genele kıyasla yüksektir. Bu durum nedeni anket yapılan fakültelerde teknik bölümlerin sayıca yüksek olması, bu bölümlerin bayanlar tarafından nispeten daha az tercih edilmesidir.

Tablo 7: Ankete Katılan Öğrencilerin Öğrenim Türü

	Frekans	Yüzde	Toplam yüzde
1.Öğretim	273	66,6	66,6
2.Öğretim	137	33,4	100,0
Toplam	410	100,0	

Ankete katılan öğrencilerin öğrenim türleriyle ilgili elde ettiğimiz veriler Tablo 7'da incelendiğinde öğrencilerin %66'sının 1.Öğretim, %33'ünün 2.Öğretim olduğu görülmektedir. Bazı bölümlerin İkinci öğretimının olmaması sonucu fark oluşmuştur.

5.2. Ankete Katılan Öğrencilerin Uyuşu

Tablo 8: Ankete Katılan Fakülte Öğrencilerinin Uyuşları

	Frekans	Yüzde	Toplam yüzde
TC	397	96,8	96,8
Diğer	13	3,2	100,0
Toplam	410	100,0	

Tablo 8'de öğrencilerin uyruklarına ilişkin dağılımları yer almaktadır. Buna göre öğrencilerin %96,8'inin Türk vatandaşı, %3,2'sinin yabancı uyruklu olduğu görülmektedir. Üniversitenin uluslar arası niteliğinin güçlendirilmesi, öğrenci hareketliliğinin belirli bir seviyenin üzerine çıkarılması ve hareketliliğin pozitif etkilerinden yararlanılması büyük önem taşımaktadır. Tablo sonucu yabancı uyruklu öğrencilerin sayısının çoğaltılması bakımından yurtdışı tanıtım faaliyetleri artırılmasının gereğine işaret etmektedir.

5.3. İkamet Yeri:

Tablo 9: Ankete Katılan Öğrencilerin Ailelerinin Yaşadığı Bölge

	Frekans	Yüzde	Toplam yüzde
Akdeniz	152	37,1	37,1
Ege	86	21,0	58,0
İç Anadolu	65	15,9	87,8
Marmara	57	13,9	91,5
Karadeniz	15	3,7	95,2
Güneydoğu	15	3,7	98,9
Doğu Anadolu	14	3,4	100,0
Yurt dışı	6	1,5	
Toplam	410	100,0	

Öğrencilerin ailelerinin yaşadığı bölgeyle ilgili elde edilen veriler Tablo 9'dan incelendiğinde, %37,1'inin ailesi Akdeniz bölgesinde yaşadığı ve bunu %21 oranıyla Ege bölgesi, %15,9 oranıyla ise İç Anadolu bölgesi izlediği görülmektedir. Sonuçlar genel sonuçlarla (araştırma evreniyle) uyumludur. Üniversite tercihleri ikamet yerine yakınlığı baz alınarak yapıldığı söylenebilir.

5.4. Mezun Olunan Lise Türü ve Alanı**Tablo 10 : Mezun Olunan Lise Türü**

	s	Frekan	Yüzde	Toplam yüzde
Genel Lise	199	48,5	91,7	
Anadolu Lisesi	130	31,7	33,9	
Meslek Lisesi	29	7,1	41,0	
Diğer	19	4,6	100,0	
İmam-Hatip	15	3,7	95,4	
Fen Lisesi	9	2,2	2,2	
Özel Lise-Kolej	9	2,2	43,2	
Toplam	410	100,0		

Fakülte öğrencilerinin mezun oldukları lise türleriyle ilgili elde edilen verilere Tablo 9'dan bakıldığında, öğrencilerin %48,5'i genel lise, %31,7'si Anadolu lisesi, %7,1'i ise meslek lisesi mezunu olduklarını belirtmişlerdir. Mezun olunan lise grubu ile aile gelir düzeyi değişkenlerinin yüksek öğrenim hakkına erişim üzerindeki ortak etki derecesi konusunda Özsoy(2004) tarafından yapılan değerlendirmede öğrenci ailelerinin gelir düzeyi yükseldikçe, genel lise çıkışlı üniversite öğrencilerinin toplam içindeki oranı düştüğü, Anadolu lisesi çıkışlı öğrencilerin oranı ise yükseldiği belirtilmiştir. Bu bulgu bize, mezun olunan lise grubu ile aile gelir düzeyi değişkenlerinin uyumlu olduğunu göstermektedir.⁷ Üniversite genelinin yaklaşık %50'sinin genel lise mezunu olması ve gelir seviyelerinin uyumlu olduğu görülmektedir.

5.5. Sosyo-Ekonomik Durum:**4.5.1. Anne-Baba Mesleği:****Tablo 11: Annenizin Mesleği**

	Frekans	Yüzde	Toplam yüzde
Ev hanımı	290	70,7	94,6
Emekli	41	10,0	23,9
Memur	30	7,3	11,7
İşçi	18	4,4	4,4
İşsiz	16	3,9	98,5
Esnaf	9	2,2	13,9
Diğer	6	1,5	100,0
Toplam	410	100,0	

⁷ Özsoy, a.g.m., s.320

Tablo 11'de öğrencilerin annelerinin çalışmadığı, ağırlıklı olarak (%70,7'si) ev hanımı olduğu görülmektedir. Annelerin %10'nu emekli, %7,3'ü ise memur'dur.

Tablo 12: Babanızın Mesleği

	Frekans	Yüzde	Toplam yüzde
Emekli	123	30,0	82,0
Memur	92	22,4	39,5
İşçi	70	17,1	17,1
Diğer	53	12,9	100,0
Esnaf	51	12,4	52,0
İşsiz	21	5,1	87,1
Toplam	410	100,0	

Baba mesleğiyle ilgili elde edilen anket verilerine, öğrencilerin, % 30'unun babası emekli, %22,4'ünün memur, % 17'sinin ise işsiz olduğu görülmektedir.

4.5.2. Aile Aylık Geliri

Tablo 13: Aile Aylık Geliri

	Frekans	Yüzde	Toplam yüzde
1001-2000 TL	172	42,0	69,0
0-1000 TL	111	27,1	27,1
2001-3000 TL	77	18,8	87,8
3001-4000 TL	26	6,3	94,1
4001-5000 TL	19	4,6	98,8
5001 TL'den fazla	5	1,2	100,0
Toplam	410	100,0	

Tablo 13'den öğrencilerin ailelerinin aylık geliriyle ilgili elde edilen verilere bakıldığında araştırmaya katılan öğrencilerin ailelerinin ortalama gelir seviyesinde oldukları söylenebilir. Buna göre %42'sinin ailesinin aylık geliri 1001-2000TL, %27,1'inin ailesinin aylık geliri 0-1000TL arasındadır. %1,2'sinin aylık aile gelirinini ise 5001TL'den fazla olduğu anlaşılmaktadır. Aylık gelir verileri ile anne ve baba mesleği arasında sonuçlar uyumludur. Buna göre 2013 Ağustos ayı Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu tarafından hazırlanan bültene göre açlık sınırının 1.020 TL, yoksulluk sınırı 3.322 lira olarak belirlendiği baz alınırsa öğrencilerin neredeyse yarısının düşük yaşam standardına sahip oldukları söylenebilir.⁸

⁸ Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu Haber Bülteni, <http://www.turkis.org.tr/?wapp=52521E5F-FCA5-4BDD-940D-A284DA6F151D>, 04.09.2013

4.5.3. Aylık Harcama:**Tablo 14:** Aylık Harcama

	Frekans	Yüzde	Toplam yüzde
251-500 TL	172	42,0	52,9
501-750 TL	124	30,2	83,2
0-250 TL	45	11,0	11,0
751-1000 TL	41	10,0	93,2
1001 TL ve üzeri	27	6,6	9,8
Toplam	410	100,0	

Öğrencilerin aylık harcamalarıyla ilgili elde edilen verilere göre, %42'sinin aylık harcaması 251-500 TL arasında, %6,6'sının 1001 TL ve üzerinde, %11'inin aylık harcaması ise 0-250 TL arasındadır. Ailelerin gelir durumlarının düşük olması sebebiyle öğrenci harcamaları da düşüktür.

4.5.4. Burs Alma Durumu**Tablo 15:** Burs Alma Durumu

	Frekans	Yüzde	Toplam yüzde
Öğrenim kredisi	196	47,8	65,1
Almıyor	128	31,2	100,0
Başbakanlık	71	17,3	17,3
Diğer	9	2,2	68,8
Özel-Kamu kuruluşu bursu	6	1,5	66,6
Toplam	410	100,0	

Tablo 15 incelendiğinde ankete katılan fakülte öğrencilerinin genellikle öğrenim kredisi almakta olduğu görülmektedir. Öğrencilerin %47,8'i öğrenim kredisi almakta iken %31,2'si burs veya kredi almamaktadır. Üniversite genelinde neredeyse yarısının gelir durumunun düşük olması kredi ve burs alma oranı ile uyumlu olduğu göze çarpmaktadır. Ayrıca 2012-2013 yılında Süleyman Demirel Üniversitesi Sağlık, Kültür ve Spor Daire Başkanlığı tarafından hazırlanan rapordan 1300 öğrenciye bir öğün yemek bursu verildiği tespit edilmiştir.

4.5.5. İkamet Yeri**Tablo 16:** Ailenin İkamet Yeri:

	Frekans	Yüzde	Toplam yüzde
Şehir Merkezi	245	59,8	59,8
İlçe	113	27,6	87,3
Köy	33	8,0	100,0
Kasaba	19	4,6	92,0
Toplam	410	100,0	

Tablo 16 incelendiğinde ankete katılan fakülte öğrencilerinin %59,8'inin ailesi şehir merkezinde yaşamakta, %27,6'sının ailesi ilçede, %8'inin ailesi ise köyde yaşamaktadır. Türkiye geneline şehir merkezinde yaşama oranı 2012 verilerine göre %77,2'dir.

Tablo 17: İkamet Edilen Yer

	Frekans	Yüzde	Toplam yüzde
Evde (arkadaşlarla)	197	48,0	91,7
Özel Yurt	67	16,3	43,7
Aile	58	14,1	14,1
Kredi Yurtlar Yurdu	54	13,2	27,3
Diğer	25	6,1	100,0
Akrabalarla	9	2,2	93,9
Toplam	410	100,0	

Tablo 17'de ankete katılan fakülte öğrencilerinin Isparta'daki ikamet yerlerinin dağılımı yer almaktadır. Buna göre öğrencilerin % 48'i evde arkadaşlarıyla, %16,3'ü özel yurtlarda, 13,2'si ise Kredi Yurtlar Kurumu yurdunda kalmaktadır. Genel profile bakıldığında gelir düzeyi düşük ailelerin olması sebebiyle özel yurt tercihi kısıtlı sayıdadır. Devlet yurtlarının kapasitesinin de üniversite öğrenci sayısı ile uyumlu olmadığı söylenebilir. Yapılan yüz yüze görüşmelerde kişi başına düşen ev kira maliyetini düşürmek için evde kalan kişi sayısının artırıldığı çalışmaya katılan öğrenciler tarafından ifade edilmiştir.

4.5.6. Bölüm Tercih Sırası**Tablo 18:** Bölüm Tercih Sıralaması

	Frekans	Yüzde	Toplam yüzde
1-5	207	50,5	50,5
6-10	105	25,6	76,1

11-15	49	12,0	88,0
21 ve üstü	25	6,1	100,0
16-20	24	5,9	93,9
Toplam	410	100,0	

Tablo 18’de öğrencilerin bölümlerini tercih sıralamasıyla ilgili elde edilen veriler incelenmiştir. Buna göre %50,5’inin bölümünün ilk beş tercihi arasında, %25,6’sının 6 ile 10, %12’sinin ise 11 ile 15 tercihleri arasında olduğu görülmektedir. Bu sonuçlara göre SDÜ fakültelerini tercih eden öğrencilerin önemli çoğunluğunun isteyerek bölümlerinde okudukları söylenebilir.

5.6. Öğrenciler için Isparta İli:

Tablo 19: Üniversite’nin Bulunduğu Şehre (Isparta’ya) Bakış

	Frekans	Yüzde	Toplam yüzde
Katılıyorum	175	42,7	42,7
Kararsızım	122	29,8	72,4
Katılmıyorum	113	27,6	100,0
Toplam	410	100,0	

Tablo 19 incelendiğinde ankete katılan fakülte öğrencilerinin %42,7’si Isparta’nın üniversite yaşamı için ideal bir şehir olduğunu düşünmekte iken %27,6’sı ise üniversite yaşamı için uygun bir şehir olmadığını düşünmektedir. Kararsızların oranı ise, %29,8’dir. Anketler sadece fakültele uygulanmış olduğundan öğrenciler tarafından Isparta il merkezi değerlendirilmiştir. Öğrencilerin önemli bölümünün şehre karşı bakış açılarının pozitif olduğu görülmektedir. Nitekim CNBC-e Bussines dergisi tarafından 34 ölçüt esas alınarak hazırlanan "Türkiye'nin yaşanabilir illeri 2011" araştırmasının sonuçlarına göre Isparta ili 5. sırada olduğu belirtilmiştir.⁹

5.7. Zararlı Alışkanlıklar:

Tablo 20: Fakülte öğrencilerinin sigara kullanma oranı:

	Frekans	Yüzde	Toplam yüzde
Hayır	302	73,7	99,8
Evet	107	26,1	26,1
Toplam	410	100,0	

6. Sonuç:

2012-2013 eğitim-öğretim dönemi kapsamında Süleyman Demirel Üniversitesi’nin fakültelerinde öğrenim gören öğrencilerin profilini belirlemek amacıyla yapılan bu araştırmadan elde edilen bulgular ışığında aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır. Araştırmaya katılan erkek öğrenciler bayan öğrencilere oranla daha fazladır. Örneklemin tamamı ele

⁹ CNBC-e Bussines, "Türkiye'nin yaşanabilir illeri 2011, <http://www.sabah.com.tr/Ekonomi/2011/09/01/en-yasanabilir-il-belli- oldu>,

alındığında, üniversite fakülteleri genelinde erkek öğrenci sayısı 13.727(%54,35), bayan öğrenci sayısı 11.532(%45,65)'dir. Bu sonuca göre fakültelerde teknik bölümlerin öğrenci sayısının fazla olması sebebiyle erkeklerin daha çok tercih ettiği söylenebilir. Her bölümün 2.öğretiminin olmayışı sonucu ankete katılan öğrencilerin %66,6'sı 1.öğretim öğrencilerinden oluşmuştur.

Öğrencilerin geldikleri bölgeler dağılımına bakıldığında yapılan diğer araştırmalarda olduğu gibi yakın illerden gelen öğrenci sayılarının fazla olduğu gözlemlenmektedir. Isparta'nın da içinde bulunduğu Akdeniz Bölgesi'nden gelen öğrenci oranı %37,1'dir. Sırası ile coğrafi olarak yakınlığa göre tercih edilen bölgeler Ege, İç Anadolu ve Marmara bölgeleridir.

Ankete katılan öğrencilerin %48,5'i genel lise, %31,7'si Anadolu lisesi, %7,1'i ise meslek lisesi mezunu olduklarını belirtmişlerdir. Türkiye genelinde de genel liseler diğer liselere oranla daha fazladır.

SDÜ'de okuyan öğrencilerin genel profiline bakıldığında, çoğunluğunun babası emekli ve memur; annesi ev hanımıdır. Ailelerin aylık toplam geliri 0-2000TL arasındadır. Aileler genellikle şehir merkezinde ikamet etmektedir. Öğrencilerin %42'sinin aylık harcaması 251-500TL arasındadır. Üniversitenin fakülteleri genelinde %68,8'inin de çeşitli kurumlardan burs aldıkları ve aylık harcama miktarlarına dahil edilmiştir. Akçanat vd. tarafından yapılan Süleyman Demirel Üniversitesi öğrencilerinin 2003, 2005, 2007 ve 2009 yıllarında yapmış oldukları harcamaların miktarı ve Isparta ekonomisine katkıları ile ilgili çalışmaya göre 2009 yılı için aylık ortalama harcamanın 474.92TL olduğu bulunmuştur. Bu harcamanın neredeyse yarısı barınma ve beslenme ihtiyaçları için kullanılmaktadır.¹⁰ Bu rakam 2013 yılı içinde değişikliğe uğramamış, harcama düzeyi yaklaşık olarak aynı kalmıştır. Bu sonuca 2010-2013 yılları arasında göre SDÜ' ye gelen öğrenci profiline gelir düzeyinin değişikliğe uğramadığı ifade edilebilir.

İzmir'de üniversite öğrencileri arasında yapılan bir çalışma, erkekler arasında sigara kullanma sıklığını %33,9 olarak bildirmektedir. Tezcan ve arkadaşlarının Hacettepe Üniversitesi birinci ve üçüncü sınıf öğrencileri arasında yaptığı çalışmada halen sigara kullanma sıklığı %22,5 ve %25,9 olarak bulunmuştur. Erkekler (%30,1 ve %36,2) kadınlara (%17,5 ve %25,9) göre daha fazla sigara içmektedirler. Hacettepe Üniversitesi'nde yapılan bir başka çalışmada birinci sınıf öğrencilerinde yapılan bir çalışmada (n=1032) öğrencilerin %23,5'i halen sigara içtiğini beyan etmiştir. Türkiye'de sekiz üniversitenin (Adnan Menderes, Harran, Kırıkkale, Kocaeli, Mersin, Ondokuz Mayıs, Osmangazi, Yüzüncü Yıl) birinci sınıf öğrencileri arasında 2004-2005 öğrenim yılında yapılan bir çalışmada (n=3101) en az bir defa sigara kullanma %57,8 ve halen kullanma %22,5'dir.¹¹ SDÜ fakültelerinde eğitim gören öğrencilerin yapılan çalışmaya göre %26,1'i sigara kullanmaktadır.

Araştırmaya katılan öğrencilerin Isparta ili ve seçtikleri bölümlerle ilgili görüşlerinin genel olarak olumlu olduğu ifade edilebilir. Üniversite ve bölüm tercih sırasına bakıldığında %50,5'sinin Süleyman Demirel Üniversitesi'nin ilk beş

¹⁰ Tahsin Akçakanat vd, “Süleyman Demirel Üniversitesi Öğrencilerinin Isparta'daki Yaşam Kalitesi Ve Isparta Halkına İlişkin Tutumlarının Değerlendirilmesi”, Süleyman Demirel Üniversitesi , Vizyoner Dergisi, Cilt:3 Sayı:4, 2011, s.5

¹¹ Hilal Özcebe, Gençler ve Sigara, Klasmat Matbaacılık, Ankara, 2008, s.9

tercihinden biri olduğu ve % 42,7'side Isparta'nın yaşamak için ideal bir şehir olarak algıladığı söylenebilir.

Kaynakça:

- AKÇAKANAT, T., ÇARIKÇI, H.İ., DULUPÇU, M.A., (2011), Süleyman Demirel Üniversitesi Öğrencilerinin Isparta'daki Yaşam Kalitesi Ve Isparta Halkına İlişkin Tutumlarının Değerlendirilmesi, Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, Cilt:3 Sayı:4, s. 1-18.
- AKYURT, N. (2009), Meslek Yüksekokulları ve Marmara Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Genel Profili, Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi, Cilt:4, Sayı:11 (2009)
- BALLACK, S. VE BOTES, A. (2003) Profile of Baccalaureate Curriculum Graduate Students in 1997. *Curationis*. 26(3): 60-8.
- BİLGİLİ, E., UÇAN, O., ÇETİN, F. (2003), "ODTÜ İktisat, Erciyes ve Niğde Üniversiteleri İktisat ve İşletme Bölümü Öğrencilerinin Profillerinin Karşılaştırılması", Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi, 21, 1-18.
- CNBC-e Bussines, "Türkiye'nin yaşanabilir illeri 2011, <http://www.sabah.com.tr/Ekonomi/2011/09/01/en-yasanabilir-il-belli-oldu>, 15.09.2013
- ÇEVİK, O. VE YİĞİT S. (2009), "Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Profillerinin Belirlenmesi-Amasya Üniversitesi Örneği", Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 33, 1, 89-106.
- ÇİTİL M., İSPİR E., SÖĞÜT Ö., VE BÜYÜKKASAP E. (2006), "Fen Edebiyat Fakültesi Öğrencilerinin Profilleri ve Başarılarını Etkilediğine İnanırları Faktörler: KSÜ Örneği", Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 8, 2, 69- 81.
- KESKİN, N., KORALTAN A. VE ÖZTÜRK Ö., (2010), "Pamukkale Üniversitesi Buldan MYO Öğrenci Profili", MYO-ÖS 2010 Ulusal Meslek Yüksekokulları Öğrenci Sempozyumu, 21-22 Ekim 2010, Düzce.
- KÖKSALAN, B., İLTER, İ. VE GÖRMEZ, E., (2010), Sınıf Öğretmeni Adaylarının Sosyo-Kültürel Özellikleri ve Lisansüstü Eğitim İsteklilikleri Üzerine Bir Çalışma (Fırat, Erzincan ve İnönü Üniversitesi Sınıf Öğretmenliği ABD Örneği), Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 11, Sayı 3, Sayfa 277-299
- KURU E., PEPE K., (2002). Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği Özel Yetenek Sınavlarına Katılan Öğrencilerin Sosyo-Ekonomik Profilleri, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, C.22,S.1(253-265).
- NARTGÜN, Ş.S. VE YÜKSEL E. (2009), "Ahi Devran Üniversitesi Kaman Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Sosyo-Ekonomik Düzeylerinin Belirlenmesi", Ahi Devran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 10, 2, 1-18.
- ÖZCEBE, H.(2008), Gençler ve Sigara, Klasmat Matbaacılık, Ankara, 2008, s.1-24
- ÖZDEMİR C. ,DEMİRİZ G. (2009), Adnan Menderes Üniversitesi Öğrenci Profili Araştırması 2003, 1. Uluslararası Türkiye Eğitim Araştırmaları Kongresi, 2009 .

- ÖZEL, A. (2006), “Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Fakültesinde Öğrenim Gören Öğrencilerin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16, 317-336.
- ÖZOĞLU, M., GÜR, B.S. VE COŞKUN, İ. (2012). Küresel eğilimler ışığında Türkiye’de uluslararası öğrenciler. Ankara: Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı. ISBN: 9786054023158
- ÖZSOY, S. (2004), Üniversite Öğrenci Profili: Kavramsal Bir çözümleme ve Türkiye’ye İlişkin Bazı Ampirik Bulgular, kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, 4(2):301-334
- PARLAKAY, O., SAHİLLİOĞLU BAKLACI, S., DAĞISTAN, E., KARAKUYU, A., (2013), Mustafa Kemal Üniversitesi Antakya Meslek Yüksekokulu Mülkiyet Koruma Ve Güvenlik Bölümü Öğrenci Profili, 3. Ulusal Özel Güvenlik Sempozyumu, Gaziantep
- SEVÜKTEKİN, M., NARGELEÇEKENLER, M., ÇETİN, İ. (2012), Uludağ Üniversitesi Öğrencilerinin Sosyo-Ekonomik Profil Araştırması, Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt/Vol. XXXI, Sayı/No. 2, Sayfa. 99-128
- ŞENSES, FİKRET (1999), “Yüksek Öğretimde Öğrenciler: ODTÜ İktisat Bölümü Öğrenci Profili”, ODTÜ Gelişme Dergisi, 26, 1-2, 179-201.
- ŞENSES, FİKRET (2005), “ODTÜ İktisat Bölümü Öğrenci Profili”, ODTÜ Gelişme Dergisi, 32,185-198.
- Türkiye’nin Gençlik Profili
2012 http://www.gsb.gov.tr/content/files/turkiyenin_genclik_profil_i_web.pdf
erişim tarihi: 05.09.2013
- Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu Haber Bülteni <http://www.turkis.org.tr/?wapp=52521E5F-FCA5-4BDD-940D-A284DA6F151D> erişim tarihi: 04.09.2013
- YAYLALI, M. OKTAY E., ÖZEN Ü. VD. (2006), Üniversite Gençliğinin Sosyo-Ekonomik Profili Araştırması, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, 109, Erzurum.
- YİĞİT, R., ESENAY, F.I., VE DERE BENT, E. (2007), “Türkiye’de Hemşirelik Son Sınıf Öğrencilerinin Profili”, Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi 11, 3, 1-12.

The Expansion of a Language to the Function of Vehicular Language in Niger: the Case of Hausa*

Abdou Djibo MOUMOUNI**

ABSTRACT

Since the appearance of humanity on Earth people have worked to transform their natural environment in order to satisfy increasing daily needs. These efforts led to verbal communication by means of articulated language. There is no society without this means of communication, and there is no language without a society.

The world's languages follow a natural law. Some gain ground and spread more easily than others, crossing national boundaries or states, whereas others regress or stagnate and sometimes disappear. Languages that spread most often do so along a geographically determined axis. Indeed, even if roads, trails, rivers and mountains are not primarily responsible for the expansion of a language, they certainly determine the direction of the language's expansion to the function of a vehicular language.

Today it is clear that Hausa has emerged in different regions of Niger either as a first or second dominant lingua franca. This situation is the result of both exogenous and endogenous factors. The purpose of this study is to examine the factors that enabled the Hausa language to spread throughout Niger as a vehicular language.

Keywords: language, expansion, Hausa, factor, vehicular, Niger.

1-Introduction

The origins of human language have been the subject of many controversies, but all communication on this sensitive point concerning the history of mankind or about the creation of a universal language has been declared futile by the second section of the articles of the linguistic Society in Paris. However, the importance of language in human life is well-established as natural languages are the means of communication through which people express their ideas and their thoughts, in other words how they communicate. There is, therefore, a close relationship between language and thought and between language and society; this is because there can be no society without a means of communication between the members of that society who use that language. Equally there can be no language without society. Out of this reciprocity appears the eminently important role which language plays in relations between humans and states.

Defining language as a system of relationships where the components are sounds and words has no value outside the relations of comparative equivalence that unite them. The first structuralists knowingly concealed the study of the social aspect

---

*This article was translated by Assist. Prof. Dr. Philip Glover, Suleyman Demirel University, Faculty of Arts and Science, Department of Western Languages and Literature. e-mail: pgaglover@gmail.com

** Assoc. Prof. Dr., Abdou Moumouni University, Niger

of language in favour of exclusively structural study. However, language is, above all a social product in the sense that the individual acquires it from outside and the individual can neither create nor modify it because it is created externally. Language is defined by Saussure as 'a collective treasure placed through the practice of speech in subjects who belong to the same community, a grammatical system existing virtually in each brain, or more precisely in the brains of a collection of individuals as language is not complete in each individual and only exists perfectly in the mass'¹. For the Linguistic Circle of Prague (1929-1938), language is considered a functional system, as language, produced by human activity, is a means of expression whose goal is the realisation of spoken intentions for self-expression and communication. It is also seen as the spirit of a nation or people. That led Calvet² to say: 'the history of language is inseparable from the history of the people who speak it. And if there is a history of languages, it is a chapter in the history of societies or rather the geographical aspect of this history of peoples'. Language is also a powerful factor in national unity even if, in our times, it has become a force for integration and socio-economic and political domination.

The absence of equivalence between state and language frontiers show to what extent certain languages spread more easily than others. They follow geographically well-established directions or axes (mountains, roads, rivers, trails) influenced by factors that are economic, political, urban, etc. It is a natural law, and the mother tongues in Niger follow this rule, as 'in vivo' some spread more easily, while others regress or stagnate, and sometimes approach disappearance through lack of dynamism and vitality.

The sociolinguistic situation of Niger is characterised by weak linguistic heterogeneity: Ten languages have acquired the status of national languages. These are Hausa, Songhay-Zarma, Tamasheq, Fulfulde, Kanuri, Tubu, Arabic, Gulmancema, Buduma and Tasawaq. One single official language, French, the language of the colonial power, was imposed by force in the name of an ideology that asserted the superiority of that language. This situation can be called diglossic, in Fishman's sense, as it is characterised by the domains of use of the official language (formal domains) and the domains of use of the national languages (informal domains).

The linguistic situation of Niger is less complex than that of many Francophone African countries where several hundred national languages can be counted. In fact, political power weighs heavily on Africa, giving the status of national languages to certain languages, whilst refusing it to others, sometimes involving arbitrary choices. The emergence of vehicular languages or 'lingua franca' just about everywhere on the continent therefore constitutes a solution to the problems of plurilingualism born out of babelisation (an allusion to the Tower of Babel from Judeo-Christian thought) as it leads to mutual comprehension between people of different ethnicities and linguistic communities. The vehicular function which broadens communication to the greatest number of locutors allows the language to acquire many locutors. This is characterised by an increasingly important of the linguistic community of that language. What is understood by the Hausa linguistic community is

---

¹ Ferdinand de Saussure, 'Cours de linguistique générale', Payot, 1964 Paris.

² Louis-Jean Calvet, 'La guerre des langues et les politiques linguistiques', Payot, 1987 Paris, p. 10.

the total number of people who share that language. The question which is being asked today, though, is what are the factors which allow in reality a language to spread and acquire a certain dynamism and a certain vitality? Calvet³ put forward a certain number of factors for the expansion of vehicular languages in the world. The factors which have contributed to the expansion of Hausa as a vehicular language in Niger should be studied.

2- Presentation of Hausa

2-1 General Characteristics

According to Bara Souley⁴:

'Hausa is one of the hundred and forty five languages of the Chad group of languages in the Afro Asian family. At the level of dialect of the team this language can be divided into two groups of dialects:

those of the East spoken in Kano, Zaria, Bauci, Maiduguri and Daura in Nigeria; in Damagaram and Agadez in Niger,

those of the West spoken in Zamfara and Kebbi in Nigeria; in Tabona, Doutchi and Fillingué in Niger, in Katsina, Sokoto and Gobir between Nigeria and Niger.

It is in Nigeria that this language gained its status as a standard language and an official language in certain states (English being reserved for International relations). This standardisation is based on the dialect of Kano'.

Hausa is a language with very marked tones (high and low). According to D.T. Niane⁵: 'the number of speakers of this language is estimated at more than 50 million, spread between Niger, Nigeria, Chad, Cameroon, Central African Republic, etc. This makes Hausa the second most important language numerically in Africa after Swahili'.

Hausa is one of the ten national languages of Niger. It is spoken by more than 53% of the population according to the most recent census in 1988. The language recently gained a new orthography following a workshop organised by the Ministry of National education on the harmonisation of orthography of the national languages (1999). The language possesses similarly its own lexicon and its own grammar. The language has also borrowed from Arabic and English.

Although a number of papers and publications on this language exist (memoirs, theses, articles, etc), it has not been standardised in Niger due to the absence of any real functioning linguistic policy related to action on language (phonological morphosyntactic and lexical description) or related to action on languages (the choice of the dialect variety to standardise). Nevertheless, the language possesses a certain autonomy and vitality in social practice (*in vivo*). It is also used in the education system at primary level as the medium of education (*in experimental schools*) and as a subject of education (*bilingual education*).

³ Louis-Jean Calvet, 'Les langues véhiculaires', 1981 Paris, puf, pp. 42-50.

⁴ Bara Souley, 'Etude contrastive du traitement des entrées dans deux dictionnaires bilingues hausa: le modern hausa english dictionary et le dictionnaire élémentaire hausa-français; cas de deux parties majeures du discours, noms et verbes, mémoire de maîtrise, faculté du langage et de la communication', Université Lumière, 1991 Lyon II.

⁵ D.T Niane, 'Histoire générale de l'Afrique du XIIème et XVIème siècle', UNESCO, T4, 1995.

In Niger, the corpus of Hausa is highly advanced although its status is weak (what is meant by corpus is the number of people who speak the language). In his thesis devoted to the linguistic study of Niger, Abdou Djibo Moumouni⁶ said of the language: 'Hausa is the main vehicular language dominant in Niger. It is the first vehicular language in Maradi, Zinder, Tahoua and Agadez and the second in Niamey, Tillabéry, Dosso and Diffa'. The dialects of Hausa in Niger are the Hausa of Maradi, Zinder, Tahoua, Agadez, Diffa, Tillabéry and Niamey, without counting sub-regional varieties which are dominated by these dialects.

2-2 The Orthography of Hausa

The orthography of Hausa, modified and completed, has been determined by decree O212/MEN/SP/CNRE of 19 October 1999.

2-2-1 The Alphabet:

a, b, c, d, e, f, fy, g, gw, gy, h, i, j, k, kw, ky, Kw, Ky, l, m, n, o, (p), r, s, sh, t, ts, u, w, y, Y, z.

a) Vowels

Monophthongs

Lower case: i, e, a, o, u

Upper case: I, E, A, O, U

Diphthongs

Lower case: ai, au

Upper case: AI, AU

b) Consonants:

Monographs:

Lower case: ' , b, c, d, e, f, g, h, j, k, l, m, n, (p), r, s, t, w, y, z

Upper case: ' , B, C, D, E, F, G, H, J, K, L, M, N, (P), R, S, T, W, Y, Z

Digraphs:

Lower case: fy, gw, gy, kw, ky, Kw, Ky, sh, ts,

Upper case: Fy, Gw, Gy, Kw, Ky, Kw, Ky, Sh, Ts

2-2-2 Orthography

a) use of consonants:

-capital letters: in writing all sentences must start with a capital letter, e.g. Tsaya ku tafi tare

-proper names of people and places must be written with a capital letter, e.g. Fatsuma, Musa, Damagaram.

-Only the first letter is capitalised when diphthongs and digraphs are transcribed e.g. Auta, Gwamma, Tsaya nan har su Kare.

b) The following rules apply to the choice between m or n:

---

⁶ Abdou Djibo Moumouni, 'Etude sociolinguistique du Niger: éléments d'approche d'une future politique linguistique pour le Niger, thèse de Doctorat(NR), Université Rene Descartes, 1994 Paris V.

in the median position of the word ‘m’ should be written if the consonant which follows is b, p, f, or m, e.g.:

tambaya not tanbaya

Jimbiri not jinbiri

Tumfafiya not tunfafiye

gammonot ganno

‘m’ is written when morphological variations establish its etymological character.

2-3 Grammatical Structure:

The basic structure of Hausa in Niger is subject-verb-object.

E.g. Ali ya zo gida = Ali came home

e.g. Na ci tuwo = I ate the dish

the language also accepts the structure object-subject-verb.

E.g. Ragon da Ali ya saye = the sheep that Ali bought

e.g. tuwon da na ci = the dish that I ate

3- Factors in the Expansion of Hausa in Niger

This study is the result of research carried out into the dynamic of languages in Niger and a sociolinguistic study of Niger carried out in different markets of the communes of eight regions in Niger (Niamey, Dosso, Maradi, Zinder, Diffa, Tahoua and Tillabéry). The study found that Hausa is the first vehicular language in Zinder, Maradi, Tahoua and Agadez, and the second vehicular language in Niamey, Diffa and Dosso. Factors that favour the expansion of Hausa as a vehicular language in just about all of Niger are considered below.

For a better understanding of the factors in the expansion of Hausa as a vehicular language in Niger, the term vehicular language or ‘lingua franca’ should be defined. A vehicular language is a language used for mutual comprehension between individuals from different linguistic communities, or at least between individuals with different mother tongues. The first vehicular languages were pidgins used most often in commercial relations in Africa in the 15th and 16th centuries. For all vehicular languages there exist factors which allow their expansion and continuation. This is the case of Fulfulde in North Cameroon, Sango in central Africa, Kikongo in Congo, Bambara in Mali, Wolof in Senegal and countless others, whose economic and political factors have been investigated by specific researchers. The factors in the expansion of Hausa in Niger need to be identified, as it is evident that certain factors such as the linguistic and geographic factors do not permit one language to become more vehicular than others and to be favoured in its expansion. In fact, by far the most important factor apart is the geographic vector. That is what led Louis-Jean Calvet⁷ to state: ‘the geographic vector is never the initial cause of the expansion of a specific language, however the nature of this expansion, its direction, is affected: a language which occupies an area will do so following natural roots and by avoiding obstacles’.

As for the linguistic factor, scientifically speaking, no vehicular languages exist where the only criterion of vehicularity is the simplicity of the syntactic structure, in

⁷ Louis-Jean Calvet, ‘Les langues véhiculaires’, 1981 Paris, puf.

spite of claims to the contrary. M. de la Fosse⁸ explains the vehicularity of Manding compared to the non-vehicular status of Fulfulde by the fact that Fulfulde is a language of classes, whilst Swahili, which is another language of classes, has a vehicular growth with an area of influence which covers several African countries in the centre and the East. For the case of Songhay, J. Rouch, quoted by Maurice Houis⁹, says the vehicularity of Songhay in the Songhay regions of Niger is due to the ease with which people could learn it, but this is a subjective view as all languages are easy to learn and use for native speakers. There are no easy or difficult languages where syntactic structure is the origin of its vehicularity and expansion or where difficulty would be an obstacle.

For certain vehicular languages quoted above, the same factors for expansion and vehicularity can be found: political and urban factors for Fulfulde in North Cameroon; economic, political and urban for Sangoin central Africa, for Kikongo in Congo and Swahili in central and eastern Africa. In reality, the factors for the expansion of Hausa as a vehicular language in Niger are economic, urban, political and religious.

3-1 Economic Factors

Economic factors have played a very important role in the expansion of Hausa. The history of the Hausa people shows us that they practised three sorts of commerce:

-ciniki: commerce in agricultural products or small-scale artisanal products, carried out essentially by the producers themselves.

-fatauci: wholesale commerce in the hands of professional merchants who were involved in the market over long distances.

-an intermediary position occupied by the Dan Koli who went from one market to another buying and selling products at a low price or by retailing products imported by the professional merchants.

Within this general division, there were also other specialists, such as producers of meat, butchers, grain producers etc. Thus certain towns of the Hausa country such as Katsina and Kano became major crossroads in the Hausa economy and even throughout all of central Sudan. This led the Hausa to become excellent entrepreneurs, even though every Hausa is first and foremost a cultivator and agriculture is at the heart of economic life in the country.

In Niger, the Hausa language, vehicular in the east of the country, converged towards the West, the North and the South to gain prominence either as the first dominant vehicular language (Tahoua, Agadez, Zinder) or else as the second dominant vehicular language (Diffa, Tillabéry, Dosso et Niamey) for economic reasons (commerce). In this respect, one can compare the expansion of Hausa to that of Munukutuba and Lingala in Congo (Brazzaville). This expansion occurred along the length of the national highway (RN1) following well determined geographical axes (East-West, East-North, East-South) and following trails to the interior to towns and villages in Niger for economic and other reasons.

---

⁸ M. de la Fosse, 'Haut Sénégal Niger', 1912 Paris, T2, p. 47.

⁹ M. Houis, *anthropologie linguistique de l'Afrique noire*, 1979 Paris, Puf, p. 17.

The expansion of Hausa as a vehicular language is not limited uniquely to Niger and Nigeria, it extends as far as Cameroon, Chad, central Africa, Sudan, Ghana etc, and makes Hausa numerically the second most important language after Swahili. This led Guy Nicolas, quoted by D.T. Niane¹⁰ to say: 'speaking the same language, observing the same customs, sharing the same political institutions, the Hausa people form one of the most important ethnic groups in Africa'.

In reality, it cannot be claimed that economic factors were uniquely responsible for the expansion of Hausa in Niger as shown by J. D. Fage in M. Houis¹¹: 'there has never been, in reality, a homogeneous Hausa people, but a vast community whose members have a language in common and a lifestyle where commercial activity and practice of Islam are principal traits'. However, Hausa are above all farmers, and agriculture is at the heart of economic activity in the Hausa lands as mentioned above.

3-2 Urban Factors

Urban factors also played a very appreciable role in the vehicularity of Hausa and this occurred in two phases:

- The first phase related to immigration described by D. T. Niane¹² 'naturally this ethnic group greatly benefited from great waves of immigration coming from the north (the Sahel) and from the East (the Bornou), and later some peoples (Wangarawa, Jula and Fulani) came from the West (the Empires of Mali and Songhay) and established themselves in the Hausa country'.

- The second phase also involved immigration, as according to D. T. Niane¹³: 'the history of the Hausa country was not only marked by the great movement of immigration which strengthened the vehicular status of the language in different towns, there was also large-scale emigration towards the South and the West'. This migration, although appearing previously according to historians, favoured the diffusion of Hausa in the interior of the African continent.

It is estimated that there are around 50 million Hausa speakers spread across Niger, Nigeria, Cameroon, Chad, central Africa, Zaire, the Congo etc. In Niger, urban factors contributed to the vehicularity of Hausa in Niamey (the capital) and in other towns through immigration.

Finally, just as in Niamey, Agadez, Diffa, Tillabéry, Dosso, Zinder and Tahoua, urban factors also contributed to economic factors in the expansion of Hausa as a vehicular language because, according to Yennifer Yanco¹⁴: '10% of the population of Niamey are Hausa and 67% of Songhay-Zarma speakers also speak Hausa'.

Nowadays these percentages are clearly an underestimate as the Hausa people represent more than 35% of the population of Niamey and 53% of the total population of Niger speak Hausa, according to the most recent population census in 2012. This makes Hausa the second dominant vehicular language in Niamey.

¹⁰ D.T Niane (1995), 'Histoire générale de l'Afrique du XIIème et XVIème siècle', UNESCO, T4.

¹¹ M. Houis (1979), anthropologie linguistique de l'Afrique noire, Paris, Puf, p. 134.

¹² D.T Niane (1995), 'Histoire générale de l'Afrique du XIIème et XVIème siècle', UNESCO, T4, p. 295.

¹³ D.T Niane (1995), 'Histoire générale de l'Afrique du XIIème et XVIème siècle', UNESCO, T4, p. 317.

¹⁴ Yanco Yennifer, 'Language contact and bilingualism among Zarma and Hausa of Niamey', 1983, Indiana University.

3-3 Political Factors

As in the case of Swahili, British colonial policy, and then independence, favoured the expansion of Hausa whilst adding a quasi-official status to the vehicular status it had already acquired. This colonial policy enabled the language to become the norm, as Hausa has an old written tradition, Ajami.

According to M. Houis¹⁵: 'this written normalisation was undertaken as early as 1932 by the translation bureau in Zaria, which later became the North Région Literature Agency'. Also according to Houis¹⁶: 'British colonisation and then independence are the two modern political moments which placed the language on an irreversible path to expansion, to normalisation, to prestige and to efficacy'.

In Niger, since the call by UNESCO in 1971 for African states to take charge of the development of their own people, Hausa and four other national languages (Kanuri, Songhay-Zarma, Fulfulde, Tamasheq) have been provided with a written form. The orthography of Hausa was modified and completed by decree 0212/MEN/SP/CNRE du 19/10/1999. Then in 1973, experimentation in languages began with the first experimental schools in Hausa and in the four other national languages mentioned above.

Law number 98-12 of 1 June 1998, focusing on the education system of Niger, states in article 21, line 2: 'French is the language of education and the national languages are the first subjects in education'. A later decree bringing bilingual education to Niger (French-Hausa; French-Songhay-Zarma) reinforced the vehicular status of Hausa that already existed.

In September 2013, following a workshop organised by the Ministry, a document was adopted making literacy a national policy for Niger by the Ministry of National Education, literacy and the promotion of national languages. All these texts relate to the promotion of national languages in Niger.

Consequently, as an official language, Hausa is used as a working language in the justice system and in working sessions of the Assembly, as well as in translations of debates.

Finally, in informal domains (radio and television), the two most widely used languages in debates and in other broadcasts are Hausa and Songhay-Zarma, with Hausa featuring slightly more. In addition, time allocated to broadcasts in the two languages are greater than those dedicated to other national languages. This reinforces their already gained status as vehicular languages.

3-4 Religious Factors

Religious factors have also contributed to the expansion of Hausa as a vehicular language in Niger and in many African countries such as Nigeria, Cameroon and Benin through sermons organised by different Islamic associations of these countries.

Furthermore, the great majority of sermons and other Islamic broadcasts on television and on public and private radio are in Hausa and Songhay-Zarma. This reinforces the vehicular nature of Hausa that already exists in various localities in Niger.

---

¹⁵ M. Houis, *anthropologie linguistique de l'Afrique noire*, 1979 Paris, Puf, p. 139-140.

¹⁶ M. Houis, *anthropologie linguistique de l'Afrique noire*, 1979 Paris, Puf, p. 143.

Finally, all Koranic schools in Niger use Hausa as a medium of education which favours its expansion all over the country. There are also flourishing religious communities which have favoured the expansion of Hausa in Niger.

Conclusion

Hausa in Niger, which is a dialect of standard Hausa from Nigeria, has become the first dominant vehicular language of Niger in social practice thanks to a combination of economic, urban, political and religious factors. This language, which was formerly the dominant vehicular in the East, has expanded its vehicular function in the northern and north-western regions (Tahoua, Agadez) as the first vehicular language overtaking the indigenous language Tamasheq. As the second vehicular language in Western regions (Niamey, Dosso and Tillabéry) and in the far East of Niger (Diffa) following natural routes (tracks and roads) thanks to commerce, education, politics and religion.

Today, Hausa possesses a sociocultural dynamic which means it would be able to unify all the country linguistically and to play the role of a truly national language in the scientific sense of the term. For that to happen, it has to acquire the status of official language and to play that role alongside French, with regard to its corpus in the administration (by corpus is meant the percentage of people who use that language in the administration consciously or unconsciously).

Setting on one side any chauvinism or linguistic subjectivity, politicians must face up to reality by giving Hausa the status of the official language so that the overwhelming majority of the population can participate in the process of national development, taking into account the importance of the Hausa linguistic community in Niger as has been stated by Abdou Moumouni, quoted by Issa Siddo¹⁷: 'no real development can occur without the conscious and effective participation of all for development objectives. All the evidence indicates the role of languages and national cultures'.

---

¹⁷ Issa Siddo, 'Problèmes linguistiques et sociolinguistiques de l'enseignement du français et de l'utilisation des langues dans le système d'éducation moderne, thèse de 3ème cycle', 1980 Paris III.

BIBLIOGRAPHY

- Abdou Djibo Moumouni (1987), 'Langues et contact de langues: aspects du plurilinguisme au petit marché de Niamey, mémoire de maîtrise', FLSH, Niamey.
- Abdou Djibo Moumouni (1990), 'Les langues véhiculaires, une nouvelle politique linguistique pour le Niger, mémoire de DEA', Université Rene Descartes, Paris V.
- Abdou Djibo Moumouni (1994), 'Etude sociolinguistique du Niger: éléments d'approche d'une future politique linguistique pour le Niger, thèse de Doctorat(NR), Université Rene Descartes, Paris V.
- Abdou Djibo Moumouni (2010), 'Le multilinguisme au Niger', revue Mu Kara Sani, vol 13
- Abdou Djibo Moumouni (2012), 'Etude sociolinguistique du grand marché de Niamey', revue Mu Kara Sani, vol 17
- Bara Souley (1991), 'Etude contrastive du traitement des entrées dans deux dictionnaires bilingues hausa: le modern hausa english dictionary et le dictionnaire élémentaire hausa-français; cas de deux parties majeures du discours, noms et verbes, mémoire de maîtrise, faculté du langage et de la communication', Université Lumière, Lyon II
- D.T Niane (1995), 'Histoire générale de l'Afrique du XIIème et XVIème siècle', UNESCO, T4
- Ferdinand de Saussure (1964), 'Cours de linguistique générale', Paris, Payot
- Issa Siddo (1980), 'Problèmes linguistiques et sociolinguistiques de l'enseignement du français et de l'utilisation des langues dans le système d'éducation moderne, thèse de 3ème cycle', Paris III
- M. de la Fosse (1912), 'Haut Sénégal Niger', Paris, T2
- M. Houis (1979), anthropologie linguistique de l'Afrique noire, Paris, Puf
- Louis-Jean Calvet (1974), 'Linguistique et colonialisme', Paris, Payot
- Louis-Jean Calvet (1981), 'Les langues véhiculaires', Paris, puf
- Louis-Jean Calvet (1987), 'La guerre des langues et les politiques linguistiques', Payot, Paris
- Sidikou Arouna, (1980), 'Etude de géographie socio urbaine de Niamey', Université de Rouen.
- Cercle linguistique de Prague (1929-1938), 'Travaux', 1929-1938
- Yanco Yennifer (1983), 'Language contact and bilingualism among Zarma and Hausa of Niamey', Indiana University
- Houis, Maurice (1971). 'Anthropologie linguistique de l'Afrique Noire', Paris, PUF.

Türkiye’de Çokkültürlü Eğitimin Gerekliliği Üzerine Bir Çalışma

Yasemin ACAR ÇİFTÇİ*
Hasan AYDIN**

ÖZET

Çokkültürlü eğitim; etnik, ırksal, dil, din, cinsiyet, vb gibi kültürel özelliklere bağlı farklılıkların olduğu toplumlarda, önyargı, kimlik çatışması, güç çekişmelerini azaltmak için, toplumun farklı beklentilerine cevap veren eğitim politikaları ve uygulamalarının eğitime yansıtılması ve kültürel çoğulculuğu teşvik etmek için demokratik değerlere dayalı eğitim-öğretim yaklaşımı ya da eğitim eşitliğini sağlamayı taahhüt eden karma okul anlayışı olarak tanımlanmaktadır. Bu çalışmada, çokkültürlü bir toplum olan Türkiye’de çokkültürlü eğitimin niçin gerekli olduğu gerekçelendirilmeye çalışılmıştır. Bu gerekçelerin, çokkültürlü eğitimin niçin gerekli olduğunu ortaya koymasının yanı sıra, eğitim programlarda ne tür bir içeriğin yer almasının uygun olacağı ve nasıl öğretilmesi gerektiği konusuna da açıklık getirebileceği düşünülmüştür.

Anahtar Kelimeler: *çokkültürlülük, kültürel çeşitlilik, çokkültürlü eğitim, kültür-öğrenme – öğretim.*

A Study on the Necessity of Multicultural Education in Turkey

ABSTRACT

Multicultural education is defined as the school approach that guarantees education and teaching based on democratic values and equality in education. In societies where cultural differences exist with regards to education, ethnicity, race, language, religion, gender etc., multicultural education aims to diminish prejudices, identity conflicts, power struggles and implement educational policies that respond to the expectations of society and support pluralism. In this study, the reasons as to why multicultural education is necessary in Turkey, a multicultural society, are presented only within the scope of ethnic origin and these reasons are grouped under three headings: social realities of Turkey, impact of culture and ethnic origin in people’s upbringing and development, positive teaching and learning conditions. These reasons, in addition to explaining why multicultural education is necessary, also might bring clarity to the issue of what sort of materials to include in curricula and how those should be taught.

Keywords: *multicultural education, culture, learning, human development, equality in education*

---

* Öğr. Gör. Dr. Yeni Yüzyıl Üniversitesi, Çocuk Gelişimi Programı, İstanbul, Türkiye. e-posta: yasemin.acarciftci@yeniyyzyil.edu.tr

** Yrd., Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Eğitim Programları ve Öğretim Bölümü, İstanbul, Türkiye. e-posta: aydinb@yildiz.edu.tr

Giriş

Son yıllarda, etnik köken ve kültürel kimliklerin "yeniden keşfi" bir ülkedeki kültürlerin tanımlanması ve ülke bütünlüğünün sürdürülmesi tartışmalarını gündeme taşımıştır. Bu durum, bütünlük içinde etnik ve kültürel çeşitliliğin yönetimi ile başa çıkmak için, etnik ve kültürel azınlıkların toplumsal kaynaklara erişimiyle, topluma eşit katılımlarını teşvik eden politikalara ihtiyaç olduğu bilincinin oluşmasına neden olmuştur. Çokkültürlülük; ekonomik ve sosyal bileşenleri, eğitim, dil ve özel kurumsal mekanizmaları ile kültürel ve etnik çeşitliliğe sistematik olarak ve kapsamlı bir şekilde cevap vermektedir.

Modern, demokratik bir toplumun temel taşı eşitliktir. Eşitlik ve adalet bir arada yeralan ve birbirini tamamlayan kavramlardır. Mevcut demokrasilerde, adil bir topluma ulaşmanın en önemli aracının eşit eğitim fırsatı olduğu kabul edilir¹ Türkiye’de eğitim alanında eşitsizlikleri ortaya koyacak hak temelli istatistiksel veriler sistematik olarak toplanmamaktadır² Araştırmalar genellikle bazı ulusal ve uluslar arası kuruluşlar ve dernekler tarafından yapılmakta ve kamuoyuna sunulmaktadır. Bu araştırmalar, baskın kültürden çocuklarla kıyaslandığında, farklı kültürel gruplardan olan çok sayıda çocuğun okullarda başarısız olduklarını ve okulu terk ettiklerini göstermektedir.³ Sadece Türkiye’ye özgü olmayan bu durumu açıklamak için ileri sürülen görüşlerden biri, baskın kültürün değerleriyle sunulan eğitim ile farklı kültürel geçmişe sahip öğrencilerin kültürel değerleri arasında kültürel uyumsuzluk olduğudur.⁴ Nieto,⁵ çokkültürlü eğitimin farklı geçmişe sahip bütün öğrenciler için, toplumda yaygın bir şekilde görülen bu eşitsizlikleri gidermede umut verici bir başlangıç olduğunu ifade eder.

Kültür, Çokkültürlülük, Kültürel Çeşitlilik

Kültür, kavramsal olarak pek çok kişi tarafından çok büyük çoğunluğu suyun altında bulunan bir buzdağı olarak tanımlanır. Görünür olan yönleri yüzeysel kültür olarak da tanımlanan, yiyecek, giyecek, oyun, drama, el sanatları ve kutlamaları içerir. Ancak kültür bundan çok daha fazlasıdır. Farklılıklar yüzeyin altına inildikçe daha anlamlı hale gelir. “Derin kültür” ya da “görünmez kültür” olarak adlandırılan kültür buzdağının yüzeyin altında olan kısmı; kültürel gelenekleri, inançları, değerleri, normları ve sembolik anlamları içerir.⁶ Belli bir grup insanın çoğu davranışlarına rehber olan bu bilgi, beceri, kurallar, gelenekler, inançlar ve değerler kadar, o grup tarafından üretilen sanat ve sanat eserleri de bir sonraki nesile aktarılır.⁷ D’Andrade⁸’ye göre kültür;

¹ Ratna Ghosh - Ali. A.Abdı, Education and the Politics of Difference: Canadian Perspectives Canadian Scholars' Press Inc, Toronto, 2004. s.53.

² Fatma Gök, Eğitim Hakkı: Türkiye Gerçeği. XIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı, 6-9 Temmuz 2004. İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Malatya

³ Seda Alp – NejatTaştan, Türkiye’de Irk veya Etnik Köken Temelinde Ayrımcılığın İzlenmesi Raporu, 2011, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İnsan Hakları Uygulama ve Araştırma Merkezi.

⁴ Jim Cummins, Empowering minority students: A framework for intervention. Harvard Educational Review, 1986, 56(1).

⁵ Nieto, S., M. (2003). Profoundly Multicultural Questions. Educational Leadership, Vol. 60, Issue 4.

⁶ Donna Y. Ford - James L. Moore III. Creating Culturally Responsive Gifted Education Classrooms: Understanding "Culture" is the First Step. Gifted Child Today, 2004., c.27. s. 4, s.34-39.

⁷Anita E Woolfolk, vd. Psychology in Education. Pearson Published. 2012. s.27

⁸ D’Andrade, R. (1984). Cultural meaning systems. In R. Shweder & R. LeVine (Eds.), Culture theory:Essays on mind, self, and emotion. Cambridge University Press, England, s.88-119

“...doğal dil ve diğer sembol sistemleri aracılığıyla iletilen öğrenilmiş anlamlar sistemi ve belli bir gerçeklik duygusu ve kültürel varlıkları yaratma yeteneğidir. Anlam sistemleri yoluyla insan grupları kendi ortamlarına uyum sağlarlar ve kişilerarası faaliyetlerini yapılandırır. Kültürel anlam sistemleri, farklı çok büyük bilgi havuzu veya kısmen paylaşılan normlar kümesi ya da sembolik olarak yaratılmış gerçekliklerin özneler arasında paylaşımı olarak ele alınabilir.” Yukarıda verilen tanımlar üç ortak nokta paylaşırlar. İlk olarak kültür, belli bir toplumda farklı bir bilgi havuzu, paylaşılan gerçeklikler ve normlar kümesinden oluşan öğrenilmiş anlam sistemlerini ifade eder. İkincisi öğrenilmiş anlam sistemleri ortakdır ve kültürel grubun üyeleri arasında günlük etkileşimler ile bir nesilden diğerine iletilir. Üçüncüsü, kültür üyelerinin yaşamlarını sürdürmeleri ve dış ortama uyum sağlama kapasitelerini kolaylaştırır. Kısaca, insanın davranış, tutum ve değerlerini şekillendiren kültür⁹ tarih içinde yaratılan bir anlam ve değer sistemi ya da başka bir deyişle, bir grup insanın bireysel ve toplu yaşamlarını anlamada, düzenlemede ve yapılandırmada kullandıkları bir inançlar ve adetler sistemidir.¹⁰

Wallerstein,¹¹ kültür terimine genellikle belli bir insan grubunun ortak yaşam biçimini yansıtan bir kavramı tanımlamak için başvurulduğunu belirtir. Bu tür bir kullanımda farklı insan gruplarının kendilerine özgü kültürlere sahip olduğu kabul edilmektedir. Grup bölgesel, etnik, dinsel, ırksal, cinsiyet, sosyal sınıf ve diğer çizgilerde tanımlanabilir.¹² Çokkültürlülük felsefesinde de, gruplar, çok geniş bir çerçevede, din, dil, etnik köken, mezhep, cinsiyet, yaş, cinsel yönelim ve hatta bu öğelerin dışında yer alan diğer yaşam biçimleri şeklinde ele alınır.¹³ Günümüzde kültür kavramı insanların zihninde daha çok; çağdaş toplumların çoğunda yer alan ve baskın kültürel gruplara belirli bir mesafede kalarak, sahip oldukları kendi inanç ve uygulama sistemlerine göre yaşayan, kendi kültürlerinin pratiklerini devam ettirmeye çalışan, bilinçli, az - çok iyi örgütlenmiş topluluklar¹⁴, olarak karşılığını bulmaktadır. Bu bağlamda, günümüz modern toplumlarının çok ve çeşitli kültürleri içinde barındırdığı söylenebilir. Bir toplumdaki farklı kültürler çokkültürlülüğün temelini oluştururlar¹⁵ Literatürde çokkültürlülüğün, hem toplumsal bir olgu hem de bir düşünce hali olarak ele alındığı görülmektedir. Toplumsal bir olgu olarak toplumsal olguyu teşkil eden unsurlardan hiç biri eriyerek ya da eriterek diğerleriyle bir ilişkiye girmemektedir. Ortada bir karışım vardır ve söz konusu karışım, her bir unsur kendi özgünlüğünü korumaya devam eder ve aralarında ki bazı ortak unsurların yardımıyla yeni bir aroma oluştururlar.¹⁶ Ayrıca çokkültürlük, toplumsal gerçekliği tanımlayan bir olgu olmasının

⁹ Geneve Gay, 1994. A Synthesis of Scholarship in Multicultural Education.

<http://www.ncrel.org/sdrs/areas/issues/educatrs/leadrsrp/le0gay.htm#author.>, 23.Şubat.2013.

¹⁰ Bihikhu. Parekh, Çokkültürlülüğü. Yeniden Düşünmek. çev: Bilge Tanrıseven. Phoenix Yayınları, Ankara: 2002. s.84.

¹¹ Immanuel Wallerstein, “Culture as the Ideological Battleground of the Modern World System”, Theory, Culture & Society, Vol. 7, No.2, 1990, ss.31-55

¹² Woolfolk, a.g.e., s. 164.

¹³ APA (2002). Guidelines on multicultural education, training, research, practice, and organizational change for psychologists. <http://www.apa.org/pi/oema/resources/policy/multicultural-guidelines.aspx>, 17. 10. 2013

¹⁴ Parekh, a.g.e. s. 4.

¹⁵ Parekh, a.g.e., s. 4.

¹⁶ Vatandaş, Celalettin. (2002). Çokkültürlülük (1.Baskı). İstanbul: Değişim Yayınları.s.27.

yanında, kültürel çoğulculuk ilkesi ile beraber işleyen ve *özgürlük, hoşgörü, bireysel farklılıklara saygı* ilkeleri üzerinde modellemiş bir düşünce hali olarak da tanımlanmaktadır.¹⁷

Kültürel çeşitlilik, bir tuhaflik kaynağı ya da şaşırtıcı bir şey olmak bir yana, insan varoluşunun ayrılmaz bir parçasıdır.¹⁸ Bazıları kültürel çeşitliliği, diyalog ve değişim süreçleri aracılığıyla, dünyadaki her bir kültürün içinde yer alan zenginliklerin paylaşımı ve doğal olarak olumlu bir şekilde algımlarken, diğer bazıları ise aynı olguyu, insanlığın ortak görüntüsünü kaybetmesine sebep olan ve bu nedenle de kökeninde çok sayıda çatışma bulunduran kültürel farklılıklar olarak algılamaktadırlar.¹⁹ Bu çalışmada zaman zaman yer alan kültürel farklılık kavramı, kültürel çeşitlilik anlamında kullanılmıştır.

Ford ve Moore²⁰ kültürel farklılıklarla ilgili, araştırmaya dayalı pek çok model ve özellikle Hofstede’nin kapsamlı araştırma yorumlarını temele alan Storti (1999)’nin uygulama rehberinden yararlanarak, eğitimcilerin öğrenci grupları arasındaki farklılıkları anlamalarına yardımcı olmak üzere bir senteze ulaşmışlardır. Onlara göre kültür beş boyut içermektedir: 1) Kişisel kimlik kavramı 2) Kişisel ve toplumsal sorumluluk 3) Zaman kavramı 4) Denetim odağı 5) İletişim tarzı. Bu boyutların, her biri en az iki uç kutup içermektedir. Bu iki kutup arası süreklilik oluşturan bir çizgi olarak düşünülmelidir. Kültürel grupların davranışları bu iki kutup arasında herhangi bir yerde yer alabilir. *Kişisel kimlik kavramı*, farklı kültürlerde bir ucunda bireycilik diğer ucunda toplumculuk olan geniş bir yelpazede yer alan farklı kavramlarla tanımlanır. Kutbun bir ucunda, yaşamı sürdürmenin en küçük birimi olarak birey yer alır. Bireyci gruplarda öncelik bireyindir ve grubun ihtiyaçlarından önce bireyin ihtiyaçları dikkate alınır. Bağımsızlık ve özgüvenin değerli olduğu vurgulanır, yüksek düzeyde kişisel özgürlük arzu edilir. Kutbun diğer ucunda yer alan toplulukçu gruplarda yaşamı sürdürmede birincil grup, genellikle yakın ailedir. Kişinin kimliği, büyük ölçüde gruptaki rolü ve kişinin üyeliğinin bir fonksiyonudur. Grubun yaşamını sürdürmesi ve başarısı, bireyin refahını sağlar ve birinin kendini koruması, başkalarının ihtiyaçlarını ve duygularını dikkate almasına bağlıdır. Grup üyelerinin uyumu ve dayanışması vurgulanır ve değerli olarak görülür. Bu modelde yer alan *kişisel ve toplumsal sorumluluk* boyutunun bir kutbunda evrensellik yer alırken diğer boyutunda duruma uygunluk yer alır. Evrensellik kutbunda yer alan insanlar, koşullar ya da durumlar ne olursa olsun her zaman geçerli doğrular olduğuna inanırlar. Doğru olan her zaman doğrudur ve benzer durumlarda kurallar herkese uygulanmalıdır. Duruma uygunluk kutbunda ise, belirli bir durumda nasıl davranacağını koşullara bağlıdır. Aile ve yakın arkadaşlara en iyi şekilde davranılır ve dünyanın geri kalan kısmına boş verilebilir. Her zaman bazı kişi ve gruplar için istisnalar olabilir.

Ford ve Moore’un²¹ modelinde yer alan üçüncü boyut *zaman kavramı*dır. Bazı kültürler (monochronic) tek zamanlıdır. Bu kültürler zamanı ölçülebilir ve sınırlı bir meta olarak görürler. Bu nedenle insanlar temel olarak onu akıllıca kullanmak

¹⁷ Vatandaş, a.g.e., 27

¹⁸ Parekh, a.g.e., s. 162.

¹⁹ UNESCO World Report Investing in Cultural Diversity and Intercultural Dialogue <http://unesdoc.unesco.org/images/0018/001847/184755e.pdf> [17.Haziran.2013].

²⁰ Ford – Moore, a.g.m., , s.34-39.

²¹ Ford – Moore, a.g.m., , s.34-39.

gerektiğini düşünürler. Bir şeyi her defasında zamanında ve iyi yapmak gerektiğini, kesintileri sıkıntı olarak kabul ederler. Kaliteyi etkililik üzerine yerleştirirler. Bazı kültürler ise, çok zamanlıdır (polychronic). Zaman sınırsız ve ölçülebilir değildir. Her zaman fazla zaman vardır ve insanların asla çok meşgul olmadığını düşünürler. Zaman, insanların ihtiyaçlarına göre ayarlanır. Böylece programlar ve tarihler sık sık değişir ve insanların aynı zamanda yapmak zorunda olabilecekleri birden fazla işleri olabilir. Bu kültürlerde başka bir şeyi yapmak için, diğer şeyi bitirmek gerekli değildir ve kesintiler sıkıntı olarak görülmez. İnsanların kendi kaderini kontrol veya manipüle edebilme inancı kültürel gruplarda derece derece farklılık gösterir. *Denetim odağının* bir kutbunda iç denetim, diğer kutbunda dış denetim yer alır. İç denetim odağına sahip gruplar, hayatta verilmiş olan birkaç şey ya da durumun değiştirilemeyeceği, bu nedenle de onların kabul edilmek zorunda olduğu inancına karşı çıkarlar. Onlara göre, hedeflere ulaşmak için gerekli adımların atılması durumunda, başarıya ulaşılabilir. İnsanlar kendi kaderlerini kendileri yaratır. Dış denetim odaklı gruplarda ise kontrolün kendilerinde olmadığı inancı egemendir. Hayatta bazı şeylerin önceden belirlendiğine ve değiştirilemeyeceğine inanırlar. Kadere bir yönelime sahiptirler. Mutsuzluk yaşamlarının bir parçasıdır. Ford ve Moore' un²² modelinde yer alan son boyut *iletişim tarzıdır*. İletişim mesaj alışverişidir. İnsanların söyledikleri, nasıl söyledikleri ve ne söylemek istemediklerinin tümü derindeki kültürlerinden etkilenir (Storti, 1999). Kültürler arası iletişimde yanlış anlamalara neden olan şeylerden biri, kutbun iki ucunda yer alan doğrudan ve dolaylı iletişim tarzıdır (Storti, 1999). Bunlara ek olarak, yüksek ve düşük bağlam da iletişim tarzı kutbunun iki ucunda yer alır. Dolaylı iletişim tarzına sahip kültürler doğrudan söylemek yerine ima etmek ve çatışmadan kaçınmak eğilimi gösterirler. Bu tür kültürlerde, insanlar diğerlerinin duymak istediklerini söyler ve birinin ne söylediğini anlamak için satır araları okunmak zorunda kalınır. Yüksek bağlam, sezgisel anlayış bağlamı olarak da bilinir. Yüksek bağlamlı kültürlerde, mesajları iletmek için sözler gerekli veya zorunlu değildir, sözsüz iletişim genellikle yeterlidir. (Yaptıkları söylediklerinden daha önemlidir.) İnsanlar ortam veya çevreye duyarlıdır ve başkalarının davranışlarına karşı tetiktedirler. Bu nedenle bu kültürlerde "Eylemler sözcüklerden daha yüksek sesle konuşur." Kişisel alan, dokunma, göz teması, ses tonu ve diğer sözsüz mesajlara mesaj iletimine yardımcı olması nedeniyle daha çok dikkat edilir. Doğrudan iletişim tarzına sahip kültürler daha bireyci olma eğilimindedir. İma etmek yerine ne demek istiyorlarsa doğrudan ifade ederler. Evet evet, hayır hayır, anlamına gelir. Düşük bağlam kültürlerde öncelik sözlü iletişimdedir. Bağlamsal ipuçları, durumlar, özel koşullar ve ne yapılacağından çok, ne söylendiğine dikkat edilir.

Purnell'e²³ göre, herhangi bir kültür başka bir kültürden daha değerli değildir, sadece farklıdır ve kültürler arasında, -aynı kültürün içinde bile farklılıklar olmasına rağmen-, bazı temel özellikler tüm kültürler tarafından paylaşılır.

²² Ford – Moore, a.g.m., , s.34-39.

²³ Purnell, Larry. 2005. The Purnell Model for Cultural Competence, The Journal of Multicultural Nursing&Health, c.11. s.1: 40-46.

Çokkültürlü Eğitim

Toplumlar farklı ırk, etnik köken, din, dil vb. farklılıkları içeren kültürel gruplardan oluşur. Buna karşın genel olarak okulların ve üniversitelerin eğitim programları baskın kültürün deneyimlerini yansıtan kavramlar, paradigmlar ve olaylar etrafında düzenlenir.²⁴ Baskın kültür merkezli eğitim programları; olay, tema, kavram ve konuları öncelikle baskın kültür perspektifinden görür ve ülkedeki diğer kültürleri ve toplulukları genellikle yok sayar. Ders kitaplarında baskın kültür dışındaki kültür ve gruplara yer verilmez. Bu kitaplarda bu grupların tarihi ve onların genel tarihe katkıları dikkate alınmaz. Hatta bu kitaplarda, çoğu gruplar ötekileştirilir. Onların sanatları, dansları, müzikleri, kültüre özgü özel ve önemli günleri okul programlarında yer almaz. Onlara, demokratik kurumların temel bir özelliği olan okul içinde sosyal eşitliği sağlamaz. Çok sayıda öğrenci, okulları ve kendi toplulukları arasındaki kültürel farklılıklar nedeniyle, kültürel çelişki ve kültürel süreksizlik yaşamakta ve kendilerini yabancı hissetmektedir. Baskın kültür merkezli eğitim programları, diğer etnik/kültürel, dil ve dini grupların deneyimlerini, kültürlerini, bakış açılarını hayal ve umutlarını yansıtmadığı için onları marjinalleştirir.

Bu durum da, onları okuldan uzaklaşmaktadır.²⁵ Oysa okullar, farklı kültüre sahip öğrenciler için, onların ve topluluklarının kültürlerini eğitim programlarına yansıtarak, okul ile ev kültürleri arasında arabuluculuk yaparak onlara yardımcı olabilir. Öğrenciler, eğitim programları kendi kültür, yaşantı ve bakış açılarını yansıttığı zaman daha yüksek motivasyonla öğrenirler. Bu nedenle baskın kültür merkezli eğitim programlarının, farklı kültürleri de dikkate alarak çokkültürlü bir şekilde yeniden düzenlenmesi gereklidir.

Çokkültürlü eğitim, toplumun daha demokratik ve daha adil bir şekilde yeniden yapılanmasını sağlayacak bir yaklaşımdır.²⁶ Çokkültürlü eğitim; temelini oluşturan çoğulculuk ve çeşitlilik kavramlarıyla, demokrasi, eşitlik ve adalet ilkelerine dayanır. Bu dayanak; bilgi anlayışı, öğrenme ve eğitimin dinamiklerinde yer alan etkileşimli politikaların, bütünsel olarak ele alınmasını gerektirir.²⁷

Çokkültürlü eğitimin temel amaçları arasında; öğrencilere kültürel, etnik ve dilsel alternatifler sağlama, bütün öğrencilere kendi toplumlarında, yaygın kültür içinde ve diğer etnik kültürler içinde ve arasında geçerli bilgi beceri ve yaklaşımları kazandırma, bazı etnik ve ırk gruplarının kendi benzersiz ırk, fiziksel ve kültürel özelliklerinden dolayı yaşadıkları ayrışmayı azaltma, öğrencilere küresel ve sınırları olmayan teknolojik dünyada okuma, yazma ve matematiksel becerileri edinmelerine yardımcı olma, öğrencilere daha demokratik ve adil bir toplum geliştirmelerinde yardımcı olacak bilgi, duyarlılık ve eyleme geçme becerilerini geliştirmek yer almaktadır.²⁸

²⁴ James Banks, Multicultural education: Historical development, dimensions, and practice. In J. Banks & C. A. M. Banks (Eds.), *Handbook of research on multicultural education*, Second Edition. Jossey-Bass. San Francisco: 2004, s. 3-29.

²⁵ Delpit, Lisa, Joanne Kilgour Dowdy.. *The Skin that we speak: Thoughts on language and culture in the classroom*. N.Y: The New Press, 2002. s.56

²⁶ James, A. Banks - Cherry .A .McGee. Banks, Multicultural education: Issues and perspectives (6th ed.). Hoboken, NJ: Wiley. 2007. s. 24

²⁷ Hidalgo, Francisco, Ramage, Jean C., Chavez-Chavez, Rudolfo. 2012. Multicultural Education Landscape for Reform in The Twenty-First Century. http://education.nmsu.edu/faculty/ci/ruchavez/publications/8_MULTICULTURAL%20EDUCATION.htm

²⁸ Banks- Banks, Issues and... , s.26

Banks,²⁹ etkili bir çokkültürlü eğitimin; içeriğin bütünleştirilmesi, bilginin yapılandırılması, önyargının azaltılması, eşitlik pedagojisi, güçlendirici okul kültürü ve sosyal yapısı, olmak üzere beş boyutu olduğunu belirtir:

1.İçeriğin bütünleştirilmesi: Öğretmenlerin kendi konu alanları ile ilgili temel kavramlar, ilkeler, genellemeler ve kuramları çeşitli grup ve kültürlere ait bilgi ve örneklerle zenginleştirmesidir. Literatür içeriğinin bütünleştirilmesi sürecinde; dört ana konuya odaklanılır. Bunlar; eğitim programında hangi konuların olması gerektiği, var olan programla nasıl bütünleştirilebileceği, eğer var olan temel eğitim programının bir parçası olacaksa ya da ayrı bir ders olacaksa nereye yerleştirilebileceği ve etnik içeriğin kime öğretilmesi konularıdır.³⁰ Etnik içeriğin, temel eğitim ve lise eğitim programlarıyla bütünleştirilmesi ile ilgili kavramsallaştırmada Banks,³¹ iliştiirme, katkı, dönüştürme ve sosyal eylem olmak üzere dört yaklaşım kullanır. Banks tarafından çokkültürlü içeriğin eğitim programları ile bütünleştirilmesiyle ilgili dört yaklaşım önerilmiştir.³² 1) İliştirme yaklaşımı: Bütünleştirmede ilk aşama olan iliştiirme yaklaşımı, sıklıkla çok kültürlü içeriğin baskın kültürün eğitim programlarının içine yerleştirilmesindeki ilk girişimlerde kullanılır. İliştirme yaklaşımı baskın kültürün kadın-erkek kahramanlarının eğitim programının içine yerleştirilmesinde kullanılan ölçütler kullanılarak, etnik kültürün kadın-erkek kahramanlarının ve kültürel eserlerinin eğitim programlarının içine yerleştirilmesi olarak karakterize edilebilir. Bu yaklaşımın en önemli özelliklerinden biri, baskın kültürün eğitim programının temel yapısı, amaçları ve temel özelliklerinin değiştirilmeden sürdürülmesidir. Bu yaklaşımda, etnik içerik öncelikle özel günler, haftalar, aylar ve etnik etkinlikler ve kutlamalar ile sınırlıdır. Kadın-erkek kahramanların ve katkıların kullanımıyla etnik öğelerin öğretimi, etnik grupların mağduriyetleri ve ezilmişlikleri ile ilgili önemli kavram ve konuları örtbas etme eğilimindedir. İliştirme yaklaşımıyla eğitim programının bütünleştirilmesi, ırkçılık, yoksulluk ve baskı gibi konulardan kaçınma eğilimindedir. 2) Katkı yaklaşımı: Etnik içeriğin, baskın kültüre göre oluşturulmuş eğitim programıyla bütünleştirilmesinde bir diğer önemli yaklaşım, eğitim programının temel yapısını, amaç ve özelliklerini değiştirmeden etnik içeriğin, kavram, tema ve bakış açılarının eğitim programına eklenmesidir. Katkı yaklaşımı genellikle bir kitabın, bir ünitenin ya da bir dersin eğitim programının çerçevesini değiştirmeden, eğitim programına eklenmesi şeklinde hayata geçirilir. Katkı yaklaşımı önemli ölçüde zaman, emek ve eğitim gerektirmesinin yanında, eğitim programının amaçları, hedefleri doğasını yeniden düşünmeyi gerektiren bir süreci dikkate almadan, etnik içeriğin eğitim programı içine yerleştirilmesini sağlar. Katkı yaklaşımı, etnik içerik, bakış açıları ve referans çerçevelerini eğitim programı ile bütünleştirmek için dönüştürücü bir eğitim programının tasarlanmasındaki ilk aşama olabilir. Ancak, bu yaklaşım iliştiirme yaklaşımıyla benzer nitelikte çeşitli dezavantajları paylaşır. Bu yaklaşımın en önemli eksikliği, eğitim programının, etnik içeriğin baskın kültürün tarihçileri, yazarları ve akademisyenlerinin bakış açılarının görülmesiyle sonuçlanmasıdır. Çünkü eğitim programının yeniden oluşturulması gerekmez. Çalışma

²⁹ Banks- Banks, Issues and... , s.26

³⁰ James Banks, Multicultural education: Historical development, dimensions, and practice. In J. A. Banks & C. A. M. Banks (Eds.), *Handbook of research on multicultural education*, 2004. s. 3-29.

³¹ BanksHistorical... , s. 3-29

³² Banks- Banks, Issues and... , s.26

için seçilen olaylar, kavramlar, konular ve sorunlar baskın kültürün bakış açıları ve ölçütlerini içerir. İçerik, materyal ve konular eski eğitim programıyla bütünleşmiş parçalar olmak yerine, uzantıları olarak kalır ve sorun oluşturabilir. 3) Dönüştürme yaklaşımı: Bu yaklaşım, iliştiirme ve katkı yaklaşımlarından temel olarak farklılık gösterir. Bu yaklaşımın temel hedefleri çeşitli ırk, etnik ve kültürel gruplardan öğrencilerin aktif olarak içinde yer aldıkları toplumdaki, kavramları, olayları ve insanları, çeşitli etnik ve kültürel bakış açılarıyla anlamalarını sağlamak ve bir toplumun doğası, gelişimi ve karmaşıklığını anlamalarını sağlamak üzere eğitim programının yapısında bir reform önerir. Eğitim programında bir toplumun toplam kültürünün farklı kültürel öğelerin etkileşimi ve karmaşık senteziyle nasıl ortaya çıktığı ve çeşitli ırk, etnik ve dinsel grupların büyük toplumu nasıl oluşturduğuna vurgu yapılmalıdır. Bir toplumda genel olarak kültürel, ekonomik ve politik olarak baskın olan kültür ve topluluğun değerlerinin ifade edilmesi yanlıtıcı ve yanlıştır. Bir toplumu oluşturan diğere etnik ve kültürel gruplar da o toplumu oluşturmada ve o toplumun gelişiminde derin bir şekilde etkili olmuşlardır. Banks³³ tarafından çoklu kültürel uyum, olarak adlandırılan bu süreç toplumu ve kültürü; etnik olayları, edebiyatı, müziğı ve sanatı, tüm toplum kültürünün bütünleşmiş bir parçası olarak görmeye yönlendirir. 4) Sosyal eylem yaklaşımı: Dönüştürme yaklaşımının tüm öğelerini içeren bu yaklaşım, onun genişletilmiş halidir ve öğrencilerin önemli sosyal konularla ilgili karar oluşturmalarını ve problemleri çözmek üzere eyleme geçmelerini, toplumsal değişim demokratik değerleri desteklemeyi için kapsar. Çok kültürlü içeriğın bütünleştirilmesinde bu dört yaklaşım sıklıkla iç içe geçmiş şekilde kullanılmaktadır. Genellikle bu yaklaşımlar bir yaklaşımdan bir başka yaklaşıma geçişte araç olarak kullanılır. Örneğın iliştiirme yaklaşımdan katkı yaklaşımına geçiş ya da dönüştürme yaklaşımdan sosyal eylem yaklaşımına geçişte araç olarak kullanılabilir.

2. Bilgi oluşturma süreci, çok kültürlü öğretimin önemli parçalarından biridir. Çok kültürlü eğitim alanında çalışan çoğı bilim insanlarına göre “bilgi; insanların toplumdaki sosyal, kültürel ve güç pozisyonlarını yansıtır ve bilenin içinde bulunduğu bağlamda daima cinsiyet, sınıf ve diğere değışkenlerden biri ile tanımlanarak doğrulanır”³⁴ Ayrıca, “çokkültürlü ve feminist kuramcılar, bilginin öznel ve nesnel bileşenlerinden ve öznel bileşenin net bir şekilde tanımlanması gereğinden söz ederler”³⁵ Bu bağlamda çokkültürlü ve feminist kuramcılar, öğrencilere bilginin nasıl yapılandırıldığını, yazarın bakış açısının ve amacının nasıl belirleneceğı ve yazarların gerçeklikle ilgili yorumlarını nasıl formüle ettiklerini öğrencilere kazandırmak için, öğretmelere yardımcı olacak kavramsallaştırmalar tasarlamaktadırlar. Bilgi oluşturma süreci sınıfta uygulandığında, öğretmenler, bilginin nasıl oluşturulduğı ve birey ile grupların, ırksal, etnik ve sosyal sınıf pozisyonları tarafından nasıl etkilendiğini anlamalarında yardımcı olurlar.³⁶

³³ James Banks vd, Diversity Within Unity: Essential Principles for Teaching and Learning in a Multicultural Society. <http://www.tolerance.org/tdsi/sites/tolerance.org.tdsi/files/assets/general/DiversityWithinUnity.pdf>. 07.Mays. .2013

³⁴ James Banks, Multicultural education: Developments, dimensions, and challenges. Phi Delta Kappan, 1993. v. 75, s. 22-28.

³⁵ Banks, Developments..., s. 22-28.

³⁶ BanksHistorical..., s. 3-29

3. *Önyargının azaltılması* boyutu, öğrencilerin daha olumlu ırksal ve etnik tutumlar geliştirmelerine yardımcı olabilecek stratejiler ve öğrencilerin ırksal tutum özellikleri ile ilgilidir.³⁷ Bu konuda yapılan araştırmalardan yola çıkarak Banks,³⁸ öğrencilere etnik ve ırk gruplarının gerçekçi sembollerinin doğal ve tutarlı bir şekilde öğretim materyallerine dahil edilmeleri halinde, farklı gruplarda yer alan öğrencilerin birbirlerine karşı daha olumlu tutum ve davranışlar geliştireceğini söylemektedir. Ayrıca, farklı ırk ya da etnik gruptan öğrencilerin işbirlikli öğrenme etkinlikleri ile öğrenme yaşantılarını paylaşmaları halinde birbirlerine karşı daha olumlu tutum ve davranışlar geliştirebileceklerini de eklemektedir.

4. *Eşitlik Pedagojisi* boyutu, öğretmenlerin farklı ırk, etnik yapı ve sosyal sınıf gruplarındaki öğrencilerin, akademik başarısını kolaylaştırmak için öğretim yöntem ve tekniklerini kullanmalarıyla ilişkilidir. Çeşitli grupların öğrenimlerine ve kültürel özelliklerine duyarlı öğretim teknikleri ve işbirlikçi öğrenme teknikleri kullanmak³⁹ farklı gruplardan olan öğrencilerin eğitiminde etkili olan öğretim tekniklerinden bazılarıdır. Gay,⁴⁰ etkili öğretmenleri, öğrencilerinin özgeçmişleri ve bilgiyi dönüştürme becerileri hakkında bilgi sahibi olan öğretmenler olarak tanımlar. Bu konuda yapılan çoğu araştırma, öğretmenlerin kültüre uygun öğretim teknikleri kullanmaları halinde, farklı gruplardaki öğrencilerin başarısının arttığını kanıtlamıştır.⁴¹

5. *Güçlendirici okul kültürü ve sosyal yapısı* boyutu, yukarıda yer alan çokkültürlü eğitim boyutlarının -içeriğin bütünleştirilmesi, bilgi oluşturma süreci, önyargının azaltılması ve eşitlik pedagojisi- her birinin bir yönüyle kültürel ve sosyal sistemi; okulu vurgulaması ile ilgilidir. Okul, birbiriyle ilişkili parçalardan oluşan bir bütünden çok, bir sosyal sistem olarak kavramsallaştırılır. Okul, bir sosyal sistem olarak kavramsallaştırıldığında, "birbiriyle ilişkili statü ve rollerin sosyal yapısı, eylem örüntüleri ve etkileşimlerine göre bu yapının işlevini" ortaya koyan bir kurum olarak görülür.⁴² Okul aynı zamanda, belli değerleri, kuralları, ahlaki yapısı ve anlam paylaşımı ile bir kültürel sistem olarak da kavramsallaştırılır.⁴³ Okulu hem sosyal, hem de kültürel kurumsal bir yapı olarak gören Banks'e⁴⁴ göre, okul reformunda bütüncül bir yaklaşım kullanmanın pek çok avantajı vardır.

Çokkültürlü eğitim, eğitimde ayrımcı politika ve uygulamaları bütüncül bir şekilde eleştirmek ve eğitimi dönüştürmek için ilerici bir yaklaşım olarak görülür. Çokkültürlü eğitimde okullar; eşitsizliğin, adaletsizliğin ortadan kaldırılması ve toplumun dönüşümü için temel kurumlar olarak kabul edilir. Tüm öğrencilerin yerel, ulusal ve küresel düzeylerde sosyal farkındalığa sahip ve aktif insanlar olarak, tam potansiyellerine ulaşmaları için eğitim yaşantıları sağlamayı hedefler. Çokkültürlü

³⁷ James A. Banks, *An introduction to multicultural education* (4th ed.). Boston: Allyn & Bacon, 2008, s. 34

³⁸ Banks, *An introduction...*, s.34

³⁹ Banks, *An introduction...*, s.34

⁴⁰ Geneva Gay, *Culturally Responsive Teaching: Theory, Research and Practice*. Teachers College Press. New York: 2000. s.56

⁴¹ Banks, *An introduction...*, s.34

⁴² Banks, *Developments...*, s. 22-28

⁴³ Banks, *Developments...*, s. 22-28

⁴⁴ Banks, *Developments...*, s. 22-28

eğitimin temel amacı, toplumsal değişimi etkilemektir. Bu hedefe doğru ilerleyen yol ise üç dönüşüm içermektedir:⁴⁵

1.Eğitimcilerin dönüşümü: Eğitimcilerin bu süreçte temel olarak iki sorumlulukları vardır. Bunlardan ilki kendi önyargılarının, varsayımlarının ve tarafsızlıklarının neler olduğunu ve bunlarla etrafında olanları nasıl algıladığını, ikincisi ise sahip olduğu bu algıların ve kimliğinin öğrencilerin öğrenme yaşantılarını nasıl etkilediğini incelemektir. Gerçekten etkili bir eğitimci olmak için eğitimciler sürekli olarak eleştirel bir bakışla kendilerini incelemeli ve dönüştürmelidirler.

2.Okullar ve Eğitimin Dönüşümü: Çokkültürlü eğitim, okullar ve eğitimde dönüşümü gerçekleştirmek için kurumların ve eğitimin tüm yönleriyle eleştirel olarak incelenmesini gerektirir. Çok kültürlü okul dönüşümü; öğrenci merkezli eğitim, çokkültürlü eğitim programı, çokkültürlü eğitim ortamı ve kültüre uygun eğitim materyalleri, destekleyici okul ve sınıf iklimi, daha adil ve sürekli ölçme - değerlendirme gerektirir.

3. Toplumun Dönüşümü: Çok kültürlü eğitimin nihai amacı, toplumun dönüşmesine katkıda bulunmak ve sosyal adalet ve eşitliğin sürdürülmesi ve uygulanmasına katkıda bulunmaktır. Bir anlamda, çok kültürlü eğitim, toplumu dönüştürmek için, kendini ve okulu dönüştürmeyi bir metafor ve başlangıç noktası olarak kullanır. Sonuçta, okullardaki eşitlik ve sosyal adalet toplumdaki sosyal adalet ve eşitlik anlamına gelebilir. Ancak o zaman çokkültürlü eğitim amacına tamamen ulaşır.

Kültür, Öğrenme ve Öğretim

Çokkültürlü eğitimin temel dayanaklarından birini, “öğrenme ve öğretim, sosyal bağlamda gerçekleşen kültürel süreçlerdir” düşüncesi oluşturur. Öğrenme ve öğretimin, çok geniş bir kültürel yelpazede dağılan öğrenciler için, daha erişilebilir ve eşit koşullarda gerçekleşebilmesi için, öğrencilerin kültürlerinin net bir şekilde anlaşılması gerekir. Bunun için, eğitimin çoklu kültürel bakış açılarıyla analiz edilmesi ve eğitimde baskın kültürün deneyimleri ile dayatılan görmezden gelmenin kaldırılması gereklidir.⁴⁶

Okullar kendi işleyiş kuralları, davranış kodları, yapısal düzenlemeleri, güç, ayrıcalık ve sorumluluk dağılımlarıyla baskın kültürün değerlerini yansıtan aynalardır.⁴⁷ “Tıpkı sınıf öğretmenleri gibi, okul yöneticileri ve eğitim politikalarını oluşturanlar da, eğitim ile ilgili kararlar ve eylemlerine kendi kültürel deneyimleri ve bakış açılarını taşıyarak, çeşitli etnik ve kültürel geçmişlere sahip öğrencilerin öğrenme tutum ve davranışlarının kendilerinininkiyle aynı olmasını beklerler”⁴⁸ Oysa öğrenciler sadece kendi kültürlerinin ürünü olmamalarına ve kimlik ve kişiliklerinde belli ölçülerde farklılıklar olmasına rağmen, ait oldukları etnik/kültürel gruplarla ilişkili bazı ayırt edici kültürel davranışlara sahiptirler.⁴⁹ Farklı gelenekler, inançlar, değerler, normlar ve insanların bu konulardaki bilgisizliği, farklı kişi veya gruplar arasında kasıtsız çatışmalar

⁴⁵ Paul C. Gorski, 2010. The Challenge of Defining Multicultural Education.
<http://www.edchange.org/multicultural/initial.html> .13.Eylül.2013

⁴⁶ Gay, A Synthesis of ...

⁴⁷ Gay, A Synthesis of ...

⁴⁸ Gay, A Synthesis of ...

⁴⁹ James Banks vd., Diversity Within .. a.g.e. s.7

üretebilir.⁵⁰ İnsanlar her gittikleri yere kendi kültürlerini de götürürler. Öğretmenler ve öğrenciler sınıfa yanlarında kendi kültürlerini de taşırlar ve bilinç dışı düzeyde, derin kültürler birbirleriyle etkileşime girer. Öğretmenlerin kendi değer ve normları (derin kültür) ile öğrencilerinin ve ailelerinin değer ve normları (derin kültür) arasındaki farklılıklar, iki buzdağının çarpışmasına benzetilir. Derindeki kültür kendisiyle birlikte yüksek düzeyde duygusal yük taşır ve farklı kültürlerden insanlarla etkileşimde bulunduğu zaman da, büyük olasılıkla çarpışacak olanlar da bu duygusal yüklerdir.⁵¹ Çokkültürlü sınıflarda farklı kültürel sistemler birbirleriyle karşı karşıya kaldıkları zaman öğretime kasıtlı olarak aracılık edilmediğinde, öğretim sürecinin etkililiğini tehlikeye sokacak kültürel çatışmaların ortaya çıkması kaçınılmazdır.⁵² Çünkü kültür, bir çocuğun öğrenilmiş becerilerinde olduğu kadar, onun öğrenme sürecinde de önemli rol oynar.⁵³

Araştırmalar, kültürel bağlamın azınlık öğrencilerin eğitim sonuçları üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.⁵⁴ Okullarda ortaya çıkan, baskın kültür ile ev kültürü arasındaki farklılıklar, bu öğrencilerin hem sosyal hem de akademik başarılarını olumsuz olarak etkilemektedir.⁵⁵ Kültürel süreksizlik olarak tanımlanan bu durum süreç olarak şöyle açıklanabilir: İlk olarak, doğumdan itibaren çocuklar, belirli kültürel değerlerin belirgin olduğu bağlamlarda toplumsallaşırlar.⁵⁶ İkinci olarak, bilişsel becerilerin gelişimi kültürel bağlamda gerçekleşir.⁵⁷ Bu kültürel değerlerle sosyalleşme, -tipik olarak ebeveyn ya da yetişkinden çocuğa- çocuğun içinde bulunduğu durumda, bilişsel, davranışsal veya duygusal olarak nasıl tepki göstereceği konusunda bilgi verir.⁵⁸ Kültür ve bilişsel gelişim arasındaki bağlantı göz önüne alındığında, pek çok etnik azınlık öğrencilerin sınıf ortamına kendi ev tabanlı kültürel değerlerini getirmeleri olasıdır.⁵⁹

Üçüncü olarak, baskın kültürün değerlerinin etkin olduğu okullarda sınıfa giren öğrencilere açık ya da örtülü olarak, kendi kültürleri tarafından öğretilen davranışların, iyi bir öğrenme için uygun olmadığı belirtilir. Bu davranışların desteklenmediği, öğretmen ve okul yöneticileri tarafından sürekli ifade edilir ve genellikle zorla kesilir.⁶⁰ Kallen'e⁶¹ göre; eğitim sürecinde tek bir kültürel model tüm diğer kültürleri dışladığı ya da kültürel olarak farklı çocukların okulda başarılı olmalarının bir koşulu olarak tüm

⁵⁰ Ford – Moore, a.g.m., , s.34-39.

⁵¹ Ford – Moore, a.g.m., , s.34-39.

⁵² Gay, A Synthesis of...

⁵³ Lawrence Ingalls, The Match Between Apache ndians' Culture And Educational Practices Used In Our Schools: From Problems To Solutions College Teaching Methods & Styles. Journal – First Quarter 2007. c.3. s.19.

⁵⁴ Ingalls, a.g.m.

⁵⁵ Ingalls, a.g.m.

⁵⁶ Tyler M. Kenneth vd, Cultural Discontinuity: Toward a Quantitative Investigation of a Major Hypothesis in Education. Educational Researcher. June 2008. vol. 37 no. 5 s. 280-297

⁵⁷ Tyler vd, a.g.m.

⁵⁸ Tyler vd, a.g.m.

⁵⁹ Geneva Gay, Culturally Responsive Teaching: Theory, Research, and Practice, New York: Teachers College Press. 2000. s. 53

⁶⁰ Tyler M. Kenneth vd. Examining mainstream and Afro-cultural value socialization in African American households. Journal of Black Psychology, 2005, 31, 291–311.

⁶¹ Horace Meyer Kallen, Culture and democracy in the United States. New York: Anno Press ve the New York Times, 1970, s.184-185

kültürel alışkanlıklarını bir kenara bırakmaları beklendiği zaman, derin bir şekilde kökleşmiş olan kültürel sosyalleşme, eğitim sürecinde sorun oluşturur. Böyle bir istek sadece mantıksız olmakla kalmaz, aynı zamanda başarılması imkânsız bir şeydir. Bunu yapma girişimleri kültürel uyum, marjinalite, yabancılaşma ve yalnızlaşmaya yol açabilir⁶²

Bu duruma ek olarak, farklı kültürlerin karşı karşıya geldiği sınıflarda kültüre bağlı bu yanlış anlama ya da ayrışmalara rastlanmaktadır. Bu durum sıklıkla öğretmenler tarafından zihinsel yetersizliklerle ilişkilendirilir ve pedagojik kararlar buna göre oluşturulur. Genel olarak öğretmenler, etnik, sosyal ve dilsel yönlerden farklı öğrencilerin kültürel özelliklerini anlamada başarısız oldukları için, yanlış eğitim uygulamalarıyla uğraşırlar.⁶³ Ayrıca öğrenci ve öğretmenlerin psiko-duygusal eğilimleri, öğrenme ve öğretimin yapıldığı ortamların veya ikliminin de ayarlanmasını içerir. Öğrencilerin okul ortamında kendilerini yabancı gibi hissetmeleri, kimliklerinin olumlanmaması veya desteklenmemesi, onların akademik görevlere yoğunlaşmasını engeller. Destek ve olumlama eksikliğine eşlik eden stres ve endişe onların zihinsel dikkat, enerji ve gayretlerinde düşüşe neden olur.⁶⁴ Bu nedenle öncelikle öğretmenlerin, öğrencilerinin öğrenme deneyimlerini etkileyebilecek, kendi sosyalleşmelerini ve önyargılarını sürekli ve eleştirel olarak gözden geçirmek gibi iki önemli sorumlulukları vardır.⁶⁵

Eğitimcilerin sık sık öğretimle ilgili kararlarda başvurduğu, genel öğrenme kuramları ve gelişim psikolojisi ilkeleri, psikolojinin bitişiklik, benzerlik ve süreklilik ilkeleri, Maslow’un ihtiyaçlar hiyerarşisi, Erikson’un kişilik gelişim ilkeleri vb’nin çok kültürlü okullarda da kullanılması gerekmektedir. Öğrenme sürecinin içine gömülü olan bu ilkelerin fark edilmesi, bilişsel içerikte ustalık ve entelektüel yetenekten daha fazlasını gerektirir.⁶⁶ Bu durum, öğretmenlerin öğrenme ve öğretimin sosyal ve kültürel bağlamı ve öğrencilerinin kültürel geçmişleri hakkında bilgi sahibi olmaları gerekir. Öğretim, çeşitli ırk, etnik köken, kültür ve dilden öğrencilerin kültüre bağlı ihtiyaçlarına cevap vermelidir.⁶⁷ Kültüre duyarlı bir öğretim; kültürle ilişkili metaforların tasarlanması, oluşturulması ve sunulması gibi stratejiler gerektirir. Bu stratejiler, öğretilecek içerikle öğrencilerin önceden bildikleri arasında köprü kurmalarına yardımcı olur. Etkili bir öğretim, bir çerçeve olarak öğrencilerin kültür/etnik köken bilgisini ve ayrıca öğretimi düzenlerken ve uygularken, kültüre uygun etkinlikler, kaynaklar ve stratejiler kullanmayı gerektirir.⁶⁸ Kültürel olarak farklı öğrenciler için öğrenme yaşantıları, öğrencilerin kültüre bağlı özel yaşantıları ve bakış açılarıyla ilişkilendirilerek, onları yansıtacak şekilde düzenlenmelidir. Bu ihtiyaç, yeni fikirlerin önceki bilgilerle bağlantı kurulduğu zaman öğrenmenin daha etkili olduğu gerçeğini yansıtır (Benzerlik ve süreklilik ilkesi). Kültürel olarak farklı öğrenciler için eğitim programı tasarımı; uygun öğretim tasarımı, uygun öğretim materyallerinin seçimi, uygun öğretim tekniklerinin geliştirilmesi, uygun performans değerlendirilmesi

⁶² Kallen, a.g.m. s.184-185

⁶³ Gay, A Synthesis of...

⁶⁴ Gay, A Synthesis of...

⁶⁵ Gorski, a.g.m.

⁶⁶ Gay, A Synthesis of...

⁶⁷ Banks vd. Diversity Within...s. 11-15

⁶⁸ Banks vd. Diversity Within... s. 11-15

kadar, eğitimle ilgili kararlar için itici bir güç gerektirir.⁶⁹ Çokkültürlü bir toplumda okullar, öğretim süreci boyunca tüm öğrencilerinin yüksek standartlarda ve eşit şartlarda öğretim görmesini sağlamalıdır. İyi bir okul, öğrencilerin öğrenme deneyimlerini en üst düzeye çıkarır⁷⁰

Türkiye'nin Toplumsal Gerçekleri

Türkiye'de pek çok etnik, dini, dilsel vb. kültürel grup bir arada yaşamaktadır. Türkiye toplumu, temel olarak yerliler ve göçmenler olmak üzere iki nüfus kümesini içinde barındırmaktadır. Bunlardan ilkinin Türkler ve Türk olmamakla birlikte Türkiye topraklarının yerlileri olan Gayrimüslimler (Ermeni, Rum, Yahudi ve Süryaniler) Kürtler, Lazlar, Hemşinliler, Rumca konuşan Müslümanlar ve bir kısım Araplar oluşturmaktadır. İkincisi ise, göçmen unsurlardır. Bunlar arasında ağırlıklı olarak Kuzey Kafkasyalılar (Çerkezler, Abhazlar, Çeçenler ve İnguşlar), Gürcüler, Osetler, Dağıstanlılar (Avar, Lak ve Lezgiler), Boşnaklar, Arnavutlar, Pomaklar, Çingeneler, Giritliler, Sudanlılar, Hıristiyan Eston, Kazak, Malakan ve Polonyalılar ve I. Dünya Savaşı sürecinde elden çıkan Arap vilâyetlerinden göç eden Araplar yer almaktadır.⁷¹

Günümüzde hemen hemen tüm toplumlar çokkültürlü olarak tanımlanmaktadır. Çokkültürlülük kuramına göre, çokkültürlü toplumlarda bazı toplulukların kültürleri daha baskındır. Bir toplumda yer alan kültürlerden hangisinin daha baskın olduğunu ortaya koyan pek çok da gösterge vardır. Bir toplumdaki çoğunluk ya da baskın kültür, sadece nüfusa bağlı olarak tanımlanmayıp, toplumun sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel kaynaklarını, toplumda yer alan diğer kesimlerden daha yoğun olarak kullanıp, tekelinde tutanlar olarak tanımlanmaktadır.⁷² Ayrıca bir toplumda politik ve ekonomik kararların verilmesinde hangi kültürün değerlerinin geçerli olduğunun belirlenmesi, o toplumdaki baskın kültürün belirlenmesindeki göstergelerden bir diğeridir.⁷³ Çünkü bir toplumda politik ve ekonomik kararların verilmesinde önemli ölçüde güce sahip olan insanlar, kendi kültürel geçmişlerini temel alarak karar verme eğilimindedirler. Toplumsal olarak uygun olanı belirlemedeki ölçütler de baskın kültür tarafından oluşturulur. Ayrıca, kurumsal politikalar, uygulamalar ve gücün dağılımı gibi toplumun daha resmi yönlerinde hangi kültürün değerleri baskınsa, toplumda o kültür baskındır. Eğitim sisteminin yapısı, bu durumun bir göstergesidir. Okulların yapı ve uygulamaları, baskın kültürün yasa, düzen, akıl ve rasyonalitesini, kültürel kavramlarını temele almaktadır. Bu göstergelere göre, Türkiye toplumundaki baskın kültürü Türkler oluşturmaktadır⁷⁴.

Anne Çocuk Eğitim Vakfı (AÇEV), Kadın Adayları Destekleme ve Eğitim Derneği (KADER) ve Eğitim Reformu Girişimi (ERG) tarafından hazırlanan

⁶⁹ Gay, A Synthesis of...

⁷⁰ Banks vd. Diversity Within... s. 11-15

⁷¹ Suavi. Aydın,, Azınlık Kavramına İçeriden Bakmak. Türkiye'de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Çalışmaları. ed. Ayhan Kaya, Turgut Tarhanlı. Tesev Yayınları. İstanbul: 2005. s. 122-152.

⁷² F. Müge Göçek. Türkiye'de Çoğunluk, Azınlık ve Kimlik Anlayışı Türkiye'de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Çalışmaları 2005. Derleyenler: Ayhan Kaya, Turgut Tarhanlı, Tesev Yayınları. s.27-39

⁷³ Gay, 1994. A Synthesis of....

⁷⁴ Göçek, a.g.m., s.27-39

“Türkiye’de İlköğretim Okullarında Okulu Terk ve İzlenmesi ile Önlenmesine Yönelik Politikalar”⁷⁵ adlı rapor okulu terk eden çocukların % 51,9’ unun evinde Türkçe dışında bir dilin konuşulduğunu göstermektedir. Türkiye’de azınlıkların kendi dillerinde eğitim veren eğitim kurumlarını kurup yönetme hakkı sadece Ermeni, Rum ve Musevilere tanınmıştır. Türkiye’deki diğer etnik ve dilsel topluluklar örneğin, Kürtler, Lazlar, Çerkezler, Süryaniler eğitim sisteminde kendi dillerini öğrenme veya bazı dersleri, nüfuslarının yoğun olduğu yerlerde dahi kendi dillerinde alma hakkına sahip değillerdir. Türkiye’de hâlâ çok sayıda çocuk Türkçeyi hiç bilmeyerek veya yetersiz düzeyde bilerek eğitim hayatına başlamaktadır. Oysa anadili Türkçe’den farklı bir dil olan çocukların hiç veya yeterince anlamadıkları bir dilde, yani Türkçe eğitime başlamaları, onları diğer öğrencilere göre dezavantajlı duruma düşürmektedir. Bu durumdaki çocukların eğitimde fırsat eşitliğine sahip olduklarını, dolayısıyla eğitim hakkından diğerleriyle eşit oranda yararlandıklarını söylemek mümkün değildir⁷⁶

Çeşitli grupların, anadillerini öğrenme ve anadillerinde eğitim görme hakkı, bu grupların kültürel hakları arasında büyük önem taşımaktadır. “Zira bir grubun dilinin yok olmaması ve yeni nesiller tarafından etkin bir şekilde kullanılması bu grupların dillerinin eğitim hayatında yer almasıyla mümkündür”⁷⁷

Sonuç ve Öneriler

Türkiye, çok sayıda farklı etnik, dilsel, dinsel ve kültürel gruplardan oluşan bir ülkedir. Çokkültürlü eğitim, toplumsal olarak pek çok kültürü içinde barındıran bir ülke olan Türkiye’de, tüm öğrenciler için çokkültürlü bir dünyada yaşamlarını başarıyla sürdürebilmeleri için bir temel oluşturur. Bu eğitim sayesinde öğrenciler farklı dil, ırk, sınıf ve cinsiyetten olan kişilere saygı duyacak şekilde yetişirler.⁷⁸ Çokkültürlülük alanında çalışan akademisyenler birbirine kenetlenmiş, demokratik bir toplumun ancak ve ancak farklı etnik grupların haklarının; devlet kurumları ve okullarda yer bulduğu zaman oluşabileceğini savunurlar. Aydın’a⁷⁹ göre, farklı artalanlardan gelen vatandaşların seslerini mücadelelerini, umutlarını ve hayallerini yansıtmayan ortak bir kültür ya da eğitim programı ne demokratik ne de birleştirici olabilir. Çokkültürlü eğitimin amacı, kültürel çeşitliliği, insan haklarını, alternatif yaşam seçeneklerini, sosyal adaleti, fırsat eşitliğini ve güç dağılımında eşitliği artırmaktır.⁸⁰

Genel olarak tüm modern ülkelerde, baskın kültürün dışındaki kültürlerden öğrencilerle ve fakir öğrencilerin okullarda problem yaşadıkları ve akademik olarak başarısız oldukları ifade edilir. Bunu açıklamak için ortaya atılan modellerden biri, kültürel yetersizlik modelidir. Bu model, öğrencilerin ev kültürlerinin daha aşağı/kalitesiz olması nedeniyle, onları okula hazırlamadıkları ve bu nedenle okulda

⁷⁵ AÇEV “Türkiye’de İlköğretim Okullarında Okulu Terk ve İzlenmesi ile Önlenmesine Yönelik Politikalar” Rapor. 2010. www.acev.org/content.php?id=22&lang=tr, 31.Temmuz.2013.

⁷⁶ Kaya, Nurcan Türkiye’nin Eğitim Sisteminde Azınlıklar ve Ayrımcılık, Kavramsal Çerçeve ve Temel Sorunlar. Ayrımcılık:Çok Boyutlu Yaklaşımlar. İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyoloji ve Eğitim Çalışmaları Birimi, 2011. www.secbir.org/wpcontent/uploads/2011/01/18-NURCAN-KAYA.pdf, 16.Ekim. 2013

⁷⁷ Kaya, a.g.m.

⁷⁸ Aydın, Hasan. Dünya’da ve Türkiye’de Çokkültürlü Eğitim Tartışmaları ve Uygulamaları. Nobel Yayınları, Ankara, 2013, s.78

⁷⁹ Aydın, a.g.e., s. 78

⁸⁰ Christine E. Sleeter - Carl A.Grant, Making choices for multicultural education: Five approaches to race, class, and gender (5th ed.) Hoboken, NJ: Wiley 2006, s.26

problem yaşadıkları varsayımına dayanmaktadır. Woolfolk'a⁸¹ göre; günümüzde eğitim psikologları kültürel yetersizlik düşüncesini reddetmektedirler. Onlar "kültürün yetersiz olduğuna değil, öğrencinin ev kültürü ile okulun beklentileri arasında uyumsuzluk olduğuna inanmaktadırlar" Türkiye'de baskın kültür bakış açısına göre oluşturulmuş eğitim sistemi ve eğitim programları temel olarak baskın kültür deneyimlerine odaklanmakta ve diğer etnik/kültürel, dil ve dini grupların kültürel deneyimlerini yok saymaktadır. Toplumun çoğul kültürel yapısı dikkate alınmadan verilen eğitime yönelik kararlar, çok sayıda öğrencinin pek çok ihtiyacına cevap verememektedir. Türkiye'de çeşitli etnik gruplardan bireylerin istihdam ve eğitimi, baskın kültürle kıyaslandığında belirgin oranda düşüktür. Çokkültürlü eğitimi savunanlar her bir öğrencinin kendine özgü ideal bir öğrenme ortamına ihtiyacı olduğunu ifade ederler. Bu öğrencilerin ırkı, etnik kökeni ve sosyo ekonomik düzeyi ya da algılanan öğrenme güçlüğü göre, başarısını artırmak için uygun öğrenme ortamlarının geliştirilmesi halinde başarılı olunacağını konusunda uzlaşma halindedirler⁸²

Nieto,⁸³ çokkültürlü eğitimin farklı geçmişe sahip bütün öğrenciler için, toplumda yaygın bir şekilde görülen bu eşitsizlikleri gidermede umut verici bir başlangıç olduğunu ifade eder. Ayrıca çokkültürlü eğitime, derin bir bağlılıkla sosyal adalet ve kaynaklara eşit erişimin de eşlik etmesi gerektiği belirtir. Türkiye'de çokkültürlü eğitim, tüm öğrencilerin eğitime erişimlerinde ve eğitimlerinde eşitlik sağlaması nedeniyle gereklidir. Çokkültürlü eğitim, baskın kültürle, diğer kültürler arasındaki boşlukları kapatarak, öğrencinin öğrenme sürecini olumlu olarak etkiler. Baskın kültür ile diğer kültürler arasındaki, kültürel çatışma, uyumsuzluk, ya da kültürel süreksizlik, çokkültürlü eğitim ile aşılabılır. Bu nedenlerle ortaya çıkan performans düşüklüğü, akademik başarısızlık ve okuldan ayrılmaların önüne geçilebilir.

Banks'e⁸⁴ göre; çokkültürlü eğitim tüm öğrencilere etnik, kültürel ve dilsel alternatifler sağlar. Hiçbir kültür dilsiz olamaz. İnsanın anadilini öğrenmesi kültür edinmesidir. Ana dilde eğitim ise, hem bireyin ilk edindiği dil ile hayatını sürdürmesi, hem de kendi dilinde eğitim alarak kültürünü, dilini, kendine has özelliklerini canlı tutabilmesini sağlaması ve başarılı olabilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Bir dil eğitimde, okulda, evde ve çevrede konuşulmamaya başlanmışsa, o dil ölmeye mahkûm edilmiştir. Dillerin ölmesi de çeşitliliğin ön koşullarından birinin ölmesi anlamına gelir.⁸⁵ Türkiye'de okulu terk eden çocukların % 51,9'unun evinde Türkçe dışında bir dilin konuşulduğu belirlenmiştir. Anadili Türkçe'den farklı bir dil olan çocukların hiç veya yeterince anlamadıkları bir dilde, eğitime başlamaları, onları diğer öğrencilere göre dezavantajlı duruma düşürmektedir. Bu nedenle çocuklar tam da başarı duygusunu yaşamaları gereken bir çağda iken, okulda dersleri izleyebilme bakımından güçlükler yaşamakta, başarısızlığa ve aşağılık duygusuna sürüklenmekte, yaşadıkları psikolojik rahatsızlıklardan dolayı da okuldan, öğretmenlerden ve

⁸¹ Woolfolk, a.g.e. s.57

⁸² Coddling, Rachael ve Ken Bergen. 2004. Multicultural Education: An Extensive Literature Review. https://www.humboldt.edu/sociology/downloads/senior_projects/2004Coddling&Bergen.pdf. 12.Haziran.2013,

⁸³ Sonia, M. Nieto, Profoundly Multicultural Questions.Educational Leadership. 2003.Vol. 60 Issue 4.

⁸⁴ Banks, An introduction...,

⁸⁵ Aydın, Suavi. a.g.e. s.122-152

derslerden soğumakta, birçoğu da okulu terk etmektedir⁸⁶ Çokkültürlü eğitim bu çocukların kendi dillerinde eğitim almalarını sağlayarak, eğitimde fırsat eşitliği ve sosyal adalet kavramlarının gerçekleşmesine katkıda bulunur.

Sonuç olarak, Türkiye’de çokkültürlü eğitimin gerçekleştirilebilmesi için gerekenleri temel olarak üç başlık altında toplamak mümkündür: (1) Yasal düzeyde düzenlemelerin yapılması, (2) çokkültürlü öğretmen yetiştirme programlarının ve görevli öğretmenler için hizmet içi eğitim programlarının düzenlenmesi ve (3) var olan eğitim programlarının çokkültürlü eğitim programlarına dönüştürülmesi.

Aydın, ⁸⁷ tarafından yasal düzeyde yapılacak değişiklikler özetle, mevcut vatandaşlık tanımının gözden geçirilmesi, Türkiye’de farklı etnik grupların varlığının ve bunların bir zenginlik olduğunun kabul edilmesi, Türkiye’nin çok kültürlü ve çok dilli bir ülke olduğunun kabul edilerek, bu duruma aykırı maddelerin yasalardan çıkarılarak, gerekli düzenlemelerin yapılması, devletin etnik kimliklerin kendi dillerini ve kültürlerini öğrenip öğretmelerini teşvik etmesi ve bunun için gerekli desteği sağlaması olarak ifade edilmektedir.

Bir toplumdaki öğrencilerin eğitim ve öğretimlerinin sorumluluğu öğretmenlere aittir. Öğretmenlerin öğrencilerinin yaşamlarını etkilemeleri nedeniyle, kültür ve kültürel çeşitlilik kavramları öğretmenlerin anlamaları gereken önemli kavramlardır. Çünkü kültür hem öğrencilerin hem de öğretmenlerin kimlikleri, inançları ve davranışlarını şekillendirir.⁸⁸ Öğretmen eğitim programları öğretmen adaylarını, azınlık ya da çoğunluk, tüm öğrenciler için eşitlik sağlayacak eğitimi gerçekleştirmek üzere hazırlamak zorundadır.⁸⁹

Ladson-Billings’e⁹⁰ göre; öğretmenler azınlıklar hakkında ne biliyor ve neye inanıyorlarsa, bu onların öğrencilerle ilişkilerini ve öğrencinin etkinliğini etkilemektedir. Öğretmenlerin inançları, öğrencilerin yapacağı çalışmalarla ilgili etkinliklerin tipini ve öğrenci ile öğretmen arasındaki etkileşimin derecesini de etkilemektedir.⁹¹ Ayrıca, öğretmenlerin öğrencileriyle ilgili beklentileri onların başarısında son derece önemlidir. Öğrenci ile ilgili farklı beklentiler içinde olmak, farklı öğrenme sonuçlarına neden olabilecek, farklı davranışlara neden olmaktadır.⁹² Farklı kültürden öğrencilerle ilgili olumsuz tutum ve öğrenci başarısı ile ilgili düşük beklentiler, öğrencilerin daha düşük başarı göstermesine neden olmaktadır.⁹³ Wallace’a göre, öğretmenler öğrencilerinin kültürleri, öğrenme biçimleri ve iletişim şekilleri hakkında yeterli farkındalığa ulaşmazlarsa, öğrencileri hakkında yanlış varsayım ve beklentilere sürüklenebilir, derslerde kültürel hassasiyete uygun olmayan materyaller kullanılabilir ve olumsuz bir öğrenci öğretmen ilişkisi geliştirme riskiyle karşı karşıya kalabilirler.

⁸⁶ Aydın, Suavi. a.g.e. s.122-152

⁸⁷ Aydın, Hasan a.g.e. s.87

⁸⁸ Helen Jones, A Research-Based Approach on Teaching to Diversity. Journal of Instructional Psychology, 2004., c 31, s.1.

⁸⁹ Jones, a.g.m.

⁹⁰ Gloria Ladson-Billings, The dreamkeepers: Successful teachers of African American Children San Francisco: Jossey-Bass.1994 s. 58

⁹¹ Jones, a.g.m.

⁹² Jones, a.g.m.

⁹³ Ladson-Billings, a.g.e. s.58.

Etnik köken/ kültür, kişisel kimlik ve davranışın şekillenmesini etkileyen değişkenlerdir. Kültürel sosyalleşme insan kişiliğinde, erken dönemde başlar derin bir şekilde kökleşir, yaşam boyunca devam eder. Kültür öğrencinin hem öğrenilmiş becerilerinde hem de yeni öğrenme sürecinde etkilidir. Öğrenciler sadece kendi kültürlerinin ürünü olmamalarına ve kimlik ve kişiliklerinde belli ölçülerde farklılıklar olmasına rağmen, ait oldukları etnik gruplarla ilişkili bazı ayırt edici kültürel davranışlara sahiptirler.⁹⁴ Farklı öğrencilerin öğretiminde görev alacak öğretmenlerin etkili bir öğretim yapabilmelerini sağlayacak en önemli öğelerden biri, öncelikle kendi dünya görüşlerinde kültürün etkisini anlamak olacaktır, ancak o zaman öğrencilerinin dünya görüşlerini anlayabilirler.⁹⁵ Araştırmalar öğretmenlerin öğrencilerle etkili bir şekilde etkileşimde bulunabilmeleri için, kendi taraflı tutumları ve önyargıları ile yüzleşmeleri gerektiğini öğrencilerinin kültürlerini öğrenmeleri gerektiğini ve dünyayı farklı kültürel lenslerle görmeleri gerektiğini ortaya koymaktadır.⁹⁶ Öğretmenlerin, farklı etnik kökenden ve farklı sosyal sınıflardan öğrencileriyle ilgili kültürel farkındalığa ve onlarla ilgili doğru inanç, tutum, bilgi ve beceriye sahip olmaları gerekir⁹⁷

Bu nedenle, öğretmen yetiştirme programları kapsamında yer alması gereken önceliklerinden biri de, öğretmen adaylarının farklı kültürel çeşitlilikteki öğrenciler ile etkili bir şekilde çalışabilmeleri için gerekli olacak bilgi, beceri, tutumları kazanmalarına yardımcı olmak olmalıdır. Türkiye’de öğretmen yetiştiren kurumların eğitim programları gözden geçirildiğinde, programların toplumun çoğulcu yapısının dikkate almadığı ve bu çoğulluğun eğitim programlarına yansıtılmadığı görülür. Aydın⁹⁸’a göre, eğitim sistemi planlayıcıları, yöneticileri ve uygulayıcılarına düşen görev, bu tür programları Türkiye’nin çeşitliliğine uyarlayarak, öğretmen eğitiminde bu uygulamalara ve derslere yer vermek olacaktır. Devlet destekli kurslar ve hizmet içi eğitim programları aracılığıyla da şu an alanda çalışan öğretmenlerin de çokkültürlü eğitim becerilerinin geliştirilmesi dikkate alınması gereken konulardan bir diğerini oluşturmaktadır.

Çokkültürlü öğretmen eğitiminin en önemli öğelerinden biri de, öğretmenleri eğitecek öğretim görevlilerinin sahip olması gereken özelliklerdir. Gay ve Howard,⁹⁹ öğretmen eğitimi yapacak öğretim görevlilerinin, öğretmen adaylarından istedikleri yeterliklere öncelikle kendilerinin sahip olmaları gerektiğini ifade etmektedirler.

Çokkültürlü eğitim, baskın kültür eğitim sistemi nedeniyle, sistemden dışlanmış ya da eğitimde eşitlik ilkesine aykırı bir duruma düşürülmüş öğrencilerin de dâhil edilebileceği bir şekilde eğitimin yeniden yapılandırılmasını önerir. Bunun için eğitim programları çeşitli grupların kendilerini var olduklarını hissedebilecekleri şekilde

⁹⁴ Banks vd, Diversity... s. 23

⁹⁵ Milton, J. Bennett, Towards ethnorelativism: A developmental model of intercultural sensitivity. In M. Paige (Ed.), Education for the intercultural experience. Yarmouth, ME: Intercultural Press. 1993, s. 21-72.

⁹⁶ Ana María Villegas - Tamara Lucas, Preparing Culturally Responsive Teachers: Rethinking the Curriculum. Journal of Teacher Education 2002. No. 53, s.20.

⁹⁷ Banks vd, Diversity... s. 26

⁹⁸ Aydın, Hasan, a.g.e. s. 89

⁹⁹ Geneva Gay, Curriculum theory and multicultural education. In J. A. Banks, ve C. A. M. Banks (Eds.), Handbook of research on multicultural education. San Francisco: Jossey-Bass, Inc.2004, 17

yeniden düzenlenmelidir. Çokkültürlü eğitim, kültürü eğitimin merkezine oturtur, öğrencilere kendilerini ve çevrelerinde var olan çeşitliliği anlama imkânı sunacak öğretim yöntemleri geliştirmenin önemine vurgu yapar.¹⁰⁰ Her ne kadar çokkültürlü eğitim programlarında, azınlık ve yerel grupların yaşayış ve kültürlerinin dahil edilmesi, çokkültürlü eğitimin temelinde yer alsada, yerel kültürlerin bütün uygulamalarının, algı ve anlayışlarının çokkültürlü eğitim programlarında yer bulması ne amaçtır ne de imkan dahilindedir. Aksine çokkültürlü eğitimle demokratik toplum olmanın ön plana çıkarılması, “insanlık çerçevesinde bireyler ve gruplar arası farklılıkların kabullenilmesi” ve kültürel çeşitliliğin eleştirel ve akılcı bir bakış açısıyla değerlendirilerek bir zenginlik olduğunun fark edilmesi gibi insan hakları kapsamında dikkate alınması gereken bir eğitim kastedilmektedir.¹⁰¹ Baskın kültür eğitim programlarının çokkültürlü eğitim programlarına dönüştürülmesi ile ilgili olarak Banks¹⁰² tarafından dört yaklaşım önerilmektedir. İliştirme yaklaşımı eğitim programının yapısında herhangi bir değişikliğe gidilmeden, etnik gruplarla ilgili kültürel kahramanların, kültürel bileşenlerin ve kültüre özgü tatil ve kutlamaların eğitim programına eklenmesiyle gerçekleştirilir. Katkı yaklaşımı, yine eğitim programında yapısal bir değişikliğe gidilmeden, etnik gruplarla ilgili içeriklerin, kavramların, temalar ve bakış açılarının ve edebiyatlarının eğitim programlarında yer almasını kapsar. Banks tarafından önerilen üçüncü yaklaşım olan dönüştürme yaklaşımında, çeşitli ırk, etnik ve kültürel gruplardan öğrencilerin aktif olarak içinde yer aldıkları toplumdaki, kavramları, olayları ve insanları, çeşitli etnik ve kültürel bakış açılarıyla anlamalarını sağlamak ve bir toplumun doğası, gelişimi ve karmaşıklığını anlamalarını sağlamak üzere eğitim programının yapısında bir reform önerir. Dönüştürme yaklaşımının tüm öğelerini içeren sosyal eylem yaklaşımı, öğrencilerin önemli sosyal konularla ilgili karar oluşturmalarını ve problemleri çözmek üzere eyleme geçmelerini, toplumsal değişim için demokratik değerleri desteklemeyi için kapsar. Çokkültürlü içeriğin bütünleştirilmesinde bu dört yaklaşım sıklıkla iç içe geçmiş şekilde kullanılır.

Türkiye’deki etnik gruplar, göreceli olarak fiziksel, psikolojik ve coğrafi olarak baskın kültürden yalıtılmış bir şekilde yaşamaktadırlar. Çokkültürlü bir toplumda dezavantaj olarak görülen bu durum, çokkültürlü eğitim programlarının öncelikle bu grupların yoğun olarak yaşadığı bu bölgelerde uygulanmaya başlanmasıyla avantaja çevrilebilir. Öğretim yerelleştirilerek, bu bölgelerde yaşayan ve özellikle anadilde eğitim konusunda taleplerini sıklıkla dile getiren Kürtler in ve diğer etnik grupların bu haklarına bir an önce kavuşması sağlanabilir. Ayrıca baskın kültürün yoğun olarak yaşadığı bölgelerde eğitim programlarının dönüştürülmesi ile ilgili Banks tarafından önerilen yaklaşımlardan ilişitirme yaklaşımı kullanılırken, etnik grupların yoğun olarak yaşadığı bölgelerde, katkı yaklaşımı ya da eğitim programlarına reform olarak tanımlanan diğer yaklaşımlar uygulamaya konulabilir. Türkiye’de büyük şehirlerde de çeşitli etnik, dinsel, dilsel gruplar yaşamaktadırlar ve bu şehirlerde genellikle kümeleşmeler oluşturmaktadırlar. Bu grupların yoğun olarak yaşadığı bölgelerde de benzeri uygulamalar gerçekleştirilebilir. Çokkültürlü eğitim, çokkültürlülüğün dinamiklerini temel alan bir eğitim türü olmakla beraber, sadece toplumun baskın

¹⁰⁰ Aydın, Hasan, a.g.e. s.71

¹⁰¹ Aydın, Hasan, a.g.e. s.71

¹⁰² Banks-Banks, Issues and... s.42.

kültüründen farklı kültürdeki öğrencilere verilen eğitim değil, bütün öğrencilere eşit eğitim fırsatı tanıyan bir eğitim türüdür.¹⁰³ Çokkültürlü eğitim gençlere, onların birlikte çalışıp ve birlikte yaşayabilmeleri için, kültürel olarak farklı gruplar hakkında ve farklı geçmişe sahip bireylerin birbirlerinin geçmişlerini öğrenmeleri için fırsatlar sağlar, bu da olumsuz eğilimlerin ve tutumların tersine çevrilmesine yardımcı olur. Çok kültürlü eğitim, Türkiye'nin demokratikleşme idealleri uyumlu kaliteli eğitimin tamamlayıcısıdır.

Son yıllarda Türkiye'de eğitim alanında çalışan bilim insanı ve araştırmacıların bir kısmının çokkültürlü eğitime ilgi gösterdiği ve bu konuda araştırma yaptığı ve yayınladığı, konu ile ilgili birkaç kitabın yayınlandığı görülmektedir. Bu türden çalışmaların yeterli olmamasının temel nedenlerinden biri, eğitim alanından çalışan bu eğitimcilerin güçlü bir ulus devlet ideolojisi ile yetişmiş olmaları ile ilgilidir. Bu asimilasyonist ideoloji eğitimcilerin Türkiye toplumunun, farklı unsurlardan oluşmuş, çokkültürlü bir toplum olduğunu görmelerini engellemektedir. Eğitimcilerin çokkültürlü ideoloji hakkında bilgi kazanmaları, Türkiye'nin çokkültürlü yapısını görmelerini ve bu ülkedeki etnik, dini, dilsel ve kültürel grupların ülkenin gelişimine katkılarını görmelerini sağlayacaktır.

Ayrıca ideolojik dirençler de, çokkültürlü eğitim programlarının oluşturulup, geliştirilmesinin önündeki en önemli engellerden biridir. Ülkelerin çokkültürlü eğitime politik olarak direnç göstermelerinin nedeni, ideolojik dirençleri ile yakından ilişkilidir. Ülkede çokkültürlü eğitim programlarının geliştirilip uygulanmasıyla, var olan sosyal, ekonomik ve politik bütünlüğün zarar göreceğine inanılmaktadır. Oysa çokkültürlü eğitim, toplumun daha demokratik ve daha adil bir şekilde yeniden yapılanmasını sağlayacak bir yaklaşımdır.

---

¹⁰³ Banks, An introduction... s.29

KAYNAKÇA

- AÇEV, (2010), “Türkiye’de İlköğretim Okullarında Okulu Terk ve İzlenmesi ile Önlenmesine Yönelik Politikalar” Rapor. www.acev.org/content.php?id=22&lang=tr, 31.Temmuz.2013.
- ALP Seda ve TAŞTAN Nejat (2011), Türkiye’de Irk veya Etnik Köken Temelinde Ayrımcılığın İzlenmesi Raporu, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İnsan Hakları Uygulama ve Araştırma Merkezi.
- AYDIN Hasan, (2013), Dünya’da ve Türkiye’de Çokkültürlü Eğitim Tartışmaları ve Uygulamaları. Nobel Yayınları, Ankara, s.78
- AYDIN Suavi, (2005), Azınlık Kavramına İçeriden Bakmak. Türkiye’de Çoğunlukve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Çalışmaları. ed. Ayhan Kaya, Turgut Tarhanlı. Tesev Yayınları. İstanbul, s. 122-152.
- APA (2002). Guidelines on multicultural education, training, research, practice, and organizational change for psychologists. <http://www.apa.org/pi/oema/resources/policy/multiculturalguidelines.aspx>, 17. 10. 2013
- BANKS James A. (1993), Multicultural education: Developments, dimensions, and challenges. Phi Delta Kappan, 1993. v. 75, s. 22-28.
- BANKS James A. B vd, (2001), Diversity Within Unity: Essential Principles for Teaching and Learning in a Multicultural Society. <http://www.tolerance.org/tdsi/sites/tolerance.org.tdsi/files/assets/general/DiversityWithinUnity.pdf>. 07.Mayıs. .2013
- BANKS James A. (2004), Multicultural education: Historical development, dimensions, and practice. In J. Banks & C. A. M. Banks (Eds.), *Handbook of research on multicultural education*, Second Edition. Jossey-Bass. San Francisco: 2004, s. 3-29.
- BANKS James, A. ve BANKS Cherry .A .McGee, (2007), Multicultural education: Issues and perspectives (6th ed.). Hoboken, NJ: Wiley. 2007. s. 24
- BANKS James A. (2008), An introduction to multicultural education (4th ed.). Boston: Allyn & Bacon, s. 34
- BENNETT Milton, J. (1993), Towards ethnorelativism: A developmental model of intercultural sensitivity. In M. Paige (Ed.), *Education for the intercultural experience*. Yarmouth, ME: Intercultural Press., s. 21-72.
- CODDING Rachael ve BERGEN Ken, (2004) . Multicultural Education: AN Extensive Literature Review. https://www.humboldt.edu/sociology/downloads/senior_projects/2004Coddington&Bergen.pdf. 12.Haziran.2013
- CUMMINS Jim Cummins, (1986), Empowering minority students: A framework for intervention. *Harvard Educational Review*, 1986, 56(1).
- D’ANDRADE Roy G. (1984). Cultural meaning systems. In R. Shweder & R. LeVine (Eds.), *Culture theory: Essays on mind, self, and emotion*. Cambridge, England: Cambridge University Press.s. 88-119.
- DELPİT Lisa ve DOWDY Joanne Kilgour, (2002). *The Skin that we speak: Thoughts on language and culture in the classroom*. N.Y: The New Press.

- FORD Donna Y. ve MOORE James L. Creating Culturally Responsive Gifted Education Classrooms: Understanding "Culture" is the First Step. *Gifted Child Today*. 2004., c.27. s. 4, s.34-39.
- GAY Geneve, (1994), A Synthesis of Scholarship in Multicultural Education. <http://www.ncrel.org/sdrs/areas/issues/educatrs/leadrsrp/le0gay.htm#author>. 23.Şubat.2013.
- GAY, Geneve, (2000), *Culturally Responsive Teaching: Theory, Research and Practice*. Teachers College Press.New York:. s.56
- GHOSH Ratna ve ABDİ A.Ali. (2004), *Education and the Politics of Difference: Canadian Perspectives* Canadian Scholars' Press Inc, Toronto, 2004. s.53.
- GORSKİ, Paul C.(2010) . The Challenge of Defining Multicultural Education. <http://www.edchange.org/multicultural/initial.html>.13.Eylül.2013
- GÖÇEK F. Müge, (2005), Türkiye'de Çoğunluk, Azınlık ve Kimlik Anlayışı Türkiye'de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Çalışmaları 2005. Derleyenler: Ayhan Kaya, Turgut Tarhanlı, Tesev Yayınları.
- GÖK Fatma (2004) Eğitim Hakkı: Türkiye Gerçeği. XIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı, 6-9 Temmuz, İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Malatya
- HIDALGO Francisco, RAMAGE Jean C. ve CHAVEZ-CHAVEZ Rudolfo, (2012) Multicultural Education Landscape for Reform in The Twenty-First Century.http://education.nmsu.edu/faculty/ci/ruchavez/publications/8_MULTICULTURAL%20EDUCATION.htm
- INGALLS Lawrence, (2007), The Match Between Apache ndians' Culture And Educational PracticesUsed In Our Schools: From Problems To Solutions *College Teaching Methods & Styles*. Journal – First Quarter. c.3. s.19.
- JONES Helen, (2004), A Research-Based Approach on Teaching to Diversity. *Journal of Instructional Psychology*, c 31, s.1.
- KALLEN Horace Meyer, (1970), *Culture and democracy in the United States*. New York: Anno Press ve the New York Times, 1970, s.184-185
- KAYA Nurcan, (2011), Türkiye'nin Eğitim Sisteminde Azınlıklar ve Ayrımcılık, Kavramsal Çerçeve ve Temel Sorunlar. *Ayrımcılık:Çok Boyutlu Yaklaşımlar*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyoloji ve Eğitim Çalışmaları Birimi, 2011. www.secbir.org/wpcontent/uploads/2011/01/18-NURCAN-KAYA.pdf, 16.Ekim. 2013
- LADSON-BİLLINGS Gloria, (1994), *The dreamkeepers: Successful teachers of African American Children* San Francisco:Jossey-Bass.1994 s. 58
- NIETO, Sonia M. (2003). *Profoundly Multicultural Questions*. *Educational Leadership*, Vol. 60, Issue 4.
- PAREKH Bihikhu, (2002), *Çokkültürlülüğü. Yeniden Düşünmek*. çev: Bilge Tanrıseven. Phoenix Yayınları, Ankara: 2002.
- PURNELL Larry. (2005) *The Purnell Model for Cultural Competence*, *The Journal of Multicultural Nursing&Health*, c.11. s.1: 40-46.
- SLEETER Christine E. – GRANT Carl A. (2006), *Making choices for multicultural education: Five approaches to race, class, and gender* (5th ed.) Hoboken, NJ: Wiley 2006, s.26

- TYLER M. Kenneth vd, (2005), .Examining mainstream and Afrocultural value socialization in African American households. *Journal of Black Psychology*, 31, 291–311.
- TYLER M. Kenneth vd, (2008), Cultural Discontinuity: Toward a Quantitative Investigation of a Major Hypothesis in Education. *Educational Researcher*. June vol. 37 no. 5 s. 280-297
- UNESCO World Report Investing in Cultural Diversity and Intercultural Dialogue <http://unesdoc.unesco.org/images/0018/001847/184755e.pdf>. 17.Haziran.2013.
- VATANDAŞ Celalettin. (2002). Çokkültürlülük (1.Baskı). İstanbul: Değişim Yayınları.
- VILLAGES Ana María – LUCAS Tamara, (2002), Preparing Culturally Responsive Teachers: Rethinking the Curriculum *Journal of Teacher Education* 2002. No. 53, s.20.
- WALLERSTEIN Immanuel, (1990), “Culture as the Ideological Battleground of the Modern World System”, *Theory, Culture & Society*, Vol. 7, No.2, 1990, s.31-55
- WOOLFOLK Anita E. vd. *Psychology in Education*. Pearson Published. 2012. s.27

İndex Tablosu

- A
Açıklamalı Nesne, 76
Açıklamalı Özne, 75
Adalet Partisi, 44, 45, 53
Arap, 33
Arap Baharı,, 1, 29, 39
Arap,, 33
Arap-Şii,, 33
Aspasia, 153, 157, 158, 159, 169, 170
aşiret, 19, 24, 29, 31, 35
Avrupa resmi, 153
Azeri,, 34
- B
Bağlaçlı Özne, 75
Bahreyn, 2, 3, 9, 14, 28, 31, 35
Barok, 153, 163, 168, 169
Birleşik Arap Emirlikleri, 3, 12, 28
Bülent Ecevit, 48
Bürokrasi, 55
- C
Cephe gerisi, 87
Cezayir, 2, 22, 23, 24, 25, 28, 30, 31, 32, 39, 40
Cinsiyet İlişkileri, 109
Coğrafya, 5, 19, 20, 23, 26, 37, 39
Cumhuriyet Halk Partisi, 44
Cumhuriyetçi Güven Partisi, 48, 51
Cümle Dışı Unsur, 5, 69, 70, 71, 73, 85
- Ç
Çapanoğlu, 63
Çokkültürlü eğitim, 197, 205, 206, 211, 212, 214, 215
Çokkültürlülük, 197
- D
Demokrasi, 4, 5, 16, 19, 20, 21, 22, 23, 25, 27, 29, 30, 31, 33, 34, 36, 37, 44, 48, 51
Demokrat Parti, 44
Deşt-i Kebir, 20
Deşt-i Lût, 20
Diotima, 153, 159, 160, 169
Dolaylı Tümleç, 76
Dürzî, 33
- E
Edebiyat, 49, 120, 129, 130
Edward Shils, 43
Evlilik, 109, 118, 162
- 12 Eylül 1980 Darbesi, 46
Expansion, 187, 189, 191, 192, 193, 194, 195
- F
Factor, 41, 69, 187, 188, 191
Fas, 2, 22, 26, 29, 175
Feminist Eleştiri, 109
- G
Gilaki, 34
- H
Habib Burgiba, 32
Hausa, 5, 6, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196
Hüsni Mübarek, 10
Hypatia, 153, 160, 161, 169
- İ
İlgeçli Tümleç, 76
İran, 3, 7, 9, 11, 13, 14, 17, 20, 24, 25, 31, 34, 175, 176
İsrail, 10, 11, 13, 25, 34, 175
İstanbul, 3, 4, 6, 7, 9, 10, 15, 17, 18, 19, 28, 29, 30, 36, 39, 40, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 53, 54, 56, 57, 58, 59, 61, 62, 63, 65, 66, 67, 68, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 77, 80, 81, 85, 86, 87, 88, 90, 92, 93, 95, 97, 98, 99, 101, 102, 103, 104, 106, 107, 108, 109, 110, 121, 128, 130, 131, 132, 134, 137, 142, 143, 145, 146, 148, 149, 151, 155, 164, 166, 170, 197, 198, 200, 209, 210, 216, 217, 218
İttihat ve Terakki Cemiyeti, 44
İttihatçı-İtilafçı Mücadelesi, 48
- K
Kampaspe, 153, 162, 169
Kapitalizm, 129
Katar, 16, 28, 35
Kelbiye Aşireti, 33
Kemalizm, 46
Kleopatra, 153, 166, 167, 168, 169, 170
Kuveyt, 3, 5, 14, 26, 28, 31
Kuzey Afrika, 5, 19, 20, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 36, 37, 38, 40
Kültürel çeşitlilik, 197, 200, 212
Kültür-öğrenme, 197
Kürt, 5, 13, 14, 15, 18, 33, 34, 47, 49, 52, 58, 59, 68

- Kürt-Sünnî, 33
- L
- Language, 69, 109, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 197, 202, 217
- Libya, 1, 2, 7, 10, 12, 14, 16, 17, 20, 22, 24, 25, 29, 30, 31, 32, 39
- Lukretia, 153, 165, 166, 169
- Lur, 34
- Lübnan, 14, 25, 28, 33, 60, 175
- M
- Marksizm, 129, 130
- 12 Mart 1971 Muhtırası, 46, 47
- II. Mahmut, 56, 57, 59, 65
- 27 Mayıs Cephesi, 46
- Mazandarani, 34
- Meclis-i Dâr-ı Şurâ-yı Askerî, 57
- Meclis-i Maârif-i Umumiye, 57
- Meclis-i Maliyye, 57
- Meclis-i Umûr-u Nafia, 57
- Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye, 57
- Mehmet Ali Paşa, 63
- Menderes, 2
- Merkez-Çevre, 43, 48, 53
- Merkezîleşme, 55, 61
- Meşrutiyet, 42, 58, 68
- II. Meşrutiyet, 42, 48
- Mısır, 1, 2, 5, 9, 10, 11, 12, 13, 16, 17, 18, 20, 23, 24, 25, 28, 29, 30, 34, 36, 38, 90, 153, 154, 155, 160, 166, 167, 170
- Milli Kurtuluş Cephesi, 32
- Milli Selamet Partisi, 47
- Milliyetçi Cephe, 41, 48, 50, 51, 52, 53
- Milliyetçi Hareket Partisi, 47
- Mohamed Bouazizi, 32
- monarşi, 19, 20, 35, 37, 57
- Muammer Kaddafi, 12, 32
- N
- Niger, 5, 6, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196
- Nîl nehri, 24
- O
- Ortadoğu, 5, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 13, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40
- Orthography, 190
- Osmanlı Devleti, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 63, 65, 66, 68
- Ö
- Öğrenci, 5, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 185, 186, 213
- Öğrenci Profili, 171
- P
- Pekiştirilmiş Özne, 74
- Pekiştirme Tümleci, 74
- Pers., 34
- R
- Roksana, 153, 163, 169
- Roma, 32, 95, 101, 153, 154, 155, 163, 164, 165, 166, 169, 170
- Rönesans, 5, 153, 154, 155, 165, 169
- S
- Sabinli Kadınlar, 153, 164, 165, 169
- Sahra çölü, 20
- Salahaddin Enis, 5, 6, 87, 88, 89, 92, 93, 96, 99, 100, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108
- Sappho, 153, 154, 155, 156, 157, 169, 170
- Seslenmeli Tümleç, 76
- Soğuk Savaş, 4, 10, 16, 45, 46, 49
- Sosyal gerçekçilik, 129
- Sosyalizm, 129
- Sosyo-Ekonomik Düzeyi, 171
- Sovyetler Birliği, 10, 22, 46
- Sömürge, 19, 20, 21, 24, 25, 28, 30
- Suudi Arabistan, 3, 4, 9, 10, 11, 14, 16, 20, 24, 25, 28, 30, 31, 35
- Süleyman Demirel, 1, 3, 5, 41, 47, 48, 50, 53, 55, 69, 87, 171, 174, 176, 177, 181, 183, 184, 185

- Süleyman Demirel Üniversitesi, 184, 185
Süveyş Kanalı, 11, 24
- Ş
- Şatodaki Kadın, 5, 6, 109, 110, 111, 116, 118, 124, 126, 127, 128
Şerif Mardin, 43, 58
- T
- Tahrir Devrimi, 34
Taif Anlaşması, 34
Tanzimat, 5, 6, 42, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 93, 117
Tarihsel Blok, 42, 44
Tepedenli Ali Paşa, 63
Tunus, 2, 12, 22, 24, 25, 28, 30, 31, 32, 34, 38, 40
Türk edebiyatı, 129
Türk Edebiyatı, 87, 88, 108, 109, 137, 151
Türkiye, 5, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 24, 25, 39, 41, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 53, 54, 56, 57, 58, 60, 61, 62, 63, 66, 67, 69, 70, 71, 72, 74, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 107, 129, 132, 137, 143, 146, 149, 151, 172, 173, 175, 176, 180, 182, 183, 184, 185, 186, 197, 198, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217
Türkiye Türkçesi, 69, 70, 80, 81, 83
Türkmen Türkçesi, 69, 70, 77, 78, 80, 83, 86
- U
- Udi, 5, 6, 109, 110, 111, 113, 114, 117, 118, 120, 126, 127, 128
- Ü
- Ünlem Tümlenci, 74
Ürdün, 2, 25, 28, 29, 35
- V
- Vatan Cephesi, 48, 52
Vatan Partisi, 31
Vehicular, 187, 188, 190, 191, 192, 193, 194, 195
Vilayet Nizamnamesi, 57
Vowels, 190
- Y
- Yemen, 2, 14, 24, 28, 29, 30, 31, 106, 175
Yunan, 103, 153, 154, 155, 157, 159, 162, 164, 169, 170
- Z
- Zeynelabidin Bin Ali, 32

Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Sosyal Bilimler Dergisi Yayın İlkeleri

1. Derginin dili Türkçe'dir. Ancak ana dili Türkçe olmayan araştırmacıların gönderdiği yazılar İngilizce, Rusça, Almanca ve Fransızca olarak da yayımlanabilir. Yazıların başında Türkçe, sonunda İngilizce özet olmalıdır. Özetler 100-150'şer kelime arasında, anahtar kelimeler ise en fazla 8'er kelime olmalıdır.

2. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi Nisan Ağustos ve Aralık olmak üzere yılda üç kez yayımlanır.

3. Dergi, Tarih, Sosyoloji, Felsefe, Türk Dili ve Edebiyatı, Coğrafya, Arkeoloji, Sanat Tarihi, Hukuk, Siyaset Bilimi, Uluslararası İlişkiler, Eğitim Bilimleri gibi alanlarda yapılan bilimsel çalışmaları akademik ortama, entelektüel çevreye sunmayı amaçlamaktadır. İktisat, İşletme, Ekonomi, Dil Bilimi ve güzel Sanatlar alanında tarihi ve sosyolojik analizler içeren çalışmalara da yer vererek akademik platformu zenginleştirmeye katkıda bulunma gayreti içindedir.

4. Dergi, sosyal bilimler alanında yabancı dillerden çevrilmiş bilimsel çalışmaların, kitap, biyografi tanıtımlarının yayınlanmasına açıktır.

5. Dergide yayınlanacak

- a. Çalışmaların kendi alanında bilimsel yöntem ve kurallara uygun hazırlanmış, özgün çalışmalar olmasına dikkat edilir.
- b. Çalışmanın daha önce yayınlanmamış olmasına özen gösterilir.
- c. Çalışmalarda Türkçe veya İngilizce olarak yazılanların yayınlanması tercih edilir.
- d. Çalışmaların telif hakkı dergiye aittir
- e. Çalışmadaki görüşler ve fikirler yazarların şahsi görüşleri olup Sosyal Bilimler Dergisinin resmi görüşleri niteliği taşımaz.
- f. Çalışmaların esasa ilişkin olmayan tashihler yazı kurulunca yapılır.

6. Yazılarda Türk Dil Kurumu imlâ kılavuzuna uyulması tavsiye edilir. Ancak yine de yazılardaki imlâdan yazarlar sorumludur.

7. Yazılar, basılı 3 kopya halinde ve CD'leriyle birlikte (ya da e-posta yoluyla) beraber gönderilmelidir.

8. Yazarlar, ad ve soyadları ile birlikte akademik unvanlarını ve görev yaptıkları kurum adlarını tam olarak belirtmelidirler. Ayrıca, kendileriyle iletişim kurulabilmesi için sürekli adreslerini, telefon ve (varsa) belgegeçer numaralarını ve elektronik posta adreslerini vermelidirler.

***Süleyman Demirel University Faculty of Arts and Sciences
Journal of Social Sciences Guide for Contributors***

1- Manuscripts can be submitted in Turkish, Russian, German, French or English. An abstract is required in Turkish at the beginning and in English at the end. The abstract should be between 100-150 words, and keywords should not exceed 8 words.

2- JSS of Faculty of Arts and Sciences is a bi-annual publication.

3- Research articles, translations and reviews can be published. Articles should be written in scientific format presenting original research. It is assumed that the manuscripts received by the Journal are not sent to other journals for publication purposes and have not been previously published elsewhere. Articles should not be more than 20 pages.

4- Manuscripts should conform to orthography.

5- Manuscripts are to be submitted in triplicate and on a diskette (or by e-mail).

6- Authors should include, together with their full-names, their titles and current positions as well as their permanent addresses, e-mail addresses, telephone and fax numbers for correspondence.

Yazım Kuralları

Makalelerin, aşağıda belirtilen şekilde sunulmasına özen gösterilmelidir:

1.Ana Metin: A4 boyutunda (29.7x21 cm.) kağıtlara MS Word programında, *Times New Roman* var ise Garamond yazı karakteri ile, 11 punto, tek satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında üst 5.5. cm, alt 4 cm, sağ 4 cm, sol 4 cm boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır.

2.Yazar ad(ları) ve adresi: Yazarın adı, soyadı büyük olmak üzere koyu, adresler ise normal ve italik karakterde harflerle yazılmalı; yazarın görev yaptığı kurum, haberleşme ve e-mail adresi mutlaka belirtilmelidir.

3. Başlık: İçerikle uyumlu, onu en iyi ifade eden bir başlık olmalı, 14 punto koyu-yazı karakteriyle yazılmalı.

4- Özet: Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde ifade eden ve en fazla 150 kelimedenden oluşan Türkçe özet bulunmalıdır. Özet içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil ve çizelge numaralarına değinilmemelidir. Özeti altında, en az 3, en çok 8 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir. Özet, İngilizce ve Türkçe olarak 9 punto

5- Resimler ve Tablolar: Şekil, çizelge ve resimler toplam 10 sayfayı aşmamalıdır. Resim ve tablolar metin içine yerleştirilirken sayfa boşluklarına dikkat edilmeli ve bu sınırlar aşılmamalıdır.

6- Dipnot yazım kuralları: Dipnotlar sayfa sonunda verilmelidir. Dipnotlar, *Times New Roman* var ise Garamond ve 9 punto yazı tipinde olmalıdır. Dipnotlar eser belirtmede kullanılabileceği gibi kısa açıklamalar için de kullanılabilir. Dipnotlar aşağıdaki örneklere uygun olmalıdır.

a. Kitaplar için

Tek yazarlı kitaplar

Yazar adı ve soyadı, eser adı, (varsa çeviren), (varsa cilt) yayınevi, yayın yeri ve yılı, sayfa numarası.

İlber Ortaylı, *Eski Dünya Seyahatnamesi*, Aşina Kitaplar, Ankara, 2007, s.126.

Marian Kant, *Great Powers And the End Of The Ottoman Empire*, Frankcass, London, 1996, p. 211.

İki yazarlı eserler için

Ekrem Memiş - Nuri Köstüklü, *Yeni ve Yakınçağda Türk Dünyası*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2002, s. 114.

İkiden fazla yazarlı kitaplar için

Durmuş Yalçın vd., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002, s.185.

b.Makaleler için

Yazar adı ve soyadı, makale adı, yayınlandığı kitabın veya süreli yayının adı, (varsa cilt veya sayı), yayın yılı, sayfa numarası.

Örnekler:

Özer Ergenç, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Sanayi ve Ticaret Hayatına İlişkin Bazı Bilgiler”, *Belleten*, Cilt 52, Sayı 203, Ağustos 2003, s. 501.

Sheila Fitzpatrick, “New Perspectives on Stalinizm”, *The Russian Review*, vol. 45, 1986, p. 358

c. Tezler için

Yazar adı ve soyadı, tezin adı(derecesi), tezin yapıldığı kurum ve enstitü, yapıldığı yer ve Yıl, yayınlanıp-yayınlanmadığı, sayfa numarası.

Örnek

Behset Karaca, “XV ve XVI. Yüzyılda Teke Sancağı”, *Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, yayınlanmış doktora tezi, Samsun, 1997, s. 224.

d. İnternet için

Hakan Kırımlı, İsmail Bey Gaspıralı (Gasprinskiy) - 1851-1914 <http://www.emelvakfi.org/ismailgaspırali/yazilar/hkirimli01.htm> , 25 Aralık 2007.

Hüseyin Ukuşlu, “Gebze’de Kentleşme Süreci ve Sorunları”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları E-Dergisi*, III/5, Sayı: 5, yıl: 2006, 10 Temmuz 2007, <http://www.sbe.gazi.edu.tr/edergi/sosdergi..htm>, s. 101.

e. Tekrarlanan kaynaklarda

Kitaplar için

Ortaylı, *a.g.e.*, s. 29.

Makaleler için

Behar, *a.g.m.*, s. 45.

Tezler için

Karaca, *a.g.t.*, s. 401.

Aynı Yazarın iki eseri kullanıldığında

Ortaylı, *Eski Dünya...*, s. 29.

Ortaylı, *İmparatorluğun...*, s. 112.

Writing Rules

Articles should be submitted in line with the following writing rules.

1- Main text: Articles should be written on a white A4 (special: 29.7x21cm) paper MS format. Manuscripts should be designed as single spaced and should use “Times New Roman” or “Garamond” style with 11 font size. The author(s) should leave 5.5 cm from top and 4 cm space from bottom, 4 cm inside space, 4 cm outside space. The pages should be numbered. The manuscript should not exceed 10.000 words. The emphasized parts in the manuscript should be italicized.

2- The name of the authors and their addresses: Name of the author, surname (with capital letters) should be written in bold. Addresses should be italicized. The name and address of the institution of the author, mailing address and email account should be written.

3- Title: The title should be written in an informative but short form It should be written in bold with 14 font size.

4- Abstract: Every article should have a Turkish abstract The abstract should be no more than 150 words. Every article should have at least three, maximum eight keywords. The sources and graphs used in the manuscript with their graph numbers should be mentioned in abstract. Abstract should be written and italicized in 9 font size.

5- Form for Pictures and Graphs: All pictures and graphs should be bright, hard (with high contrast) and should be printed on a special photograph paper. And it should conform with the guidelines given for the pictures and graphs. The pictures and graphs should not exceed ten pages in total. Authors good at graphs and picture design can put all graphs and pictures in their manuscript ready for publication. Others can leave enough blank space in the text for those pictures and graphs and they can give page and graphs numbers in the blank.

6- References: Footnotes should be given at the end of the page. Footnotes should be written in 10 font size, “Times New Roman” or “Garamond”. In footnotes not only sources and cited works but also brief explanations could be given. Footnotes should be given as the following:

Bayram Kodaman, “Tanzimat Sonrası Fikir Hareketlerine Giriş”, *Cumhuriyet’in Tarihi-Fikri Temelleri ve Atatürk*, Isparta 1999, s.20.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) İrade Meclis-i Vala, nr.1100

<http://www.tdk.gov.tr/biltrim> (15.09.2003)